بابەک ئەحمەدی

پێکهاتەو راڤەی دەق

کتێبی یەکەم

و: مەسعود بابایی

چاپی یەکەم
هەولێر ٢٠٠٤

لەبلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریی و ئەدەبی نما
زنجیرەی(٣٦)

سەرپەرشتیکردنی پرۆژەی(١٥) کتێب
ئیسماعیل کوردە_ ڕێبین رەسوڵ _ جەمال پیرە

ناوی کتێب: پێکهاتەو راڤەی دەق
بابەت: لێکۆڵینەوە
نووسینی: بابەك ئەحمەدی
وەرگێرانی: مەسعود بابایی
دیزاین و بەرگ: ئیسماعیل کوردە
چاپ: چاپخانەی ڕەنج
تیراژ: ١٠٠٠ دانە
نرخ (٢٥٠٠)دینارە

مافی لە چاپدانەوەی بۆ نما پارێزاروە

PDF4Kurd

پێش گوتار

ژینی ڕاستەقینە ژیانێکە کەلە ئەنجامدا دوبارە ئەیدۆزینەوە، دیارو ئاشکرایەو تەنیا فۆرمی ژیان کەلە ڕاستیدا بە ئاکام دەگات ئەدەبیاتە.

مارسێل پروست

ئەم کتێبە دوو مەبەستی سەرەکی لە پێشدایەیەکەم، ناساندنی سێ ڕێبازی نوێی تیۆری ئەدەبی واتەپێکهاتەگەرایی هەڵوەشاندنەوەو هێزمێنۆتێکە، کەلە دەیەکانی ڕابردوودا بوارو میتۆدی لێکۆڵینەوە لەنێو بابەتگەلی هونەری و بەتایبەتی ئەدەبیاتی دیاری کردووە. لەمەڕ ئەم سێ ڕێبازە لە زمانی فارسی) بەدەگمەن سەرچاوە دەست دەکەوێ، هەربۆیە زۆربەی بابەتەکانی کتێبەکە) وەکوو بابەتی نوێ (خۆیان دەنوێنن ڕەنگە بەلەبەر چاوگرتنی ئەم خاڵە بە ئاسانتر بتوانین چاو لە کەموکوڕیەکانی بپۆشین. ئێمە مانا(⋆) (هەرچەند لەبیرمان چۆتەوە) (پاش هەڵگرتنی یەکەمین هەنگاو گلاوین. ئامانجی دووەم، سەلماندنی ئەم خاڵەیە کە سێ ڕێبازەکە، جیا لە جیاوازیەکان و نایەکسانی زۆریان، لەکۆتاییدا نزیکی یەکتری بوونەتەوە. بەیان کردنی ئەم هاوئاراستەییە، رەنگە بە کەڵکی خوێنەرێك بێت کە پێشتر لەتەك ئەم بابەتانەدا ئاشنایی هەبووە. وتەی جوانناسانە هەرگیز بە جۆرێکی سەداسەدو تەواو لە قسەی فەلسەفی جیا نەکراوەتەوە. لێدوان لە گەوهەری هونەر بەردەوام، ئاماژەیەکی فەلسەفیە. ئەم خاڵە بەتایبەتی لەبارەی ئەو سێ ڕێبازانە کە مەبەستمانن دەگونجێ، چونکە هەرسێکیان لەگەڵ بابەتە تازەکان لە فەلسەفەی زماندا هاوڕێن. لەم کتێبەدا، بەناچار، چەندین جار لە سنووری وتەی جوانناسانە تێپەڕیم و خەریکی ڕوونکردنەوەی تەوەرە فەلسەفیەکان بوم. هەوڵمدا لەم (چونە نێو پەراوێز) انەدا کورت بێژبم و تەنیا خاڵ گەلێك ڕوون بکەمەوە کە ڕاستەوخۆ بەکەڵکی کاروباری هونەری هاتون و بەبێ ئەوان هەندێك لەبابەتە سەرەکیەکان بەنەناسراوی دەمانەوە. ئەمەم نووسی تا خوێنەر بزانێ کە تەنیا گۆشەیەك لە جیهانی فیکریی بیریارانێك چەشنی یاکوبسین، باختین، دریدا، گادامێر، ریکۆرو..تاد کە بۆی ئاشکرا کراوە (یاهیوادارم کە ئاشکرا کرابێ)و نابێ خوێنەر ئەم کتێبە جگە لە سەرەتایەك

بۆ چوونە نێو هزری جوانناسانەی مودێڕن دابنێ. لەم کتێبەدا دەقی هونەریی بە واتایەکی فراوان بە کارهاتووەو بە هیچ جۆرێك لە چوارچێوەی دەقی ئەدەبیدا نیە. بەڵام ئاشکرایە کە مەبەستی سەرەکی بابەتەکە دەق و قسەی ئەدەبییە. نوسەرانی (سەربە) هەرسێ ڕێبازەکە زیاتر لەمەڕ ئەدەبیات نوسیویانەو نموونەیان لە بەرهەمە ئەدەبیەکان هێناوەتەوە. قسەی ئەدەبی لێرەدا لە فراوانترین و اتایدا بەکارهاتوەو "فۆرمەکانی سادەی دەربڕین" چەشنی حیکایەتی ڕەوشتی، نوکتە، چیرۆکی منداڵان و ..هتد دەگرێتەوە. بەڵام بەدڵنیاییەوە دەبێ بڵێم کە بنەمای تیۆریەکان و یاسا گشتیەکانی ئەم سێ ڕێبازە لەمەڕ هەر فۆرمێکی داهێنانی هونەری، کارا "ئەکتیڤ active"ە. لەم کتێبەدا نمونە گەلێکی گرنگ لە نوسەرانی ئەم سێ ڕێبازە کە هێناویانەتەوە، وەکو بنەمای کارەکەم بە کارمهێناون. هەندێ جار ئەم نموونانە لە پێکهاتنی بنەما تیۆریەکان کارەکەیان گرنگیەکی چارەنووسسازیان هەیە (چەشنی پێگەی ڕۆمانەکانی دستۆفسکی لەبەرهەمەکانی باختیندا، یا ئەو نمونانەی کە تودۆرف بۆ ئەدەبیاتی فەنتازیك هێناویەتیەوە، یا ئەو سێ ڕۆمانەی کە سوژەکەیان "کات"ە لەکتێبی کات و هەواڵدان و ریکۆرو) لەم خاڵانەدا هەڵبەتە هەمان ئەو نمونانەم بەسەرکردۆتەوە، بەڵام هەندێ جار نمونەکان گرنگیەکی چارەنوس سازیان نیە، لەم خاڵانەدا خۆمم بە دەست ئاوەڵازانی و چەندین جار لەو بەرهەمانەدا نمونەم هێناوەتەوە کەباشتریان دەناسم و زیاتر حەزم لێیانە. لەڕوونکردنەوەی باوەڕی بیریارانێك کەلەم کتێبەدا هاتووە، بنەماکەم لەسەر کەڵك وەرگرتنی ڕاستەوخۆو بێ دەستکاری لە بەرهەمەکانی خودی ئەواندا، داناوە تا ئەو جێگەیەی کە بۆم کرا لە (سەرچاوە پلە دووەم)ەکان واتە ئەو بەرهەمانەی کەلەمەڕ ئەوانەوە نوسراون، کەمتر نمونەم هێناوەتەوە. هەندێ جار لەنوسراوەکاندا، ئاماژەم بە خوێنەر داوە کەبۆ ژمارەیەك کتێب و وتار گەلێکی (پلەدو)بگەرێتەوە ئەمانە کۆمەڵە دەقێکن کە پێموایە خوێندنەوەیان پیویستە. خۆزگە توانیبام لەجێی وەرگێڕانی نمونە ئەدەبیەکان، لەدەقەکەدا "دەقە" ڕاستەقینەکەیان بمێنمەوەو لە پەراوێزدا وەرگێردراوە فارسیەکان، ئەگەر هات و تا ئاستێك کە "بۆم دەلوێ" (وردبن) بهێنمەوە، ئەگەرچی جوان و ئەدەبی خۆنەنوێنن. ئەم کارە دەری دەخست کە هیچ بانگەشەیەکم لەبواری وەرگێڕانی دەقە ئەدەبیەکاندا نییە، بەڵام لاپەڕە بەندیم ئاستەم دەکردو قەبارەی کتێبەکەی زیاتردەکرد. یەکەمین پاری کتێبەکە ڕوونکردنەوەی بنەمای تیۆریەکانی سێ بیریاری دانەری نیشانەناسی مۆدێڕن سوسێر، پیرس، موریس. ئەو خاڵانەی کەلەم بەشەدا هاتوون بۆ تێگەیشتن لە

PDF4Kurd

بنەمای بابەتەکانی بەشەکانی دواتر پێویستە، بەڵام لە ڕواڵەتدا پەیوەندیەکی ڕاستەوخۆیان لەگەڵ (بابەتە هونەری‌و ئەدەبیەکان)دا نیەو رەنگە خوێنەری خوازیاری ئەم بابەتانە ماندوو بکا. بە دڵنیاییەوە دەبێ بڵێم کە ئەم ناسینە (ساکارو سەرەتاییە) ناتوانی بەئاسانی بەسەریدا بازبدەی. بابەتێکی سەرەتاییش کەلەمەڕ فینۆمینۆلۆژی phenomenology هۆسرل لە پاری هەژدەهەمدا هاتووە، وادێتە بەرچاو کە دوورە لە بابەتە هونەریەکان. سەرەتا دەمویست چەشنی پاشکۆیەك لەکۆتایی کتێبەکەدا بیهێنمەوە، بەڵام بەهۆی گرنگی‌و ڕۆڵی چارەنووسسازی فینۆمینۆلۆژی هۆسرل لەبابەتەکانی هێرمێنۆتیکی مۆدێرندا، وام بەباش دەزانی لەچەقی ئەو بەشەدا جێی بکرێتەوە. بەشێك لە دەستورەکان لە نێو پارەکاندا دوبارە بوونەتەوە، هەرجارەو لەزاری یەکێك لە تیۆریسیەنەکان (وەکوو گرنگی میتودەکانی زمانناسی لە توێژینەوەی دەق، یا جیایی زمانی شیعر لە زمانی رۆژانە، یا جیایی دەق لە مەبەستی دانەر.) لەبەرهەمێکدا کە لەسەر بنەمای روونکردنەوەو وەسفی هزرەکان فۆرمی وەرگرتبێ‌و لەم ڕێگەیەوە تا ڕادەیەك رەنگدانەوەی هاوڕێکی مێژویی بێت. ئەم دوبارە بوونەوەیە پێویست‌و لە چارنەهاتوو خۆی دەنوێنێ.. ئەگەر بنەمای بابەتەکانی کتێبەکە هەڵگری هەوێن گەلێکی تیۆری بوایەن، لەو کاتەدا دەکرا تا ڕادەیەك لە دووبارە بوونەوەی تیۆری خۆ ببوێرین. ئەنجام، بەڵام پێموایە، ئاراستەیەکی پۆزۆتیڤیش هەیەو بێ سوود نییە. ئێستا خوێنەر دەتوانێ بە لەبەرچاوگرتنی بەڵگە گەلێکی هەندێجار جیاوازو هەندێ جار هاوشێوە کە تیۆرە واتا بۆ سەلماندنی تیۆرە هاوشێوەکانیان هێناویانەتەوە، کەم تا زۆر لەتەك شێوەی بەڵگە هێنانەوەو کرۆکی باسەکانیان ئاشنا ببێ‌و لەلایەکی دیکەشەوە لە لێکچوونەکان یا جیاکاریەکانی میتۆدۆلۆژی جوانتر تێبگات. بە خوێنەر پێشنیار دەکەم کەبەر لە هەرشتێك بێ یەکەم پاشکۆ لە کۆتایی کتێبەکەدا بخوێنێتەوەو هەروەها لە (فەرهەنگۆك) ەکە ورد بێتەوە. ژمارەیەك لەو زاراوانەی‌کە بەکارم هێناون هاو واتای نامۆن بۆ زاراوە سەرەکی‌و کلیلیەکانی وتەی ئەدەبی. (بۆ نمونە (تیۆریی ئەدەبی) لە بەرانبەر Poetics،... (وتە) لە بەرانبەر Descourse...هتد) هاتووە، تێگەیشتن لە هۆی ئەم (داهێنانی وشەیی)ە، خوێندنەوەی کتێبەکە ئاسان دەکات. خا لێکی دیکە بەکارهێنانی پاشگری (یك) بۆ ئەو زاراوانە کە کۆتاییان بە (ی) ی چاوگ دێت‌و هەربۆیە (ی)ی پەیوەندیان پێوە نالکێ وەکو (بوونناسی) هەستی شوناسیك(کە ئاماژە پێکراوەکەی هەموو ئەو شتانەن کەبەبوونناسی)

ontology= ناو دێر کراون). بە هۆی زیندو کردنەوەی ئەم پاشگرە کەلە زمانی پەهلەویدا هەبو ـ ئەمە کاری پسپۆر گەلێکە کە زاڵن بەسەر و تەی ئەدەبی فارسیدا، وەکوو (د. شەفیعی کەدکەنی)، ڕەگەزناسی زاراوەکان (د.ئەدیب سوڵتانی) و زمانناسی مێژویی(داریوش ئاشوری) ـ لێرە پێویست نیە هۆی ئەو بەڵگانە دوبارە بکەینەوە کە ئەوان لە سەر قازانج و پێویستی ئەم پاشگرە هێناویانەتەوە.*

تێبینیەکانو پەراوێزەکانی هەر پارێك لە کۆتایی هەمان پاردا چاپ کراوە. لە تێبینیەکانی هەر بەشێك تەنیا بۆ یەکجار ئەگەر ئاماژە بە کتێبێك یا وتارێك کرابێ، ناونیشانی بەوردی هاتوە. لە تێبینیەکاندا ئاماژەی زۆر کراوە بە کتێب‌و وتارە بنەماییەکانو ئەم خاڵە وای کرد کە رێکخستنی کتێبناسی لەکۆتایی کتێبەکەدا نا پێویست بکا. رێکەوتی لە چاپدانی کتێبەکان کەلە پاش ناوونیشانی هەرکامیاندا هاتوە، بە ناچار پێوەندی بە چاپی یەکەمەوە نیە، مەگەر لە چەند خاڵێکدا نەبێ کە ئەم خاڵە جەختی لەسەر کرابێ.

تێبینی بۆ چاپی سێیەم:

چاپی سێیەمی "پێکهاتەو راڤەی دەق" جیاوازیەکی ئەوتۆی لەگەڵ چاپی دوەمدا (کە نزیکی دوو ساڵ لەمەوبەر بڵاوکرایەوە)نیە. ئیدی پێویست نیە کە پاشکۆیەك لەمەڕ کتێبە تازەکانن)و بەرهەمەکانی نوسەر (دابین بکرێ، چونکە ئەم کارە لە کۆمەڵەو تارێکدا درێژە پێدەدەم کە بە تایبەتی لەبارەی رەخنەکاری هێرمێنۆتیکدا خاڵی نوێی تێدایەو، تێیاندا ئاماژە بە کتێب‌و هزرە نوێترەکان دەکرێ. ئەم کتێبە بەو شێوەیەی کە هەیە جێ دەهێڵم‌و خوشحاڵم کە هێشتا بە زیندوێتی ماوەتەوەو دەخوێنرێتەوە.

خەزەڵوەری١٣٧٤ھ) ئۆکتۆبری ـ١٩٩٥ ز
بابەك ئەحمەدی

* ئەم روونکردنەوەیە تایبەتە بە زمانی فارسی و پەیوەندی بەزمانی کوردیەوە نیە، مەبەست لێرەدا تەنیا پاراستنی وەرگێڕانەکەیە. (وەرگێڕ).

PDF4Kurd

کتێبی یەکەم
نیشانەکان و فۆرمی دەق

لاپەرەیەك و ابزانە رووی لە تۆیە و روویەکەی‌دی لەیار، یان) روی (لە هەر کەسێك کە هەیە، ئەو دیوەی کە رووی لە تۆیە خوێندوتەتەوە، ئەو دیوەش کە ڕووی لە یارە دەبێ بیخوێنیتەوە.

وتارەکانی شەمس تەبریزی پێداچوونەوەی م.ع.موەحید، تاران ١٣٦٩، دەفتەری دووەم، ل ١٢٨.

سەرەتا

تۆ پشت لە پەنجەرەوە و من بەرەو ڕوی دانیشتوین. دەڵێم: " درەختێ دیارە! " ئەگەر لەتەك زمانی فارسیدا ئاشنا بیت، واتە رێکەوتنەکانی ئاماژەیی (signification) بزانی، نەك لە رێگەی دیتنی دارەکەوە، بەڵکو بەهۆی بیستنی وشەی دارەوە، واتە بە هۆی شتێك جگە لە خودی دارەکە، وێنایەك لەو دارە زەینتدا پێك دێ. هەڵبەتە هێشتا نازانی ئەمە چ جۆرە دارێکە، ئەندازە و تەمەنی چەندە، بەلام هەرچۆنێك بێت وێناکردنێکی (ئەبستراکت) لەمەڕ دار لە وشیاریتدا فۆرم دەگرێ. وشەی دار کەمن بەکارم هێناوە (ئاماژە) پێکراوەو وێناکردنی زەینی تۆیە بۆ دارەکە (ئاماژە پێکراو). نیشانەیەك کەمن‌و تۆ بە یارمەتی ئەو (نیشانە)یە پێکەوە پەیوەندیمان گرتووە، پەیوەندیەکە نێوان ئەم وشەیە (دەنگ)و وێناکردنە یان بەشێوەیەکی دیکە پەیوەندیەکە لە نێوان ئاماژەو ئاماژەپێکراودا. شتێکە جیاواز لە بەرناس "objective" واقیعی درەخت. وادابنێ کە من بە زمانی فەرەنسی تۆ لەبوونی درەخت ئاگادار بکەمەوە تەنیا ئەگەر رێکەوتنەکانی ئاماژەیی لە زمانی فەرەنسی‌دا بزانی وشەی arbre بۆت وەکو ئاماژە دەبێ‌و وێنایەك لە درەخت لە زەینتدا پێك دێنێ. نیشانە لەسەر بنەمای رێکەوتنێك دامەزراوە کەبە پێوار هەر شتێکدا دەبێتە هۆی

بەرهەم هاتنی وێناکردنێك لەو شتە لەنێو زەینتدا و بواری پەیوەندی دەرەخسێنێ. ئاماژە پێکەر "signifiant" پێویست نیە هەمیشە وشەیەك بێت. هەبوونی دوکەڵ لە ئاسماندا نیشانەیەکە لەبۆ ئاگرێك کە هەڵکراوە. فۆسیلك لە دەستی مندا نیشانەی کۆتای هاتنی ژیانی گیانەوەرێکە لە رابردویەکی دووردا، (کەوێل)ێك لە ناوچەیەکی پەراوێز نشین وێناکردنێك لە هەژاری لە زەیندا بەرهەم دێنێ‌و وێنەیەك لە تاوەری ئیڤڵ لەفیلمێکی سینەمایی، شاری پاریس دێننەوە بیر. دوکەڵ، فوسیل، کەوێل‌و وێنەی تاوەری ئیڤڵ هەموویان نیشانەیەکن (کە) پەیوەندیەکی تایبەتی لەگەڵ ئاماژەپێکراو (یان وێناکردنێکی زەینی) دروست دەکەن[1] یەکەمین وێنە لەدەستەکانی ئێمابواری‌و (چاوە قاوەییەکانی ئەو کەبەهۆی برژانگەکانی رەش دەینواند) وێناکردنێك لەو لە زەیندا بەرهەم دێنێ، بەلام ئەم تێگەیشتنە لەگەڵ وێنەکانی دوایی کە گوستاو فلوبێر لەمەڕ ئێما دەیان کێشێتەوە، دەگۆڕدرێت. نیشانە ناسی ئەدەبی گونجانی نێوان ئەو وێنەیە (ئاماژە پێکەر)و ئەم وێنا کردنە(ئاماژە پێکراو)دیە. ئامانجی"نیشانە ناسی ئەدەبی" لەکۆتایدا دۆزینەوەی گونجانێکە لەنێوان ئەو شتەی نوسەر هێناویەتە گۆڕێ‌و ئەو شتەی خوێنەر تێی گەیشتووە یان تەئویلی کردووە. بە دەربڕینی‌تر نیشانەناسی ئەدەبی ناسینی ئەو رێکەوتنە سەرەکیانەیە کە توانای دروست کردنی (واتایەکی دیکە) بەهەرجۆرە وێنە یاخود وەسفی ئەدەبی ورە دروسکردن دەبەخشێ. زمان دەزگایەك لە نیشانەکانن. هەریەك لە ئێمە لە بەکارهێنانی تایبەتی زماندا واتە ئاخاوتنمان، کۆمەڵەیەك لە نیشانەکانی هەڵدەبژێرین، لە بەشێك لە تواناکانی زمان کەڵك وەردەگرین‌و جۆرێك لە"وتەی تاکە کەسی" یا (میتۆدی تایبەتی خۆمان) دەخولقێنین. ئێمە لە ئاخاوتنماندا کەڵك لە نیشانە گەلێك و ەردەگرین، کەبە پێی رێکەوتنێك کە پێشتر پەسند کراوە، دەبنە هۆی بەرهەمهاتنی کۆمەڵە ئاماژە پێکراوێك یان کۆمەڵە وێناکردنێك لەزەینی گوێگردا. ئێمە لەزمانی رۆژانەدا، لە دەرەوەی پانتایی ئەو

[1] تەنانەت نیشانە دەنگدارەکان/ مۆزیکاڵ لە کۆپلەیەکی مۆسیقادا، دەبنە هۆی بەرهەم هاتنی ئاماژە پێکراوی ئاڵۆز و ئەبستراکت لە زەیندا کە دۆزینەوەیان زۆر ئاستەم، و بەڕای هەندێ لە نیشانەناسان مەحاڵە، بەلام هەرچەندیش ئەو ئاماژانە سەخت بن، ناتوانین حاشا لە هەبوونیان بکەین.

PDF4Kurd

کەرەستەو توانایانەی کە رێکەوتنەکان دروست دەکەن نیشانەیەك بەکار ناهێنین، چونکە ئامانجمان دروست کردنی پەیوەندیەو پەیوەندی لەسەر بنەمای رێکەوتنە ئاشناکانە. پەیوەندیەکانی نێوان کەسەکان، ناسانەدا semiotics _ semiology وەکوو ناسینی پەیوەندی نێوان نیشانەکانە. بەڵام هەر بەرهەمێکی هونەری، لە گوتاریان " وتەی تاکە کەس " ئاستی بەرزتردەبێتەوە،چونکە نەك تەنیا کۆمەڵەیەکە لەنیشانە هەڵبژێردراوەکان (کە هەریەکەیان بە پێی رێکەوتنێکی پێشتر دیاریکراو، کۆمەڵە ئاماژە پێکراوێك لە زەینی گوێگردا دروست دەکەن)، بەڵکو کۆمەڵەیەکیشە لە رێکەوتنە نوێیەکان (نیشانەکانو ئاماژە پێکراوە تازەکان. ئاگاداربوون لەم نیشانانە (واتاناسی واتا رێکەوتنیەکانو واتا تازەکان) وەکوو دۆزینەوەی پەیوەندیە راستەقینەکانە لە نێوان بەرهەمو بەرامبەرەکەیدا. نیشانەیەك کەلە بەرهەمی هونەریدا بە پێی رێکەوتنێکی لە پێشدا پەسەند کراوە، بەکاردێت. بە رەمز یان (کۆد) ناودێری دەکەین. ئەم رێکەوتنانە لەوتەی تاکە کەسی (یا) تایبەتی سەرترنو زۆرتر لە رێگای (ژانری) تایبەتیەوە دەناسرێنەوە کە بەرهەم لە نێویانداجێگیر بووە[٢] هەر بەرهەمێك (دنیای نیشانەکان) ی تایبەت بە خۆی دەخولقێنێو ئاماژەیەکی واتایی تایبەت بە خۆی دروست دەکا، بۆیە کەوارێکی تەمومژاویە. هەر ئاماژەپێکراوێك لە زەینی گوێگردا لەگەڵ تەئویلە جۆربەجۆرەکاندا بەرەو ڕوو دەبینەوە. (٣)

(رای گشتی) کە لەدوا لاپەڕەی (ڕۆمانی) "مەدام بوڤاری"دا هاتووە، رەمزێك یان دەلالەتێکی تایبەتیە لەنێو ئەم ڕۆمانەدا. چەمکێکیتر کە (لەوەی سەرەوە) چەندین جار ئەبستراکتتر بێت واتە (سروشتی بێ هەڵوێست) لە دوا لاپەڕەی "باوکان و کوران" ی ئیڤان تورگینیڤ (یش)دا نیشانەیەکە لە جیهانی ئەم ڕۆمانە. پێکهاتەی دەقی ئەدەبی بەواتای کۆمەڵەیەك لە گونجانە ناوەکیەکانە کەلە نێو نیشانەکانی دەقدان. میتۆد

[٢] ((کۆد)) بە وتەی ژولیا کریستوا ((خۆی سیستەمێکی پۆلێنکردنی چەمکەکانە لە نێو پێکهاتەی بنەمایی پەیامدا)):

J.kristeva,le langage , cetinconnu , Paris , 1981 \ 9 \ 16

[٣] چارلز سندرس پێریس بە هێنانەگۆڕی ((خاڵی راڤەکاری)) یەکەم هەنگاوی بۆ نزیك کردنەوەی پێکهاتەگەرایی و هێرمێنۆتێك هەڵێنا.

(یا تیۆری) پێکهاتە گەرایی ئەدەبی هەوڵێکە بۆ دۆزینەوەی رێگە چارەیەك بە مەبەستی چونە نێو "دنیای نیشانەکانی هەر بەرهەمێکی ئەدەبی" واتە دۆزینەوەی رەمزەکانو نیشانە نوێیەکانی "بەرهەمەکە"و تێگەیشتن لە پەیوەندیە ناوەکیەکان. لەدوا لاپەڕەکانی (برایانی کارامازوف)دا ئالیوشا لە "ئامۆژگاری تەنیشت بەردەکە "دا بە تازە لاوان دەڵێ کەلە ژیاندا شتێك پیرۆزترو بەدەسەڵاتتر، تەندروستترو باشتر لە (بیرەوەری باش) نییە، بەتایبەتی بیرەوەری سەردەمانی منداڵی و ماڵەوە) بەردەوام دەبێ و دەڵێ (کە ئەگەر کەسێك تەنیا بیرەوەریەکی باش و پیرۆزی لە سەردەمی منداڵیدا هەبێ، هەر ئەم بیرەوەریە رزگاری دەکات[٤] ئایا کۆمەڵە بیرەوەریەك هەبوون کە دیمیتری ئیڤان رزگار بکەن؟ نازانین، فیۆدۆر دستۆفسکی ئێمەی لەگەڵ بیرەوەری ئالیوشی ئاشنا کردووە، و بەراستی کۆی رۆمانەکە لە گرەوی فراوانبونیەتی) بیرەوەریەکە: ئێوارە درەنگانێکی هاوینی و هێور، تیشکی خۆر بە شێوەیەکی کووڕ لە پەنجەرەیەکی کراوەوە دەرژێتە ژوورەکەوە، دایکی ئالیوشا لەبەردەم پەیکەرێکی پیرۆزدا ئەژنۆی داداوە، نزا دەکا و دەگری. پاشان ئالیۆشای منداڵی لە باوەشیدا دەگوشێ. لەبەردەمی دایکدا چرایەك هەڵکراوە، بەڵام ئەوەی زیاتر لە بیری ئالیوشدا ماوەتەوە، تیشکی کەوانەیی خۆرە[٥] سەیر لەوەدایە کە باوکی زوسیما-مەبەستی ئالیوشا، برا نەخۆشەکەیەتی (کەلە منالیدا مردووە)-بیرەوەریەکی هاوشێوەی هەیە: (لەبیرم دێ کە جارێك چوومە ژوورەکەیەوە، کاتێك کە کەسێك جگە لە خۆی لەوێ نەبو. سەرەتای ئێوارە بو خۆر ئاوادەبو، بەڵام هێشتا تیشکی هەتاو ژوورەکەی رووناك دەکردەوە. چوومە تەنیشتیەوە، دەستم خستە سەر شانیو بە میهرەبانیو سۆز چاوی تێبڕیم. بۆ ساتێك هیچی نەوت تەنیا سەیری کردم. پاشان وتی: ئێستاکە بڕۆ یاری بکەو لەجیاتی من چێژ لە ژیان وەربگرە) . زوسیما دەڵێ لەوە بەدواوە بەردەوام ئەم راسپاردەیەی براکەی بە خەمێکی قووڵەوە وەبیر هێناوەتەوە.[٦] لە لاپەرەیەکی پاش ئەمەدا، لەبارەی بیرەوەریەکی دی، واتە چون بۆ کلیسا لەگەڵ دایکیدا، دەدوێ. ئەو باس لەوە دەکا کە هەڵمێك لە ئاگردانەکەوە هەڵدەستاو لەسەروی گۆمەزەکەوە، چەشنی شەپۆلانێك لەگەڵ تیرێژی خۆردا کەلە درزێکی چکۆلەوە بەرەو ناوەوە پرشنگی دەدایەوە، تێکەڵاو دەبو: (بۆ یەکەمین پێشوازیم لە تۆوی وتەی خوام لە دڵاکرد).[٧] تیشکی نەرمو کەمرەنگی خۆر کەلەدرزێکەوە بەرەو ناوەوە دەرژێت (بەتایبەتی تیشکی کەوانەیی زەردەپەری ئێواران) نیشانەی سەرەکی و تەنانەت دەبێ بڵێین (کلیلی واتایی) رۆمانی دستۆفسکییە. نیشانەی ئارایی خوا لەرۆمانێکدا کە هەوێنە سەرەکیەکەی مشتومڕی مرۆڤە لە پێناوی

PDF4Kurd

دۆزینەوەی وەڵامی ئەم پرسیارە کە: ئایا هەیە؟ دۆزینەوەی دەلالەتی واتایی نیشانەکانی بەرهەمی هونەری کارێکی ئاسان نییە، بەڵام ئەگەر پەیوەندی ناوەکی نیشانەکان بزانرێت تێگەیشتن لەقوڵایی واتاکان ئاسان دەبێت. لەتابلۆی نیگاری باڵوێزاندا(١٥٣٣) بەرهەمی هانس هۆلبایندا کە لەمۆزەخانەی نەتەوەیی لەندەندا دەپارێزرێ، بریاری سۆفیانەی رێنسانس (لەیادی مەرگ بە) سەرچاوەی کاری هونەرمەند بووە. دوو ئەریستۆکراتزادەی لاو لەژوورێکی شکۆمەنددا راوەستاون. کراسە بەنرخەکان، پەردەکانو هەموو شتێك لەژوورەکەدا دەرخەری دەوڵەمەندی، شکۆو دەسەڵاتی (ناسوتی)یانە. لە کتێبەکان، کەرەستەکانی ئەستێرەناسیو ئامێرەکانی موسیقا دیارە کە ئەوان لەگەڵ زانستەکانو هونەرەکانی سەردەمەکەیان ئاشنان. لەنیگای پڕ بەخۆبایی و ساردیان بە ئاشکرا دیارە لە ژیانو دەسەڵاتدا سەرمەستن. بەڵام (راستیەکی دیکە)ش لە ئارادایە، لەگەڵ ئەو نیشانانەی کە پەی پێ بردنیان ئاستەمە. هێمایەك بە کڵاوی یەکێك لە خانزادەکانەوە دوراوە. هێمایەکە کەئێسکە پەیکەری کەللە سەرێکە کەئەگەر زۆر لێی ورد نەبینەوە ناناسرێتەوە. کاتژمێرە دارینەکەی سەر مێزەکە کاتژمێرو رۆژی مردنی باوکی نیگارکێش دەردەخەن، لە نێو تابلۆکەدا (تەلێك لە تەلەکانی لۆت پچراوە.. بەڵام گرنگترین نیشانە شتێکی سەرسورهێنەرە کەبە شێوەیەکی کووڕ لە تەنیشت باڵوێزەکان لە بۆشاییدا ئاوێزانە. ئامادە بوونی ئەم شتە نەناسراوە لەچوارچێوەی ئەم تابلۆ ریالیستی خۆی خاڵێکی سەرسورهێنەرە. سەرسورمانەکە کاتێك زیاتر دەبێ کەلە مەودای یەكو نیو مەتر لە تەنیشت دەستە راستی تابلۆکەدا راوەستینو تێبگەین کە ئەم مادەیە، ئێسکە پەیکەری کەللەی مرۆڤێکە کەبە چەشنێکی شێواو کێشراوەتەوە.[8] ئێمەش وەك دوو باڵوێز چاومان لەئاست (راستیەکیدیکە) بەستبوو. راستیەکی شاراوە لەچوارچێوەی تابلۆکەی هولباین دایەو لە(سیستەمی شتەکان) بەڵام ئاشکرایە لە هەبوونمان بە ئاراستەی مەرگ: لەیادی مەرگدابە. (کلیلی وتایی) رەمزی سەرەکی بەرهەمی هونەریە. دۆزینەوەی چارەسەرکەری زۆربەی ئاڵۆزیو دژواریەکانە. کەمتر کەسێك هەیە کە شەیدای ئەدەبیات بێو نەزانێ بۆچی بۆنوچێژی شیرینی مادلێن لە چایەکەدا بووە هۆی دۆزینەوەی کاتی لەدەست چوو لە شاکارەکەی مارسێل پروستدا یاخود چیرۆك گێرەوە کاتێك دانەوی تابەنی کەوشەکەی گرێ بداتەوە، چۆن توانی داپیرە مردووەکەی بدۆزێتەوە. بەڵام هەرساتێکیش لە چیرۆکدا خاوەنی کۆمەڵە رەمزێکی واتاییەو هەر ساتێك لەخوێندنەوە بە واتای گریمانو پێشبینی ئەو "رەمزانە"یە. دۆزینەوەی پەیوەندیەکانی نێوان ئەم رەمزانە جادووی خوێندنەوەیە. ئێمابواری نامەیەك دەخوێنیتەوە کە لەلایەن باوکیەوە بۆی

هاتووە نامەیەك پڕلە هەڵەی نوسین، بەڵام زۆر جوان، نامەیەك کە (ئێما دەیدۆزێتەوە) لە ناوەراستیدا مەودایەك هەیە لەنێوان دێرەکانیدا: (وادیاربوو پیرەمێردەکە ساتێك خامەکەی دانابوو تا لە نێو خولیاکانیدا نغرۆ ببێ) . ئێما پاش تەواوکردنی "نامەکە" کاتێك زانی کە باوکی بە هۆی گەرمای خۆڵەمێشی سۆبەکە نامەکەی وشك کردۆتەوە — لەبەر ئەوەی کەمێك لە تۆزی خۆڵەمێشەکەی لە سەر نیشتبوو، لە نێو خولیاو بیرەوەریەکانیدا نوقم دەبێ، سەرەتا چاوی بە وێنەیەکی باوکی کەوت کەلە بەرانبەر ئاگری سۆبە دارینەکە چەماوەتەوە تا مەقاشەکە هەڵگرێتەوە. پاشان (کەوتەوە بیری ئەو رۆژە ئاوا بوونانەی هاوین، جوانوەکان تێدەپەڕینو دەیان حیلاندو بەغار دەرۆیشتن.. لە ژێر پەنجەرەی ژوورەکەیدا کەنویەك لە هەنگوین هەبوو، هەندێ جار هەنگەکان کەلە روناکاییدا دەفرین، چەشنی تۆپ گەلێکی زێرین و پڕ لە با خۆیان بە بە شوشەکەدا دەکێشا. چ رۆژانێکی پڕ بەختەوەری! چ ئازادیەك! ئارەزوگەلێ! چ خەیاڵانێك کە لەدەست رۆیشتن! ئێستا لەو هەموو شتە تەنانەت شوێنەوارێکیش بە جێ نەماوە! ئەو لەهەموو مەترسیە گیانیەکاندا، لەهەموو روداوە یەك لەدوای یەکەکاندا، لە رۆژانی کچێتی بگرە تا هاوسەرێتیو خۆشەویستی، هەموو شتێکی لەرەوتی ئەم ژیانە لەدەست داوە، چەشنی گەریدەیەك کە هەموو جارێك شتێکی نێو هەگبەکەی لە هۆتێلەکانی سەرەرێ دا لەکیس بدات.[9] ژیان لەرەوتی بەرەو پیشچوونیدا هەژارترو تەنیاترمان دەکا. ئێما وەکوو چیرۆك گێرەوەیەك لەگەران بەدوای کاتی لەدەستچودا لەگەڵ نیشانەگەلێکی کەم لە بەرانبەر هێرشی ژیانو بیرەوەریدا بە تەنیا دەمێنێتەوە. لە شوێنێکی دیکەدا تەنها وێنەیەك لە ئێوارەی شارۆچکەیەکی کەنار دەریا پیرە ژنێك دەورژێنێ. لە رۆمانی "دڵی سادە "دا فلیسیتە (کاتێك گەیشتە سەر ئێك مۆویل، رووناکایی ئۆنفلێری دی کە لە تاریکیدا چەشنی کاکێشانێك دەدرەوشایەوە)و (پانتایی نارون و تەم و مژاوی دەریای بینی. بە هۆی ماندوێتیەوە و دستا، هەژاریی ساڵانی منداڵی، فریوی یەکەمین ئەوین، رۆیشتنی خوشکەزای، مەرگی و یرژینی، هەموو ئەمانە وەکووشەپۆلێك، و یکرا، رژان بەسەریدا، بەهۆی خەمی لە رادە بەدەریەوە گەرووی گیرا و هەناسەی سوار بوو) .(١٠)

---

[9] G. floubert, oeuvres, Paris 1951, vol, pp. 247- 249.

[10] I did , vol . 2 . p . 616.

PDF4Kurd

پاری یەكەم

زمان و نیشانە: سۆسێر، پیرێس، مۆریس

دەتوانین زمان چەشنی شارێكی دێرینو وێنا بكەین: كۆمەڵەیەكی خوارو خێچ، پێكهاتوو لە رێرەوەكان، مەیدانەكان، خانوە كۆنو نوێكان، خانو گەلێك كە چەند بە شێكیان لەچەند قۆناغێكی جیاجیادا دروست كراوەو هەموو ئەمانە بەهۆی شارۆچكە تازە دروست كراوەكانەوە كە شەقامەكانیان راستەوانەو خانوەكانیش هاوشێوەن، گەمارۆ دراون.

(لودویك) و یتگنشتاین

(١)

فەیلەسوفەكان یەكەمجار بیریان لە گەردون دەكردەوەو پاشان (بیریان) لە شێوازی تێگەیشتن لە گەردون و لە كۆتایشدا لە ئامرازێك كە بە هۆیەوە ئەو زانستە بتوانێ ناسینی جیهان سانا بكات. ئەم رێڕەوە رێگەیەكی سروشتی و لۆژیكی فەلسەفەیە لە میتافیزیكەوە بەرەو ئەپستمۆلۆی‌و پاشان بەرەو فەلسەفەی زمان. [١] ئەم پرۆژەیە هەرچەندە سادە گەرایە، بەڵام خاڵێكی گرنگ ڕوون دەكاتەوە. گرنگیدان بە (فەلسەفەی زمان) ئەنجامی لۆژیكی وتەی فەلسەفی رۆژئاوایە. لەسەرتای سەدەی نۆزدەهەم بەم لاوە، فەیلەسوفەكان بە شێوەی چڕوپڕتر وردبینی‌و سەرنجی خۆیان خستە سەر زامن، تا ئەو ڕادەیە كە زۆربەی رێبازە میتافیزیكی‌و ئەپستمۆلۆژیكیەكان لە رێگای فەلسەفەی زمانەوە سەرلەنوێ بەیان كرانەوە. هێردر لێدوان لەمەڕ زمانی لە تەوەرەكانی (مێژووی مرۆڤایەتی)دا، گونجاند، گروپە زماننا‌سی مێژوویی‌و وشەناسی لە رێگای رەخنەی میتافیزیكی هێگلیەوە تێكەڵاو كرد، فرگە بە هۆی ئامرازێكی نوێوە كەلە ئەنجامی توێژینەوە لە نێو لۆژیك و بیركاریدا و ەدەستی هێنابوو، لە زمان تێفكری، هۆسرێل هەرچەند زمانی نەخستە ناوەندی سەرنجی خۆیەوە بەڵام قوتابیەكانی تیۆریەكیان لەبارەی زمانەوە دروست كرد كە ریشەی لەكتێبەكەی

(هوسرل)دا بەناوی "توێژینەوە لۆژیكیەكان" دابوو، بەناوبانگترین شیكردنەوەی ئەو تیۆریە دەتوانین لە بەرهەمەكانی مۆریس میرلۆپونتێ بدۆزینەوە، هایدگەر لە پەیوەندی زمان‌و بون وردبویەوەو خەریكی دارشتنی تیۆریەك لەبارەی (زمانی شاعیرانە) بوو كە لەئەنجامدا هێرمێنۆتیكی مۆدێڕنی لێ كەوتەوە. لە سێ دەیەی رابردوودا، فەلسەفەی شیكاری (زمانی وێنەیی) بەیەكێ لە بنەما سەرەكیەكانی دانا و لە ژێر كاریگەری ویتگنشاین (زمانی سروشتی) هێنایە نێو چوارچێوەی بابەتەكانی خۆیەوە. لەم سەردەمەدا یەكێ لە گرنگترین لقەكانی فەلسەفەی شیكاری فەلسەفەی زمانە و بەرهەمەكانی كارناپ، تارسكی، ئاستین، سێرل، چۆمسكی‌و خەڵكانی‌تر چەمك گەلێكی نوێیان لە بواری‌واتاناسی (سیمانتیك)و پێكهاتە سیناكسیكیەكاندا هێناوەتەكایەوە. زانست‌و قسەی زانستی بەتایبەتی لە دەیەی رابردوودا، بەرەو رووی زمان بۆتەوە. لیوتار لەكتێبی "شوێنگەی پۆست مۆدێرن"دا ڕونی كردۆتەوە كە دەنگناسی، زماناسی‌و واتاناسی لە زانستە فیزیكی‌و سروشتیەكاندا بەكارهاتوون‌و بابەتگەلی تازە لە پەیوەندی ناسی‌و سیبرنتیكدا هاتونەتە ئاراوە. پێویستی ئافراندنی زمانێكی تایبەتی لە (سەردەمی) ئەنفورماتیكدا هەستی پێدەكرێ. تۆكمەبوونی جۆرەكانی كۆمپیوتەرو زمانی تایبەتیان، وەرگێران. وەرگێڕانی دەقەكان بە یارمەتی ئامێرو بە گشتی پەیوەندی زمان‌و ئامێر، بابەتی ئەركی زماننا‌سانەی زەین‌و بیرەوەری، ئەركی (سەربەخۆ)ی ئامێرەكان، واتە پرۆسەی رێكخستنی دراوە* تازەكان لەسەر بنەمای پرۆسەی پاشماوەكان، نەگونجانەكان لە پراگماتیكدا تەنیا نمونەیەكن لە چڕبوونەوەی لێكۆڵینەوەی زانستی لەسەر بابەتی زمان[٢]. پەیوەستبونی زمان‌و فەلسەفە ئەوەندە پتەو بووە كە ئاستەمەچۆمسكی و یاكوبسن هەربەتەنها بە(زمانناس) لەقەڵەم بدەین.چونكە كاری ئەوان پرسیاری فەلسەفی كەم وێنەی خوڵقاندووە.بابەتەكانی سیمیۆلۆژیك لەپانتایی زماندا. لە بنەماكەیدا خاوەنی چیەتیەكی ماهیەتی فەلسەفیە. سۆسێر بە هێنانە ئارای ئاماژە پێكراو چەشنی راستیەك لەزەیندا هەڵوێستێكی فەلسەفی گرت و پێریس بەهێنانە گۆڕی بابەتی (تەئویلی) نیشانەناسی خستە نێو جەرگەی فەلسەفەی زانستەوە. ئێستا زمانناسی لەلایەن پێكهاتەگەراكانەوە وەكوو (سیمبۆمی فەرهەنگی مرۆڤی) چاوی لێ دەكرێ.

* مەبەست لێرەدا دراو واتە پارە نیە، بەڵكوو مەبەست ژمارەی ئاماری بیركاریە.

PDF4Kurd

وەكو ئوستورەكانی (هۆزە سەرەتاییەكان)ی كیشوەری (ئەمریكا (لیوشتراوس). هێماكانی دەروون شیكاری (ژاك لاكان)، شوێنەوارناسی (زانستە مرۆڤایەتیەكان) (میشیل فۆكۆ)، نیشانەناسی ژیانی رۆژانەو وتەی ئەدەبی (ڕۆلان بارت) هەموویان لەسەر بنەمای سیمبولێكی زمانناسانە شیكراونەتەوە.

(٢)

مونتژێن فردینان دۆسۆسێر (١٨٥٧ـ ١٩١٣)یەكێ لەپێشانگەكانە كەجەختی لەسەر گرنگی نیشانەناسی كرد. ناوبانگەكەی لەئەنجامی نوسینی كتێبێكە لە ژێر ناوی "چەند وانەیەك لەبارەی زمانناسی گشتی " كەپاش مردنی لەساڵی ١٩١٦، بڵاوكرایەوە.[٣] زاراوەی semiology لەلایەن سۆسێرەوە دروست كراوە، كە لەدەربڕینی واتاییدا لۆژیكیسنەكانی سەدەی پێشوو، سەدەی نۆزدەهەم ـ پێیان دەوت semiotics. نیشانەناسیلەلایەن سۆسێر زانستی لێكۆڵینەوەی دەلالەتی واتاییە. زمان یەكێك لەم سیستەمانەیە. مرۆڤەكان بەیارمەتی ئاماژەكانی ئەندامانی لەش، سیستەمی جل و بەرگ، سیستەمی خۆراك، سیستەمە هێماییە فەرهەنگیەكان) دەمامكەكانی (نەتەوە سەرەتاییەكان) تاسیستەمی نیگار كێشی ئەبستراكتی هاوچەرخ (واتە بەهۆی ئامراز گەلێك جیا لە نوسراوو ئاخاوتنیش لەگەڵ یەكدیدا پەیوەندی دەگرن. بەشێك لەم ئامرازانە پەیوەندیان بە ڕێسا وێنەییەكانەوە هەیەو هەندێكیشیان پەیوەندیان بەم ڕێسایانەوە نیە. نیشانەناسی زانستی ناسینی ئەم سیستەمانەی پەیوەندی گرتنە. خودی سۆسێر لە "چەند و انەیەك لەبارەی زمانناسی گشتیدا" نوسی:

زمان سیستەمێك لە نیشانەكانە كە باوەڕەكان دەردەبڕێ، هەربۆیە شایانی بەراوردە لەگەڵ شێوازی نوسین، ئەلف و بێی كەڕەكان، بۆنە سیمبولیەكان، ڕێساكانی رەفتاری بەئەدەبانە، هێما سەربازیەكان و هتد. بەڵام زمان گرنگترینی ئەم سیستەمانەیە. (دەتوانی زانستێك شك ببەیت كە بابەتی توێژینەوەكەی تۆكمە بوونی ئەم نیشانانەبێ لەژیانی كۆمەڵایەتیدا. ئەم زانستە بەشێك لە دەرونناسی كۆمەڵایەتی دەبێت و هەربۆیە لقێك لە دەرونناسی گشتی دەبێت. ئێمەپێی دەڵێن نیشانەناسی) كە لەزاراوەی یۆنانی سمیۆن بەواتای نیشانە (وەرگیراوە) (نیشانەناسی ڕوونی دەكاتەوە كە نیشانەكان لەچ شتێك دروست دەبن و ئەو یاسایانەی كە بەسەریاندا زاڵن كامانەن. لەبەر ئەوەی كە هێشتا ئەم زانستە نەهاتۆتە ئاراوە، كەسیش ناتوانێ بڵێ كەچ جۆرە زانستێك دەبێت. بەڵام مافێك بۆ

هەبوونی دەبێتو پلەكەشی هەر لە ئێستاوە ڕوون و ئاشكرایە. زمانناسی تەنیا بەشێك لەم زانستە گشتیە واتە سیمیۆلۆژیە. دەتوانین ئەو یاسایانەی كە بەیارمەتی نیشانەناسی دەدۆزینەوە لەمەڕ زمانناسیشەوە بە چالاك بزانین.[٤] دواتر رۆلان بارت ئەم دەستوورەی سۆسێری ئاوەژوو كردەوە. بە بۆچوونی بارت هەرچەشنە سیستەمێكی سیمیۆلۆژیك دەتوانێ لەڕێگەی یاساكان، رێساو میتۆدەكانی زانستی زمانناسی بناسێتەوەو هیچ سیستەمێكی دەلالەتی واتایی بەبێ زمانناسی ناناسرێتەوە، پاش سۆسێر زمانناسی دانیماركی لویی یلمسلف پێشنیاری كرد كە دووجۆر نیشانەناسی (زانستی)و (نازانستی) لێك جیابكەینەوەو هەردووكیان بخەینە نێو (پۆست سیمیۆلۆژی) یەوە. بەڵام جەختی كردەوە ئەم دووجۆرە تەنیا بەیارمەتی تیۆری زمانناسانە دەتوانرێ بناسرێتەوە.[٥] بیست و سێ ساڵ پاش ئەمە، كریستیان میتز پێشنیاری كرد كە نیشانەناسی زانستە سروشتیەكان لە نیشانەناسی زانستە مرۆییەكان جیا بكرێنەوە، زانستی نیشانەكان لە زانستە سروشتیەكاندا semiotics و زانستی نیشانەكان لە زانستە مرۆییەكاندابە semiology ناودێربكەین.[٦] ئۆمبێرتۆئێكۆ ئەركی گشتی نیشانەناسی لەدارشتنی دو تیۆری جیاوازدا، دەست نیشان كردووە: تیۆری رەمزەكان (كۆدەكان) و تیۆری بەرهەم هێنانی نیشانەكان. تیۆری دووەم لایەنەكانی بەكارهێنانی گشتگیری زمان، (كامڵ) بوونی رەمزەكان، پەیوەندی جوانناسانە، فۆرمە جۆربەجۆرەكانی رەفتاری پەیوەندیی دوسەرە، بەكارهێنانی نیشانەكان بەمەبەستی تێگەیشتن لەواتای شتەكانو بارودۆخەكان.[٧] كتێبی "تێزێك لەبارەی نیشانەناسی گشتی" "ئێكۆ" لەپاش دوو بەشی سەرەتایی لەبارەی بنەماكانی نیشانەناسیەوە، سەبارەت بەم دوو تیۆریە [كتێبەكە] بەسەر دوبەشی سەرەكیدا دابەش كراوە. (ئێكۆ) پێیوایە ئەو نیشانەناسیەی كەلە (دەلالەتی واتایی) دەكۆڵێتەوە بەرهەم هێنەری (تیۆری رەمزەكان)ەو نیشانەناسیەكی دیكە كە خاڵە سەرەكیەكەی پەیوەندیە، دروستكەری (تیۆری بەرهەم هێنانی نیشانەكان)ە. ڕەنگە بتوانین كە بڵێین كە دەلالەت، پەیوەندی بەبنەمای سینتاكی هەیەو لەكۆتاییدا بە چەمكی ڕەهای زمانو [خودی] (پەیوەندی پراگماتیك یا بەكارهێنانی پراكتیكی زمانەوە، پەیوەستە. بەڵام ئێكۆ ئەم جیاوازیە پەسەند ناكاو لە باوەڕەدایە كەلە تیۆریی رەمزەكانیدا زۆربەی بابەتەكانی پەیوەندیدار بەبەكارهێنانی پراكتیكی زمانیش باسیانلێكراوە[٨] ئێكۆ نوسیویەتی :"نیشانەناسی لەگەڵ هەرشتێك كە بتوانێ چەشنی

PDF4Kurd

نیشانە بێتە بەرچاو، پەیوەندی هەیە. نیشانەکان هەموو ئەو شتانەن کەبتوانن لەجێگەی شتێکی دیکە دەلالەتی واتایی دەستەبەر بکەن. هەبوونی ئەم (شتانەی دیکە) پێویست نیە. واتە نابیَو ناکریَ لەشوێنێکداو لەساتێکدا کە نیشانە لەو شوێنەو لەوکاتەدا (شتێك) بەیان دەکا، (نیشانە)یەکی دیکە لەگۆڕیَ دابیَ..[٩] ئەگەر لەم تیۆرانە کەلەمەردابەش کردنی نیشانەناسیدان وازبێنین، پرسیارێکی گرینگ دەمێنێتەوە: پێگەو پلەی نیشانەناسی لەوتەی جوانناسانەدا لەکویَ دایە؟[١٠] هەڵبەتە ئیستاتیکا خاوەنی چەند لایەنێکی (ناسیمیۆلۆژیك)یشە. (وەکوو دەروون شیکاری داهێنانی هونەری، نزیکایەتی نێوان فۆرمی سروشتی لەگەڵ فۆرمی هونەری، پەیوەندی نێوان هونەرو ڕەوتی تۆکمە بوونی کۆمەڵایەتی، قازانجی جوانناسیو ...هتد) بەڵام لەهەر جێیەك کە فۆرمی بەرهەمی هونەری لەئارادا بیَ، نیشانەناسیو میتۆدەکانی زمانناسی (ئاگایانە یا نائاگایانە،و رد یا سەرپێی) لەئارادا بن.[١١] جیاوازیەك کە سۆسێرلەنێوان زمانو ئاخاوتنی دۆزیەوە، گرنگیەکی زۆری لەزماناسیدا وەدەستهێناوە. [١٢] سۆسێر جیاوازی کرد لەنێوان ڕەهای زمانو ئاخاوتندا، ڕەهایی زمان، هەموو تواناو هێزەکانی مرۆڤە بۆ هێنانە ئارای واتاو چەشنی یەك دەزگاو سیستەم، چوارچێوەو ڕێسا گەلێکی هەیە کەلەسەروی هەڵبژاردنی تایبەتیدان. زمان، سیستەمی نیشانەو ڕێسا تایبەتیەکانە کە زمانێکی دیاریکراو (وەکوو زمانی فارسی) دروستیان دەکا. ئاخاوتن بەکارهێنانی تایبەتی زمانە، فۆرمی سەرهەڵدانو بەکارهاتنی ئەو سیستەمە، لەئاخاوتنو لەنوسیندایە. سۆسێر زمان بەبابەتی سەرەکی زمانناسی لەقەڵەم دەدا. لەئاخاوتنو نوسین بەزمانی فارسی، ئێمە کەرەستەی لەڕادە بەدەرمان هەیە (توانا ڕۆنانییەکانی توخمە زمانیەکان)مان لەبەردەستدایە، ئەم کەرەستانە لەسەر بنەمای ڕێژەیەکی دیاریکراو) نەك بیَ کۆتایی (وشەو ڕێسا زمانیەکان دامەزراون. پەیوەندی نێوان ئەم توخمانە بەشێوەیەکی هەمە لایەنە ناناسرێتەوە. هەریەك لەئێمە، لەنێوان ئەم توخمە دەروونیانەی سیستەمی زمانیی، ئاخاوتنێکی تایبەت بە خۆمان هەڵدەبژێرین. ناسینی هۆیەکانی، چوارچێوەکانو پانتایی ئەم هەڵبژاردنە هەر بەتەنیا کاری زمانناسی نیە، بەڵکو زانستە مرۆڤایەتیەکانی دیکە چەشنی کۆمەڵناسی، سایکۆلۆژیو...تادیش، لەم بارەوە کاراییان هەیە. لەنێوان زمانناساندا لەسەر دیاریکردنی سنوورێکی وردو ڕێکوپێك کە زمان لە ئاخاوتن جیا دەکاتەوە، ڕای جیاواز هەیە، بەڵام

هەموویان بڕوایان بە پێویستی هەبوونی ئەم سنوورە هەیە. کاریگەری بابەتەکەی سۆسێر لەمەڕ جیایی زمانو ئاخاوتن، سەرەتا لەسەر فەلسەفە بوو، نموونەیەك کەبە خێرایی بە زەین دادیَ جیاوازیەکە مێرلۆپۆنتیَ لە نێوان هەڵکشانو (لەبەرانبەر ئاخاوتن)و سیستەم (لە بەرانبەر زمان)دا داینا. [١٣] لەهەنگاوی دواتردا کاریگەری ئەم باسەی سۆسێر لە دەرون شیکاری لاکاندا دەدۆزینەوە: لیبیدۆ سیستەمێکە پێکهاتوو لەنیشانەکان کە کارکەردە تاکیەتیەکەی نەك لەسەر بنەمای هەوێنەکانی) دامەزراوە (بەڵکوو پشتیان بە فۆرمەکانو ئەرکەکانی بەستوە. بارت لە:" توخمەکانی نیشانەناسی"دا وەبیرمان دێنێتەوە کە جیاکردنەوەی زمانو ئاخاوتن ستونی بنەمایی هەرچەشنە ناسینێکە لەمەڕ نیشانەکانو زانستی نیشانەناسیدا. [١٤] بەڕای سۆسێر هەر نیشانەیەك زمانێکە کەلەسەر بنەمای ڕێکەوتن دامەزراوە. هاوواتاکانی: درەخت،Tree,arber سیَ نیشانەی زمانین لە سیَ زمانی جیاجیادا کەبۆ یەك دیاردە یا یەك واتای تایبەتی بەکاردێن. ئەمانە سیَ دەربڕینیجیان، بەڵام باس لەیەك چەمك یا یەك واتادار دەکەن. هەریەك لەم سیَ وشەیە ئاماژە پێکەرێکە کە دروستکەری وێنەیەکی زەینیەکە ئاماژە پێکراوی پێدەوتریَ. لە سیستەمی دەلالەتی زمانی فارسیدا، بەپێی ڕێکەوتنێك کە فارسی زمانەکان پەسندیان کردووە وشەی (درەخت) دروستکەری وێنەی زەینیی (دار)ە ڕێسایەکی لۆژیکیو بەڵگەیەکی تایبەتی بۆ بەکارهێنانی وشەی درەخت لە بەرانبەر واتای درەخت ناتوانی بدۆزیتەوە. هیچ پەیوەندیەکی چیەتیو سروشتی لەنێوان وشەی درەختو واقیعی فیزیکی درەخت بونی نیە. هەڵبەتە هەندیَجار وەکوو ئاوێزە دەتوانین بەڵگەیەکی تایبەتیش بۆ ڕێکەوتنو نیشانە دانان بدۆزینەوە. بۆ نموونە بەهۆی ئاوازی مەلێکەوە) ئەو مەلە (بە کوکو ناودێر کراوە یا لەدەنگی ڕژانی ئاو وشەی شڵپەشڵپیان دروست کردووە، یاخود وشەی هەنسك تا ڕادەیەك وەبیرهێنەری دەنگی کردەی گریانە. ئەم نیشانانە بەتەنیا لەڕوانگەی فۆنۆلۆژیکیەوە لەسەر بنەمای تایبەتو ئاماژە پێکەرەوە دامەزراون، ئەگینا وەکوو هێماکانی نووسین، بچوکترین لێکچوون لە نێوان بابەتو ئاماژە پێکەردا ناتوانی بدۆزیتەوە. بەهەر حاڵ، بەگشتی، بەڵگەیەك بۆ ڕێکەوتنی نیشانەدانان لە زماندا لەبەر دەستدانیە.[١٥] من ئەگەر بمەویَ کەسێکی دیکە (لە قسەم تێبگات) ناچارم ڕەچاوی ئەم ڕێکەوتنە بکەم.[١٦] ئاراستەی ڕێکەوتنی نیشانە بەم مانایەیە کە نیشانە لە نێو پەیوەندی چیەتی نێوان ئاماژەپێکەرو ئاماژە پێکراودا سەرهەڵنادا، یان

PDF4Kurd

بەشێوەیەکی‌تر ئاماژەپێکەر و ئاماژەپێکراو هیچ چەشنە پێوەندیەك، جگە لەپەیوەندی هێماگەراییان، لەگەڵ یەکدیدا نیە.[١٧] من هاوکات لەگەڵ دەربڕینی وشەی درەخت (ئاماژە پێکەر) وێنەیەکی زەینی یا چەمکی لەمەڕ درەخت لەزەینی تۆدا دادەهێنم (ئاماژە پێکراو). زۆر لە زماناسان بۆچوونی سۆسێریان لەبارەی وێنەی زەینی پەسەند نەکردووە. سۆسێر لە کۆتاییدا، مەبەستی خۆی لەبەکارهێنانی (چەمکی زەینی) بەوردی ڕوون نەکردەوە. وادیارە بەبۆچوونی ئەو ئەم وێناکاریە وەکو ڕاستیەکی سایکۆلۆژیانە بونی نییە. خاڵەکە لێرەدایە کەبە پێی جەختکردنی سۆسێر، ئاماژە پێکراو شتێکە کە پەیوەندی لەگەڵ کردەی زەینی هەر کەسێکەوە هەیە کەلەگەڵ نیشانەیەك بەرەو ڕوو دەبێتەوە. بەم پێیە، نیشانە ئامرازی پەیوەندی نێوان دوو زەینی جیاوازە کە مەبەست یا نیازی دروستکردنی پەیوەندیان لە نێوان یەکتریدا هەبێ. کردەی زەینی ئەوان کاریگەریان لە توخم گەلێك وەرگرتووە کە ڕون کردنەوەیان، بەهەر حاڵ، لە دەرەوەی پانتایی زمانناسی‌دا جێی دەبێتەوە. سۆسێر نوسیویەتی:

خاڵی دەستپێکردنی پەیوەندی، زەینی کەسی یەکەم، بۆ نموونە (A)ە. لێرەدا خاڵەکانی ئاگایی کە ئێمە پێیان دەڵێن چەمك لەگەڵ ئاخێوەرانی نیشانە زمانیەکان، یا دەنگەکاندا، کە بۆ دەربڕینی ئەو چەمکانە بەکاردێن، پێکەوە دەبەسترێنەوە. گریمان کە هەر چەمکێکی زەینی وێناکاری دەنگیی پەیوەست بە خۆی دادەهێنێ. ئەم دیاردەیە یەکسەر لایەنێکی دەرونی هەیە کە بە نۆرەی خۆی دەبێتە هۆی پرۆسەیەکی فیزیۆلۆژیك: مێشك لەرینەوەیەکی پەیوەست بەو وێناگەریە دەنگیە بەو ئەندامانە کە دەبنە هۆی پەیدا بوونی دەنگ دەگەیەنێ، لە ئەنجامی "ئەم پرۆسەیە"دا شەپۆلەکانی دەنگ لە دەمی Aەوە بە گوێی B دەگات کە پرۆسەیەکی تەواو فیزیکیە.پاشان سەرو کردارێکی پێچەوانە لە زەینیBەوە دەست پێدەکات: گوێ دەنگەکان لە ڕێگەیەکی تەواو فیزیۆلۆژیکەوە دەگەیەنێتە مێشك لە مێشکدا چەمکێکی پەیوەندی دار لەگەڵ ئەم وێناگەریە دەنگیە دروست دەبێت‌و ئەگەر Bبە نۆرەی خۆی بئاخفێ ئەو پرۆسەیە لە مێشکی ئەوەوە بە مێشکی A) دەگات‌و کت‌ومت بەم شێوەیە دوبارە دەبێتەوە.[١٨] بەر لە سۆسێر ئسپینۆزاتا رادەیەك لەم خاڵە نزیك کەوتبووەوە، بەڵام یاساکەی ئەو لەسەر ڕەوشت بە تێگەیشتنێکی دەروونناسانە لەبارەی ئەرکی زەینی گەیشت‌و بەرێکەوتنی سیمیۆلۆژیك نەگەیشت:(کەسێکی ڕۆمی بەهۆی بیر کردنەوە لە Pomum (وشەی لاتین بەواتای سێو) کتوپڕ بە وێناگەری

مێوەیەك دەگات کە بچوکترین لێکچوونێکی لەگەڵ ئەم دەنگە ئاخاوتنیەدانیە... سەربازێك ئەگەر شوێن پێی ئەسپێك بەسەر لمێك ببینێت، یەکسەر بە بیرکردنەوەلە ئەسپ بە وێناکاری جەنگاوەرو لێرەوە بە وێناکردنی شەڕو ...هتد دەگات. بە پێچەوانەی"سەربازەکە" جوتیارێك لە تێفکرین لە ئەسپ، بە وێناکردنی جووت‌و کێڵگەو..هتد دەگات. بەم شێوەیە هەر کەس بە پێی راهاتنێك کەلەبارەی هاوڕێکی وێنەکانەوە هەیەتی، لە بیرکردنەوەیەکەوە بەرەو بیرکردنەوەیەکی دیکە دەگات)[١٩]
سۆسێر لە چەند وانەیەك لەبارەی زمانناسی گشتی‌دا لە هەموو شوێنێکدا زاراوەی (سیستەم) پێکهاتەی بەکارهێنا؛ بەڵام پاش ئەو زمانناسی روسی نیکۆلای ترۆبتسکۆی وشەی (پێکهاتە) ی بەکار هێنا. سۆسێر لەبەر ئەوە کەڵکی لە وشەی سیستەم وەردەگرت، چونکە باوەڕی و ابوو کە چیەتی سیستەماتیکی زمان، زمان لە ئاخاوتن جیادەکاتەوە. ئەم گەوهەری زمانە (ئەوەی کە کۆمەڵایەتیە لەو شتەی کە تاك ئامێزە ... واتە خاڵە بنەڕەتیەکان لەو شتانەی کە کەم تا زۆر ڕێکەوت ئاسان، جیا دەبێتەوە)[٢٠]
زمان بە گشتی، لە بەرانبەر (جیهانی بەرجەستە [objective]) دا هەڵسو کەوتی دڵخوازانەی هەیەو هەر یەکەیەکی زمانی تەنیا لەرێگەی جیاوازیەکەی لەگەڵیەکەکانی دیکە دەناسرێتەوە. چەمکی جیاوازی یەکێك لە گرنگترین خاڵەکانە لە زمانناسی سۆسێردا. خودی ئەو بۆ رون کردنەوەی ئەم چەمکە نموونەیەکی بەناوبانگی هێناوەتەوە: گریمان شەمەندەفەرێك هەموو شەوێك کاتژمێر هەشت‌و چل‌وپێنج خولەك ژنێڤ بەرەو پاریس بەجێ دەهێڵێ. هەر چەند هەمووشەوێك دەتوانی ژمارەی واگۆنەکان، شێوەی رازاندنەوەی کافتریاکان، ژمارەی موسافیرەکان و نموونەی‌تری لەم چەشنە بگۆرین‌و ئاساییە کەهەموو موسافیرەکانیش دەگۆڕدرێن، بەڵام بە بۆچوونی ئێمە ئەم شەمەندەفەرە هەمان (شەمەندەفەری ژنێڤ ـ پاریس ٨١٤٥) دەمێنێتەوە ئەوەی کەبەم شەمەندەفەرە دیاریکراوی و تایبەتمەندی دەبەخشێ، جیاوازیەکەیەتی لەگەڵ شەمەندەفەرەکانی‌تر: کاتی ڕۆیشتن و ڕێگەو (خاڵی) مەبەست (شەمەندەفەری ژنێڤ ـ پاریس ٨١٤٥) لەشەمەندەفەری (ژنێڤ ـ ڕۆم ٨١٤٥)و یان لە شەمەندەفەری (ژنێڤ ـ پاریس ١٢) جیا دەکاتەوە.[٢١] لە زمانناسیشدا ئەرکی سەرەکی لەناسینی توخمە زمانیەکاندا جیاوازی هەر توخمێك لەگەڵ توخمەکانی ترە، نەك ئەو فۆرمە تایبەتەی کە دەتوانین وەریبگرین. پیتی (ئەلف) دەتوانین بەشێوەی جۆراوجۆر بنوسی، تایبەتمەندیەکەی نەك لە فۆرمەکەیدایە،

PDF4Kurd

بەڵکوو لەو جیاوازیەدایە کەلە نێو پیتەکانی تری ئەلفو بیدا خۆی حەشار داوە. هەرجارێك کە (مەرجی رەخساندنی هەڵسوکەوتی تەنیا) واتە جیاوازیو ەدەست بێنن، تەواوی فۆرمە جیاجیاکانی دەرکەوتن بێ کەڵك دەبن. ئەم (مەرج)ە واتە رۆیشتنی شەمەندەفەر لە ژنێفەوە بۆ پاریس لە کاتژمێر هەشتو چلو پێنج خولەکدا هەر کاتێك کە بڕەخسێ، ئێمە لەگەڵ (هەمان شەمەندەفەر) بەرەوڕوو دەبینەوە. هەربۆیە سۆسێر نوسیویەتی کەلەزماندا جیاوازی هەیە)[٢٢] جیاوازی ئاماژەپێکەرو ئاماژەپێکراو جیاوازیەکی میتۆدۆلۆژیکە. باسکردن لەم جیاوازیە پێشینەی لەوتەی فەلسەفی سەدەی ڕابردوو "سەدەی نۆزدەهەم"دایە. یەکێك لەگرنگترین نموونەکان، جیاوازیەکە، کە گۆتلێب فرگە لە نێوان واتاو واتادار [refrent]دا داینا. لەیەکێك لە نمونە رۆشنگەرەکانی ئەو لە تێزی (واتا واتادار) (١٨٩٢) وردبینەوە: (ئەستێرەی شەوانە هەمان ئەستێرەی بەرەبەیانە) . سەردەمانێك پێیان وابوو کە ئەستێرەی شەوانە) لە ئەستێرە ئێرانیەکاندا (ئەستێرەی شەو) (ئەستێرەی بەرەبەیان) یا (ئەستێرەی سەحەری)(دو ئەستێرەی جیاوازن بەڵام لە کۆتایی سەدەی رابردوودا زانستی ئەستێرەناسی سەلماندی کە ئەم دوو ئەستێرەیە لەراستیدا یەکنو دوو وشە بەتەنیا چەند ناوێکی جیاجیان بۆ تەنیا یەك ئەستێرە واتە ئەستێرەی زوهرە. فرگە ڕایگەیان کە پێشتر ئێمە لەگەڵ دوو واتاو یەك واتادار بەرەو ڕوو بووین. هەر بۆیە گوزارەی (ئەستێرەی بەرەبەیان هەمان ئەستێرەی شەوانەیە) جۆرێك لە دووبارە گوتنەوەی لۆژیکی نیەو لەگەڵ گوزارەی (ئەستێرەی بەرەبەیان، ئەستێرەی بەرەبەیانە) جیاوازی هەیە[٢٣]. ئێدمۆند هۆسرێل ئەم یاسایەی لەگەڵ نموونەیەکیتر هێناوەتە ئاراوە: (سەرکەوتووی شەری ینا) هەمان (شکست خواردووی شەری واتەرلۆ) واتە ناپلیۆن پۆناپارتە. بەڵام ئەم دوانە دوو واتاو چەمکێکی جیاوازن بۆیەك واتادار[٢٤]. جیاکاریەك کە هۆسرێل لەنێوان (نێوەرۆکی ئاگایی) و(ئاراستەی نیاز ئاسای ئاگایی) دەیکات فۆرمێکیتری جیاوازییە کە فرگە لەنێوان واتاو [referent]دا دایناوە. جیا کاریەك کە سۆسێر لە نێوان دوو گۆشەنیگا لەمەڕ زمانەوە، واتە هاوکاتیو نێوکاتی [diachronic] هێناویەتە ئاراوە گرنگیەکی زۆری لە نێو بابەتەکانی تیۆرە ئەدەبیەکاندا بەدەست هێناوە. بەڕای سۆسێر دەتوانین هەر دیاردەیەکی تایبەتی لە دوو ڕێگاوە تاوتوێ بکەین. یان ئەم دیاردەیە چەشنی بەشێك لە سیستەمێکی گشتی دەناسرێتەوە کە هاوکات لەگەڵیدا لە ئارادایە، وەیان وەکوو ساتێك لە

سیستەمێکی مێژوویی لەبەرچاو دەگیرێ. ئەگەر وشەیەك یان (واکە)یەکی تایبەتی لە پەیوەندی لەگەڵ وشەکانیترو (واکە)کانی دیکەداو (کە لەهەمان کاتدا لەزماندا بەکاردێن) شی بکەینەوە، مێتۆدی کارەکەمان هاوکاتی وەسفی دەبێت. بەڵام ئەگەر ئەو وشەیە یان (واکە)یە بە شێوەیەکی مێژوویی تاوتوێ بکەین بۆ نموونە لە ڕێگەی ڕەگەزناسی [etymology]یەوە، ئەو کات لە مێتۆدێك لە کاتێکی (دیاریکراو) کەڵکمان وەرگرتووە. بەڕای سۆسێر ئەم دوو گۆشە نیگایە بەهۆی یەك میتۆدەوە ئەنجام نادرێنو دەبێ دوو شێوازی لێکۆڵینەوە بەوردی لێك جیا بکەینەوە. لە مێتۆدی شیکردنەوەی هاوکاتیدا بارودۆخی هەمەلایەنەی زمان لە قۆناغێکی تایبەتی (بەزۆری لە کاتی ئێستادا) لێك دەدرێتەوە، لە مێتۆدی تاوتوێ کردنی نێوکاتیدا توخمێکی تایبەتی زمان لە نێو توێژەکانی کاتدا لێی دەکۆڵرێتەوە (وەکوو توێژینەوەکانی گۆڕانە دەنگیەکان) سۆسێر بە پێداگرتنەوە ڕای گەیاند کە بنەمای کار لەناسینی زماندا میتۆدی کردنی هاوکاتیە[٢٥]. ئەم بڕیارەی سۆسێر دابڕانی تەواوەلەڕەوتی زمانناسی مێژوویی سەدەی نۆزدەهەم. (هەڵبەتە ژمارەیەك لەبابەتی ناوێزە وەکوو بەرهەمەکانی فۆن هومبۆلێت نابێ پشت گوێ بخەین). بە بۆچوونی سۆسێر هەڵکەوتی هەر زمانێك لەهەموو کاتێکدا هەڵکەوتێکی هەمەلایەنە نیەو بەم پێیە، لەزماندا (ڕەوتی گەشەکردنی مێژوویی)بێمانایە. ئیمیل بنۆنیست ـ زمانناسێك کە بەرهەمەکانی کاریگەریەکی قوڵیان لەپێکهاتەگەراکان داناوە ـ لە پشتیوانی ڕایەکەی سۆسێردا دەنوسێ: پەسەند کردنی ئەم خاڵە کە زمان سیستەمێکە، وادەکات کە پێکهاتەکەی بە ناچار شی بکرێتەوە، هەر سیستەمێك چەند یەکەیەکی پێکهاتووە کە کاریگەری دەخەنە سەر یەکتری. هەر سیستەمێك لە سیستەمەکانی دیکە، بەهۆی هاورێکیە ناوەکیەکانی جیادەکرێتەوەو، هاورێکیەك لە پێکهاتەکەی پێك دێنێ. بەشێك لەم ڕۆنانگە زۆرنو بەشێکیان دەگمەنن، تەنانەت ژمارەیەك لە لێکدراوەکان لە ڕوانگەیەکی تیۆریەوە دەشێت ئەنجام بدرێن، بەڵام لە راستیدا هێشتا ئەنجام نەدراون. بەرەوڕووبوونەوە لەگەڵ زمانێك (یان بەشێك لەهەر زمانێ، وەکوو سیستەمی دەنگی یا مۆرفۆلۆژیو.. هتد) چەشنی سیستەمێك کە بەرهەم هاتووی پیپێکهاتەیەکی ئاشکراو شایامی ڕوون کردنەوەیە، بەواتای دانانی ڕوانگەیەکی پێکهاتە گەراییە[٢٦]. زمان سیستەم یان پێکهاتەیەکە پێکهاتووە لە کۆمەڵە یەکەیەك کە پێکەوە پەیوەندیان هەیە. لیۆشتراوس نوسیویەتی: "گرنگترین وانەی شۆرشی

PDF4Kurd

فۆنۆلۆژی ئەوەبو کە هەرگیز ناتوانین یەکەیەکی سەربەخۆ پەسەند بکەین" [٢٧]. و سۆسێر دەڵێ: "لەزماندا هیچ خاڵێك نیە گە سەربەخۆ بێت"[٢٨]. گۆشەنیگای هاوکاتی وەکوو هەوڵێك بۆ ڕێکخستنی سیستەمی زمانە لەڕوانگەی ئەرکییەوە، لەحاڵێکدا گۆشەنیگای نێوکاتی هەولێکە بەمەبەستی گەشەکردنی مێژوویی (یەکە) زمانیەکان لەقۆناغە جۆربەجۆرەکانی (کامڵ) بوونیدا. سۆسێر نموونەی هێنایەوە کە وشەی Pas لەزمانی فەرەنسیدا بەواتای هەنگاوەو لەگەڵ وشەی Pas کەلەو زمانەدا هەڵسوکەوتی نیگەتیڤی هەیە، خاوەنی یەك ڕەگەزو ریشەیەکی هاوبەشن، بەڵام ئەم پەیوەندیە بچوکترین گرنگی لەزمانی فەرەنسی ئێستادا نیە. ئەمانە دوو وشەن لەگەڵ دوو ئەرکی تەواو جیاواز (کەلە ئەنجامی پەیوەندییان لەگەڵ وشەکانیتر لەنێو گوزارەکانو رستەکاندا دەناسرێنەوە). هەوڵدان بۆ بەکارهاتنی هاوشێوە مێژووییەکان لەرێزماندا بەواتای لەنێو بردنی هاشێوەکانی نێوان بەشەکانی زمانە. بایەخو لێکچوونی یەکە زمانیەکان بەهۆی پلەو پێگەیان لە سیستەم (پێکهاتە)دا دیاری دەکرێ، نەك بەهۆی (مێژووی)یانەوە. لەنموونەی بەناوبانگی سۆسێردا، زمان لەگەڵ یاری شەترەنج دا بەراورد کراوە. ڕووداوەکانی ڕابردووی یاریەك (جوڵانی مۆرەکانو فۆرمە جۆربەجۆرەکانی هاوڕێکی تۆخمەکان) هەڵبەتە شوێنگەی ئێستایی یاریەکەیان پێکهێناوە، بەڵام بۆ ئێستا ئیتر گرینگ نیە.ئێستا کەرەستەکانی یاری لەرێگەی پەیوەندیەکانی نێوان مۆرەکانەوە دیاری دەکرێت. مشتو مڕ لەبارەی جوڵەکانی ڕابردوو، بۆ دیاری کردنی بڕیاری ئێستا کارایی نیە. بێ گومان لە ڕوانگەیەکی گشتیەوە، لە شوێنێك کە بمانەوێ چیەتیی ڕێساکانی یاریی شەترەنج، شێوەی ئەرکی زەینی دوو یاریکەرو بابەتگەلی لەم جۆرە تاوتوێ بکەین، (مێژووی یاری)یا(کۆی جوڵەکان) دێنە کایەوە، بەڵام لەبارەی گرینگترین خاڵ واتە (ناسینی جوڵەی ڕاست) بەتەنیا پەیوەندیە هەنووکەییەکانی نێوان مۆرەکان لەئارادایە. تەنیا دەرکەوتی (ڕێساو مێژووی یاری) هەر ئەم پەیوەندیە هەنووکەییانەیە[٢٩]. لەزمانیشدا تەنیا دەرکەوتی زمانناسانە شوێنگەی ئێستایی توخمە زمانیەکان لەرێگەی گۆشەنیگای هاوکاتیەوە دەناسرێنەوە. بەڕای سۆسێر: (هەر بێژەرێکی ئاسایی) زمانێکی نامێژوویی بەکاردێنێ ئەگەر بمانەوێ زمانێك وەسفبکەین پێویستیمان بەڕوونکردنەوەی ئەم خاڵە نیە کە بەشە جیاجیاکانی (ئەم زمانە) بەچ جۆرێ پاش تێپەڕ کردنی ڕەوتی کامڵبوونی مێژوویی فۆرمی ئەمڕۆیی

خۆیانیان وەرگرتووە. لەوەسف کردنی زماندا سەرەتا دەبێ بزانین کە ئێستا توخمەکانی ئەم زمانە چ پەیوەندیەکیان لەگەڵ یەکدیدا هەیە و بەچ شێوەیەك فۆرم پێدەری یەك سیستەمن. سۆسێر لەم بارەیەوە باسی (هەڵکەوتی زمان)ی کردووە، هەڵکەوتێك کە تیایدا نەك یەکە پێکهێنەرەکان، بەڵکوو پەیوەندیەکانیان گرینگیان هەیە[٣٠]. باسەکەی سۆسێر لەبارەی (پێواری) کێشەی گرینگی جیاوازی دوو سەنتەری زمان واتە هاونشینیو جێ نشینی دەهێنێتە گۆڕێ. ئەم جیاواغزیە لە تیۆری ئەدەبیو مۆدێڕنو لە شیکردنەوەی پێکهاتەیی شیعردا گرنگیەکی زۆری بەدەست هێناوە. سۆسێر بەهێنانە ئارای پەیوەندیەکانی هاونشینیو پەیوەندیەکانی جێنشینی کە بۆ وەسفی تەواوی ئاستەکانی زمان کاراییان هەیە، دابەشکاری نەریتی زماننانسی کەبریتی بوو لە سینتاکس، فۆنۆلۆژی، مۆرفۆلۆژی، بێ بایەخ کرد. ئەو دەری خست کەئەو دوو فۆرمی پەیوەندیە دیاریکەری دەنگو واتای هەر نیشانەیەکی زمانینو هەموو پێکهاتەکانی زمان دەتوانین بەیارمەتی ئەوان (دووفۆرمی پەیوەندی) بناسینو رونیانبکەینەوە. هەر رستەیەك لە ژمارەیەکی سنووورداری یەکە زمانیەکان پێکهاتووە کە لەبەدوایەکدا هاتنێکی هێڵی دان، پاڵیان داوە بەیەکەوەو لە گەیاندنی واتادا ڕۆڵێکی کتوپڕ و ڕاستەخۆیان هەیە. ڕێسای (سروشتی هێڵی دەلالەتی زمانی) دەردەخا کە ئەم هاونشینیەی یەکە زمانیەکان، دروستکەری دوا واتای هەر گوزارەیەکە[٣١]. بۆ نموونە لە رستەی (ئەم پەرلۆدە باخ دروستی کردووە) !! (وشەکانی لەگەڵ یەکدیدا بێلایەنن، بەڵام لە هاونشینی لەگەڵ یەکدیدا، بەشێوەیەکی دەلالەت ئاسا واتا دروستدەکەن. پەیوەندیەکانی هاونشینی زمانی ڕۆشنگەر، هەڵکەوتی نیشانەیەلە نێو هاوڕێکیەکی واتایی تایبەتیدا. لە رستەیەکدا کە هێنامەوە، واتای وشەیەکی تایبەتی وەکوو (دروستکردن) تەنیا لەرێگەی هەڵکەوتی تایبەتی خۆیەوە لەنێو رستەدا دیاری دەکرێ، واتە بەڕەچاوکردنی ئەو پەیوەندیانەی کەکردار لەگەڵ وشەکانیترو بنەما رێزمانیو ڕێسا سینتاکسیەکانی رستە پەیدایان دەکات. واتای ئەم وشەیە لە پەیوەندیەکانی هاونشینی لەگەڵ توخمەکانی دیکەدا (دروستکردنی برگەیەکی موسیقا)یەو بەم شێوەیە لە دەلالەتە واتاییەکانی وشەی (دروستکردن) جیادەبێتەوە. پێکهاتەی رستە ئەگەری جێ گرتنەوەی یەکە زمانیەکانی تریشی ڕەخساندوە. واتە دەتوانین لەسەر بنەمای پێکهاتەی هەر رستەیەك، ژمارەیەکی تری رستە (بەواتای نوێوە) دروست بکەین. یەکەکانی هەر پەیامێکی زمانی (هەر گوزارەیەك

PDF4Kurd

یاخود رستەیەك)جیا لەپەیوەندیە هەنوکەییەکان، بەرجەستەو هەستیارانە کەلەگەڵ یەکتریدا هەیانە (بەپەیوەندیە هاونشینیەکانی ناودێرمان کردن) کۆمەڵە پەیوەندیەکیشیان لەگەڵ یەکەکانی دیکەشدا هەیە کەبە (کاش) لەم پەیامە یاخود رستەدا ئامادەنین. بۆ نموونە دەتوانین کۆمەڵە جێ گرەوەیەك بۆ یەکە واتاییەکانی ڕستەی(ئەم پەرلۆدە باخ دروستی کردووە) وێنابکەین؛ توخمەکانی ڕستەی (تۆڵستۆی ئەو کتێبەی نوسیوە) بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ جێی رستەی پێشویان گرتۆتەوە. هەروەها توخمە واتاییەکانی ڕستەی (نوسەری ئەو کتێبە ڕەشەی سەر مێزەکە نەناسراوە) ش جێی ڕستەی یەکەمیان گرتۆتەوە: (ئەو لەجێی (ئەم)، (کتێبی ڕەشی سەر مێزەکە) لەجێی (پەرەلۆدە)، (نوسەر) لەجێی (باخ)و(نەناسراوە) لەجێی (دروستی کردووە)، لەگەڵ هاورێکیەك کەلەسەر بنەمای رێسای رێزمانیو سیستەمی سینتاکی زمانی فارسیدا دامەزراون، ریزکراون. وشەکانی رستەکەی ئەم دواییە پێکەوە پەیوەندی هاونشینیان هەیە، بەڵام لەگەڵ رستەکەی یەکەمدا پەیوەندی جێگرەوەییان هەیە. هەر بەمجۆرە دەتوانین نێوان واکەکانی وشەیەکدا پەیوەندیەکانی هاونشینی بدۆزینەوەو لەهەمان کاتدا واکەیتر بخەینە جێگەکەیانەوە. پەیوەندیەکانو سەنتەری جێگرەوەیی دەبنە هۆی ئەوە کەلەسەر بنەمای پێکهاتەیەکی یەکگرتو، رستەی زۆر دروست بکرێنو بۆ هەر دۆخێکی نوێ لەسەر بنەمای ئەم پێکهاتەیە یان ئەم سیمبولە هەنوکەییە (هەڵکەوتێکی زمانی نوێدا بهێنێ). ئاشنایی منالْ لەگەڵ سەنتەری جێگرەوەی بەواتای توانای ئەوە لە دروستکردنی ڕستەی زۆر کەپێشتر نەیبیستوونو لەیادیدا نەبوون. دابەش کردنی دوو دەستە پەیوەندی هاونشینیو جێ نشینی زمان وەکوو دەزگایەك دەردەخات کەلە (جێنشینیەکان)ەوە رێکخراوە؛ لەم دەزگایەدا، نیشانەکانیش لەڕوانگەیەکی واتاییو هەم لەڕوانگەیەکی دەنگیەوە پانتایی کاری یەکتری سنوردارو یەکتری دیاری دەکەن. ئەم ڕایەی سۆسێر کەدەبێ هەر دیاردەیەك لەرێگەی پەیوەندیەك لەگەڵ کۆی ئەو دیاردانەی کەخۆی بەشێکە لێیان، تاووتوێ بکەی، بنەمای مێتۆدی پێکهاتەگەراییە.

(٣)

چارلز سندرس پێرس (١٩١٤ ـ ١٨٣٩) فەیلەسوفو ژیربێژی ئامریکایی بوو. بەرهەمەکانی پانتاتییەکی فراوان هەر لەلۆژیکەوە تافەلسەفەی زانستەوە بگرە تا ماتماتیكو فیزیك دەگرێتەوە.[٣٢] ئەو خۆی بە (لۆژیکسن)

دادەنێ بەڵام لەم سەردەمەدا وەکوو یەکێك لەگرینگترین فەیلەسوفە پراگماتیستەکان ناوبانگی دەرکردووە. بەشێکی سەرەکی ئەم کتێبانەی کەلەبارەی ئەوەوە نوسیویانە، پەیوەندیان بەبەرهەمەکانیەوە هەیە لەچوارچێوەی بیرکاریو لۆژیکدا، بەڵام لە دوودەیەی ڕابردوودا بایەخی کارە فەلسەفیەکانیان زیاتر زانیوە. فاریس باوەڕی وایە کەدەبێ (پیرێس بەهۆی زانستی فراوان، وزەی گەورەی هزریو ڕەسەنایەتی بەرهەمەکانی لەگەڵ ئەرستۆو لایبنیس هاو ئاستی بزانین)[٣٣]. ئاپێڵ کەلە ساڵی ١٩٨١دا کتێبێکی لەبارەی ئەو "پیرێس"ەوە نوسیوە، گەڕانەوە بۆ بەرهەمەکانی (پیرێس) لەهزری فەلسەفی هاوچەرخدا بەکارێکی لەناچارنەهاتوو پێویستی لەقەڵەم داوە[٣٤]. بەرهەمەکانی پیرێس لەمەڕ نیشانە لەبنەما سەرەکیەکانی نیشانەناسی مۆدێڕنە؛ بەڵام ئەم بەرهەمانە پەرتەوازەو ئاستەمن. پیرێس کەخۆی بە (دەسپێکەری نیشانەناسی) دەزانی، لەکۆتاییدا ڕونکردنەوەیەکی تەواوی لەبارەی ئەم زانستەو جیاوازیەکی لەگەڵ لۆژیکدا نەهێنایە ئاراوە (ئەوەندەی مندەزانم، من دەسپێکەرو پێشڕەوم، ڕەخسێنەری زانستێکم کەخۆم پێیدەڵێم نیشانەناسی، کەرێبازی ناسینی چیەتیی بنەڕەتیو فۆرمە جۆربەجۆرەکانی نیشانە ئەگەریەکانە)[٣٥] نوسینەکانی پیرێس لەمەڕ نیشانە دەبێ لەنێوان کۆمەڵەیەکی زۆری ئاماژەو وتارەکان، کتێبەکانو نامەکانیدا کۆبکەینەوە.[٣٦] لەلایەکی دیکەشەوە دەبێ بزانین کە پیرێس هۆگریەکی زۆری لەگەڵ بابەتە جوانناسیەکاندا نەبوو لەبارەی (سیمیۆلۆژیی هونەر)یشەوە شتێکی نەنوسیووە. بەناچار دەبێ چوارچێوەی تیۆری سیمیۆلۆژی هونەریی بەیارمەتی بەراوردی بڕگەی بەرهەمەکانی پیرێس کەلەگەڵ نیشانەدا پەیوەندیان هەیە، دیاری بکەیت. واتە سەرەتا دەبێ تیۆری گشتی ئەو بزانیت، پاشان بەشێك لەو بابەتانەی کەلە مەڕ نیشانە نائیستاتیکیەکان هێناویەتە گۆڕێ، وەبەرچاو بگری. زاراوەیەك کەپیرێس لەمەڕ نیشانەناسی بەکاری هێناوە Semiotisە. ڕەچەڵەکەکەی بۆ کۆتایی کتێبەکەی جان لاك بەناوی "تێزێك لەبارەی تێگەیشتنی مرۆڤ" (١٦٩٠) دەگەرێتەوە. لاك لەو دەقەدا، ئەم زاراوەیەی بەشێوەیەکی یۆنانی هێنابویەوە. لەسەدەی هەڤدەهەمدا ئەم زاراوە یۆنانیە بە (قۆناغە سەرەتاییەکانی ناسینی نەخۆشی) یان (وردبوونەوە لە نیشانەکانی نەخۆشی) دەوترا، بەڵام لاك بەیەکێك لەلقە سەرەکیەکانی فەلسەفەی لەقەڵەم دا. پێریس ئەم وشەیەی بەمانای تیۆری گشتی نیشانەناسیو چەندین جاریش بەواتای(تیۆری ئاماژە) بەکاریهێنا. مەیلو

PDF4Kurd

ئارەزووی پێریس بۆ ئەم بابەتەبۆ ساڵی ١٨٦٧ دەگەڕێتەوە؛ هەر لەسەرەتاوە ئەو سێ چەشنە نیشانەی لەسەر بنەمای سێ تەوەری زانستی کە خۆی ناوی (دیاردە وێنایی [وێنا =image]) لێنا، لێك جیاکردەوە: (ئەمە زانستی توێژینەوەی دیاردەکانە ـ واتە ئەو شتانەی کەلەبەردەم ئاگایی یا زەین ریز دەبن کتومت بەوشێوەیە دەردەکەون)[٣٧]و جەخت دەکاتەوە کەئەم دیاردانە دەتوانن ڕاستەقینە یا زەینی بن.[٣٨] سێ گوتار دیاردەکات کەبریتین لە:١) ئەو نیشانانەی کەبە دیاردە هاوشێوەکانەوە بەستراونەتەوە؛ کەپێریس دواتر نازناوی ڕوخسارەکانی دایەپاڵ. ٢) دیاردە ئیندێکسیەکان یان (نیشانەگەلێك کەپەیوەندیەکانیان لەسەر بنەمای پەیوەندیی نێوان ڕوداوەکاندا دامەزراوە) (٣٩) ٣) ئەو دیاردانەی کە بە سیمبولەکان یا نیشانە گشتیەکان) ناودێر دەکرێن. یەکەمینیان پەیوەستە بە هەستەوە، دووەمیان بە (بونی دیاریکەر)و سێهەمیان بە گشتگری‌و یاسای هزری زانستیەوەپەیوەستە. پێریس پەیوەندیە ناوەکیەکانی ئەم سێ" دیاردەیە"ی بە(لۆژیکی پەیوەندیەکان) ناودێرکرد. کاتێك کەپیرێس باسکردن لەنیشانەی دەستپێکرد، هێشتا (لۆژیکی پەیوەندیەکان)ی نەدۆزیبووەوە. دواتر بقەم ئەنجامە گەیشت کەبە پێچەوانەی پەیڕەوی کارانی دیکارت، نەك (نیاز) بەڵکوو (کردەوە) ڕۆشنگەری ئایدیایەو بۆ ناسیانی دەلاتی واتایی هەرئایدیایەك(دەبێ ئەنجامە پراکتیکیەکەی ئەو بیرە بناسین) [٤٠].
هەربیرێك بەهۆی ئەو ئاراستە جیاوازە کرداریەی کەدای دەهێنێ لەبیرێکی دی جیا دەبێتەوە [٤١]. پیرێس (کردەوە)ی بۆ ناسینی دووەمین گوتاری دیاردە وێنایی‌و (ڕووی کردەوە)ی "کە دواتر بەڕاهاتن ناودێری کرد" بۆ ناسینی گوتاری سێیەمی دیاردە وێنایی هێنایە ئاراوە. ئەمە یەکەمین هەوڵدانی فەلسەفەی پراگماتیزم بەمەبەستی پۆلێن کردنی لۆژیکی جۆرەکانی دەلالەت بوو. پیرێس لەو نامانەی کەلەنێوان ساڵانی ١٩٠٣ تا ١٩١١ بۆ خاتونێکی لۆژیکزان کەپێی دەوت (لیدی وۆڵی) نوسی ئەنجامی تیۆرەکەی خۆی لەمەڕ پەیوەندی نیشانەناسی لەگەڵ زانست ڕوون کردەوە. ئەم نامانە گرینگیەکی زۆریان هەیە، چونکە وردترین دەربڕین کە پیرێس لەبارەی تیۆری نیشانەناسی دەستی خستوە، تیایاندا دەدۆزرێتەوە. ڤیکتۆریا وۆڵی نوسەری کتێبێك بەناوی (واتا چیە؟) و چەند وتارێکی‌تر لەبارەی واتاناسی بو. لەنامەی یەکەمی پیرێس "١٢ی ئەکتۆبری ١٩٠٤دا" ژمارەیەك لە گرنگترین بڕیارەکانی هاتووە: هەر نیشانەیەك پەیوەندیەکە لە نێوان خاڵی تەئویلی‌و بابەت تەواوی چەمکە زەینیەکان نیشانەیین. ئەم خاڵە

لەلایەن ئێکام، هاڵی (لایبتیتیس)یش پەسند کراوە، بەڵام ئێمە نیشانە بەواتایەکی فراوانترو گشتی‌تر بەکاردەهێنین. بەجۆرێك تەئویلکردنی نەك "تەنیا" هزرێك بەڵکوو کردەوە یان ئەزموون بێت[٤٢]. لەدونامەی‌تر (٢٣,٢٤ ی دیسامبری ١٩٠٨) باس لە دابەشکردنی نیشانەکان کراوە. لە یەکەمدا، دابەشکردنی پەیوەندیدار بە دیاردەی وێنایی، واتە ئەو دابەشکردنە سیانیەی کە ئاماژەم پێداوە لەنامەی دووەمدا (دە جۆری جیاوازی دابەشکاری نیشانەکان) هاتووە[٤٣]. سۆسێر نیشانەی وەکوو پەیوەندی نێوان ئاماژەپێکەرو ئاماژەپێکراو لەقەڵەمدا؛ بەڵام لەلای پیرێس نیشانە هەڵگری چەمکێکی ئاڵۆزترە: (مەبەستی من لەنیشانە کردەوەیەك یان کاریگەریەکە لە ئەنجامی هاوئاهەنگی سێ شت پێك هاتبێ: بنەمای نیشانە بابەت‌و خاڵە ڕاڤەکاریەکەی) لەڕوونکردنەوەی ئەم خاڵە نوسیی: نیشانە یان دەرخەر، شتێکە لەبۆ کەسێك کە لەپەیوەندیەکی تایبەتی بەناوێکی تایبەتیەوە نیشانەی شتێکی دی بێت. قسەکەی بەرەو ڕوی کەسێکە، واتە لەزەینی ئەو کەسەدا، نیشانەیەکی هاوشێوەو لەوەش زیاتر نیشانەیەکی تەواوتر دروست دەکا. ئەم نیشانە)ی دووەمە (من بەخاڵی ڕاڤەیی نیشانەکەی پێشوو ناودێر دەکەم. ئەم نیشانەیە باس لە شتێك دەکات: لەبابەتی خۆی دەدوێ، بەڵام لەهەموو پەیوەندیەکانی‌دا بەم شێوەیە ناکات، بەڵکو لەگەڕانەوەیدا بۆ ئایدیایەکی تایبەتی کە من بنەمای نیشانەی پێ دەڵێم باس لەبابەتەکەی خۆی دەکات [٤٥]. دەڵێ: " ئەم ڕاستیە کە نیشانە پەیوەندی بەسێ شتەوە هەیە واتە بنەما، بابەت‌و خاڵی راڤەکاری، لەئەنجامدا زانستی نیشانەناسیش بەسەر سێ بەشدا دابەش دەکات"[٤٦] خاڵی ڕاڤەکاری‌و بنەمای نیشانە (کە پیرێس هەردووکیانی چەشنی (ئایدیا)ی ئەفلاتون، بەشتێکی زەینی زانیوە) لەلێکۆڵینەوەکەی سۆسێر بەیەك واتا هاتون‌و بەهۆی تەنیا وشەیەکەوە دیاری کراون؛ ئاماژەپێکراو. ڕەخنەگری زۆر لە بونی تەمومژی چەمکەکانی (تەئویل)و خاڵی (تەئویل)ی لەبەرهەمەکانی پیرێسدا باسیان کردووە. پیرێس خۆی جارێکیان خاڵی راڤەکاری بە (کاریگەری ئاماژەکەریی نیشانە) ناوهێناو نوسیی: " یەکەمین کاریگەری گرینگی ئاماژەکەریی نیشانە ئەو هەستەیە کە (ئامادەکەری نیشانە) دروستی دەکات"[٤٧]. پیرێس ئەم کاریگەریە یان هەستەی بە (ڕاڤەکاری سۆزداری) نیشانەی ناوزەد کردو جەختی کردەوە کە هەندێجار ئەم هەستە (تەنها ئەنجامی نیشانە)یەو وتی: " پێشکەش کردنی بڕگەیەکی مۆسیقا خۆی نیشانەیەکە، دەرخەری بیرەکانی ئاواز

PDF4Kurd

دانەرە، یان دەبێ دەربڕی [بڕگە مۆسیقاییەکە] بێت. بەزۆری ئێمە ئەو بیرانە لەرێگەی زنجیرەیەك لە هەستەکانەوە تێ دەگەین. " [٤٨] لە ڕوانینی یەکەمدا وادەردەکەوێ کە هێنانە ئارای چەمکی (تەئویل) لە پەیوەندی نێوان نیشانەو (وێنەی زینی)دا (هزر لەلای سپینۆزا ئاماژە پێکراوی لەلای سۆسێر) کارەکەی ئاستەم کردوە، تائەو جێیەی کەپیرێس بەرهەمی هونەری نەك وەکوو کۆمەڵێك لە نیشانەکان بەڵکو بە (نیشانەیەك)دەناسێ. ئۆمبرتۆئێکۆ رەخنە لە پیرێس دەگرێ لەبەر ئەوەی کە ئەو بەهێنانە ئارای خاڵی ڕاڤەکاری، نیشانەی (لەبنەڕەتدا بەدیاردەیەکی مرۆیی) ناساندوە"لەکاتێکدا کەدەبێ بتوانی نیشانە تەنیا بە[دیاردەیەکی] مرۆیی نەزانیت" [٤٩] بەلام (خاڵی ڕاڤەکاری) ئەمرۆکە کاریگەریەکی زۆری هەڵوەشاندنەوەی هێرمێنۆتیکی مۆدێرن وەرگرتووەو جیا لەبەشێك لە گرفتەکان کەپێکیان دێنێ لەچەمکی ئاماژەپێکراوی سۆسێر لەنیشانەناسیدا ڕونترە. پیرێس چەشنی سۆسێر بابەتی نیشانە ناسی هەم بەنیشانە زمانیەکانو هەم بەنیشانە نازمانیەکان، دەزانی. دیسانەوە وەکوو سۆسێر ئاماژەپێکراوی بە وێنەی زەینی دەناسی "هەرچەند وەکوو دوو ئەرکی جیا لەیەك دابەش دەکرد". جیاوازی ڕای پیرێس لەگەڵ سۆسێر لێرەدایە کە پیرێس نیشانەناسی بە " ناوێکیتر بۆ لۆژیکی رێبازی وێنەیی نیشانەکان " دەزانی [٥٠]، سۆسێر وەکوو (لقێك لە سایکۆلۆژی گشتی) لەقەڵەمی دەدا. ئەم جیاوازیە، هەڵبەتە کەم بایەخ نیە، بەلام لەهەنگاوەکانی تردا کامڵ بونی نیشانەناسی دێتە گۆڕێ، نەك لەم قۆناغەی باسەکەدا. لەڕوویەکی ترەوە دەبێ بەکارهێنانە جیاجیاکانی زاراوەکان لەبەرهەمەکانی دوو بیریاردا وەبەرچاو بگرین. لەکاتێکدا کە سۆسێر سیمبوڵ بە (بەیانکردنی سروشتی نێوان ئاماژەپێکەرو ئاماژەپێکراو) دەناسێنێ [٥١]، پیرێس(سیمبولی) ڕێکەوتن ئاسا دەزانێ. ئەو شتەی کەسۆسێر بە سیمبول ناودێری کردووە، هەر ئەو شتەیە کە پیرێس بە ڕوخسارەکان (ison)ی ناوی ناوە. هەڵبەتە ئەمە سروشتیە کە زانستێك لە قۆناغە سەرەتاییەکانی سەرهەڵدانیدا، هێشتا بەو ئاستە لە پێگەیشتن نەگەیشتبێ کە زاراوەی کۆتایی و جێگیری بۆ ئەودیاردانەی کە باسیان لێوە دەکا دۆزیبێتەوە [٥٢]. پیرێس جارێکیان پێناسەیەکی کورتی نیشانەی هێنایە ئاراوە و نوسیی:" نیشانەبۆ کەسێ، شتێك لەجێی شتێکی دیکەیان دەکا "[٥٣]. کەوابوو نیشانە دەلالەتی شتێکە لەسەر شتێکیتر بەم پێیە لەسەر بنەمای پێواری دامەزراوە. بەڕای پیرێس ڕوویەکی ناتەواوی کەمتر پێویست لە هەر

نیشانەیەکدا هەیە، چونکە هەر نیشانەیەك دەبێ بەردەوام" ڕاڤەیەك یا ڕونکردنەوەیەك یابەڵگە هێنانەوەیەکی لەگەڵ دابێ تاکەڵکی لێوەربگیرێ.. نیشانەو ڕونکردنەوە پێکەوە،نیشانەیەکی نوێ دروست دەکەنو لەبەر ئەوە کە ڕونکردنەوە خۆی دەبێت بە نیشانەیەکی نوێ، دیسانەوە پێویستی بەڕونکردنەوەیەکی زیاتر دەبێ " [٥٤]. بەوتەی ژاك دریدا (بەمجۆرە هەرگیز واتای تەواو دروست بێ، تەنیا جیاوازیو مەودا هەیە). ئاماژەپێکراو لەشوێنێ لێی تێدەگەین کە ڕاڤە بکرێت، ڕاڤەیەك کە ئاماژەپێکراو لەبابەتەکانیتر جیادەکاتەوە، بەلام خۆی بەهۆی ئەم بابەتانەوە دەناسرێتەوە. پیرێس لەنێوان پێشرەوەکانی نیشانە ناسیدا تەنیا کەسێکە کە جەختی لەسەرڕوویەکی ناتەواوی نیشانە بەهۆی(خاڵی پێواری واتا) کردۆتەوە. کاتێك کە دووکەڵ دەبینین بەو ئەنجامە دەگەین کەلە شوێنێ ئاگرێ هەڵکراوە، بەهۆی دیتنی شوێن پێی ئاژەڵێك کەلەسەر زەوی بەجێماوە بەو ئەنجامە دەگەین کە ئەو ئاژەڵە لە کاتێکی، نەك چەندان دور، بەسەر ئەم خاکەدا تێپەڕیوە. دوکەڵو شوێن پێ، نیشانەن، بەلام ئێمە ئەو شوێنەی کە ئاگر هەڵکراوەو ئەو کاتەی کە ئاژەڵ تێپەڕیوە، ناناسین. بەشێك لەواتا لەپێواردایە. هەر چەشنەئەنجامگیریەك لەسەر بنەمای پێواریی دامەزراوە. هەڵبەتە دەبێ بزانین کە نیشانەناسی یەکسان نیە لەگەڵ ئەنجامگیری. ئەمپێرتۆ ئێکۆ پێی لەسەر ئەوە داگرتووە کە هەموو فۆرمەکانی ئەنجامگیری سیمیۆلۆژیك نین، تەنیا بەشێکیان بە سیمیۆلۆژیك دادەنرێن. هاویەکی نیشانەناسیو ئەنجامگیری وەکوو گەڕانەوەیە بۆ فەلسەفەی کۆن کەلەوێدا ئەنجامگیریو ئاماژە پێکەوە بەهاویەك دادەنران [٥٥]. ئێکۆ لەپاری سێیەم لەبەشی یەکەمی کتێبی (لوایتان)ی بەرهەمی تامس هۆبز نموونەی هێناوەتەوە (بەمجۆرە) کەهەر هۆیەك نیشانەی دروست بوونی هۆکارێکە. بەلام ئێکۆ لەو باوەڕەدایە کە تەنیا کاتێك کە (هۆ بەچەشنێکی فەرهەنگی بناسرێو جێگیر بێو بەشێوەیەکی سیستەماتیك رەمزی بۆ دابنرێ، (دەتوانێ) نیشانەی هۆکار بێ). یەکەمین پزیشك کەلەسەر دەموچاوی نەخۆشێك هێمایەکی سوریی وەبەرچاو کەوتو بەو ئەنجامە گەیشت کەنەخۆش تووشی سورێژە بوە، کارەکەی لەئاستی ئەنجامگیری زانستی ئەزمونی دابو. بەلام لەوکاتەوە کەبوونی ئەم هێمایە وەکوو دەلالەت لەسەر (یانیشانەی) نەخۆشی سورێژە پەسەند کرا (واتە ڕاڤەی ئەم نیشانەیە گۆڕا بۆ باوەڕێکی زانستیو لە وتەو تێزە پزیشکیەکاندا دوبارە کرایەوە) بو بەپیشەی پزیشکە (سیموۆلۆژیك)ەکان.

PDF4Kurd

ئێکۆ نوسیویەتی:"نیشانە لەوێدا هەیە کە کۆمەڵێك لەتاکەکانی مرۆڤ دانبەوە دابنێن کەسودی لێوەر دەگرن و چەشنی هێمای شتێك کەڵکی لێوەربگرن (و) هەرشتێك کەلەسەر بنەمای باوەرێکی کۆمەڵایەتی پێشتر پەسەندکراو دامەزرابێ و لەجێی شتێکی دی پێناسە بکرێ نیشانەی پێ دەوترێ"[٥٦]. بەڕای کارێل ئێتۆئاپێل نیشانەناسی کرۆکی هزر و بەرهەمەکانی (پیرێس)ە و بەپێی ئەم تیۆرە ناتوانین (فەلسەفەی پراگماتیستی پیرێس) بناسین. ئاپێل ئەوەندە دەچێتە پێشەوە کە بەپێ داگریەوە دەڵێ:" کاری فەلسەفی پیرێس دەبێ وەکوو گۆڕانی نیشانە ناسانەی لۆژیکی ترانسێتاکی کانت لەبەر چاوبگریت"[٥٧]. دابەشکاری پیرێس لەبۆ نیشانەکان لەگەڵ پرۆژەی چەمکی (خاڵی ڕاڤەکاری) دەتوانین بە گرینگترین دەستکەوتی (پیرێس) لە نیشانەناسیدا بزانین. ئێستا نزیکەی یەك سەدەلەکاتی نوسینی بەرهەمە پەرتەوازەکانی پیرێس لەبواری نیشانەناسیدا تێ پەڕیوەو هێشتا دابەشکاری ئەو لەنیشانەکان باوەڕپێکراوە. ژیل دیلۆز نوسیویەتی:" بێگومان پۆلێن کردنی گشتی پیرێس لەمەڕ وێنەو نیشانەکان تەواوترین و هەمەرەنگترین سیستەمی پۆلێنکردنی نیشانەکانە کەتائێستا هاتوونەتە گۆڕێ"[٥٨]. پیرێس دەجۆر پۆلێن کردنی نیشانەکانی هێناوەتە ئاراوە؛ هەریەکەیان لەسەر بنەمای ڕێسایەکی تایبەتیەوە هاتوونەتە کایەوەو لەنێوانیاندا دابەشکردنی نیشانەکان لەسەر ڕوخسارەکان (icon)،(index)و سیمبۆل کارایی زیاتری هەیەو بەناوبانگترە. ئێکۆنەکان (icon) نیشانەیەکن کەلەسەر بنەمای لێکچوونی وێنەیی لەنێوان ئاماژەپێکەرو ئاماژەپێکراو دامەزراون، یان لەزاری (پیرێس)ەوە نێوان بنەمای نیشانەو خاڵە ڕاڤەکاریەکە(ن). وێنەیەك یان تابلۆیەکی نیگارکێشی (فیگۆراتیف) نیشانەگەلێکی ئێکۆنین. ڕوخسارەکان زاراوەیەکە کە پیرێس بەگومانەوە بەکاریهێنا. ئەو پێشتر کەڵکی لەزاراوەی (نیشانە نارێکەوتنیەکان) وەرگرتبوو. ئەو لەنامەیەکدا بۆ لیدی وۆڵبی بنەمای مۆسیقای بە نیشانە (ئێکۆن)یەکان زانیبو و تەنانەت جارێکیش هونەری بیناسازیشی (بەهونەرێك لەقەڵەمدا) کەلەسەر بنەمای نیشانە ئێکۆنیەکان دامەزراوە [٥٩]. دەتوانین بڵێین کە نیشانە ئێکۆنیەکان بابەت بەیارمەتی چۆنیەتی خودی بابەت و بەدەر لەهەر چەشنە ڕێکەوتنێك بەیان دەکەن[٦٠]، هەربۆیە پیرێس نیشانە ئێکۆنیەکانی تائاستی ئاماژە زەینیەکانیش بەرین کردووە:"ئێکۆنی ڕەسەن و تەواو جگە لەفۆرم لەگەڵ هیچ شتێکی تردا هاوشێوە نیە [واتە ئێکۆن تەنیا فۆرمە و بەس]"[٦٢]. بەم پێیە دەتوانین

تابلۆیەکی نیگار کێشی (ئەبستراکت)یش بەکۆمەڵەیەك لەنیشانە ئێکۆنیەکان بزانین و لەلێکۆڵینەوەی تیۆری ئەبستراکتدا لە جێی پەیوەندی ئاماژەپێکەر / ئاماژە پێکراو لە پەیوەندی لەگەڵ فۆرمی واتا باس بکەین. مەبەستی پیرێس لەفۆرم، پەیوەندیە ناوەکیەکانی پاژەکان یەك پێکهاتەیە. لەنێوان وێنەیەك کە لە درەختێك گیراوە و خودی درەختەکە، بەم پێیە هاوچەشنی وێنەیی هەیە چونکە پەیوەندیەکانی پاژە پێکهێنەرەکانیان هاوچەشنە. بەڵام تێگەیشتن لەم لێکچوونە جیا لەجۆرێك ڕاڤە نییە. لێرەشدا دەبێ باس لە (خاڵی ڕاڤەکاری) بکەین [کە] پیرێس (بەکاریگەری نیشانە لەسەر زەین) ناودێری کردووە. ئەو لەکۆتاییدا پەیوەندی نیشانەی ئێکۆنی و بابەتی بەڕاڤەکاری گوێگرە بەستۆتەوەو وتویەتی کەلە نیشانەی ئێکۆنیدا، هاوچەشنی فۆرم لەگەڵ واتا نەلەڕێگەی فۆرمەوە، بەڵکوو لەڕێگەی ڕاڤەوە دەدۆزینەوە [٦٢]. هەر چەند بنەڕەتی نیشانە ئێکۆنیەکان هاوچەشنی وێنەیی نێوان نیشانەو بابەتە، بەڵام تەنیا بەهۆی (ڕاڤە هەڵگریی) ئەم پەیوەندیە، دیاریکاریە فەرهەنگیەکان گرینگی پەیدا دەکەن. نەتەوە (سەرەتاییە) هێشتا هەن و تاکەکانیان ناتوانن دەموچاوی خۆیان لەوێنەیەکدا بناسنەوە، لێرەدا ناتوانین وێنە بەنیشانەیەکی ئێکۆنی بزانین. نیگارە (فیگۆراتیف)ەکانی سوریالیستەکان هیچ چەشنە لێکچونێکی وێنەییان لەگەڵ بابەتە ڕاستەقینەکەدا نیەو وەکوو نیشانەی ئێکۆنی سەیر ناکرێن. وێنەیەك کە نیگارکێشێکی سەردەمی ڕێنیسانس لەبارەی مۆدێلەکەی خۆی لەژنێکی لاوی بەڕوومەت بێگوناە بوو ناوی (مەریەمی پیرۆز)ی لێدەنا، تەنیا لەگەڵ ئەو پەیوەندیەی لەگەڵ ئەو ژنەدا هەیەتی، بەنیشانەی ئێکۆنی دەزانرێت، بەڵام لەدەلالەتی دووەمی خۆی (واتا لەو جێیەی کە وەکوو ڕومەتی مەریەمی پیرۆز لەبەرچاو دەگیرێ) بەم شێوەیە نیە. لەلایەکی دیکەشەوە دەتوانی نیشانە ئێکۆنیەکان بەسەر دودەستەی وێنەکان و دەرخەرەکان دابەش بکەیت، لەیەکەمیاندا هەمان لێکچوونی کەرتەکان گرنگە؛ بەڵام لەدووەمیاندا لێکچوونەکانی پەیوەندیە ناوەکیەکانی بەشەکان گرنگ دەبن. پیرێس جارێکیان نوسیی:"تەنیا ڕێگا بەمەبەستی دروست کردنی پەیوەندی ڕاستەوخۆ لەگەڵ بیرێکدا کەڵك وەرگرتن لەئێکۆنەکانە)و[٦٣]. تەنانەت وتی کە ڕاڤە لە ڕێگەی گۆڕانی هەر نیشانەیەك بە نیشانەیەکی ئێکۆنی ئەنجام دەدرێت. لەهەنگاوێکی دیکەدا، ئەو دوجۆرە نیشانەی ئێکۆنی لە یەکتر جیاکردەوە: وێنەو میتافۆر. وێنە پەیوەندیەکانی نێوان توخمەکان و بەشەکانی بابەتەکە دوبارە دەکاتەوە.

PDF4Kurd

بەڵام لەمەڕ میتافۆر پیرێس کەمی نوسیوەو وادیارە مەبەستی" دروست کردنیجۆرێك لە تەریب لە نێوان بەشەکانی بابەت و بەشەکانی ئێکۆن بوو "[٦٤]. ئاماژەپێکردنی پیرێس بە میتافۆر گرنگە، چونکە لێرەدا مەودای نێوان نیشانەی ئێکۆنی و بابەت باشتر دەزانرێت. بەهۆی ئەم مەودایەوە (ئێکۆن دەتوانێ لەرێگەیەکی لۆژیکیەوە دروست بکرێ، تەنانەت ئەگەربابەتەکەی لە ئارادانەبێ). هەروەها پیرێس ئاماژە بەپاڵەوانە چیرۆکیەکان دەکات) کە بونێکی راستەقینەیان نیە "[٦٥] و بەئەنجامێکی گرنگ دەگات: " لە روانگەیەکی لۆژیکیەوە لەئارادابون بە واتای هەبوونی پێکهاتەیەکی ئێکۆن ئاسایە "[٦٦]. هەندێ جار ئێمە لە کاتی سەیر کردنی تابلۆیەکی نیگارکێشی ریالیستیدا) تابلۆکە (وەکوو (دیمەنێکی) راستەقینە یاخود خودی بابەتەکە دەزانین. ئەم نمونەیە کەم رودەداو پیرێس جەخت دەکات کەئەمە(چرکە) ساتێکی سایکۆلۆژیك ـ بایۆلۆژیك ـ نیە،بەڵکو "خورپە"یەکە[٦٧]. بەهەرحاڵ، ئاماژە زەینیەکان یا " ئەو شتانەی بە خەیاڵی ئێمەوە دەنوسێن) بەردەوام لەگەڵ بابەتەکەی خۆیاندا مەودایان هەیە. بەگونەی ژان پۆل سارتەر لەکتێبی بابەتی خەیاڵیدا جیهانی خەیاڵی ئێمە، جیهانێکی ناراستەقینەیەو هەر وێنەیەکی خەیاڵی هەبونی خۆی بەستراوزەتەوە بە خەیالکەرەوە واتە کەسە راستەقینەکەوە، نەك بەهۆی ئەو پەیوەندیەی لەگەڵ بابەتدا دایمەزراندوە. درەختێ کە لەزەینی مندا وێنەی دەکێشرێتەوە، بەستراوە بەمنەوە، نەك بەو درەختە راستەقینەیەی کەلە باخی ماڵەکەم دایە. من تەنیا لەرێگەی ناراستەقینە کردنی بونی خۆمەوە دەتوانێ پێبنێمە جیهانی خەیاڵیەوە. یەکێك لە تابلۆ نیگارکێشیەکانی لئۆناردۆ داوینچی خۆ وڵاتیەو هەڵگری کۆمەڵە رەنگێکی بەرجەستەیە. تائەم راستیە لەئارادایە ئێمە مەریەمی پیرۆزو فریشتە نابینین، کاتێك ئەم دوو بونەوەرە بۆ ئێمە دەبنە راستەقینە کە خودی ئێمە لەواقیع دابرابین، واتە ئاگاییمان بۆ پانتایی ئاماژە خەیاڵیەکان گوازرابێتەوە[٦٨]. نیشانە نوێنییەکان [index]، گروپی دووەمن لە دابەشکاریە سیانیەکەی پیرێس لەبارەی جۆرەکانی نیشانەوە. لێرەدا پەیوەندی ئاماژە پێکەرو ئاماژە پێکراو، پەیوەندیەکی هۆو هۆکاریە. دوکەڵ نیشانەی هەبوونی ئاگرە، ئامێری باڵۆن نیشانەی ئاراستەی با، هێماکانی نەخۆشی نیشانەی پلەی پەرەسەندنی نەخۆشینو شوێن پێی مرۆڤ نیشانەی تێپەرینیەتی. ئەم نیشانانە جۆرە پەیوەندیەکی بەردەوامو گەشەکردوویان لەگەڵ بابەتدا هەیە. بەدەربرینیتر بەستراونەتەوە بە

ئەرك یان گۆڕانی بابەت. پیرێس دوو چەشنە نیشانەی ئیندێکسی لێك جیاکردۆتەوە: نیشانەکانی جۆری یەکەم پەیوەندیەکی راستەوخۆو فیزیکییان لەگەڵ بابەتدا هەیە، وەکوو نموونەکانی دوکەڵی ئاگرو شوێن پێ. بەڵام نیشانەکانی جۆری دووەم بە فۆرمێکی دەسکاری کراوی جۆری یەکەم ئەژمار ئەکرێن. هەرچەند ئەو پەیوەندیە راستەوخۆو فیزیکیانە لەگەڵ بابەتدا نیە، بەڵام بەردەوام بەستراونەتەوە بە گۆڕانی بابەت. بۆ نموونە هەموو ئەو توخمانەی کەلەنێو تابلۆیەکی نیگارکێشیدانو بواری ئەوە بەبینەر ئەدەن، کەتا پاشخانی کۆمەڵایەتی، یا شوێنی ئەو تابلۆیە بناسێتهەموویان وەکوو نیشانەی ئیندێکسین. نوسراوەکان لە ئێکۆنێکی سەدەکانی نێوەڕاستدا، ئەو بڕگە نوسراوانەی کە لەمەودای) نێوان (دیمەنەکان لە سینەمای بێ دەنگدا دەردەکەوتن، ئەو پیتانەی کە لە فیلمەکاندا شوێن یان کاتمان پێ دەناسێن، وەسفی شەڕ لەڕۆمانی شەڕو ئاشتی تۆلستۆی) هەموویان (نیشانەی ئیندێکسین. پیرێس نوسیویەتی کە وێنە بەبێ نیشانە ئیندێکسیەکان تەنیا دەردەبڕێ کە شتێك وەکوو ئەمە هەیە، بەڵام بەهۆی نیشانە ئیندێکسیەکانەوە، تازە تێدەگەین کە ئەو شتە بەراستی چییە[٦٩]. ئەگەر لێکۆڵینەوەی نیشانە ئیندێکسیەکان بەبابەتی نیشانەناسی لەقەڵەم بدەین ئەگەری ئەوە هەیە هەموو زانستی مرۆڤایەتی ببێتە بابەتی نیشانەناسی؛ چونکە هەموو زانستەکان پەیوەندی هۆو هۆکاری (تارادەیەك) دەهێننە گۆڕێ. لەلایەکی دیکەشەوە ناتوانین (ئیندێکس) یەکسەر لەپانتایی شیکردنەوەی سیمبولێك (لەسەر بنەمای رێکەوتن) جیابکەینەوە رۆلان بارت، بەتایبەتی، پێی لەسەر ئەوەدا گرت کەلە دواشیکردنەوەدا ئیندێکسو سیمبول لێك جیانابنەوە. خاڵی گرنگیتر ئەوەیە کەلە زانستەکاندا ئیندێکس پێبەپێی گۆڕانە ناوەکیەکان و زانست جیاوازی تێ دەکەوێ. هێما بالینیو پزیشکیەکان لەسەردەمە جیاجیاکانی (مێژووی پزیشکی)دا بەچەند جۆری جیاواز زانراونو تەنانەت خودی چەمکی هێماکانیش گۆڕانکاریی بەسەردا هاتووە. دەتوانین بڵێن کەلەم نموونەیەدا پەیوەندی بابەتو نیشانەی ئیندێکسی گۆڕاوە. میشل فۆکۆ دەریخست کە (دیدی پزیشکی) لەسەردەمە جیاوازەکاندا لەسەر بنەمای رێکەوتنە فرەچەشنەکان گۆڕدراوە.[٧٠] نیشانە سیمبولیەکان دواگروپی نیشانەکانن لەنێو دابەشکاریەکەی پیرێسدا. لێرەدا پێوەندی ئاماژە پێکەرو ئاماژەپێکراو لەسەر بنەمای رێکەوتن دامەزراوە. چەشنی نیشانە زمانیەکان (وشەکان) کەلەسەر بنەمای رێکەوتنە سیمبۆلۆژیکیەکان لەگەڵ ئاماژە

PDF4Kurd

پێکراوو واقیعی بەرجەستەدا پەیوەندیان هەیە. وشەی گوڵ بەپێی ڕێکەوتنێك واتای گوڵو دیسان بەپێی ڕێکەوتنێکی دیکەو بەیارمەتی پاشگری (ئاسا) واتایەك دی دروسدەکات "بۆ نموونە گوڵ ئاسا". بەپێی کۆمەڵە ڕێکەوتنێکەوە ئاماژەی تایبەتی لە فەرهەنگێکدا دروست دەبێ: لەبەر کردنی جلوبەرگی ڕەش نیشانەی پرسەیە، هەڵبونی چرای سور نیشانەی وەستانە، هەڵگرتنی کڵاو لەسەر سەرو نیشانەی ڕێز لێنانە.. هتد. پیرێس لە چەمکی (ئاماژەیی ڕێکەوتنی)یەوە لەژێربێژیدا بە نیشانەی سیمبولیك گەیشت؛ وەکوو سۆسێر ئەمەی ئاماژەی ڕێکەوتن (نیشانە بەواتای راستەقینە) دەزانی. نیشانە سیمبۆلیەکان جیا لەهەر چەشنە لێکچونێکی وێنەییان پەیوەندیەکی هۆو هۆکاری یان بەراوردیی واتە جیا لەهەر جۆرە پەیوەندیەکی راستەقینەو هەنوکەیی لەگەڵ بابەتدا لەوە ئاگادارمان دەکەنەوەواتا لەواتای راستەقینەی نیشانە ئاگادارماندەکەنەوە [٧١] بەبۆچونی پیرێس هەر سیمبولێك، بەهەر جۆرێك کەبێتە ئاراوە، لەسەر بنەمای ڕێکەوتنێکی شایانی ناسینەوە دامەزراوە [٧٢]؛ هەر فۆرمێکی بەیانکەریو ئاماژەیی لە کۆتاییدا دەبێتە سیمبۆلێك: " هەر وێنەیەکی بەرجەستە، بۆ نموونە تابلۆی نیگارکێشی، لە شێوەی بەیانکەری خۆیدا لەسەر بنەمای ڕێکەوتن دامەزراوە "[٧٣]. ڕۆمەن یاکوبسێن دەڵێ کە ئێگۆنو ئیندێکس (هەمان) پەیوەندی ئێستایی نێوان ئاماژەپێکەرو ئاماژەپێکراون، بەڵام ئیندێکس پەیوەندی دەرەکیی کاتە. نیشانە زمانیەکان لە بنەڕەتدا سیمبولن. گرینگیی سیمبول، بەتایبەتی سیمبولی زمان ناسانە لەوەدایە کەبواری ئەوەمان پێ بداکەداهاتوو پێشبینی بکەین، وشەو دوارۆژلەگەڵ یەکتریدا پەیوەندییان هەیە [٧٤].

(٤)

چارلز وێلیام مۆریس فەیلەسوفی پراگماتیسی ئامریکایی بەشی سەرەکیی کارەکەی بۆ کێشەکانی واتاناسیو دەلالەتی زمانی تەرخان دەکردو لەنیشانەناسیدا درێژەی بەکارە فیکریەکەی "پیرێس"دا. ئەو ڕوونکردنەوەیەکی وردو سیستەماتیکی بۆ نیشانەناسی هێنایە گۆڕێو یەکەمین بەرهەمی لەم بوارەدا کتێبێکە بەناوی بنەماکانی تیۆری نیشانەکان کەلە ساڵی ١٩٣٨دا بڵاو کراونەتەوە. خودی مۆریس و تویەتی:" چەند دەیە، کارەکەم بۆ گەیشتن بەدوو ئامانج؛ کامڵبونی تیۆری نیشانەکانو کامڵبوونی تیۆری بەهاکان" (٧٥). کورتەیەك لەڕایەکی لەمەڕ

نیشانەناسی لەکتێبی نیشانە، زمانو ڕەفتاردا (١٩٤٦) هاتوە (٧٦). لە پاشکۆی ئەم کتێبەدا کە ڕون کردنەوەیمێژووی نیشانەناسیە، مۆریس (کە بەردەوام کارەکەی بەبێ گوێدان بە نەریتی سۆسێرو ڕێبازی ژنیف درێژە دابو) تەنانەت ئاماژەیەکیشی بە زماننناسی سۆسێر نەکردوە، هەرچەند زۆر لەباسە سەرەکیەکانی سۆسێر لە دەقی کتێبەکەیدا هاتوە. لە بەشی سێیەمی کتێبی نیشانە، زمانو ڕەفتار جۆرێك دابەشکاریی نیشانەکان هاتوە کە تازەییان پێوە دیارە. مۆریس دەنوسێ کەلە هەر کردەوەیەکی پەیوەندی گرتندا، نیشانەکان خاوەنی یەکێك لەم پێنج ڕوویەن:

١) ناسێنەر، وەکو: من، ئێستا، لەسەر کاتژمێر پێنج ٢) دیاری کەر؛ وەکو: سپی، پارچە، گەورەتر ٣) ڕوونکەرەوە؛ چەشنی جوان، زبر ٤) فرماندان: وەکوو: بڕۆ ببینە ٥) فۆرم دەریا لۆژیکی؛ وەك: یان، نا،+،٥، هەندێك. هەر گوزارەیەك لەلێکدانی (وە هەندێ جار لەهەموو) ئەم توخمانە دروست دەبێ. لە پاری پێنجەمی کتێبەکەدا، مۆریس پۆلێن کردنێکی گشتیو ورد لە جۆرەکانی (گوتە)ی هێناوەتە ئاراو لەسەر بنەمای فۆرمی زاڵی ئاماژەو بەکارهێنانی پەیام، گوتەی بەسەر جۆرەکانی زانستی، چیرۆکیی، یاساییو گەردوون ناسی دابەش کردووە. ئەم پۆلێن کردنانە لە بابەتەکانی نیشانەناسی مۆدێرن کاراییان نیە[٧٧]. مۆریس لەتێزێکدا (بەناوی) " ئاماژەو روخسار" پێنج توخم لە نیشانەناسیدا بەگرنگ دەزانێ:" یەك لەنێو دوودا دژکردەوەیەك دادەهێنێ. دوو بە شێوازی تایبەتی ـ شێوەی سێو لەبەرانبەر بابەتێکی تایبەتی وەکوو چواردا، لەهەلومەرجی پێنجدا ئەم دژ کردەوەیە دەردەخات " [٧٨]. "بەردەوام نموونە دینێتەوە: " هەرکاتێك هەنگێك رووەکێکی شیرین بدۆزێتەوە، باڵەکانی خۆی بە شێوەیەکی تایبەتی لێك دەداو (سەما دەکا) تا هەنگەکانی دیکە تێ بگەیەنێ." لێرەدا سەما نیشانەیە، هەنگەکانی دیکە راڤەکارانن، کاردانەوەیان بەهۆی سەمای هەنگەکەوە بابەتی ڕاڤەیە، ئەوانەی بەدوایدا پەلکێش دەبن ئاماژە پێکراوە و دۆخەکەیان بوارە" [٧٩].

بەڕای مۆریس لەمەڕ تاکەکانی مرۆڤەوە، بابەتی راڤە بەزۆری نابێتە هۆی کاردانەوەیەکی مەرجی و کتوپڕ، چونکە توانای تاك لەبەرهەم هێنانی (سیمبۆل گەلی بەرزتر لە زمانی تاکەکەسی) " واتە هزر " بواری ئەوەی بۆ دەڕەخسێنێ تا " ئەنجامەکە بۆخۆی بهێنێتە ئاراوە " [٨٠]. بەم چەشنە ڕاڤەی هەر نیشانە بەهزرو ئەزمونە سەرەتاییەکانی ڕاڤەکار دەبەسرێتەوە. ئەم باسەی مۆریس لە تیۆری مۆدێڕندا بایەخدارە.

PDF4Kurd

لەلایەکەوە پڕوپاگەندە یا هەر کردەوەیەکی ئامانج داری دیکە دەتوانێ بابەتی ڕاڤە پێچەوانە دەربخاتو ؛ لەلایەکی دیکەشەوە "زمانی دەقی ئەدەبی خۆی ڕاڤەیەکە لەو واقیعانەی کە خوێنەر دەبێ بیانقۆزێتەوە"[٨١]. کەوابو ناسینی وزەگەلێك کەلە ڕەوتی دۆزینەوەی واتا (یان ڕاڤە) کاریگەری بخەنە سەر تێگەیشتنی ئێمە (یان لەبنەڕەتدا گۆڕانی بەسەر بێنن) هەر ئەوەندە گرینگی بەدەست دێنێ کە ناسینی پەیوەندیەکانی دەق لەگەڵ بابەتی ڕاستەقینە) بەدەستی هێناوە (. بەشێوەیەکی دیکە، دەق و ئەو هێزە کارتێکەرانە پێکەوەو لەگەڵ یەکدیدا واتا دروست دەکەن. مۆریس ئەرکی ئەو چەشنە هێزانەی (کەبەزۆری بە هۆی سیاسی، دینی یان ڕەوشتیەوە کاریگەری دادەنێن) لە خواستندا دەبینیەوە؛و باوەڕی وابوو کە کارەکە لەبواری زمانناسیی ناسینی دەقەکانەوە دەست پێ بکەیت.مۆریس لە (تیۆری واتا)ی خۆیدا لەجێی چەمکی کلاسیکی واتا لە دوو چەمکی جیاواز کەڵکی وەرگرت: خاڵی ڕاڤەکاریو ئاماژەیی واتایی. مۆریس بڕیاریدا کەبە درێژایی کات ئێمە لەگەڵ کۆمەڵە پۆلێن کردنێکی جیاوازی نیشانەکان بەرەو ڕوو دەبین کە هەریەکەیان بەهۆی ئەرکێکی تایبەتی بەخۆیان هاتونەتەکایەوە. ئەم پۆلێن کردنانەی بە (جۆرەکانی گوتە) ناوزەد کردو ئەم جۆرانەی بە سێ دەستەی سەرەکی: زانستیو جوان ناسانەو تەکنیکی دابەش کرد. مۆریس بۆ شیکردنەوەی گوتەی جوانناسانە بە ڕەفتاری ئێکۆن ئاسای نیشانە ئاماژەی کرد: "بەرهەمی هونەری نیشانەی جوانناسانەیە، واتا ئێکۆنێکە لەگەڵ بایەخە تایبەتیەکانی خۆی "[٨٣]. بەڕای مۆریس، ئاخێوی هونەری، زمانێکە کەبۆ دروست کردنی پەیوەندیو نیشانە ئێکۆنیەکان کەڵك وەردەگیرێ. لەسەردەمێکدا پیرێس نوسیبوی: " نیشانە ئێکۆنیەکان بابەت لەرێگەی هاوشێوەییەوە ڕون دەکەنەوە، فۆرمی بونی بابەت گرنگ نیە.. هەرچەشنە وێنەیەکی بەرجەستە، بۆ نموونە تابلۆی نیگارکێشی لەشێوەی بەیان کەریی خۆیدا لەسەر بنەمای هاشێوەیی و ڕێسا ڕێکەوتنێکیان، دامەزراوە "[٨٤]. مۆریس نیشانەی ئێکۆنی بە (هەر چەشنە نیشانەیەك) لەقەڵەم دەدا "کەبەهەر حاڵ لەگەڵ بابەتێك کەئاماژەی پێ دەکا هاوشێوە بێت. ڕەفتاری ئێکۆنی نیشانە، بەم جۆرە زیاتر لە پلەی ئەم هاوشێوەیە دەتوانرێ بدۆزرێتەوە". بەهۆی ئەم پلە بەندیەوە نیشانەی ئێکۆنیش وەکوو دوو فۆرمەکەی تری نیشانە کەپیرێس باسی لێوە کردبوون شایانی ڕاڤەکردنە. هەربۆیە بەڕای مۆریس تەنانەت ئەوبستراکترین تابلۆ نیگارکێشیەکانیش دەکەونە نێو پانتایی نیشانەی ئێکۆنیەوە؛ ئەو لە و تاری

(ئیستاتیکاو تیۆری نیشانە)دا نوسیویەتی: " هونەری ئەبستراکتی تەنیا فۆرمی زێدەڕۆی ڕەفتاری هەمە لایەنەی یەکگرتووە سیمانتیکیە "[٨٥]. بەپێی ئەم پێناسەیە، هەموو هونەرەکان لە نیشانە ئێکۆنیەکان پێك هاتوون. مۆریس پێی داگرتووەکە هەرچەندەیش پانتایی ڕاڤەکاریەکانی کۆپلەی پەرەستنی بەهاری ئێستراڤێسکی فراوان بێت، لە کۆتاییدا هەموو ڕاڤەکاران لەسەر لایەنی سەرەتایی، ترسناكو تووڕەی ئەم مۆسیقایە جەخت دەکەنەوەو هیچ کەس بە مۆسیقایەکی هێمن کەبۆو ەسفی شەوێکی ئاشقانە بەکاربێت، لەقەڵەمی نادا " سروشتی ساناو ساکاری ئەم مۆسیقایە، بەڕاستی " نیشانەی "سروشتی ئێکۆنیەتی "[٨٦]. مۆریس لەرێگەی ئەم پێناسە گشتیەوە (کە) بۆ ڕەفتاری ئێکۆن ئاسای نیشانە هونەریەکان دەیکات، داهێنانی هونەری تا ئاستی (لاسایی ڕەسەن) نزم دەکاتەوە بەرهەمی هونەری بەم پێیە لە نێو خۆیدا بوونی نیە، بەڵکو ئاماژەیەکە بۆ "خاڵێکی کەم تا زۆر هاوشێوە"و هەموو کێشە جوانناسیەکان لە چوارچێوەی تێگەیشتن لەم پلە هاوشێوەییەدا پێناسە دەکرێن. مۆریس دواتر لە کتێبی نیشانە، زمانو ڕەفتار ڕێسای خۆی لەبارەی نیشانە ئێکۆنیەکان گۆڕیو نوسیی: هیچ نیشانەیەك خۆی لەخۆیدا جوانناسانەنیە.. هەوڵدان بۆ شیکردنەوەی هونەرە جوانەکان لەرێگای تاوتوێی سەربەخۆی گروپێکی تایبەت لە نیشانە جوانناسیەکان کارێکی هەڵەیە[٨٧]. مۆریس بەرەبەرە لەبەرانبەر فرە چەشنی سیستەمە ئاخێویەکان پۆلێن بەندیە جۆربەجۆرەکانی زانست بە پێکهاتەیەکی تیۆری"کەسادەو تەنیا بێت" باوەڕی هێناو وتی کە سیمیۆلۆژی لەلایەکەوە زانستێکە لەنێوان زانستەکانی دیکەدایەو لەلایەکی دیکەدا ئامرازێکە کە بەکەڵکی زانستەکانی دیکە دێت. مۆریس زیاتر لەمەش گرنگی بۆ نیشانەناسی دادەناو دەیوت کە ئەم زانستە ئامرازی بەخشینی یەکپارچەییە بەهەموو زانستەکان. ئەو ـ وەکوو پیرێس ـ جەختی لەسەر خاڵی ڕاڤەکاری دەکردەوە: "نیشانە تەنیا بەو هۆیە کەبە هۆی ڕاڤەکەرەوە بە نیشانەی شتێکیدی دەزانرێت، نیشانەیە "[٨٨]. ئۆمبێرتۆ ئێکۆ دەنوسێ کە ڕاڤەکەر نیشانە پەسەند دەکا، چەنکە "ڕێکەوتنێك کەلەسەر بنەمای باوەڕی کۆمەڵایەتیو پێشتر پەسەندکراو دامەزرابێ " پەسەند دەکا [٨٩] مۆریس سێ لایەنی جیاوازی نیشانەناسی لێك جیا کردەوە: لایەنی واتاناسی، لایەنی سینتاکسیو لایەنی پراگماتیك. ئەو چوار لایەنی (بەکارهێنانی)شی بۆ نیشانەکان دۆزیەوە: زانیاریانە، بایەخ دانەرانە، وروژێنەرانەو سیستەم

PDF4Kurd

سازی.بەڕای مۆریس لایەنی سینتاکسی، لایەنێکە کەلەرێگەی پەیوەندیەکانی نێوان نیشانەکان بەدەست دێت. تێگەیشتن لە پلەوپایەی پێکهاتە سینتاکسیەکان لەنێو پێکهاتەی لۆژیکی زماندا، مێتودی تاوتوێی لایەنی سێنتاکسی دەردەخات. لایەنی واتاناسانە، لایەنێکە کەلە ئەنجامی پەیوەندی نیشانەکان لەگەڵ بابەت یان (بارودۆخی شتەکان) بەدەست دێت. ئەم لایەنە، سەرچاوەی لۆژیکی ئەزمونی زانستە نوێیەکانە کە خاڵە نەریتیەکان لەبارەی ڕاستی "حەقیقەت"ەوە (هەروەك بۆ نموونە لە تیۆری هەقیقەتی ئەرەستۆدا ڕون کرابونەوە) لەگەڵ ئەم پرسیارەدا جێگۆڕکێ دەکەن، کە بەچ جۆرێ دۆخی شتەکان بە شێوەیەکی واتاناسانە بەهۆی گوزارەکان یا سیستەمی گوزارەکان ڕون دەکرێنەوە. دواجار لایەنی پراگماتیکی لایەنێکە کە لەرێگەی پەیوەندیەکەی نێوان نیشانەکان بەکار هێنەریانەوە واتە مرۆڤ بەدەست دێتو لەگەڵ نیشانەناسی پیرێس (کەبەر لە هەرشتێك لەگەڵ ئەرکی زەمانو زانست لە بواری ژیانی مرۆڤەوە سەروکاری هەیە) دەست پێدەکات.[٩٠] لایەنی واتاناسانە پەیوەندی نێوان نیشانەو واتاکان تاوتوێ دەکاتو مۆریس هەر نیشانەیەکی واتادار (نیشانەیەك کە واتاکەی دۆزرابێتەوە) بە (هێمای واتادار) ناودێر دەکات. بەڵام لایەنی پراگماتیك خەریکی لێکۆڵینەوەی پەیوەندی نێوان نیشانەکانو ڕاڤەکار (کەلە تیۆری ئەدەبی‌دا گوێگری پێ دەڵێن) دەبێت. ڕۆدێلف کارناپ لەگەڵ دابەشکاریی مۆریس سێ فۆرمی بەکارهێنانی نوێی هێنایە گۆڕێ: ئەگەر سەرنجدان، بە گوێگر، یا بەواتایەکی گشتی‌تر بە (بکەری زمان) بێ، لەگەڵ لایەنی پراگماتیك بەرەو ڕووین، ئەگەر گوێ نەدەینە گوێگرو لە پەیوەندی نێوان دەربڕینو واتا وردبینەوە لەگەڵ لایەنی واتاناسانە بەرەوڕووین، دواجار ئەگەر هەردووکیان پشت گوێ بخەینو سەرنجی خۆمان تەنیا بەرەو فۆرمەکانی دەربڕین ئاراستە بکەین، لەو کاتەدا لەگەڵ لایەنی سینتاکسی بەرەو ڕوین کە کارناپ ئەم دوا خاڵەی بە (لایەنی لۆژیکی) ناودێر کردوە[٩٢]. نزیکەی چل ساڵ لەمەوبەر ئابرامز لەکتێبی ئاوێنەو چرا (١٩٥٣) کەلەبارەی ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی ئینگلیزیە (کتێبێك کە ئەمرۆکە وەکوو بەرهەمێکی " کلاسیك" ناوبانگی هەیە) نوسیی: کە شوێنگەی دەقی ئەدەبی ئەتوانی بەهۆی پەیوەندی چوار توخمەوە بناسێتەوە: ١) ـ توخمی بەیانکەر، کە ڕون کەرەوەی پەیوەندی دەق لەگەڵ نوسەرە. ٢) ـ توخمی پراگماتیك، کە دەربڕی پەیوەندی دەقە لەگەڵ

خوێنەردا. ٣) ـ توخمی لاسایی کەرەوە، کەپشت ئەستورە بە پەیوەندی دەق و جیهان

٤) ـ توخمی بەرجەستە، کەڕون کەرەوەی پەیوەندی دەق لەگەڵ خودی "دەق"وەکوو بابەتێکی تەواو سەربەخۆ "یە"[٩٣]. بە بۆچوونی ئابرامز جەخت کردنە سەر هەریەك لەم چوار توخمە بە قۆناغەکانی کامڵبونی مێژویی وتەی ئەدەبی بەستراونەتەوە. لەسەردەمی ڕۆمانتیك (لایەنی بەیانکەر)ی دەق بەسەر لایەنەکانی‌تردا زاڵبوو، چونکە بەپێی دیدی بونیادی ڕۆمانتیسیسم، هونەرمەند لەساتی داهێناندا "هەستە تایبەتیەکان"ی خۆی دەردەبڕێو هەربەرهەمێك رەنگدانەوەی شەڕی دەرونی هونەرمەندە. مێتۆدی رەخنەیی کە زەینی هونەرمەندی وەکو سەرچاوەی لەدایکبوونی بەرهەمی هونەری دەناسی، هەروەها ئەم تێگەیشتنە لەمەڕ بەرهەمی هونەری ریشەی بۆ "ڕوانگەی" ڕۆمانتیك خوازەکان دەگەڕێتەوە. دەتوانین لەسەر بنەمای ڕای ئابرامز ئەدەبیاتی ریالیستی بە فۆرمی زاڵی لایەنی پراگماتیك بزانین، چونکە ئامانجی لە وێنەگری وردو (بەرجەستە)ی "واقیع" لەرۆماندا، کارکردنە سەر خوێنەرەو لەزۆربەی حاڵەتەکاندا بەنیازو مەبەستی وروژاندنی ئەو نوسراوە. بەڵام لە "داستانی" قارەمانێتیدا، پەیوەندی مرۆڤ لەگەڵ جیهانی هەستپێکراوەو تیایدا لایەنی لاسایی کردنەوە گرنگتر لە لایەنەکانی دیکە لەقەڵەم دەدرێت.بەپێی دابەشکاریی ئابرامز دەتوانین بڵێین کەلە تیۆری ئەدەبیی مۆدێڕندا، لایەنی بەرجەستە زاڵ بووە. واتا خاڵی سەرەکی و گرنگ پەیوەندی دەقە لەگەڵ خودی دەقدا؛ و لایەنەکانیتر تارادەیەك گرینگی کەمتریان پەیدا کردوە. لایەنی پراگماتیك هەروا باوەڕ پێکراوە، بەڵام تەنیا لەرێگەی تاووتوێ کردنی پەیوەندی دەق لەگەڵ خودی دەق، دەتوانی پەیوەندی دەق لەگەڵ خوێنەردا بناسیتەوە. لایەنی لاسایی کەرەوە، واتە پەیوەندی دەق لەگەڵ جیهان، بایەخێکی کەم پەیدا دەکات (لە خاڵ گەلێکی زۆر کەمدا باس لە ئاماژەکانی دەق لەگەڵ جیهاندا دەکرێ) و لایەنی بەیانکەری یەکسەر بێ بایەخ لەقەڵەم دەدرێت.

PDF4Kurd

پەراوێزەکانی پاری یەکەم:...

1- H. sluga, gottob frege, london. 1980, p,1.
2- J.F- Lyotard, la condition post moderne, paris, 1985,pp,11,12.
3- F. de saussure, cours de linguistique generaled. T. mauro, paris, 1979.
4- Ibid, p.33.
5- L. hjelmeslev, prolegomana to a thoury of language, wisconsin u. p., 1961.

ئەم کتێبە لەساڵی ١٩٤٣ نوسراوە و بۆیەکەمجار بلاو کراوەتەوە.

1- C. metz, “les semiotique ou semise”, communicalions, 7,1966.

تایبەتمەند بکەین بەزانستە semiologyگێرماس پێشنیاری کردوە کە نێوەرۆکیەکان تایبەتمەند بکەین: بەزانستە semiotis(بەیانکەر)ەکان و

A. J. greimas, puosense, parise, 1970, p,33

7- U.eco, Atheory of semiotics, Indiana, u.p., 1976, p.3.
8- Ibid, p.4.

9- Ibid, p.7.

١٠_ ئێکۆ دەری خستووە کەهەر رەمزێك بوارمان دەداتێ لەسەر توخمەکانی شیکردنەوەی جواناسانە ئەنجام بدرێت سەیری پاری سێیەم بکەن:

U. eco, op. Cit, pp,261-276.

١١_ پۆل دێمان نوسیویەتی: (نیشانەناسی لەبەرانبەری لەگەل واتاناسیدا زانست یان توێژینەوەی نیشانەیە وەکوو ئاماژە پێکەر. خاڵی سەرەکی لەنیشانەناسیدا ئەمەنیەکە وشەکان واتایەکیان هەیە، بەڵکو ئەوەیەکە: چۆن واتایان هەیە.) :

P.deman, allegorios of Reading, Yale u.p.,1979, p,5.

١٢_ جیاوازیەك کەچۆمسکی لەنێوان توانایی [competence]و کردەوە [performance] دۆزیویەتەوە، تارادەیەك وەکوو جیاوازیی زمانو ئاخاوتنە. چۆمسکی

لەنێوان کردەوەی زمانی وێژەرو کردەوەی بەکارهێنانی زمان بەهۆی وێژەرەوە جیاوازی دادەنێ.

١٣_ سەیری وتاری مێرلۆپۆنتی (لەمەڕ دیاردەناسی و زمان) لە:

M.merleuponty, Eloge de la philosophie, paris, 1967, pp.83,111.
14- R. barthes, L’aventure semialigique, paris, 1985, p,20.
15- F. de soussure, op. cit, pp,100-103.

١٦_ بەگوتەی ئۆمێرتۆئێکۆ (نیشانەناسی هەموو دیاردە فەرهەنگیەکان وەکوو پرۆسە پەیوەندی کاریەکان تاوتوێ دەکات. هەر بۆیە لەم پرۆسانە دەبێ لەگەڵ سیستەمێکی ئاماژەیی تایبەت بناسرێتەوە) :

U. Eco, op. Cit, p.8.

١٧_ نیشانە زمانیەکان لەبەر ئەوە رێکەوتنین چونکە (هیچ چەشنە پەیوەندیەکی ناوەکیان لەگەڵ ئەو کۆمەڵە فۆنیمانەدا نیە کەخۆیان ئاماژەپێکەریانن:

F.de saussure, op.cit,p,101.
18 Ibid, p, 28.
19- B. spinoza, Ethique, trans. C. Appuhn, paris, 1983, vol. 1,P,169.

ئیسپینوزرا لەم دەقەدا وشەی لاتینی cogitato بەکارهێناوە کەبەر هەدوو واتای (هزر)و (وێناکردن)و تەنانەت هەندێجار بەواتای (چەمك) بەکاردێت. وەرگێڕی ئینگلیزی لەهەموو شوێنێك ئەم وشەیەی بەهزر و ەرگێڕاوە:

B. spinaza, the chiaf works, trans, R.H… melwes, newyork, 1955, p.101.
20- F.de saussure, op.cit, pp,24,25.
21- Ibid, pp, 151, 152.
22- Ibid, p, 166
23- G, frege, from the philosophical, writings trans. P. geach and M.black. oxford, U.P, p, 960

گ. فرگە (لەبارەی واتا و واتادار) و ەرگێڕانی م. بەدیعی، فەرهەنگی (وشەکان) ٣-٢، تاران، لاپەڕەکانی ٢٩٢-١٦٣.

24- J. Lyons, semantics, cambridge, U.P, vol 1,p,199.

PDF4Kurd

25- F.de saussure, op, cit. Pp, 114-138.

26- E. Benviniste, problemes de linguistique generale, paris, 1987, vol. 1,pp,95-96.

27- C. levi- strauss, anthropologie structurale, paris, 1958, p.40.

28- F.de saussure, op,cit. P,160.

29- Ibid, pp,125-127.

30- Ibid, p.103.

٣٢_ زانکۆی هاروارد کۆی بەرهەمەکانی پیرێسی لەچاپ داوە:

C.S. peirce, callected papers, harvard U.P.8, vols, 193-1958.

لەدەیەی ١٩٧٠وە چاپێکی ڕەخنەگریی نوێ لەبەرهەمەکانی پیرێس لەچاپەمەنی زانستگای ئیندیا نا پلیسی ویلایەتە یەکگرتووەکانی (ئەمریکا) دەستی پێکردوە.

33- J.A. faris, “c.s.peirce,s existential Graphes” britesh Institute of mathmatics, 17, 1981, P.232.

یاکوبسێن، پیرێس بە" گەورەترین فەیلەسوفی ئەمریکا" دادەنێو دابەشکاریسیانی ئەو بە (گەورەترین ڕونکردنەوەی زمان و کات) دەزانێ.

R.jakobson and K. pomorska, dialogues, cambridge U.P, 1983, pp, 91-92.

34- K-o apel, charles, s. peirce, M,I, press, 1981.

ئاپێل و هەرڵبژاردەی بەرهەمەکانی پیرێس بەزمانی ئەڵمانیشە.

35. C.s, pierce, collected papers, vol, 5,p. 488.

٣٦_ هەڵبژاردەیەك لەنوسینەکانی پیرێس لەبارەی نیشانە و نیشانەناسی بەزمانی فەرەنسی بڵاو کراوەتەوە:

C.S. peirce, Ecrits surle signe, trans, G, deledalle, paris, 1978.

37- C.s. peirce, collected papers, vol. 8,p. 303.

38- Ibid, vol, 1,p.284.

39- Ibid, vol, 1,p.588.

40- Ibid, voI, 5,pp. 398- 402.

41- Ibid, vol, 5,p. 398.

42- Ibid, p. 332.

43- C.s. peirce. Ecrits sur le signe, P.55.

44- C.s. peirce, collacted papers, vol, 5,p. 489 / Ecrits pp.133-134.

45. Ibid, vol, 2,p, 228/I did, p,121.

46- Ibid, vol, 2,p, 229./ I did, pp, 121-122.

47- Ibid, vol, 5,p, 475.

٤٨_ لەهەندێ خاڵدا پیرێس ڕاڤەی سۆزداری (emotiasnal interpretan) بەڕاڤەی کت و پڕ یاڕاڤەی ناراستەوخۆ داناوە. تاڕادەیەك تەواوی ڕاڤە کارانی بەرهەمەکانی پیرێس لەو باوەڕەدان کەهاو واتای ئەم دووناوە) تەنیا (یەك دیاردەیە، بەڵافیتزجراڵد ئەم ڕایە ڕەت دەکاتەوە:

J. fitzgerald. Peicde’s theory sings, the hague, 1966, p.200.

49- eco. U,op,cit. P,15.

50- C.S peirc, op,cit, vol. 2,p. 227.

51- F.de sassure, op.cit,p.101.

٥٢_ سیمبول لەبەرهەمەکانی سۆسێردا بەردەوام وەکوو خاڵێکی (سروشتی) نەزانراوەو ئەو لەقۆناغێك لەقۆناغەکانی کامڵ بونیفیکری خۆی ئاماژە گەلێکی بۆ (لایەنی ڕێکەوتنی سیمبول) هەیە. سەیری بابەتی ڕۆمەن یاکوبسێن بکەن لە:

R. jakobson, problems dulanguge, paris, 1966, p,24.

54- C.S. perice, op, cit. Vol 2,p. 228 / op. Cit, p. 121.

55- Ibid, vol 2,pp, 136 – 137.

٥٥_ سەیری پاشکۆی دووەم لەکۆتایی کتێبەکەدا بکە:

56- U. eco, op, cit. Pp, 16 – 17.

57- K-o apel, Toward ,trans formation of philosophy. Trans. A,glyn and D. frisby, london, 1980, p.81.

58- G. delouze, cinema, I, L’image mouvement, paris, 1983, p.7.

59- C.S. peirce, op, cit. Vol, 2. P, 391, p, 281.

60 Ibid, vol 2, p, 247.

61- Ibid, vol, 4. P, 244.

PDF4Kurd

62- J. Lyons, op, cit. Vol,1. P,102.
63- C.S. peirce, op, cit. Vol,2. P,278.
64- Ibid, p, 277.
65- Ibid, vol,5. P, 152.
66- Ibid, vol,4. P,531.
67- Ibid, vol, 3. P, 362.
68- J.P. sortre, L'imaginaire, paris, 1948.

سەیری پاری چوارەم (ژیانی خەیاڵی) و بەتایبەتی بەشی یەکەمەکەی (بابەتی ناراستەقینە (لاپەڕەکانی ١٧٥ – ١٦١).

69- C.S. peirce, op, cit. Vol,8. P,183.
70- M. foucoult, naissance de la clinique, paris, 1988, pp, 87–106.
71- C.S. peirce, op, cit. Vol,5. P,73.
72- Ibid, vol,2. P, 308.
73- Ibid, vol,2. P, 276.
74- R. jakabson and K. pomorska, dialogues, op. Cit, p,92.
75- C. morris, signification and signifiance, cambridge U.P. 1964, p, v 11.
76- C. morris, sign, Language, and behaviour, newyork, 1946.

مۆریس تێزێکی گرنگی لەژێر سەردێڕی (جوانناسی و تیۆری نیشانەکان) لەساڵی ١٩٣٩ نوسیبو. لەساڵی ١٩٧١ کۆی نوسینەکانی لەبارەی نیشانەناسیەوە چاپ کرا:

C. morris, writings on general theory of sings, the hague, 1971 •

٧٧_ ژۆرژمۆنین دەنوسێ کەهەڵەی کاری مۆریس لێرەوە سەرچاوە دەگرێ کەئەو شیکردنەوەی سیمبۆلۆژیکی بەبەشێك لە شی کردنەوەی لۆژیکی زانیوە:

G. mounin, Introdoction a la semiologie, paris, 1970, pp, 65–66.
78- C. morris, writings on general theory of sings pp, 401–402.
79- Ibid, p, 403.
80- Ibid, p, 278.
81- R. kuhns, "semantics for Litrary ganguege" new Litrary history,4, 1972. Pp, 91 –105.

82- C. morris, op, cit. P, 226.
83- C. morris, "science, art, and technology" the kenyon review, 114, 1939, p. 415.
84- C.S. peirce, collected papers, vol, 2. P, 157.
85- the gornal of unified science, 1-3, 1939. P, 140.
86- Ibid, p, 193.
87- C,morris,Longuage & Behaviour, p. 195
88- C,morris, foundation of atheory of sings, chicago U,P, 1938. P,12.

بەڵام پیرێسیش ئاگای لەم خاڵانە هەبوو. بۆنمونە نوسیبوی: (هەبوونی هزر بەستراوەتەوە بەو شتەی کەپاش ئەو دروست دەبێ؛ تائەو ڕادەیەی کەدەتوانرێ باس لە هەبونی ناچالاکی (ئەو شتە) بکرێ کەبەهزری دواتری کۆمەڵ بەستراونەتەوە) .

C.S. price, collected popers, vol, 5, pp, 313 – 316.
89- U. eco, op, cit. P, 16.
90- K-o apel, op, cit. Pp, 93 – 98.

٩١_ مۆریس لەوشەی لاتینی [denotea] بۆ (هێمای واتادار) کەڵکی و ەرگرتوە.

92- R- carnap, Intradection to semiotics, M.I,T. press, 1942, p. 9.
93-M.H abrams, the miror and the Lamp, oxford, 1991.

PDF4Kurd

پاری دووەم

بایەخی فۆرم، فۆرمالیستە روسیەکان

بۆ مرۆڤ هیچ شتێك ترسناکتر لەنەبونی وەڵام نیە.
(باختین)

(١)

بزوتنەوەی فۆرمالیزمی روسی کەلە ساڵی ١٩١٤دا یەکەمین نیشانەکانی دەرکەوت، لە دواساڵەکانی دەیەی ١٩٢٠ بەهۆی هێرشەکانی رژێمی ئیستالینستیەوە هەڵوەشایەوە. بەڵام لەم مەودا کورتەدا بۆتە یەکێك لە گرنگترین رێبازەکانی هزر گەرایانەی سەدەی بیستەمو کاریگەریی لێکۆڵینەوە سەرەکیو مێتۆدەکانی کاری فۆرمالیستەکان هێشتاش بەسەر تیۆری ئەدەبیەوە ئاشکرایە [1]. رەخنەی ئەدەبیی سەدەی نۆزدەهەمی روسیە زیاتر لە خزمەتی بزوتنەوەی بیرکردنەوەی ئازاد و لەدوا دەیەی ئەو سەدەیەدا، تا رادەیەك لە خزمەتی سۆسیال دیموکراسیی روسیە بوو. هەموو رەخنەگرە روسیەکانی سەدەی پێشو، رەخنەی بۆ رۆشنگەریی (بنەما رامیاریو رەوشتی)یەکان دەهێنایە گۆرێ؛ تەنانەت نوسەرێکی کۆنخواز وەکو (ئاپۆلۆن گریگۆرۆڤ)یش رەخنەی خۆی (لەخزمەت بە نەتەوە) دەنوسیو یا لئۆتۆلستۆی کەنەلەگەڵ دیمۆکراتە رادیکاڵەکانو شۆرشگێرەکاندا بوو نەك لەگەڵ هێزە کۆنخوازەکاندا، دەیوت رەخنە دەبێ رۆشنگەری ئایدیای(رەوشت)بێت. تەنیا لەسەدەی ١٨٩٠دا دیمیتری مرژوفسکیو فلادیمیر بریاسۆف جەختیان کرد کەدەبێ رەخنەی هونەریی بەرلە هەموو شتێك لە چوارچێوەی (بنەما جوانناسیەکان) ئەنجام بدرێو ئامرازی هەڵسەنگاندنی دەقێك (یاسا هونەریەکان)بن. دو بیریاریتر لە تاوتوێ کردنی ریشەکانی بزوتنەوەی فۆرمالیستەکان گرنگن: یەکەمیان ئەلکساندێر پۆتێب نیا بو، کەچەند کتێبێکی"بەناوی" وانە گەلێك لەبارەی تیۆری ئەدەبی و کێشە تیۆریەکانی سایکۆلۆژی هونەری نوسیو تیایاندا باسی گرنگی رزگاربون لە

زاڵ بوونی باوەرەکان کردو بایەخی شاعیرانەو ئەدەبی زمانی وەکوو (سیمبۆل گەرایی زمان) لەقەڵەمدا. ئەوی تریان ئەلکساندێر شکلۆفسکی بوو،"کە" بەتایبەتی روانگەی فۆرمالیستەکانی لەبارەی (مێژووی ئەدەبی)ەوە رێکخستو لێکۆڵینەوەکانی لەبارەی فۆلکلۆرەوە کاریگەریەکی زۆری لەسەر مێتۆدی لێکۆڵینەوەی فلادیمبر پرۆپ دانا [2]. پێبە پێی پەرەسەندنی خێرای بزوتنەوەی سێمبۆلیزم، دو گروپی سەرەکی لە نێوان رەخنەگراندا سەریان هەڵدا: (ئەوانەی بروایان بە ئیستاتیکا) هەبو کە پەیرەوی مرۆڤسکیو بریاسۆف بونو (سۆفیەکان) کە ویاچسلاڤو ئیڤانۆڤ یەکێك لە گرنگترین وتە بێژەکەیان بوو هونەری بە (دەرکەوتی نەریتی دینی) دادەناکە بەرهەم هاتوی توخمە پیرۆزەکانە، بەرزتر لە راستیەکانی سەر زەوی، و بەیارمەتی (جادو، نهێنی، سیمبۆل) پێك دێ. بەرای ئەو هونەری ئاینی دەتوانێ نەك تەنیا کۆمەڵگاو مێژو، بەڵکو (واقیع)یش بگۆرێت."رەخنەی سۆفیانە" ریشەی بۆ بەرهەمەکانی رۆمانتیك خواز ئەڵمانیەکانو نوسینە جوانناسیەکانی شیلینگ دەگەرایەوەو "رەخنەی سۆفیانە " لە روانگەی ئەم فەیلەسوفە لە دوا بەرهەمەکانیدا لەمەر وزەی گۆرێنەری (پەیوەندی هونەریو دینی) بەرگری دەکرد. دواجار لەساڵی ١٩١٠دا لەنێوان (رەخنەی سۆفیانە)و (رەخنەی جوانناسانە) دابرانێکی تەواو روویدا. لەکاتێکدا کەپەیرەوی کەرانی (بنەمای ئاینی هونەر) بەرەو (کلاسی سیزم)دەچونە پێشەوە، لایەنگرانی رێبازی جوانناسانە بە ئارمانجە سەرەتاییەکانی سیمبۆلیستەکان وەفادار مانەوەو بەخێرایی بەرەو (هونەری نوێ)و بەتایبەتی باوەرەکانی فوتوریستە ئیتاڵیاییەکان راکێشکران. بڵاوبوونەوەی راگەیەندراوی فۆتۆریزمی ئیتالیایی لەساڵی ١٩٠٩ دەنگدانەوەیەکی زۆری لەنێوان رەخنەگرانی لاوی روسی هەبو، پێداگرتن مایاکۆفسکی کە (دەبێ مستێکی بەهێز لەقەپۆزی چێژی هەمووان بدەین) بنەماکەی بۆ مشتومری فۆتۆریستەکان دەگەرایەوە. بزوتنەوەی نوێی ئەدەبی روسیە پشتیوانی نوێگەری بوون لەبواری شیعر، پەخشانو شانۆ. لەدەیەی ١٩٢٠ بەم لاوە تێگەیشتنی نەریتی لەمەر (جوانیی هونەر) شوێنی خۆی بەتێگەیشتنی ئەبستراکتیو خۆشەویستی فۆرمە ئەندازەییو (ئیستیلیزە) کان سپارد. لەجێی یەکگرتوویيو نزیکی لەگەڵ سروشتدا شارو ئۆتۆمبێل گرینگیان پێدراو خاڵێکی سەرەکییتر نەك پەیوەندی بەرهەم لەگەڵ واقیعو جیهان، بەڵکوو بووبە ئەم پرسیارە سادەیەکە: "شیعر چۆن دروست دەبێ؟" [3]. بزوتنەوەی فۆرمالیستەکان بە پەیوەندی

PDF4Kurd

لەگەڵ ئەم نوێخوازیە هونەریە سەری هەڵدا و بنەما دارێژەکانی گروپە لاوە نوێخوازەکان بوون.. بەزۆری یەکەمین بەڵگەنامەی فۆرمالیزمی روسی وتاری درێژە ڤیکتۆر شکلۆڤسکی بەناوی (رابوونی وشە) دەزانن کەلە ساڵی ١٩١٤دا بڵاوکرایەوە. دو وتاری کورت کەئەو لەساڵانی دواییدا نوسی واتە (لەبارەی تیۆری زمانی شیعریەوە) " ١٩١٦ "و (لەبارەی شاعیریەوە) " ١٩١٩ " لە ڕوانگەی مێتۆدۆ لۆژیکیەوە گرنگی زۆریان هەیە. قوتابخانەی فۆرمالیزم بەهۆی دامەزراندنی opolaz (لێژنەی لێکۆڵینەوەی زمانی ئەدەبی) لەساڵی ١٩١٦ لە پێترز بورگدا پێکهاتو لەگەڵ گروپە نوێخوازەکاندا یەکی گرتەوە. نیشانەگەلێك لەم یەکگرتنە دەتوانی لەوتارێکدا کە رۆمەن یاکوبسێن لە ساڵی ١٩٢١ لەپراگ بڵاوی کردەوەو بەناوی شیعری نوێی روسی ناوبانگی دەرکردووە، بدۆزیەوە.[٤] پەیوەندی دۆستانەی فلبنیکۆفو مایاکۆفسکی لەگەڵ رەخنەگرە فۆرمالیستەکاندا نیشانەیەکە لەنزیکی فیکری ئەوان.[٥] دۆزینەوەی کاریگەریی فۆتۆریستەکان لەسەر بەرهەمەکانی فۆرمالیستەکان ئاسانە. شکلۆفسکی و فۆرمالیستەکانیتر، لە فۆتۆریستەکانەوە فێر بوون کە کۆمەڵە وشەیەك بدۆزنەوە کەلە هەرچەشنە دیاریکاریەکی (بایەخ دانەرانە)بەدەربن و بەدوی (سینتاکس)ێکی زمانی نوێ کەلەگەڵ ئەم وشانەدا بگونجێت، بگەڕێن. بەڵام دەبێ بزانین کە فۆرمالیستەکان بە تەنیا بەلایەنگران یا پەیڕەوی کەرانی فۆتۆریستەکان ئەژمار نەدەکران. بۆ نمونە، کتێبێك کە بۆریس ئاخن بام لەمەڕ ئانا ئاخماتووا لەساڵی ١٩٢٣ بڵاوی کردەوە، دەری خست کەفۆرمالیستەکان بە زۆری بەنەریتەکانی سیمبۆلیزم وەفادار مابونەوە.[٦] ڤیکتۆر شکلۆڤسکی (لەدایکبووی ١٨٩٣) باس لە گرنگترین رێسا تیۆریەکانی فۆرمالیزمی روسی دەست پێکردو هاوشان لەگەڵ ڕۆمەن یاکوبسێن، بە ناسراوترین وتەبێژی بزوتنەوەی فۆرمالیستەکان دادەنرێت. ئەو کۆمەڵەیەك لە وتارەکانی خۆی لەژێرناوی(لەبارەی تیۆری پەخشانەوە) لە ساڵی ١٩٢٥ بڵاو کردەوە. بوریس ئاخن بام (١٩٥٩ـ١٨٨٦) بەنوسینی و تاری (چۆن پاڵتۆی گوگول نوسرا؟) کاری خۆی دەست پێکرد، پاشان کتێبێکی قەبارە بچووکیلەبارەی شیعرەکانی لۆرمانتێف نوسی (١٩٢٤). بوریس تۆما شڤسکی (١٩٥٧-١٨٩٠) لێکۆڵینەوەیەکی لەبارەی کێشناسیەوە نوسیو لەگەڵ کۆمەڵەیەکدا لەژێر سەردێری:" لەبارەی شیعری روسی "ەوە لەساڵی ١٩٢٣ بڵاوی کردەوە، ئەو بە چەشنێکی تایبەتی بەهۆی بەرهەمەکانیەوە لەمەڕ جیاکردنەوەی تانوپۆ (plot)و چیرۆك بەناوبانگە. یۆری تینیانۆڤ(١٩٤٣-

١٨٩٤) بە لێکۆڵینەوەیەك لەبارەی کاریگەری گوگول لەسەر دستۆفسکی دەستی پێکردو لەژێر ناوی کێشەی زمانی ئەدەبی لەساڵی ١٩٢٤دا بڵاوی کردەوە، پاشان لەلێکۆڵینەوە گرنگەکەی خۆی لایەنە کۆنو نوێکان لەشیعری روسیدا (١٩٢٩) خەریکی لێکۆڵینەوەی گۆڕانەکانی زمانی شاعیرانەی روسی بوو. ڤیکتۆر ژیرمۆنسکی بە لێکۆڵینەوە لەبارەی رۆمانتیسمی ئەڵمانی دەستی پێکردو هەوڵیدا تا رەگەکانی سیمبۆلیزم بناسێتەوە. لێکۆڵینەوەکەی لە ژێر ناوی هونەری رۆنان لەشیعری گۆڕانی لەساڵی ١٩٢١ چاپ کرا.[٧] ڤیکتۆر ڤینۆ گرادۆف، لەنێوان فۆرمالیستەکاندا، بیردۆزەوانێکی بەناوبانگ نەبوو، بەڵام وەکوو لێکۆڵەری مێژوویی ئەدەبی بەرهەمی گرنگی نوسیوە. کاری سەرەکی (تیۆرێکی) ئەو لەبارەی پێوەندی فیکری دستۆفسکی گۆگۆل لەو لەژێر ناوی کامڵ بونی ناتۆرالیزمی روسی بڵاو کراوەتەوە. بەرهەمەکانی دوای ئەو زیاتر بەزمانەکانی فەرەنسی،ئەڵمانیو چیك نوسراون. ئوسیب بریك، بەئاشکرا ڕۆڵێکی گرنگی لەرێك خستنی فکری فۆرمالیستەکاندا هەبوو، بەرهەمی چاپ کراوی زۆر نین، بەڵام وتارێك کەلەبارەی (واکەکانو شیعری روسی) لەساڵی ١٩١٩ بڵاوی کردەوە دەستپێکی تیۆری گەلێکە کەلەدەیەی دواتردا لەپراگ، ترۆ بێتسکوۆی، یاکوبسێنو مۆکارۆفسکی هێنایانە گۆڕێ.(لیف یاکۆبیبنسکی)ش، هەرلە ساڵی ١٩١٩ وتارێکی گرنگی لەبارەی چەمکی مێژوی ئەدەبی بڵاوکردبوویەوە. بوریس ئینگالیگارد کارەکەی ئەوی درێژەپێداو لێکۆڵینەوەیەکی لەژێر ناوی مێتۆدی وێنەیی لە مێژوی ئەدەبی لەساڵی ١٩٢٧ لە مۆسکۆدا بڵاو کردەوە. لەم نێوەدا دەبێ یادێك لەو کەسانە بکەینەوە کەهەرچەند بە فۆرمالیست دانەدەنران بەڵام پەیوەندی فکری نزیکیان لەگەڵ فۆرمالیستەکاندا هەبو: میخائیل باختین، فلادیمیر پرۆپ، ڤاسیلی گی پیۆس کەلە ساڵی ١٩٢٤دا کتێبێکی لەمەڕ گۆگۆل بڵاو کردەوە، گئۆرگ کۆکۆفسکی کەلە ساڵی ١٩٢٧دا لێکۆڵینەوەیەکی لەبارەی ئەدەبیاتی روسی سەدەی هەژدەهەم لەچاپدا، گئورگی ڤینیۆکۆر زمانناسێك کەلە ١٩٢٥ لێکۆڵینەوەیەکی لەبارەی زمانی شیعری نوسیو لەساڵی ١٩٤٣دا کتێبی (مایاکۆفسکی زمانساز)ی لەمۆسکۆ بڵاوکردەوە، کتێبێکی بەنرخەو پابەندە بە بنەماکانی فۆرمالیزم. دواجار دەبێ یادێك لە ئەلکساندێر رێفرماتسکی بکەینەوە کەلە ١٩٢٢دا (کە تەمەنی لە ٢٢ساڵ تێنەدەپەڕی لێکۆڵینەوەیەکی لەژێر ناوی (شیکردنەوەی فۆرمی کورتە چیرۆك) نوسی[٨]؛ و ئەم تێزە بەنرخە کاریگەریەکی زۆری لەسەر ئۆسیپ برێك و تۆماشفسکی دانا. لەم

PDF4Kurd

دوایی‌یە کۆمەڵەیەك لەبەرهەمەکانی ریفرماتسکی لەبواری تیۆری ئەدەبی بەزمانی روسی بڵاوکراوەتەوە [٩]. لەپاش هەڵوەشاندنەوەی بزوتنەوەی فۆرمالیزم، ریفرماتسکی خەریکی وانە وتنەوەی فۆنۆلۆژی‌و زماناسی بوو بە یەکێ لەگرنگترین زماناسەکانی سۆڤیەت‌و بەرهەمەکانی کاریگەری زۆریان لەسەرهەڵدانی (قوتابخانەی نوێی زمانناسی مۆسکۆ) دانا. لەنێوان ساڵانی ١٩١٦ تا ١٩٢١ فۆرمالیستەکان هەوڵیاندا بە دەربڕینی ڕەق‌و مشت‌ومڕ ئاسا جیاوازی‌و مەودای خۆیان لەگەڵ قوتابخانە ئەدەبیەکانی‌تر بنوێنن. لەنێوان ساڵانی ١٩٢١ تا ١٩٢٨ ئەوان ئاستی چالاکی خۆیان فراوان کردو بابەت گەلێکی وەك (مێژووی ئەدەبی)شیان هێنایە ئاراوە. رێبەرانی حزبی کۆمۆنیست لە ١٩٢٤دا ئاشکرا دەستیان کرد بە پەلاماردانی فۆرمالیستەکان. لێۆن ترۆتسکی لە ئەدەبیات‌و شۆڕشدا هێرشی کردەسەر (باوەڕەکانی دژی مێژوو)و مارکسیزمی (لە بەرانبەر فۆرمالیزم) قوت کردەوە [١٠]. نەیارانی ترۆتسکی لەباڵەکانی دیکەی حزب هێرش کردنە سەر فۆرمالیستەکانیان بەزمان‌و شێوەیەکی توندو تیژتر درێژە پێدا. لەساڵی ١٩٢٨دا فۆرمالیزم ڕەسمی قەدەغە راگەیەندرا. فۆرمالیستەکان کەلەساڵی ١٩٢٤دا لەدژی دیدی رەسمی لەمشت‌ومڕدا بوون، بەناچاری بێ‌دەنگ بوون‌و تا لەنێوانی دەیەی ١٩٣٠دا هەریەکەو ڕێگەیەکیان هەڵبژارد. توێژینەوەی شکلۆفسکی لەبارەی تۆلیستۆی، بەرەبەرە رێساکانی پەیوەندی "ئەوی" لەگەڵ فۆرمالیزمدا، پچراند؛ تا ئەو جێیەی کەلە (بەرهەمی) تۆلیستۆدا ئیدی ئاسەوارێك لەفۆرمالیزم نەمایەوە [١١]. دابڕان لەبەشێك لە premise)= لەپێشدانانەکان (فۆرمالیستەکان دەتوانین لەژایاننامەی شکلۆفسکی کەبەقەڵەمی خۆی‌و (بەناوی) سێیەمین هۆکار کەلە ساڵی ١٩٢٦ نوسرابو بڵاو کرابویەوە، بدۆزینەوە. شکلۆفسکی کەرۆژانێك هونەری بە (بەدەر لەژیان) ناودێر کردبوو لێرەدا باسی‌لە (هۆکارە سەرو ئیستاتیکی) یەکان کردووە کە کاریگەرییان لەسەر واتای ئاخێوی ئەدەبی هەیە [١٢]. بەڵام لەمەڕ ئەم خاڵە نابێ زێدەڕەوی بکەین؛ هەر هزرێکی زیندو چەندین جار رەخنە لەخۆی دەگرێ‌و زۆربەی لەپێشدانانەکانی بنەڕەتی خۆی دەخاتە ژێر پرسیارەوە. هۆکاری سەرەکی کەکۆتایی بەژیانی فۆرمالیزمی روسی هێنا سەرەڕۆیی دەسەڵاتدار بوو هیچ شتێکی جگەلە تێگەیشتنی ساکارو گاڵتەجاڕانەی خۆی لەبۆمارکسیزم، پەسەندنەکردو "لەبەرانبەری"دا خۆڕاگری نەدەنواند. بەڵێ، شکلۆڤسکی لەدەیەی ١٩٣٠دا ڕووی کردە (تیۆری فیلم)و وتارگەلێکی گرنگی لەمەڕ سینەما نوسی‌و لەم بەرهەمانەی‌دا هێشتا رەنگ‌و بۆنێك لە

فۆرمالیزم مابویەوە. ئەو لەساڵی ١٩٢٣دا لێکۆڵینەوەیەکی لەژێر ناوی سینەماو ئەدەبیات چاپ کردبوو [١٣] لەساڵی ١٩٢٧ لەتەك باخن ئام، تیتیانۆف‌و ئادریان پیۆ ترۆفسکی کۆمەڵەیەکی لەژێرناوی تیۆری ئەدەبی سینەما چاپ کرد بو "کەلە ساڵی ١٩٩٠لە مۆسکۆ دوبارە چاپ کراوەتەوە" [١٤]. یاکوبسێن کەلە ١٩٢٠لە پراگ وانەی دەگوتەوە، لەساڵی ١٩٢٨دا بۆ هەتاهەتایە روسیای بەجێ هێشت‌و لەپراگ درێژەی بەکاری خۆی‌دا، پاشان بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئامریکا رۆیشت. لەدەیەکانی دواییدا ئەو لەو بیریارە دەگمەنانە بو کەبە نەریتە ڕەسەنەکانی فۆرمالیزمی روس وەفادار مایەوە. ئاخنبام لەسەردەمی ژدانۆفدا بەتوندی هێرشی کرایە سەرو تائەو ڕۆژەی کەمرد ئەم پەلامارانە بەردەوام بون، هەرچەند بەتەنیا خەریکی نوسینەوەی ژیاننامەی ئەدەبیات بوو. تۆماشفسکی ڕوی لەرێکخستن‌و بڵاوبونەوەی رەخنەگرانەی بەرهەمی کلاسیك خوازە روسییەکان کردو لەکاری لێکۆڵینەوە لەدەقە کۆنەکان پسپۆرێکی بێ وێنەی لێوە دەرچوو. تینیانۆف ڕووی کردە نوسینی چیرۆکگەلێك لەسەر بنەمای ژیانی پوشکین‌و گریبایدۆف. ژیر مۆنسکی دەستی دایە نوسینی وشەوزارە ئاڵمانیەکان ڤینۆگرادۆف لەبنەڕەتدا ڕووی لە زمانناسی کرد، بەڵام لەکتێبەکەی‌دا بەناوی (زمان‌و مێتۆدی دەربڕینی پوشکین) "١٩٤١" بزیسکەکانی مێتۆدی فۆرمالیستی‌و ەبەرچاو دەکەوێ. هەروەك لەبەرهەمەکانی‌تریدا لەبارەی رێزمانی روسی و مێژوی ئەدەبیاتی روسیاش نیشانە گەلێك لە فۆرمالیزم ماوەتەوە. ژمارەیەکی کەم لەبەرهەمی فۆرمالیستەکان بەزمانی ئەوروپاییەکان بڵاوکراونەتەوە. ناسینی گەورەیی کارەکەیان بەبێ ئاشنایی لەگەڵ زمانی روسی هەمەلایەنە نابێت؛ بەتایبەتی تێگەیشتنی تەواوی ئەو بەرهەمانەی کەلەمەڕ کێشەکانی زمانی شاعیرانی روسی نوسیویانە تەنیا لەرێگەی دەق‌و خودی زمانە "روسی"ەکەوە دێتەدی [١٥].

(٢)

سەرەتا هیچ کام لەم دامەزرێنەران‌و نوسەرانی ئەم بزوتنەوەیە نازناوی (فۆرمالیزم)یان پەسەندنەکرد. ئاخنبام لەیەکێ لەتوێژینەوە سەرەتاییەکانی خۆی دەنوسێ: " پێمان دەڵێن فۆرمالیست، بەڵام دروستتر بو ئەگەر لەجێی فۆرمالیزم کەڵکیان لەمۆرفۆلۆژی وەرگرتبا". ئەو بابەتی کاری بزوتنەوەکەی (نەك خودی بەرهەم، بەڵکو ئەو شتەی کەلە بەرهەمەکەدا رەنگی داوتەوە) دەزانی و بەم پێیە چەمکی ناسێنراوی شێوە (یان فۆرم)ی بەرهەمی هونەری پەسەند نەدەکرد. چەندین ساڵ دواتر

PDF4Kurd

ئاخنبام نوسیی: "ئێمە فۆرمالیست نین،بەڵکو لەگەڵ تایبەتمەندیی بەرهەم ئاشناین "و زاراوەیەکی نوێی دروست کرد کەتا ئەو ڕۆژە لە زمانی روسی‌دا بەکارنەهات، specifikatory، " واتە " پسپۆڕ "[٣١]. بەرهەحاڵ، نازناوی فۆرمالیزم سەرەتا رەخنەگران‌و نەیارانی ئەم بزوتنەوەیە وەکوو تۆمەتێك دایانە پاڵ "بزوتنەوەکە". جۆرێك واتای سوکایەتی ئامێز تیایدابوو کە ئاماژەی بە (گرینگی‌دانی لەڕادەبەدەری ئەم نوسەرانەبە فۆرم) دەکرد. بەڵام بەرەبەرە ئەم نازناوە لەلایەن لایەنگرانی بزوتنەوەکەش پەسەند کراو بەکارهات‌و ئەمرۆکە، رون کەرەوەی سەرنجدانی ئەوانە بەواتایەکی تایبەتی لەبارەی فۆرمی بەرهەمی هونەری کە نزیکە لەواتای پێکهاتەوە. یاکوبسێن گرنگترین لەبەپێشدانان"premise "ی لەمێتۆدی تاوتوێی فۆرمالیستەکانی لەرێسایەکی کورتدا، لەوتاری (شیعری نوێی روسی) ڕون کردۆتەوە:" بابەتی زانستی ئەدەبی نەك ئەدەبیات بەڵکو ئەدەبی بون (ئەدەبیەتی)ی دەقەکانە"[١٧]. پاش پەنجا ساڵ یاکوبسێن لەپاشکۆی هەڵبژاردەی بەرهەمەکانی خۆی کەلەژێر ناوی کێشەکانی تیۆری ئەدەبی، بڵاو کرایەوە نوسیی: " ئەدەبی بون یان بەدەربڕینی‌تر، گۆرینی ئاخاوتن بۆ بەرهەمی ئەدەبی‌و سیستەمێك کەکاریگەری بخاتە سەر ئەم گۆرینە دەسمایەی سەرەکیە کە زماننناسی لەشیکردنەوەی خۆی لەبارەی شیعرەوە، بەشێوەیەکی هەمە لایەنە"کامڵ"ی دەکات[١٨]. رێبازە ڕەسمی‌و زانستگاییەکانی رەخنەی ئەدەبی لەدەیەی ١٩٢٠ نەك تەنیا لەروسیە، بەڵکو لەکیشوەری ئەوروپاو وڵاتە ئەنگلۆ ساکسیونیەکان (لەدەرەوەی دەق) بەدوای بابەتی سەرەکی توێژینەوەی خۆیان دەگەڕان، واتە لەروانگەیەکی کۆمەڵناسانە ـ مێژویی یان دەرونناسانەوە. پرسیاری سەرەکی بەلایانەوە ئەمەبو: " چ شتێك دەق دروست دەکات"؟ بەڵام فۆرمالیستە روسیەکان بابەتی سەرەکی و نێوەندی کارکردنیان (خودی دەق) یان بەدەربڕینی باشتر (ئەو شتەی لە دەقدا رەنگی داوەتەوە) دەزانی و هەرچەشنە ڕوانگەیەکی‌تریان کەلە دەرەوەی دەق هاتبایە ئارا، وەکوو گرنگیەکی پلە دو ریز بەندیان دەکرد. پرسیاری سەرەکی بۆ فۆرمالیستەکان ئەمەبو:" جیاوازی دەقی ئەدەبی لەگەڵ هەر دەقێکی‌دی لەچیدایە؟ یان بەشێوەیەکی‌تر ئەدەبی بوونی دەق چیە؟ " دو شێوازی سەرەکی کاری فۆرمالیستەکان دەتوانین بەمجۆرە کورت بکەینەوە:١) پێداگرتنی ئەوان لەسەر گەوهەری سەرەکی‌و ئەدەبی دەق بو، واتە خودی بەرهەمیان لەبەرچاو دەگرت‌و هەوڵیان دەدا تا بەشە پێکهێنەرەکانی ئاماژەی واتایی

دەق لەفۆرم و بنەمای "بەرهەمەکە" و ەربگرن‌و بەئامانجی ناسینی ئەو شتانەی کەلە بەرهەمەکەدا رەنگیان داوەتەوە، بگەن. ٢) بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە جەختیان لەسەر سەربەخۆیی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی دەکرد، واتە تەنیا ئەو ئەنجامە تیۆری‌و ئەدەبیانەیان بەباوەڕ پێکراو لەقەڵەم دەدا کەبەهۆی تاوتوێ کردنی خودی بەرهەمەوە بەدەست هاتن نەك لەرێگەی تاوتوێی بوارە مێژوییەکانی لە دایکبونی بەرهەم یان " نەك " لەرێگەی ناسینی کەسایەتی‌و رەفتاری دەرونی نوسەرەکەیەوە. فۆرمالیستەکان مێتۆدە ناسراوەکانی توێژینەوەی ئەدەبیان وەلانا تا (مێتۆدی تایبەتی ناسینی گەوهەرو شێوازی سەرەکی بەرهەمی ئەدەبی) بدۆزنەوە. یاکوبسێن لەمبارەیەوە نوسیی:

مێژوونوسە کۆنەکانی ئەدەبیات وەکو پیاوانی پۆلیسین کەبۆ دەستگیرکردنی کەسێك، هەموو کەس دەگرن‌و دەست بەسەر موڵك‌و ماڵی هەموان دەگرن. تائەوجێیەی بۆ دواجار هەرکەس کەبە شەقامدا تێپەڕێ دەزگیری دەکەن. مێژونوسانی ئەدەبیاتیش هەموو شتێك بەکاردێنن: بواری کۆمەڵایەتی، سایکۆلۆژیك، سیاسەت‌و فەلسەفە. ئەوان بەجێی ئەوەکە کەڵك لەمێتۆدی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی وەرگرن، کۆمەڵەیەك لەبنەماکان دەهێننەکایەوە کە خۆیان دروستیان کردون[١٩]. فۆرمالیستەکان هەوڵیاندا تا شتێك (جگە لەخودی دەق) بەکارنەهێنن. ئەوان گرنگی ناسینی (کامڵ بونی) "فۆرمەکانی دەربڕینی ئەدەبی"یان رەتنەکردەوە، بەڵام دەریانخست کەئەم فۆرمانە تەنیا لە (هەڵکەوتی ئەمرۆیی) خۆیاندا دەناسرێنەوە. بەمجۆرە فۆرمالیستەکان (وەکو سۆسێر) یەکسەر مێژویان لانەبرد، بەڵکو هەوڵیاندا (ئەوەی کەئێستا هەیە) بیناسن. خاڵی گرنگ بۆ ئەوان لەئارادا بوونی فۆرمی تازەی دەبڕین بو، نەك شێوەی سەرهەڵدانەکەی؛ بەڵام لەلایەکی دیکەوە سەلماندیان کەگۆڕان تەنیا دەرەنجامی کار و کاردانەوەی توخمە ناوەکیەکانی دەق نیە، بەڵکو بەرهەم هاتووی گۆڕانە لە(یاسای ژانر)ە ئەدەبیەکانیشدا کە زیاتر لەگەڵ گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتیەکاندا، واتە ئەو گۆڕانانەی کەلەژیانی کۆمەڵایەتیدا ڕودەدەن، هاوکاتە. دەسکەوتی فۆرمالیستەکان زۆرو بەرچاو بو: دەقی ئەدەبییان بەنێوەندی کاری سەرەکی خۆیان دانا، لێکۆڵینەوە زانستی‌یەکان، مێژوویی، ژیاننامەیی، کۆمەڵناسانە، سایکۆلۆژیك‌و (دەرون شیکارانە). بەکورتی هەرشتێکی نائەدەبییان خستە پەراوێزی کارەکەیانەوە. ئەوان (واتای) ئەدەبی بون یان لێکدانەوەو مێژووی ئەدەبیاتیان بەپرۆسەی بەردەوام‌و گەشە کردووی (شێوە گۆڕانی

ناوەکیەکانی، ئەدەبیات) پێناسە کرد. جگە لەمانەش دەبێ باس لەو دەست رەنگینی و مێتۆدانە بکەین کە ئەوان لەشی کردنەوەوی دەقدا بەکاریان هێنا. ئەوان شێوە جۆربەجۆرەکانی دەربڕینیان بەوردی لێك جیاکردەوە، فۆرمەکانی گێڕانەو- چیرۆك ئامێزەکانیان هەڵسەنگاند، ڕۆڵی چیرۆك گێڕەوە یان ڕون کەرەوە، هیرارکی (hierarchy)ی گۆڕێنراوی ژانرەکانیان لەمێژووی ئەدەبیدا ڕون کردەوە. بەڵام ئیستاکە لەتاوتوێ کردنی شیعردا، رەخنەمان لەم پێناسەیە کە دەڵێ شیعر وێنەیە هەیە. لەهاتنە گۆڕی میتافۆرو خوازە، ڕۆڵی جێناوی ئێوە (لەئاستی) سینتاکسیو رێزمانیدا باس دەکەین بۆ ئەمانە هەمووومان قەرزاری کاری فۆرمالیستەکانین. یەکێك لەگرنگترین خاڵەکان لەمێتۆدی کاری فۆرمالیستەکاندا جیاکردنەوەی دەق لەمێژوو بوو. شکلۆفسکی کە هەر چەشنە راڤەیەکی کۆمەڵایەتیـ مێژوویی بەرهەمی هونەری رەت دەکردەوە، لەساڵی ١٩٢٣دا نوسیی:(هونەر هەمیشە جیا بووە لە ژیانو ڕەنگەکەی پەیوەندی بەو ئاڵایەوە نیە کەلەسەر دەروازەی شارەوە هەڵکراوە[٢]. ئەو پێی لەسەر ئەوەداگرت کە لەهونەردا هەموو بابەتەکان لەڕوانگەی بایەخدارییەوە یەکسانن. یاکوبسێن لەپشتگیریی ئەم رایەدا پرسیی:" بۆچی دەبێ پەسەند بکەین بەرپرسیارەتی شاعیر لەبەرانبەر شەڕی باوەڕەکاندا، زیاترە لەبەرپرسیاریەتیی ئەو لەبەرانبەر هەرشتێکیتردا؟" یەکسان دانانی چەوتی هونەر و ژیانی بەڕەفتاری ئەو بینەرانەی سەربەخۆشی سەدەکانی نێوەڕاست دەشۆبهاند کەلە کۆتایی شانۆکەدا دەیانویست تێروپڕ لەو کەسە بدەن کە ڕۆڵی یەهودای نواندوە[٢١]. ئاخن بام لەمەڕ جیایی لەمێژوو لەوتاری (زەمینەی ئەدەبی) دا ئەم لەپێشدانان " premise="ەی هێنایە گۆڕێ کە (هەڵبژاردنو چەمك سازی راستیەکان لەسیستەمێکدا) بەردەوام بەستراوەتەوە بە تیۆریەکی مێژوویی یان روانگەیەکی تایبەتی لەبارەی مێژووەوە. ئەو پاشان ئەو رێسایەی هیگلی سەلماند کەبەردەوام راستیە مێژوییەکان لەژێر تیشکی تێگەیشتنی سەردەمانەی ئێمە دەتوانرێ بناسرێنەوەو" مێژوو مێتۆدێکی تایبەتیەبۆ لێکۆڵینەوەی زمانی ئێستا بەیارمەتی راستیە هەڵبژێردراوەکانی رابردوو "[٢٢]. مێژوو بەجۆرێك لەجۆرەکان هەڵبژاردەی راستیەکانی ژیانە، چونکە بە پرۆژەی راستیەکانی چیرۆك دەژمێردرێت. بەپێی ئەمەکە روانگەی سەرەکی ئێمە چ بێت؟ پەیوەندی نێوان ئەم (هەڵبژێردراوانە) گۆڕانی بەسەرردادێت. ئاخن بام مێتۆدی بەسەر ئەو کەسانەی کە هەوڵ دەدەن تا لەرێگەی پەیوەندیە

کۆمەڵایەتیەکانەوە، پەیوەندیە ناوەکیەکانی دەق ڕون کەنەوە بەهەڵە زانیو نوسیی: " ئەم مێتۆدە بەشێوەیەکی قوڵ سایکۆلۆژیکییەو هونەر تیایدا کەمترین گرنگی هەیە "[٢٣]. ئەو پێی داگرت کەئەم جۆرە مێتۆدە هەرگیز ناتوانێ وەڵامی ئەم پرسیارە کە:"بۆچی لەهەلو مەرجێکی تایبەتیدا، بەرهەمی تایبەتی خولقاوە؟ (بداتەوە، چونکە: " ئەدەبیات چەشنی هەر دەزگایەکی رێكوپێك لەو راستیانەی کە بەهاورێکیەکی دیکەوە بەستراونەتەوە، سەرچاوە ناگرێ، هەربۆیە ناکرێ ئاستەکەی بۆ ئەم جۆرە راستیانە دابەزێ. پەیوەندی نێوان راستیەکانی سیستەمی ئەدەبیو ئەو راستیانەی کەلەیەکاتدا هەن هاوکات لەئارادان، زۆر بەئاسانی پەیوەندیەکی هۆو هۆکاریی نییە، تەنیا پەیوەندیەکی دوو لایەنەیە، کەخاوەنی کردەوە ناوەکیەکانەو پەیوەست بەیەکتری چوارچێوە دانەری یەکتر [یشن] "[٢٤]. کەوابوو توخمە پێکهێنەرەکانی دەقی ئەدەبی "تەنیا دەتوانن بەیارمەتی خۆیان شی بکرێنەوە. ڕاستیە ئەدەبی/ مێژوویەکان راستی گەلێکی ئاڵۆزن کە ڕۆڵی بنەڕەتیان بۆ ئەدەبی بوون دەگەرێتەوە، نەك بۆ شتێکیتر"[٢٥]. بێگومان بەرهەمی ئەدەبی باس لە (واقیع) دەکات، بەڵام بەگوتەی مۆکارۆفسکی "بەهیچ شێوەیەك بەرهەم هاتووی میکانیگی ئەو و اقعە نیە "[٢٦]. دروست نیە کە لەرێگەی شیکردنەوە (واقیع)ی جیهانەوە بچینە نێو جیهانی دەقەوە. بە پێچەوانەوە، دەبێ لەرێگەی (واقیع)ی دەقەوە، بە (واقیع)ی دەرەکی بناسینەوە. هەر لەبەر ئەم هۆیەوە ڕۆمانی مارسل پرۆست زیاتر لەهەر وانە نامەیەکی زانکۆیی بەکەڵکی ناسینی دەرونی مرۆڤ دێتو کورتە چیرۆکەکانی کافکا سەردەمی ئێمە وردبینانەتر لەراگەیاندراوە جۆربەجۆرە سیاسیەکان ڕون دەکەنەوە. باسەکەی ئاخن بام بەچەشنێکیتر لە لێکۆڵینەوەی تینیانۆف (لەبارەی (کامڵ) بونی ئەدەبی) " ١٩٢٧ " هاتوە تینیانۆف هەوڵیدا تا ئەركو ئامانجی رەخنەگری ئەدەبی دیاری بکا. ئەو نوسیی کە) : " نوسینی مێژووی ئەدەبی و توێژینەوی دەرون ناسانە هەندێك خاڵی پەراوێزی ڕون دەکاتەوە، بەڵام دۆزینەوەی ئەم ئەنجامانە " مەبەستی سەرەکی رەخنەگری ئەدەبینیە "[٢٧]. تینانۆف جەختی کردەوە کە " تەنیا کاتێك مێژووی ئەدەبی وەکوو زانستێکی لێ دێت کەبابەتەکەی بریتی بێ لە بەئەدەبی بوونی بەرهەم ". پێشنیاری کرد کەبەرهەمی ئەدەبی وەکوو سیستەمێکی تایبەتی بناسین کەلەنێو سیستەمێکی دیکەدا واتە (هەڵکەوتی ئەدەبی) جێگیر بووە. پرسیاری گرنگ ئەمەیە: " ئەگەری هاوئاهەنگی کردنی

PDF4Kurd

بەرهەمی ئەدەبی لەگەڵ توخمەكانی‌تری سیستەمی هەڵكەوتی ئەدەبی‌و لەئەنجامدا كۆی ئەم سیستەمە چیە؟ "[٢٨]. بۆ نموونە كۆی وشەكانی بەرهەمێكی ئەدەبی لەلایەك پەیوەندی لەگەڵ توخمەكانی خودی ئەم بەرهەمەوە هەیە و لەلایەكی دیكەشەوە لەگەڵ جیهانی وشەكانی بەرهەمە ئەدەبیەكانی تریشدا لەپەیوەندی دایە. تینیانۆف پێشنیاری كرد كە مێتۆدی تاوتوێ كردنی توخمە ناوەكیەكانی سیستەمی بەرهەمێكی ئەدەبی لە مێتۆدی تاوتوێ كردنی توخمە ناوەكیەكانی (سیستەمی هەڵكەوتی ئەدەبی جیا بكەینەوە: تاوتوێ كردنی پەیوەندی زمانی بەرهەمێك لەگەڵ توخمەكانی دیكەی خۆی مێتۆدێكی تایبەتی دەوێ كە لەگەڵ مێتۆدی تاوتوێ كردنی پەیوەندی كۆی وشەكان‌و زمانی ئەم بەرهەمە، لەگەڵ جیهانی بەرهەمەكانی‌تر جیاوازە. تۆدۆرۆف دەڵێ كەئەمە یەكێك لەگرنگترین وانەكانە كە ئێمە لەفۆرمالیستە روسیەكان فێری بوینە: ناتوانین توخم گەلێك لە بەرهەمێكی ئەدەبی ـ كە تەنیا لەچوارچێوەی ئەو بەرهەمەدا وزەی ئاماژە ئاسای خۆیان وەدەست دێنن ـ لەگەڵ توخمەكانی بەرهەمێكی‌تر بەراورد بكەین. جیایی توخمە تراژیدیەكانی راسین‌و توخمە تراژیدیەكانی كۆڕنی زۆر گرنگە، چونكە هەر توخمێك لەهەریەك لەم دوو دەستە بەرهەمانەدا (ئاماژەی واتایی) تایبەت بە خۆی هەیە [٢٩]. تینیانۆف ئەنجامێكی دیكەشی وەدەست هێناوە: ئەو شتەی كەلە سەردەمێكدا بەتوخمی ئەدەبی دەزانرێت، لەسەردەمێكی‌تردا تەنیا دیاردەیەكی زمانناسیەو بەس [٣٠]. هزرو نیەتی نوسەر هێنانە بەرچاوی ئەو هەڵكەوتانەیە كەلەسەروی دەقەوەن. لەنێوان هەل‌ومەرجەكانی ژیان‌و هزری نوسەر لەگەڵ بەرهەمەكەی مەودا هەیە، بەیارمەتی لێكدانەوەی ئەو هەل‌و مەرجانە ناتوانیت بەرهەمە بناسیتەوەو تینیانۆف پێی داگرت كە ناتوانین لەنێوان(نیازی نوسەر)و بەرهەم پەیوەندیەك بدۆزینەوە. توێژینەوە لەبارەی رەفتاری دەرونی كارایی نیە، هەر بەو چەشنەش ناتوانی بەرهەمەكانی نوسەر لەرێگەی شیكردنەوەی ژینگەو رووداوەكانی ژیانیی، یان شوێنگەی ئابوری‌و فەرهەنگی‌و چینایەتیەك كە تیایدایە، بناسین [٣١]. یاكوبسێن نموونەیەكی لەبارەی جیایی نوسەرو بەرهەم هێناوەتەوە. ئەو هێمای بۆ شیعرە دڵداریەكانی شاعیری رۆمانتیكی (چیك) كارێل هینك (یان) ماشا كردوە شاعیر تا سنووری پەرەستن دڵخوازەكەی وەسفكردووەو پێدا هەڵگتوە. ئەو لەلایەكی دیكەوە لە دەفتەری بیرەوەریەكانی شاعیر نموونەی هێناوەتەوە كەتیایدا هەر ئەم دڵبەرە بەشێوەیەكی بێ شەرمانە

داشۆركراوە . یاكوبسێن دەپرسێ: كام ڕون كردنەوە لەبارەی ئەزمونی شاعیر راستە و دەڵێ: (هەردوكیان و هیچ كامیان). ئەو درێژەی پێدەداو دەڵێ: " شاعیرێك كە بەڵێن دەدات كە ئەمجارەیان ئەوەی كەدەیڵێم راستی پەتی دەبێت هەروا چیرۆكان دەڵێ* هەروەها ئاماژەی شاعیر بۆ ئەوەكە هەرچی گوتوە زادەی خەیاڵی خۆیەتی، راست نیە، چونكە شیعرەكەی لەنێو جەرگەی ڕاستی وژیاندایە " [٣٢]. كەوابوو دەبێ لەگەڵ ئاخنبام هاوڕابین‌و بڵێین كە (لە شیعردا ڕومەتی شاعیر ەنیا دەمامكێكە) بەرهەم جیایە لەژیانی نوسەر؛بەو واتایە كەبە چەشنێكی راستەوخۆو خێرا "ڕەنگدانەوەی ژیان " نیە؛ كەوابو بۆ ناسینی بەرهەم، گەرانەوە بۆ ژیانی نوسەر سوودی نیە. بەرهەم بەو مانایە پەیوەندی بەژیانی نوسەرەوە هەیە كە (ئەو ژیانە) دەشارێتەوە. بەهەر حاڵ یاكوبسێن زیاتر لەیەكجار بەپێداگرییەوە وتبووی كەبەڕای فۆرمالیستەكان، هونەر بی گومان خاوەنی دیاریكاریە كۆمەڵایەتیەكانەو خاڵەكە لێرەدایە كەلەرێگەی ئەم دیاری كاریانەوە ناتوانین بەرهەمی هونەری بناسین:" تینیانۆف، مۆكارۆفسكی، شكلۆفسكی‌و من هەرگیز لەسەر ئەو باوەڕە نەبووین كە هونەر لەنێو خۆیدا تەواوە، بە پێچەوانەوە، ئێمە بەردەوام جەختمان كردووە كە هونەر بەشێكە لە (واقیع)ە كۆمەڵایەتیەكان‌و پەیوەستە بەتوخمەكانی‌ترەوە" [٣٣]. ئەم رێسایەی یاكوبسێن رێگە لەبەردەمی راڤە كردنە هەڵەكان دادەخاكە بەرهەمی هونەری وەكوو (چارەنوسی حاشاهەڵنەگری خولقاون) لەبەرچاو دەگرن‌و نوسەرو بارودۆخی مێژوویی ـ كۆمەڵایەتی یەكسەر و ەلانێن ـ نموونەیەك لەم تێگەیشتنە دەتوانین لەم وتەیەی ئوسیپ بریكدا بدۆزینەوە:" ئەگەر (پوشكین)یش لەدایك نەبوایە، دیسانەوە یوگنی ئونەگین " [٣٤]. ئەم جۆرە تێگەیشتنە یەك لایەنە و زێدە ڕۆیانەیە. هەر بەو چەشنەش كاتێك كە (شكلۆفسكی)یش هونەری بە (بەدەر لەژیان) ناودێر كرد بڕیارێكی هەڵەی دەداو بە پێچەوانەوە كاتێك كەدەینوسی: " بەرهەمی هونەری كۆی هەموو شێوازەكانی مێتۆدی دەربڕینە كە تیایدا بەكارهاتوون "[٣٥]. نەك تەنیا تێڕوانینی مێژوویی رەت نەدەكردەوە، بەڵكوو قبوڵی دەكرد كەنوسەر هەندێك لەتوخمە ڕون كەرەوەكانی بەرهەمەكەی هوشیارانە بەكارهێناوە. خاڵەكە لێرەدایە كەتەنیا بەهۆی ئەو توخمانەی كەنوسەر ناوشیارانە بەكاری هێناون، هەڵەیە كە (نیاز) ی نوسەر بەخاڵی

* ئەم دەربڕینە بە ئەدەبانەیە، ئەگینا مەبەستەكەی یاكوبسێن درۆ كردنە }و{.

PDF4Kurd

دەسپێکی تاوتوێ کردن‌و ناسینی بەرهەم بزانین. تاوتوێ کردن نەك بەهۆی تەوەرە مێژووییەکان، بەڵکو لەگەڵ (خودی بەرهەمی هونەری) دەست پێ دەکا. پەیدابون‌و پێکهاتەی شێوازەکانی مێتۆدی دەربڕین گرنگ نیە، ئەوەی کە گرنگە کۆی هەموویانە لە دەقدا. فۆرمالیزم بەواتای رەت کردنەوەی رەهای مێژووی ئەدەبی نیە، بەڵکو هەوڵ دەدا تاکو لەپێگەی ڕاست‌و دروستی خۆی دایبنێ. نموونەی باسە مێژووییەکان لە بەرهەمەکانی فۆرمالیستەکاندا کەم نین، بەڵام لەهەموو ئەوانەدا (مێژووی فۆرمە ئەدەبیەکان) گرنگە نەك مێژووی دروست بوونی بەرهەمە ئەدەبیەکان. هەربۆ نموونە کاتێك کە یاکوبسێن لە وتارێکدا لەبارەی (پوشکین)ەوە لەساڵی ١٩٣٦ دەینوسێ:"بنەمای جواننا‌سانەی شیعری پوشکین (کلاسسیزم)، بەڵام ئەمە جۆرێك لە کلاسسیزمە کەبە ئاشکرا لە ژێر کاریگەری ڕۆمانتی‌سیزم، پێك هاتووە، هەربەو جۆرە کە ڕۆمانتیسیزم بەو واتایەی کە لە بەرهەمەکانی دوا ڕۆمانتیك خوازەکان (بۆ نمونە لەبەرهەمەکانی لۆترە ئامۆن، بودلێرو دستۆفسکی) بەناچار کاریگەریی لەم راستیە وەرگرتووە، کە سەردەم سەردەمی ریالیزم بوو [٣٦]. لەراستیدا مێژوویەکی ئەدەبی بە شێوەیەك کە وۆلفلین لەمەڕ هونەرەوە بەکاری هێناوە، دەگۆڕێت بۆ مێژووی مێتۆدی بەیان کردن، یان مێژووی فۆرمەکان ڕاستەو ڕاست بەو واتایەیە کە ئاخن بام دەیوت: "ئێمە مۆرفۆلۆژیستین".

(٣)

یەکێك لەگرنگترین خاڵەکان کەفۆرمالیستەکان لەبارەی فۆرمی دەبڕینەوە هێنایانەکایەوە،چەمکی"ناسیاوی سڕینەوە"[defhmilarization] بوو. شکلۆفسکی یەکەمجار ئەم چەمکەی هێنایە گۆڕێ‌و وشەی روسی ostrannenja ـ بەکار هێنا. پاش ئەو یاکوبسێن‌و تینیانۆف چەند جارێك ئەم چەمکەیان بە(نامۆ سازی) ناودێرکرد. یەکەمین هێمای شکلۆفسکی بۆ ناسیوی سڕینەوە لەتوێژینەوەکەیدا بەناوی" هونەر چەشنی شێوازە"(١٩١٧) دەدۆزرێتەوە [٣٧]. بەڕای شکلۆفسکی هونەر، تێگەیشتنی هەستیارانەی ئێمە دوبارە رێکدەخاتەوەو لەم پێناوەدا رێسا ناسراوو پێکهاتە بەڕواڵەت جێگیرەکانی (واقیع) دەگۆڕێ. هونەر خووخدەکانمان دەگۆڕێت‌و هەر شتێکی ئاشنا لەبەرچاومان نامۆ دەکا. نێوان ئێمەو هەموو ئەو شتانەی کەلەگەڵیان ڕاهاتووین. (بۆ نمونە کار، جل‌وبەرگ لەبەر کردن، رازاندنەوەی ماڵ، هاوسەر، ترس لەشەر) مەودایەك دروست دەکا، کەرەستەکان ئەگەرکو (خۆیان لەئارادابن) بەئێم دەنوێنێ‌و هەموو شتێك

لەژێر دەسەڵاتی لایەنی خۆ کرد کە زادەی تێگەیشتنە هەستیارەکانی ئێمەیە، رزگار دەکات [٣٨]. ئەم تێگەیشتنە لەبارەی (ناسیاوی سڕینەوە) نیشانەی کاریگەریەی‌کە کە دیاردەناسی هۆسرێل لەسەر شکلۆفسکی بەجێی هێشتووەو بەڕوونی وەبیر هێنەری باسی هوسرێلە لەبارەی ناتەواوەتی روانگەی (سەرەتایی یان سروشتی) ئێمە بۆ جیهان و پێویستی چونە نێو"خودی شتەکان"ەوە [٣٩]. لە وتاری(هونەر چەشنی شێواز)دا شکلۆفسکی نموونەگەلێك لەمەڕ ناسیاوی سڕینەوەی هێنایەوە. مێتۆدی تۆڵستۆی و ەبیر هێنایەوە کەبریتی بولە (دیتنی شتەکان لەدەرەوەی بواری ئاسایی‌و سروشتی هەبونی خۆیان) لە وێنە ئێرۆتیکیەکا (بەرهەمی) دیکامێرۆنی بۆ کاچێوو بەکارهێنانی وشە کۆن‌و لەبیرچووەکان لەشیعردا نموونەی هێنایەوە [٤٠]. باسەکەی شکلۆفسکی گۆڕان لەپەیوەندیە ئابوری‌و کۆمەڵایەتی. رامیارەکانیشی گرتەوە. بۆ نموونە ئەو (ناسیاوی سڕینەوە)ی تا ئاستی رەت کردنەوەی (هەر رێسایەك کەلە نێو خاوەندارێتی تایبەتی سەری هەڵدابێ) بردە پێشەوە، هێما کردنەکانی شکلۆفسکی‌و فۆرمالیستەکانی‌تر بۆ (خاوەندارێتی تایبەتی)و پەیوەندیە بەرهەم هێنەرەکانی سەرمایەداریی رەنگدانەوەی گوتاری باڵادەست‌و زاڵی مارکسیستیە لەروسیای ئەو سەردەمەیدا. ناسیاوی سڕینەوە لەبەرهەمەکانی شکلۆفسکی‌دا بەدوو واتا بەکارهاتووە. یەکەم بەواتای مێتۆدێك لە نوسینی وشیارانە یا ناوشیارانە لەهەر بەرهەمێکی ئەدەبی بەناوبانگدا دەدۆزرێتەوەو تەنانەت هەندێ‌جار فۆرمی زاڵی دەربڕینە. ئەم چەمکە، بنەرەتەکەی لە لێکۆڵینەوەیەکی کۆنی تیۆری ئەدەبیدایە کەلەمەڕ بەکارهێنانی توخمە خوازەیەکانە لەنێو دەقی ئەدەبی‌و شیعردا. بەکارهێنانی خوازیەوشەییەکان سەرنجی زەین بەرەو واتا نوێیەکان ڕادەکێشێ‌و واتا ناسیاوەکان بێ بایەخ دەبن‌و بزر دەبن. واتای دووەمی (ناسیاوی‌سڕینەوە)لەبەرهەمەکانی شکلۆفسکی‌دا واتایەکی فراوانترو تەواوی ئەو شێوازەو تەکنیکیانە دەگرێتەوە کە نوسەرو شیارانە کەڵکیان لێ وەردەگرێ تابتوانێ " جیهالنی دەق لەبەرچاوی خوێنەران نامۆ بنوێنێ". نوسەر لەجێی چەمکە ناسیاوەکان، وشەکان شێوەی دەربڕین یا نیشانە نەناسراوەکان بەکار دێنێ. ئەم گرێیە، هەڵبەتە تێگەیشتنی ئاماژە واتاییەکانی بەرهەم زۆر ئاستەم دەکاو بابەتەکە بەو شێوەیە دەردەخات کەگوایە لەمەو پێش لەگۆڕێ‌دا نەبووە. ئامانجی دەربڕینی جوانناسانە لەم دۆخەدا نەك ڕون کردنەوەی خێراو راستەوخۆی وشەکان، بەڵکو داهێنانی هەستی نوێ، تایبەتی‌و بەهێزەکە خۆی دەبێتە هۆی داهێنانی واتا تازەکان.

PDF4Kurd

لەراستیدا بەهاتنە ژوورەوەی وشەو بابەتی شیعری بۆ نێو سنووری دەسەڵاتی (تێگەیشتنە هەستیارە نوێیەکان) ناسیاوی سڕینەوە دەستپێ دەکات. شکلۆفسکی نوسیوویەتی کەلێوارنشینان ئیتر دەنگی شەپۆلەکانی دەریا نابیستن‌و (ئێمە هەموو ڕۆژ سەیری یەکتری دەکەین، بەبێ ئەوەی ئەوی دیکە ببینین) چونکە تێگەیشتنی هەستیاری ئێمە لەگەڵ جیهاندا راهاتووە. ئەرکی شاعیر لەنێو بردنی وزەی (خوا)یە واتا خوڵقاندنی دنیای نوێ، دیتنی ئەو شتانەی پێشتر نەبینراون. شکلۆفسکی ئەم هەوڵانەی بۆ (نامۆسازی) بەهیچ جۆرێك لەرەفتاری تایبەتی هونەری مۆدێرن نەدەزانی. بەڵکو ئەم "جۆرە رەفتار"یش وەکوو تایبەتمەندیی زۆربەی دەقە هونەریەکانی رابردوو دەناسی. ئەو لەیەکێ لەمامۆستاکانی هونەری ریالیست نمونەی هێنایەوە کەباشترین چرکەساتەکانی بەرهەمەکانی ئەوانەن کەلەهەر شتێکی ئاشنا جیادەبنەوە. لەشەڕو ئاشتیدا دیمەنی ئۆپێرا (بە کۆمەڵەیەك وەرەقی یاری) دەشو بهێنێ (هەروەها) چیرۆك گێڕەوەی کورتە چیرۆکی خوستومێر ئەسپێکەو ئێمە لەڕوانگەی ئەم (تەواو بێگانەیە)وە سەیری هەموو شتێك دەکەین[(٤١)]. ئێرلیش نوسیویەتی کە پێشینەی نامۆسازی بۆ تیۆری ئەرستۆ دەگەڕێتەوە کەتیایدا هاتووە "دەربڕین بەهۆی وشە نەناسراوەکانەوە دروستدەبێت "و هەروەها فۆرمێکی دیکە لەم"نامۆسازی"ە دەتوانین لەبەرهەمەکانی رۆمانتیکخوازە ئینگلیزیەکاندا، بدۆزینەوە. ئێرلیش دەربڕینی ئەمرۆیانەی ئەو"امۆسازی"یەی تایبەت بە فۆرمالیستەکان نەزانی‌و سوریالیستەکانی بەنموونە هێنایەوە کەچ لەبواری تیۆری چ لە بواری داهێناندا پشتیوانیان لە (نامۆسازی) کردوە. ئەو ژان کوکتۆی بەنمونە هێنایەوەو ئەوی بە (یەکێك لە گرنگترین شاعیران‌و رەخنەگرانی روسیالیست)زانی کەناسیاوی سڕینەوەی بە بنەمای کاری هونەری داناوە. جیا لەهەڵەی ئێرلیش کەکوکتۆی بەسوریالیست داناوە) نازناوێك کەکوکتۆ بەردەوام بەپی داگریەوە رەتی دەکردەوە(بنەمای بڕیاردانەکەی دروستە. کوکتۆش چەشنی سریالیستەکان باس لەگرنگی" دەربڕینی نامۆ" کردوە. یەکێ لەلایەنە گرنگەکانی لەناسیاوی سڕینەوە (تەم‌ومژی زمانی) بەرهەم‌و نەناسراوبونی، مێتۆدی دەربڕینە. لەمەڕ شیعرەوە دەتوانین ئەم خاڵە لەنێو لایەنە جۆربەجۆرەکاندا یەکێکیان بەکارهێنانی زاراوەکان، وشەکان‌و زمانی (ئاڵۆز) "بۆ نموونە کەڵك وەرگرتن لەوشە کۆنەکان"ە.ئەم (خو شکێنی)و دژایەتی کردنە لەگەل یاسا هونەریەکان، بەڕای فۆرمالیستەکان (گەوهەری

سەرەکی خۆڕاگریی هونەر)ە. تێگەیشتن لەبەرهەمی هونەریش بەبێ یارمەتی ئەو شتەی کەیاکوبسێن بە (هاوڕێکی شکێن هاوڕێکی) ناودێری کردووە، ناکرێت. "ئەم"چەمکە هەنگاوێکە بەرەو مێتۆدی بنەما شکێنیی دەق یەکێ لەبنەماکانی‌تری چەمکی ناسیاوی سڕینەوە، دەروونناسی گشتاڵتە: هەر تێگەیشتنێکی هەستیارانە دەبێتە خویەك‌و ئەرکێکی ئۆتۆماتیك وەردەگرێ. کەوابوو خوو ئەرکی ئۆتۆماتیك، فۆرمەکەی هەرچی بێت دەتوانین نێوەڕۆکەکەی پێشبینی بکەین‌و وادابنێین کەئەیناسین. بەڵام ئەرکی سەرەکیی هونەر ئەمەیە کەفێر بین کەهەر چەشنە فۆرمێکی (خو) بەلاوە بنێین.بەڵگە بۆ هەبوونی هونەر ئەوەیەکە ئێمە هەست بە شتەکان دەکەین. ئامانجی هونەر دروست کردنی هەستێکە بەهۆی شتەکانەوە، بەو جۆرە کەدەبینرێن نەك بەو جۆرە کەدەناسرێن، یان شیدەکرێنەوە. شێوازی هونەر هەموو شتێك نەناسیاوو تەم‌ومژاوی دەکا. هەر ۆبیە تێگەیشتنی هەستیاریارانە ئاستەم‌و دێردۆز دەکات. کرداری تێگەیشتن هەستیارانە لەهونەردا خۆی دەبێتە ئامانجێك‌و هەر بۆیە دەبێ درێژە بکێشێت. لەهونەردا (تەنیا) ئەو شتە لەبەر چاودەگرێ کە ئەزمونی ئێمە بێت بەهۆی پرۆسەی پێکهاتنەوە، نەك بەرهەمی کۆتایی[(٤٢)]. شکلۆفسکی هەر لەپاش ئەم باسە، هونەریە بەواتای وێرانی لایەنی ئۆتۆماتیکی تێگەیشتن لەقەڵەمدا واتە هەر وێنەیەك دەبێ تێگەیشتنێکی نوێ لەبۆ بابەت بدابەدەستەوە نەك واتاکە دوبارە بکاتەوە. کەوابو وینە بەردەوام پەیوەندی بە (ناسیاوی سڕینەوە)وە هەیە. لە هونەری چیرۆك نوسیندا، ناسیاوی سڕینەوە لەرێگەی ڕونکردنەوەی ڕوانگەی پاڵەوانەکان، بەکارهێنانی زمان‌و (هەڵبژاردنی تان‌وپۆ [plot])وە مەیسەر دەبێت. نوسەر لەرێگەی هەڵبژاردنی چەند چرکەساتێك لەرووداوەکانی چیرۆك‌و لێکدانیان لەنێو تان‌و پۆدا، هەموو شتێك"سەرسوڕهێنەر" نیشان دەدا. دەتوانین بڵێین لە ئەدەبیاتدا شێوازێکی ریالیستی نیە. نوسەرێك کەئاگاداری ئەم خاڵە بێت، چاکتر دەنوسێ، بەرهەمەکەی چەشنی بەڵگەیەك لەبارەی نوسینیشەوە بەکاردێت. هەر چەند کە تریسترام شاندی بەر لەهەر شتێك رۆمانێکە لەبارەی شێوازەکانی نوسەری، لەهەمانکاتدا) نموونەیەکی تەواوە لەمەڕ شێوازەکانی نوسەری تەواوە کەپێکهاتەکەی (بەچەشنێکی‌و شیارانە) لەرێگەی ئارایی نوسەرو تەنانەت هەندێجار لەرێگەی شیکردنەوەی ئەو گرێیانەی کەبەکار هاتوون ئاشکرا دەکات. ئاخن بامیش باسی لەشێوازەکانی گۆگۆڵ لە (پاڵتۆ)دا کردووە کە لەرێگەیەکی ناراستەوخۆوە "ئاوازی وشەکان،

PDF4Kurd

نوکتەکان، رووداوە ناماقوڵ و گاڵتەجاریەکان، ناوی گاڵتەجاڕی و ڕووداوی پڕ و پووچ" پێوەرە ڕیالیستیو ناسیاوەکان تێك دەشکێنێ. توێژینەوەی شکلۆفسکیو فۆرمالیستەکان لەمەڕ (ناسیاوی سڕینەوە) کاریگەریەکی قووڵی لەسەر رەخنەی ئەدەبی هاوچەرخ داناوە. ڕۆلان بارت بەیارمەتی ئەم باسە دەری خست کە مێتۆدی فلۆبێر (کە بارت پێی و تووە (گێڕانەوەی قسەی کەسێکی دی بەبێ کەڵك و ەرگرتن لەگیومە = "دوکەوانە" لەسەر بنەمای مەودای نوسەر لەگەڵ دەق (پاڵەوانەکان، رووداوەکان، تانو پۆ) دامەزراوە. ژان پۆڵ سارتەر لەبەرگی دووەمی(گەمژەیی خێزان)دا باسی لەم (نامۆسازی)یە کرد[٤٣]. بەڕای سارتەر، فلۆبیر هەموو شتێك "نەناسیاو دەکا" و ڕونکردنەوەی هەر رووداوێك کەلەبنەمای خۆیدا پشتی بەگۆڕان پەسەندی واتای ئاخێو بەستوەو خودی رووداوەکانی ژیانی رۆژانە"لەسەرچاوەیەکی سادەو ئاساییەوە" دەگۆرێت بۆ سەرچاوە سەیرو سەمەرەکان (٤٤). لێرە سارتێر بڕیاری سەرەکی شکلۆفسکیو فۆرمالیستەکان دوپات دەکاتەوە.

(٤)

چەمکی (فۆرمی بەرهەمی ئەدەبی)کە لەبەرهەمەکانی فۆرمالیستەکاندا گرنگیەکی زۆری پەیداکرد. بەستراوەتەوە بەد,و لەپێشدانان [premise] کەلەلایەن ئەوانەوە هاتوونەتە ئاراوە:١) هەر خاڵێکی ئەدەبی لە وشەوە تا ئاخێو، دەبێ لەرێگەی ئەو پێوەندیەی کەلەگەڵ خانەکانیتردا وەری دەگری شیبکرێتەوە بناسرێتەوە: و ە بەم پێیە ناسینی پێکهاتە یا بنەمای سەرەکی بەرهەم گرنگترین لایەنی لێکۆڵینەوەی ئەدەبیە. ٢) توێژینەوەی (هاوکاتی) "کە سۆسێر هێناویەتە گۆڕێ" مێتۆدی سەرەکی لێکۆڵینەوەی ئەدەبیە. تینیانۆف لە (پەخشانی رۆسی)دا "١٩٢٥" نوسیی: " لێکۆڵینەوەی ژانرێکی ئەدەبی بەبێ پێوەندیەکانی" ئەوژانرە" لەگەڵ سیستەمی ئەدەبیدا، نایەتە ئەنجام"[٤٥]. ئامانجی سەرەکی کەفۆرمالیستەکان، هەریەکەو بەجۆرێك، هێناویانەتە ئارا گەیشتن بە (زانستی ئەدەبیات) بوو. زانستێك کەتێیدا وەسفی ئەرکەکانی سیستەمی ئەدەبی، شیکردنەوەی توخمە پێکهێنەرەکانی دەق، تاوتوێ کردنی یاسا ناوەکیەکانی زاڵ بەسەر ژانرە ئەدەبیەکان لە رێگەی ناسینی پێوەندیی توخمە ناوەکیەکانەوە ئەنجام دەدرێ. ئەم تێگەیشتنە لەبۆ زانست بێگومان بەدەر لەدزەکردنو کاریگەری چەمکە پۆزیتیڤیستیەکان لەبارەی زانستەوە نەبوو. لەسەرەتادا رێگەی دروست بەبۆچوونی فۆرمالیستەکانەوە بوو کە لەگۆشەنیگای جۆراوجۆرەوە

(فۆنۆلۆژی، رێساکانی کێش (ی شیعر)، فۆرم ناسی، ئەرکی سینتاکسی، مۆرفۆلۆژیو.. هتد) سەیری دەقێکی ئەدەبی، بۆ نمونە کۆپلە شیعرێك بکەنو پاشان پێوەندیە ناوەکیەکانیان بهێننە گۆڕێ. لەهەنگاوی دواییدا ئەوان بۆیان دەرکەوت کەسەرەتا دەبێ هەر رەمزێکی ئەدەبی لەرێگەی رەمزە زمانناسیەکانەوە بناسنو لەم رێیەوە خاڵی سەرەکی، واتە پێوەندیی ئەدەبیاتو زمانیان باس کرد. ئەدەبیات سیستەمی ئەدەبیاتی نیشانەکانە، وەکوو هەر سیستەمێکی ئاماژە ئاسایتر (وەك زمان، هونەرە بەرجەستەکان، ئوستورەو.. هتد(بەڵام لەگەڵ هەموو سیستەمە نیشانەییو هونەریەکانیتردا لەخاڵێکی سەرەکیدا جیاوازە: کەرەستەی سەرەکیو پێکهاتەی بونیادیی (ئەدەبیات) زمانە، واتە (خۆیشی) جۆرە سیستەمێکی ئاماژە ئاسایە. شکلۆفسکی لەلێکۆڵینەوەی (ئەدەبیات و سینەما)دا نوسیی: "جیهانی دەرەکی، بۆ نیگارکێش چەشنی نێوەڕۆکی کارەکەی نیە، بەڵکو زۆر بەئاسانی، کەرەستە گەلێکە بۆ نیگارکێشی، بەڵام جیهانی دەرەکی بۆ شاعیرو نوسەر خودی نێوەڕۆکە. باوەڕەکان، ئەو هەڵچوونانەی کەلە بەرهەمێکی ئەدەبیدا بەیان دەکرێن وەکوو کەرەستە پێکهێنەرەکانی بەرهەمەکە سەیر ناکرێن. بۆ من ڕون بۆتەوە کە وشەکان، ئامرازێك نین کە نوسەر بۆ ڕونکردنەوەی شتەکان بەکاری دەهێنێ، بەڵکو کەرەستەی سەرەکیی کاری ئەون. ئەدەبیات لەوشەکان دروست دەبێ و هەمان ئەو یاسایانە کەبەسەر ئەدەبیاتدا زاڵن، بەسەر زمانیشدا زاڵن"[٤٦]. لەدرێژەی باسەکەیدا شکلۆفسکی سێ جۆر کەرەستەی جیا کردەوە: ١) کەرەستەی فیزیکی وەکوو ڕەنگ و تابلۆی نیگارکێشی، دەنگ لەمۆسیقا و زمان لەئەدەبیات. ٢) کەرەستەی ئاماژەیی کە زیاتر بە (بابەتی بەرهەم) ناودێری دەکەن؛ وەکوو جیهانی دەرەکی لە نیگار کێشاندا. ٣) کەرەستەی چەمکی یان هەوێنی بەرهەم. شکلۆفسکی (واتاکان)ی لەدەستەی سێیەمدا پۆلێن کردو نوسیی: " تەنانەت واتاکنیش وەکوو کەرەستەیەك بۆ بینای هونەری بەکار دێن"[٤٧]. کۆی باوەڕەکانی کەسیەتیەك، واتای ڕوداوەکان، واتای یەك ڕستە و نیشانە ئێکۆنیەکان، هەموویان سەر بەسێیەمین جۆری کەرەستەکانن. ئەم تایبەتمەندیە کە کەرەستەی سەرەکیی ئەدەبیات زمانە، هەر تەنیا لەبەرهەمەکانی فۆرمالیستەکاندا باس نەکراوە، (یان مۆکارۆفسکی)ش باسی لێوە کردوە. ئەم خاڵە ئەنجامێکی گرنگی لێکەوتەوە کەبوو بەبەردی بناغەی رەخنەگریی ئەدەبی لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا: بەکارهێنانی مێتۆدە زمانناسانەکان لەناسینی دەقە ئەدەبیەکاندا

PDF4Kurd

شتێکی هەرە پێویستە (مەحاڵە لێی دەرباز بیت) فۆرمالیستەکان بەردەوام شەیدای ناسینی ئەم نهێنیە بوون کە چۆن (ژانرێکی تایبەتی) دوبارە گەنج دەبێتەوەو لەحاڵێکدا کە بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ و ادێتە بەرچاو کە کۆتایی پێ هاتووەو مردووە، لەناکاو بەچەشنێکی تازە سەر هەڵدەداتەوە. یاکوبسێن نوسیویەتی ئەدەبیات بەردەوام پێویستی بەم گەنج بوونەوەیە یان (دیسان گەیشتنەوەی یاخیگەری)هەیە. دستۆفسکی ڕەوتی ڕوو لە نەمانی پەراوێز نوسی بڵاو کراوە فەرەنسیەکانی سەدەی نۆزدەهەمی بەنیو ڕۆمان نوسیندا تێیپەڕاند. ئەلکساندێر بلۆك شیعرە لەبیر چووەکانی قەرەجە روسیەکانی زیندو کردەوە. پوشکین غەزەلی دڵداری هێنایە نێو شیعری نوێی روسیەوە.لەمەڕناسینی ئەم (ژیانەیتر) مێتۆدی فۆرمالیستەکان نەك مێژوویی بەڵکو زمانناسانە بوو. شیکردنەوەی (هاوکاتی) کەبنەمای کاری ئەوان بوو، بە هیچ شێوەیەك بەواتا رەت کردنەوەی گرنگی شیکردنەوەی "نێوکاتی" نەبوو. تۆماشفسکی دەری خست کە هەندێجار توخمێکی ئەدەبی، ئەرکی ئاسایی خۆی لەدەسا دەداو لەهەلومەرجێکی نوێی مێژووییدا ئەرکێکی نوێ وەردەگرێ. وەکوو نموونەی فۆرمی (گرۆتسك= [grotesque]) کەلە سەردەمانی کلاسیزم لەبنەڕەتدا دەربڕینی کۆمیدی بوو، لەسەردەمی رۆمانیسم گۆڕا بۆ دەربڕینی (تراژیدیك): "لەنێو ئەم گۆڕانە هەمیشەییەی ئەرکەکاندا، ژینی راستەقینەی دەقی ئەدەبی دەردەکەوێ"[٤٨]. فۆرمالیستەکان، ئەم گۆڕانی ئەکانەیان لە ئەدەبیاتی روسیدا درێژە پێداو بۆیان دەرکەوت کەبەچ جۆرێ فۆرمێکی لاوەکیو بێ بایەخ " هەندێجار تەنانەت فۆرمێکی"مردوولەناکاو دەگۆڕێت بۆ "فۆرمێکی ناوەندیو زاڵی دەربڕینی ئەدەبی"و، لە پەراوێزی ئەم خاڵەدا ئەوان لە پێوەندیە دووسەرەکانی (ئەدەبیاتی رەسمی)و "ئەدەبیاتی فۆلکلۆریك"و هەروەها لەم نهێنیە کە نوسەرانی کلاسیکی روس بەچ جۆرێ لە(فۆرمە ئەدەبیە کەم بایەخەکان) کەڵکیان وەرگرتووە، تێگەیشتن. لەم تاوتوێ کردنەدا، بەوتەی یاکوبسێن، ئەم خاڵە زیاتر لەجاران وەکوو لەمپەرێك دەردەکەوێ کەلە بەردەمی هەر توێژەرێکی کولتوری ئەم سەردەمەدایە، واتە تێگەیشتنێك لەبارەی رابردوو نەك خودی رابردوو[٤٩]. ڤینوگرادۆڤ لەوتاری (پەیامی مێتۆدی دەربڕین) دا پێ دادەگرێ کەلە پەکەم هەنگاودا (دەبێ مێتۆدی دەربڕینی تایبەتی نووسەر بەجیا لە هەموو نەریتەکانو بەرهەمەکانی خودی نووسەر بناسینەوەو (ئەو میتودە) لە تەواوەتی خۆیدا وەکوو سیستەمێکی زمانناسانە لەبەرچاو

بگرین)[٥٠]. بەڕای ڤینۆگرادۆف دەبێ زمانی هەر بەرهەمێك بە چەشنێکی جیاجیا تاوتوێ بکەیت، پاشان پەیوەندیەکەی لەگەڵ زمانی کۆی بەرهەمەکانی نووسەر لەبەرچاو بگریت. پاش بڕینی ئەم دوو قۆناغەی توێژینەوەکە دەبێ زمانی چەند بەرهەمێکی تر کە لە سەردەمی بەرهەمی ناوبراودا نووسراون تاوتوێ بکەی. بەڕوی بەکارهێنانی میتۆدی (شیکاریی هاوکاتی) لەبەرهەمی فۆرمالیستەکاندا کاریگەری سۆسێرو قوتابیەکانی دەردەخات. لەچەمکێکی دیکەی سەرەکیدا لەبەرهەمی فۆرمالیستەکاندا واتە سیستەم یا پێکهاتەی دەقیشدا کاریگەریی سۆسێر دەتوانین بدۆزینەوە. هەموو فۆرمالیستەکان لەمبارەوە کە "هەربەرهەمێکی هونەری یەکسەر خاوەنی بنەمایەکە و هەر یەکەیەکی (بەرهەمەکە) پەیڕەوی ڕیسایەکە، کە لەگەڵ پەیوەندی خۆی لەگەڵ پێکهاتە سەرەکییەکەوە بەدەست دێت"[٥١] هاوڕاو تەبا بوون. ئاخنبام هاوشێوەی ئەم ڕیسایەی لە ڕستەیەکدا هێناوەتەوە: " تەنانەت ڕستەیەك لە بەرهەمێکی ئەدەبیشدا ناتوانێ بە تەنیا دەربڕی ڕاستەوخۆی هەستی تایبەتی نووسەر بێت، بەڵکوو بەردەوام چرکەساتێکی دەقە"[٥٢]. جەختکردن لەسەر گرنگیی پەیوەندییە ناوەکییەکانی پێکهاتەیەك (یەکێك لە گرینگترین بنەماکانی پێکهاتەگەرایی) لەبەرهەمەکانی تری فۆرمالیستەکاندا بە شێوەی جۆراوجۆر دووبارە بۆتەوە. تینیانۆف لەساڵی ١٩٢٩دا نووسیی:" بەرهەمی ئەدەبی بەیانکەری سیستەمی ئەو توخمانەیە کە پەیوەستن بە یەکترەوە. پەیوەندیی هەر توخمێك لە گەڵ (توخمی) دیکە بەئەرکی ئەو (توخمە) لەچوارچێوەی سیستەمی بەرهەمەکە دەژمێردرێت "[٥٣]. هەڵبەتە لەم سیستمەدا وەکوو هەر پێکهاتەیەکی تر باس لەسەر (یەکگرتوویی توخمە یەکسانەکان) نییە، بەڵکوو لە سیستەمێکدا زنجیرە توخمێکی زاڵ هەن کە هۆکارەکانی دیکە بێ بایەخ دەکەن [٥٤]. بۆ نموونە لەڕۆمانێکدا کە جیهانبینیی نووسەر گرینگییەکی زۆری هەیە، میتۆدی دەربڕینی زاڵ وتووێژی نێوان کەسیەتیەکانە (وەکوو ڕۆمانەکەی داستۆفسکی). خاڵی (گرنگ) لێرەدایە کە هەبونی توخمگەلی زاڵ، دروستکەری جۆرێك هیراریکی بایەخدارانەیە. چەمکی فۆرم لەبەرهەمی فۆرمالیستەکاندا چەندین جار گشتی ترە لەو چەمکانەی کەلە تیۆریە ئەدەبیەکانی تردا هەیە. کاتێك کە شکلۆفسکی دەیوت:" فۆرمی تازە، نێوەرۆکی تازە دەخولقێنێ " واتایەکی نوێو فراوانی لەمەڕ فۆرم هێنایە ئاراوە. فۆرمالیستەکان پەیدا بوونی فۆرمیان بەدەرەنجامی دوو ئەرکی دژ بەیەك دەزانی: ڕێکخەری دۆزە و فۆرم شکێنی.

PDF4Kurd

چەمکی (فۆرم شکێنی) بەڕای ئەوان بەهێچ شێوەیەك خاوەن ئەرك‌و رووی نیگەتیڤ نییە، بەڵکوو بە واتای ئەو گۆڕانکاریانەیە کەلە کەرەستەکاندا ڕوو دەدەن. چەشنی ڕێگەیەك کە بەهۆیەوە وشە شاعیرانەکان، لە دژایەتیی لەگەڵ وشەکانی پەخشان‌و زمانی پێوەردا پێك دێن. بەڵام ئەم کەرەستە و توخمانە دەبێ بە شێوەیەکی (سیستماتیك) پێکەوە ڕێك بکەون، (واتە) (هاوڕێ‌و هاوچەشن) بن. هەر بۆیە فۆرمالیستەکان نەك تەنیا خالگەلێکی وەکوو: دەنگەکان، وشەکان، کێش‌و سینتاکسی شاعیرانە، ژانرە ئەدەبیەکان‌و.. یان لەبەرچاو دەگرت، بەڵکوو ئەرکی جوانناسانەی هەوێنەکان، تان‌وپۆی (plot) چیرۆك‌و ڕیساکانی دەربڕینیشیان پشتگوێ نەدەخست.

(٥)

جیاوازی نێوان چیرۆك (کە فۆرمالیستەکان بە یارمەتی وشەی لاتینی (fabula)یان پێدەوت، لەگەڵ تان و پۆ (کە وشەی روسی sjuzetیان لەبارەیەوە بەکار دەهێنا) یەکێك لە گەورەترین دەستکەوتەکانی ئەوانە لەپانتایی تیۆریە ئەدەبیەکاندا. بەرهەمەکانی شکلۆفسکی و فۆرمالیستەکان لەڕون کردنەوەی لایەنە ئاڵۆزەکانی ئەم باسەدا کارایی زۆریان هەیە، بەڵام بەناوبانگترین کار "لەم بوارەدا کە ئەنجام درابێ" نوسینی تۆماشفسکی‌یە لەژێر ناوی "واتاگەلی بەرهەم" [٥٥]. بەڕای فۆرمالیستەکان چیرۆك رەهەندی بنیاتی گێڕانەوە، دوا لۆژیکی هەموو کردەوەکان ڕێسای سەرەکی پەیوەندیەکان‌و (ئارایی) کەسیەتیەکان، رەوتی تەواوی کردەوەکان (بەیان کراو یان بەیان نەکراو لەتان و پۆدا)و جوڵەی پەیوەندیەکانی گێڕانەوەیە. بەڵام تان‌و پۆ هەڵبژاردەی بڕگەکانی چیرۆکەکە دەگێڕێتەوە، بەو شێوەیەی کە چیرۆك گێڕەوە \ نوسەر، ڕێکخستنەکەی (هەڵبژاردوە) . کەوابو تان‌وپۆ کۆمەڵە دابڕانێکی (وەختی) هەیە،"ئاراستە"ی جوڵەکەی هەمیشە بەرەو داهاتو نیەو ریتمەکەی هەمیشە لەگەڵ کاتی رۆژژمێریی‌دا ناگونجێ. زۆر لەم خاڵانە لە تان‌وپۆدا نادرکێنرێن‌و بە (گریمان یان گومان)ی خوێنەر "یان بینەری شانۆ، یان فیلم، یان ئۆپێرا" دەبەسترێنەوە. ئۆمبێرتۆئێکۆ لەم بارەیەوە باسی لە (توانای کەوانەسازیی خوێنەر) کردوە [٥٦]. سەرنج راکێشی خوێندنەوەی چیرۆك پەیوەستە بە ئازادیی خوێنەرەوە کە چۆن لە " بڕگە" هەڵبژێردراوەکانی نوسەر واتە لەتان‌و پۆ، (سەر لە چیرۆکەکە دەربێنێ) بەدەربڕینی باشتر چیرۆکەکە بخولقێنێ.

چیرۆك هەمان Diegesisی ئەرستۆیی‌و تان‌وپۆ گێڕانەوەی هەڵبژێردراویەتی. یەکەمیان توانایە و دووەمیان کردار، یەکەمیان لەزەینی خوێنەردایەو دووەمیان لە لاپەڕەکانی کتێب دا. هەموو رووداوەکانی شەڕو ئاشتی، بەو شێوەیەی کەلە بەسەرهاتەکانی کەسیەتیە خەیاڵیەکانی رۆمانی تۆلستۆی‌دا ڕویان داوە (هەروەها لەو رووداوە مێژوویانەدا کەئەو دەیان گێڕێتەوەو؛ لەمێژووی (راستەقینە)دا کە خوێنەر لە ڕێگەی چەند دەقێکی دیکەوە لەگەڵیدا ئاشنا بووە) هەموویان پێکەوە کەرەستەی دروستکەری چیرۆکن. بەڵام رۆمانی تۆلستۆی چەند دابڕانێکی (وەختی) هەیەو پەیوەندی بەهەڵبژاردنی نوسەرەوە هەیە. خوێنەر لەگەڵ ئەم تان‌و پۆیەوە، ئەو چیرۆکە دادەهێنێ. لەسەرەتای فیلمی ُلە کۆتایی بەهارُی سۆجیرۆئزودا، بینەری میوانی نەریتی چای ژاپۆنین نەبەشێوەیەکی تەواو، بەڵکو لەرێگەی (گێڕانەوەی سینەمایی) ەوە واتە گێڕانەوەیەکی هەڵبژاردە و کورت کراوە. لەرەوتی بەرەو پێشچوونی فیلمەکەدا بەهۆی ناسینی پەیوەندیەکانی کەسیەتیەکان (بەتایبەتی پەیوەندی نۆریکۆ لەگەڵ پوری خۆیدا)و لەرێگەی تێگەیشتن لە شوێنگە کۆمەڵایەتی‌و تاکیەتیەکانی ئەوانەوە، هەر بینەرێکم بەشێك لەکەرەستە بەتاڵەکانی ئەو میوانیە ُپڕ دەکاتەوەُ. بینەر چیرۆکەکە دروست دەکات، لەکاتێکدا لەسەرەتاوە تەنیا (توخم گەلێك لە تان‌وپۆ) یان بۆ ڕونکرابوەوە. دروست کردنی چیرۆك واتە (ئیستراتیژی خوێندنەوە) چەمکێکە کەلە بابەتە مۆدێرنەکانی (جوانناسی وەرگرتن)دا گرنگیەکی زۆری پەیدا کردووە. دۆزینەوەی توخمە چیرۆکییەکان لەفیلمێکی سینەماییدا لەگەڵ دۆزینەوەیان (لە نێو رۆمانێکداجیاوازە. لەفیلمدا، سەردێڕ دانان‌و مۆسیقای دەق کەبەپێی لۆژیکی گێڕانەوە ئەکتەرەکانی فیلمەکە نایبیسن، بەڵام بینەر دەیبیستێ) یان وشە رون کەرەوەکان (وەکوو (پاش ساڵێك)کە لەسەر شاشە دەردەکەوێ، یان وێنەی تێپەڕینی ژمێرەوەکانی کاتژمێر، یان هەڵدرانەوەی خێرای لاپەڕەکانی رۆژژمێر بەنیشانەی تێپەڕینی کات، یان (بڕگە نوسراو)ەکانی سینەمای بێ دەنگ، بنەمای مۆنتاژی‌و دانانی دەنگ، توخم گەلێکی" ناچیرۆکین" [٥٧]. کەوابو دەتوانین بڵێین کەتان‌وپۆ بریتیەلە توخمە ناچیرۆکیەکان لەگەڵ ڕووداوە ڕونکراوەکان؛ چیرۆك بریتیە لەڕوداوە ڕونکراوەکان +ڕوداوە ڕون نەکراوەکان.

شکلۆفسکی لەوتاری (تانوپۆو مێتۆدی دەربڕین)دا چەمکی نەرییتی (تان‌وپۆ وەکوو کۆمەڵەیەك لە هەوێنەکان)ی بەلاوەنا. ئەو پێی داگرت کە

PDF4Kurd

لێكۆڵینەوە لە فۆرمە جیاجیاكانی تانوپۆ (بەرەو پیشچوونی هەنگاو بەهەنگاو، هاوئاراستەییان بەدوای یەكدا هاتنی واتاكان) فۆرم وەكوو سیستەمی گشگیریی ئەو پەیوەندیانەی كەلە نێوان توخمەكان‌و تانو پۆدا هەن، دەهێننە گۆڕێ. خوێنەر، ئەم پەیوەندیە ناوەكیانەی توخمەكانی "نێو" چیرۆك دادەهێنێ‌و هاوكات پێكهاتەی گێڕانەوەی چیرۆك هەڵدێنێتەوەو لەسیستەمی مێتۆدو لۆژیكی دەق تێ دەگات. ئەو لەرێگەی دۆزینەوەی پەیوەندیە ناوەكیەكان یا فۆرمی بەرهەم، نێوەڕۆكی بەرهەم دروست دەكات. بەم پێیە فۆرم‌و نێوەڕۆك لێك جیا نین.خوێنەر-گوێگر بۆ دۆزینەوەی فۆرمی بەرهەم بەردەوام چەند گریمانێك دەهێنێتە گۆڕێ، ئەو تانوپۆی گێڕانەوەی رۆمان، پەیوەندی نێوان تاكەكان، پەیوەندیەكانی نێوان توخمەكانی دیكەی بەرهەم (دادەڕێژێ). خەیاڵەكانیشی هەم لەژیانی راستەقینەی خۆیەوە سەریان هەڵداوە و هەم پەیوەندیان بەئاشنا بوونی ئەو لەگەڵ ژانری بەرهەم، رەمزەكانی‌و هتد. هەیە. بەرهەمە (نائاسایی)ە هونەریەكانیش خاوەنی یاسا گەلێكی تایبەت بەخۆیانن. ئەو "بەرهەم"انە گومان‌و چاوەڕوانی نوێ دەخولقێنن. بەم جۆرە و روژان وەكوو تانوپۆی دروستكەری چیرۆكە. شكلۆفسكی دەری خست كەفۆرمی چیرۆك دیاری كەری زۆر لە توخمەكانە كە ئێمە "ئەو توخمانە" بە هۆكاری بەرەو پێشچوونی رووداوەكان دەزانین. ئەو " شكلۆفسكی" تەنانەت نەبوونی هاوسەنگی رەوشتی و گۆڕانی بەردەوامی كەسیەتیەكانی لە دۆن كیشۆتی سێرڤانتیسدا بەدەرەنجامی ئەركی پێكهاتە یان فۆرمی ئەم چیرۆكە لەقەڵەمدا و دەسەڵاتی فۆرمی بەسەر نێوەڕۆكەكانەوە سەلماند. لە وتارێكی دیكەدا لەژێر ناوی (كامڵ بوونی تان و پۆو تریسترام شاندی)دا جەختی كردەوە كە (بەزۆری تانوپۆ لەگەڵ وەسفی ڕووداوەكان بەهەڵە بەیەك شت دەزانن. بەڵام تانوپۆ تەنیا كەرەستەیەكە بۆ دروست كردنی چیرۆك، هەر بۆیە هەڵەیە ئەگەركو وابزانین كە چیرۆك "بوگنی ئونەگین"ی پوشكین رونكردنەوەی ڕوداوە دڵداریەكانی پاڵەوان "پاڵەوانی چیرۆك"و "تانیانا"یە.

لێكۆڵینەوە لە فۆرمە سەرەتاییەكانی چیرۆك رونكەرەوەی چەمكی (تانوپۆ) Plotیە. ئەم فۆرمانە كەبەر لە كامڵبونی ڕۆمان و كورتە چیرۆك دا هەبون، پێكهاتەیەكی هاوبەشیان لەگەڵ ئەم دوانەدا هەیە. ڕۆمان‌و كورتە چیرۆك لەبنەڕەتدا، بۆ ڕاپۆرتی مێژوویی، حیكایەتەكان، سەفەرنامەكان‌و فۆرمەكانی دیكەی گێڕانەوەی ئەدەبی دەگێڕێنەوە. تاوتوێ كردنی ئەم فۆرمانە یەكێ لە ئەركە سەرەكیەكانی تیۆری ئەدەبیە. بەم پێیە جەختی

شكلۆفسكی‌و فۆرمالیستەكانی‌تر نیشاندەری ڕوبەڕو گرنگی كارێكە كە ئاندرەیۆڵس ـ لەسەر ئەو شتە كە خۆی بە (فۆرمە سادە ئەدەبیەكان) ناودێری كردووە، بردیە پێشەوە. شكلۆفسكی دوجۆر پیكهاتەی لەنێو (چیرۆكە سادەكان یان سەرەتاییەكان)دا لێك جیاكردووە، لەیەكێكیاندا تەنیا یەك پاڵەوان لەڕەوتی ڕووداوە یەك لەدوای یەكەكاندا، روداوی زۆر، پشت سەردەنێ (وەكوو فۆرمی زاڵ بەسەر چیرۆكی هاپ پیكارسك)و لە یەكێكی تریان دا بەسەرهاتی زۆر، بە هۆی جۆربەجۆر، بەیەكتری دەبەسترێنەوە (وەكو هەزارو یەك‌و شەو دیكامیرۆن). لە جۆری یەكەمیاندا كامڵ بونێك لە كەسیەتیەكان، یالانی كەم لە پاڵەوانی سەرەكی‌دا دەتوانین ببینن، بەڵام لە چیرۆكەكانی جۆری دووەمدا كەسیەتیەكان بەرەو "كامڵبون" ناڕۆن‌و زیاتر لەهەموو شتێك جەخت لەسەر كەرەوەیە. لەچیرۆكەكانی جۆری یەكەم، پاڵنەرەكانی كەسیەتیی سەرەكی تانوپۆی چیرۆك دروست دەكاو لەم ڕووەوە تاوتوێ كردنی سروشتی دەروونی‌و پێكهاتنی (فێركاری)ی پاڵەوان گرنگ دەبێت، بەڵام لە چیرۆكەكانی جۆری دوەم، كەسیەتیەكان تەنیا ئامرازێكن كەبەهۆی كردەوەی خۆیانەوە تانوپۆ بەرەو پێشەوە دەبەن. شكلۆفسكی بەو ئەنجامە گەیشت كە جۆری یەكەم لەرەوتی كامڵ بوونی خۆیدا بەڕۆمان دەگات‌و جۆری دوەم "دەگاتە" كورتە چیرۆك [٥٨]. ئەو جوانترین دیمەنی جیاكاری ئەم دو فۆرمە لەشێوەی (بەكۆتایی هاتنیان)دا، دەزانێ. كورتە چیرۆك بەجۆرێك دەچێتە پێشەوە كەلە كۆتایی تانوپۆدا، وادێتە بەرچاو هەموو شتێ (كامڵ) یان تەواو بووە. دواین وشە، كۆتایی هاتنی لۆژیكیانەی گێڕانەوەیە لە كورتە چیرۆكدا. بەڵام رۆمان بەم چەشنە نیە، بە كۆتایی هاتنی تانوپۆ "ش" هێشتا رۆمان درێژەی هەیەز لەكورتە چیرۆكدا هەستی بە لوتكە گەیشتنی كردەوە ئەدۆزرێتەوە، بەڵام لەڕۆماندا دەتوانین ئەم هەستە لەدەستمایەی سەرەكی یان بەدەربڕینی‌تر لە ورووژاندا بدۆزینەوە. هەردوك لەمانە لە خاڵێكی گرنگ دا هاوبەشن: بازنەیەكی جادویی كە كۆتایی چیرۆك بە سەرەتایەوە دەبەستێتەوە. (ئاخنبام)یش لە وتاری "تیۆری پەخشان"[٥٩]دا ڕوخسارە جیاكانی كورتە چیرۆك‌و رۆمانی هێنایە بەر باس. ئەو لەجیاوازی چیرۆكە سەرنج ڕاكێشەكانەوە دەستی پێكرد. هەندێك چیرۆك هەن كەوەكوو ئەفسانەی منداڵان بنەمایان لەسەر بیستنی تانوپۆیانەوە دامەزراوەو لەبەرانبەردا، چیرۆك گەلێكیش هەن كە(دەبێ بخوێنرێنەوە). بەرهەمێك وەكوو دیكامیرۆن بناغەكەی بۆ جۆری دووەم دەگەڕێتەوە. حیكایەت بێژان،

PDF4Kurd

چیرۆك گەلی مەتەڵ ئاسا، کاریکاتێر ئاسا، ئەلیگۆری و تەنانەت هەندێ جار ڕەوشتی دەگێڕنەوە. یەکەمین ڕۆمانەکان بناغەکەیان لەم حیکایەتانەدا بوو رەفتاری گوتاری بیسیاریان پاراست. بەڵام لەسەدەی هەژدەهەمدا، چەشنێکی نوێی چیرۆك نوسین واتە ئەو چیرۆکانەی"کە پێویست بوو" بخوێنرێتەوە (پێ بەپێی گەشەی رێژەیی حەشیمەتی خوێندەوارو ئاسانی هونەری چاپی کتێب) دروست بوو ڕۆڵی گێڕانەوەی زارەکی بە شێوەیەکی ئاشکرا کەم بویەوە. بەدرێژایی سەدەی نۆزدەهەم ڕۆمان ڕۆژ لەدوای ڕۆژ ڕۆڵی (گێڕانەوەگەری)خۆی لەدەستداو بەهۆی وەرگرتنی کاریگەری لەسایکۆلۆژیو زانستەکان بوو بە(رۆنانێك‌و گفت‌وگۆ، دیمەن سازی، ڕونکردنەوەی شوێن‌و دیکۆر، جوڵە شێوەکانی دەربڕین، زارەکان‌و گۆکردنەکان). ئاخنبام باس لە بەرهە لەبیرۆچووەکانی رەخنەگری روسی شەویرۆف کرد کە لەساڵی ١٨٤٣دا ڕۆمانی بە "تێکەڵاوییەك لە هەموو ژانرە ئەدەبیەکان " لەقەڵەم دابوو و لەو یلهلۆم مایسترڕدا گۆتەو ، لە دۆن کیشۆتی سێرڤانتێسدا دلێرایەتیو، لەئازارەکانی ووڕتێری لاودا شیعری دڵداریو لەچیرۆکەکانی ڤاڵێتر ئیسکاتدا نواندنە پاڵەوانیەتیەکانی دۆزیبویەوەو هەوڵی دەدا تا پۆلێن کردنی رۆمانەکان لەسەر بنەمای بناغەکانیانەوە بەرەو پێشەوە ببات [٦٠]. لێرەدا ئاخنبام بابەتی (ژانرە ئەدەبیەکان)ی هێنایە پێشەوەو بابەتەکەی ئەو لەمبارەوە لایەنی فێرکاری هەیە:

لە (کامڵ) بوونی هەر ژانرێکی ئەدەبی‌دا ساتێك دێتە پێشەوە کەکەڵك وەرگرتن لەم ژانرە زیان بە دەربڕینی راستەقینە دەگەیەنێو دەربڕین دەگۆڕێت بۆ شێوەیەکی پێکەنیناویو کاریکاتێری. بەسەر شیعری شۆڕشگێڕی، چیرۆکە کارەساتیەکان، ئەو چیرۆکانەی لەسەر بنەمای ژیانی مرۆڤە بەناوبانگەکان دامەزراونو.. هتد [ئەم بەسەرهاتە] هات. هەڵبەتە هەل‌ومەرجەکانی شوێن‌و کات شێوەی جۆراوجۆری ئەم گۆڕانە دروست دەکەن، بەڵام ئەم پرۆسەیە واتە گۆڕانی بابەتی راستەقینە بۆ کۆمێدی وەکوو یاسایەکی (کامڵ بوون) هەمیشە دەست دەکەوێت: راڤەی راستەقینە (جیددی) کە بەوردی و ردەکاریەکان رون دەکاتەوە، رێگە بۆ راڤەی گاڵتەو چێژ بەخشین دەکاتەوە... نوسەر خۆی دێتە مەیدانەوەو زۆربەی جاران گومانی راستی و رەسەن بوونی بەرهەم دەرەوێنێتەوە. رێکخستنی تانوپۆ دەگۆڕێ بۆ گەمە کردن لەگەڵ چیرۆکدا کەخۆی دەبێتە مەتەڵ یان گاڵتەیەك "فۆرمی راستەقینەی رێکخستن دەگۆڕێ" بەم چەشنە نەوەی

دوایی ئەم ژانرە ئەدەبیە لەدایك دەبێ، لەگەڵ کۆمەڵێك کەرەستەی نوێو فۆرم گەلێکی تازە [٦١].

دەبینین کەباسەکەی شکلۆفسکی لەمەڕ سەرچاوە جیاجیاکانی رۆمان‌و کورتە چیرۆك زیاتر لەسەر (کامڵ بونی) فۆرمەکانی دەربڕینی ئەدەبی چڕ بۆتەوە؛ باسەکەی ئاخن بام رەفتاری مێژوویی زیاتری تێدایە. خاڵێك کە هەردوو بیریارەکە تەنیا هێمایەکیان بۆ کردووەو بەسەریدا بازیان داوە، قەرزێکە کە هەرکامیان بەشێوەیەکی تایبەتی، لە تیۆرە ئەدەبیەکانی رۆمانتیك خوازە ئەڵمانیەکانەوە وەریان گرتووە. رۆمانتیك خوازەکان بە شێوەیەکی شێلگیرانە بنەڕەتەکانی رۆمان‌و کورتە چیرۆکیان لە(فۆرم گەلێکی سادە) بەتایبەتی لە ئەدەبیاتی فۆلکلۆریکدا دۆزیەوەو کارەکەیان کاریگەریی قوڵی لەسەر ئاندرە یۆڵس دانابو. جیاوازی نێوان چیرۆك‌و تانوپۆ ئەنجامی گرنگی لە تیۆری ئەدەبی‌دا هەیە. یەکێك لەگرنگترین ئەنجامەکان گەیشتن لە تیۆرەکە لەمەڕ واتاکانی بەرهەم تۆماشفسکی لەوتاری (واتاکانی بەرهەم)دا باسی لەم تیۆرە کردووە. بە بۆچوونی ئەو هەموو چیرۆکەکان خاوەنی دەستمایەیەکی سەرەکین (شتێك کە دواتر کلودبێرمۆن بە (گەورە پێکهاتەی واتایی) ناودێری کرد). هەریەك لەم چیرۆکانەش خاوەنی واتاگەلێکی لاوەکین کەواتای هەر بەشە لە چیرۆك ڕون دەکەنەوە. دروستکردنی پێوەندی نێوان ئەم واتا لاوەکیانە کاری خوێنەری چیرۆکەو بەم پێیە هەر چیرۆکێك بواریو توێژێکە لەنێوان دەق‌و خوێنەردا. (تەنیا) بەس نیە کە دەسمایەی سەرەکی چیرۆك سەرنج راکێش بێ. بەڵکو دەبێ خوێنەر بتوانێ پەیوەندی نێوان واتا لاوەکیەکان دروست بکاو (ئەم خاڵە گرنتی سەرنج ڕاکێش بوونی بەرهەم دەکات)[٦٢] هەر واتادار" thematic"ێکی لاوەکی خاوەنی واتایەکە کەلە پەیوەندی لەگەڵ گەورە پێکهاتەی واتایی بەرهەم دروست دەبێ. تۆماشفسکی ئەم (واتادارە بەواتایە)ی بە(مۆتیف) ناودێر کردووە. (ئەمە) زاراوەیەکە کەلە تیۆری مۆسیقاوە وەری گرتووە. چیرۆك بەردەوام بوونی وەختیو هۆو هۆکاری مۆتیفەکانە. تانوپۆ، هاورێکی مۆتیفەکانە بەپێی هەڵبژاردنی نوسەر: دەتوانین (کامڵ بوونی)، چیرۆك تێپەڕێك لە دۆخێك بۆ دۆخێکی‌تر بزانین، هەر دۆخێك بەیانکەری دژایەتی بەرژەوەندیەکان‌و، مشت‌ومڕی کەسیەتیەکانە) [٦٣]. تۆماشفسکی (کامڵ بوونی دیالیکتییکی چیرۆك)ی لەگەڵ (کامڵ بوون)ی پرۆسەی کۆمەڵایەتیو سیاسی بەراورد کرد، کە تیایدا هەر قۆناغێکی تازە ئەنجامی شەڕێکە کەلە قۆناغی پێشوتردا لە

PDF4Kurd

نێوان چینە کۆمەڵایەتیەکاندا ڕوی داوە[٦٤]. بەبۆچوونی تۆماشفسکی کۆتایی چیرۆك لەو شوێنە دێتە پێشەوە کەبگەین بە دۆخێك بەدەر لەدژایەتیەکانی پێشوو ئەوشەڕانەی کەلە نێوان کەسیەتیەکان دایە. بەم شێوەیە تۆماشفسکی سیمبولێکی تیۆری لەبارەی پێکهاتەی چیرۆك هێناوەتە گۆڕێ کەدواتر، بەتایبەتی لە بەرهەمەکانی تروتان تۆدۆرۆڤ کەوتە ژێر تیشکی توێژینەوەو تاوتوێی وردترەوە. لەلایەکی دیکەشەوە باسەکەی ئەو لەمەڕ موتیفەکانی چیرۆك رێگەی بۆ گێرماس‌و برێمۆن کردەوە تابە هێنانە ئارای Sequence هەنگاوێکی گرنگ بۆ وردبوونەوە لە چەمکی پێکهاتەی چیرۆك هەڵهێننەوە. لە تاوتوێ کردنی موتیف گەلێکی بەرهەمە ئەدەبیەکاندا، نوسینەکانی ئەلێکساندێر ریفۆرماتسکی ڕۆڵێکی گرنگیان هەبو.ئەو لەوتاری (شیکردنەوەی فۆرمی کورتە چیرۆك)دا (واتادار)و (موتیف)ی لێکجیاکردەوە. واتاداری بە توخمی وەستاوی تانوپۆ زانی کە بەهۆی پەیوەندیەکەوە کەلەگەڵ کەسیەتیەکان هەیەتی، ڕوویەکی ئەرکی بۆ خۆیەوە دەگرێ‌و دەبێتە مۆتیف یان توخمی چالاکی تانو پۆ. بۆ ناسینی تانوپۆ دەبێ چۆنیەتی گۆڕانی واتادارەکان بۆ مۆتیفەکان بناسین رێفۆرماتسکی بەراوردێکی لەنێوان کورتە چیرۆك‌و یاری شەترەنج (کە خۆی مامۆستای"شەترەنج"بوو) کرد؛ کەرەستەکانی یاری (بۆ نموونە ئەسپ) واتادارەکانن، واتادارەکان خاوەنی ڕۆڵێکی تایبەتین‌و(جوڵەی ئەسپ) لەڕەوتی یاریدا بەهۆی ئەم ڕۆڵە تایبەتیەوە دەبن بە مۆتیف. (هەرکاتێك سەربازێك بۆ بەدەست هێنانی هەلکەوتێکی باشتر لە یاریدا فیدا دەکەین کەڵکمان لە ڕۆڵی تایبەتی (ئەو سەربازە) وەرگرتووە) یاری لەسەرتاوە تا کۆتایی، تانوپۆیە. هەر لەم وتارەدا رێفۆرماتسکی بەراوردێکی‌تری لەنێوان کورتە چیرۆك و پێکهاتەی سۆناتی کلاسیك لەمۆسیقادا دروست کرد: "هەر سۆناتێك بەزۆری لەگەڵ هەر یاسایەکی گشتی [canon]دا دوو جۆرە واتاداری هەیە (واتاداری سەرەکی‌و واتاداری لاوەکی) ئەم رەهەندە بەهۆی هەبوونی واتاداری لاوەکی دووەم، سێیەم .. ئاڵۆزتر دەبێ. لەکورتە چیرۆکدا پێکهاتەی پشت بەستو بەجیاوازی واتادارەکان وەکوو پێکهاتەی سۆنات، پێوەندی بە یاسای گشتیەوە هەیەو مۆتیفەکان ئەرکی [function] ئەم جیاوازیەن "[٦٥].

(٦)

فۆرمالیستەکان لەباس کردن لەشیعر خاڵێکی گرنگیان هێناوەتە کایەوە کە بابەتی گشتی (پەیوەندیەکانی نێوان دەقە ئەدەبیەکان) دێنێتە گۆڕێ.

ئەم پەیوەندیە ناوەکیانەی نێوان دەقەکان (چ تایبەت بە سەردەمێك بێ، یان تایبەت بە سەردەمە جیاجیاکان) ئەمرۆکە بەپەیرەوی کردن لە باختین بە پەیوەندیەکانی نێوان دەقی [intertextuality=]) ناودێر دەکەین. ئەم باسە بەوتاری (هونەر چەشنی شێواز) ی شکلۆفسکی دەستی پێکرد [٦٦]. ئەو لەم و تارەدا پیشانیدا کەهەرچی زیاتر لەگەڵ سەردەمێکدا ئاشنابین، دڵنیا دەبین گریمانەو وێنەگەلێك کە شاعیرێك بەکاری هێناون (ئێمە پێمان وابوو داهێنراوی خودی شاعیرن) تارادەیەك بەبێ هیچ گۆڕانکاریەك لە شیعرەکانی شاعیرێکی دیکە و ەرگیراون. داهێنانی شاعیران لەو وێنانەدا نیە کە دروستیان دەکەن، بەڵکو لەو زمانەدایە کە بەکاری دێنن. شیعرەکانی شاعیران بەپێی شێوەی دەربرین، شێواز وتەیی‌و بەکارهێنانی تایبەتی زمان لێك جیا دەکرێنەوە. گۆڕانی وێنەسازی لە (کامڵ بونی) شیعردا گرنگ نیە. خاڵی گرنگ لە شیعردا، گۆڕان لەبەکارهێنانی زمانە[٦٧]. لەتێگەیشتنی پەیوەندی دەقەکاندا لێکچوونە شێواز ناسەکان‌و لێکچونەکانی مێتۆدی دەربڕین‌و نزیکایەتیە زمانیەکان گرنگن نەك هاوچەشنی واتادارەکان‌و وێنەکان:"بەرهەمی هونەری لە بەرهەمە هونەریەکانی پێشترو لەپەیوەندی لەگەڵ ئەواندا پێك دێ. فۆرمی بەرهەمی هونەری بەهۆی پەیوەندی خۆی لەگەڵ بەرهەمە هونەریەکانی‌تردا کەبەرلەو هەبوون، پێناسە دەکرێ‌و دەناسرێتەوە.. ئامانجی فۆرمی تازە ئەمە نیە کە دەبڕی نێوەرۆکی تازە بێت، بەڵکو فۆرمی نوێ دێت تا جێی فۆرمی کۆن بگرێتەوە "چونکە"ئیتر بایەخەکان توانای جوانناسانەی خۆی لەدەست داوە" [٦٨]. شکلۆفسکی ئەم یاسایەی (فردیناند برۆنەتیر)ی دوبارە کردەوەکە:" لەنێوان هەموو کاریگەری وەرگرتنی هونەریەکاندا، کاریگەریەك کە دەقێکی ئەدەبی لەدەقێکی‌تر وەری دەگرێ گرنگترین (کاریگەری) ە. تینیانۆف لەمەڕ کاریگەری بەرهەمەکانی گوگول لەسەر دستۆفسکی نوسیویەتی کە دستۆفسکی بە وێرانکردنی فۆرمی گاڵتە بەرهەم (= پارۆدی PARIDY) کەلە چیرۆکەکانی گوگولدا وەبەرچاو دەکەوێ، جۆرێکی تازە لە تەوسی[IRONY] داهێناوە: "کاتێك کەباس لەنەریتی ئەدەبی یان لەبەردەوامی ئەدەبی دەکەین زۆرجاران هێڵێکی راستەوخۆ دێتە بەرچاومان کەنوێنەرە بەساڵاچووەکان‌و لاوەکانی لقێکی ئەدەبی ناسراو، پێکەوەگرێ دەدات. بەڵام کێشەکە چەندین جار[لەمە] ئاڵۆزترە. هێڵێکی راستەوخۆ لەئارادا نیەو زیاتر دابڕان لەگۆڕێ دایە. تێپەڕین لەخاڵێکی ناسراو، جۆرێك لەشەڕ (لەئارادایە). هەر چەشنە

PDF4Kurd

جیٚنشینیەکی ئەدەبی بەر لەهەموو شتێك شەرێکە، جۆرێك لەوێران کردنی بایەخە کۆنەکان و دوبارە دروست کردنەوەی دلٚخوازانەی (ئەو جیٚ نشینیە) [٦٩]. رای فۆرمالیستەکان لەمەر شیعرەوە هێشتاش تازەو سەرنج راکێشە. ئەوان لەهەنگاوی یەکەمدا لەگەلٚ یەکێك لە گرنگترین یاساکانی سیمبولیستەکان واتە ئەم رایە کە (شیعر دەربرِینی هزرێك بەیارمەتی وێنەیە) دژایەتیان کرد. بناغەی رەخنەی ئەوان دەتوانین لەبەرهەمەکانی گوستاو شپت بدۆزینەوە. ئەم فیلسوفە دیاردەناسە جەختی دەکرد کە وێنەی شاعیرانە (شتێکی پووچە) ؛ وێنەیەك نیە لەسەر تابلۆیەکی نیگارکێش یان لەسەر لاپەرەیەکی کاغەز کێشرابێتەوە، وێنە نیە تەنیا دەبرِینێکی خوازەییە. میتافۆریان درکەیەکە کە" ناتوانی بیانبینی"[٧٠]. کەرەستەی سەرەکی شیعر نەوێنەکانو نە گریمانەکانو نەدەربرِینی هزر لەرێگەی زمانەوە. کاتێك کە شکلۆفسکی دەیوت کە شاعیران ئاماژەکان ناخولقێنن، بەلٚکو دەیان دۆزنەوە واتە لەرێگەی زمانی سروشتی و زمانی پێوەرەوە کۆیان دەکەنەوە[٧١]. بۆ روانگەی گوستاو شپت دەگەرایەوە. شکلۆفسکی دەیوت کە وشەی خوێن لە شیعرێکدا (خوێناوی) نیە، واتە لە خوێنی راستەقینە پێك نەهاتووە، بەلٚکو وشەیەکە کۆمەلٚە تایبەتمەندیەکی زمانناسانەی خۆی هەیە، لە کۆمەلٚە پیتێکی تایبەتی پێك هاتووە، ئاوازێکی تایبەت بەخۆی هەیەو لەپەیوەندی هاونشینی لەتەك وشەکانی دیکەدا واتە (چەند واتای هەمەچەشن) دەدۆزێتەوە، کاری رەخنەگر ناسینی ئەم بونە ئەدەبیەی وشەیەو نەك دیاری کاریە فەرهەنگیەکانی [٧٢]. دەرەنجامی ئەم باسە نەتەنیا گەیشتن بە چەمکێکی نویٚو ورد لەمەر زمانی شاعیرانەیە، بەلٚکو بەشێك لە تیۆرە هەلٚەکان یەکسەر بەلاوە دەنیٚ. بۆ نمونە شکلۆفسکی روانگەی گەوهەریی سیمبولیستەکانی کە بەهۆیەوە گریمانە شیعریەکان لەچەمکەکان سادەترن رەتدەکردەوەو دەیپرسی کەئایا لێکچواندنی هەورەکان بە ئەهریمەنە کەرو لالٚەکان لەشیعری بەناوبانگی تیۆچێف دا، وەکو گریمانە، ئاسانتر دەناسرێتەوە یان لەرێگەی وردبوونەوە لە"کایەی زمانی"؟ [٧٣]. ئەم خالٚە کە شیعر بەرلەهەموو شتیٚ (یاری لەگەلٚ زمان)ە، بناغەکەی بۆ چەمکی (ناسیاوی سرِینەوە)دەگەرێتەوە. نامۆییو سەمەرەیی زمانی شاعیرانە هەر شیعرێك دەکاتە (بونەوەرێکی تەنیا)و بۆ ئەم مەبەستە شێوازە زمانیەکان زۆر بەکەلٚکی شاعیر دیٚن، کە فۆرمالیستەکان هەولٚیاندا ژمارەیەك لەوانە رون بکەنەوە:

١)_هاورێکیو هاونشینی وشەکان لەشیعردا، کەبنەماکەی ئاوازو مۆسیقای واکەکانە کە بەهەر وشەیەك گرنگیو تایبەتمەندیی دەبەخشیٚ، هەر وشەیەك بەوتەی مالارمە دەبێتە (خودی هەقیقەت). شێوازەکانی زمانی شاعیرانە (بەکارهێنانی کێشو سەروا، فرە چەشنی سەروا، پێش سەروا، وردبونەوە لە مۆسیقای دەنگی) لەئەنجامدا، وشە یاوشەگەلێك لەشیعردا بەرجەستە دەکەنو لەدۆخی واتایی بەکارهێنانی رۆژانەی جیا دەکەنەوە، تا ببێت بە شتێکی نامۆ، تازە دروست کراو، تەنیاو خاوەنی دەرکەوت)=تجلی = auraو ئەمە سرِینەوەی خوەکانە، ناسیاوی سرِینەوەیە.

٢) خوازەکانی دەربرِینی شاعیرانە (میافۆرو جۆرەکانی خوازە، درکە، لێکچواندنو ئەوەی لە فارسیدا (حسامیری) (= هەست ئاوێتەیی)(یان پیٚ وتووە) [٧٤].

٣)_ کورت بێژیو پوخت گۆیی.

٤)_ بەکارهێنانی وشە کۆنەکان "کەدێرین گەراییان پیٚ و تووە" [٧٥]

٥)_ بەکارهێنانی تایبەتی پێکهاتەی سینتاکسی نامۆ یان کۆن.

٦)_ بەکارهێنانی ئاوەلٚناو لەجێی ناو. ٧)_ لێکدانە واتاییە نویٚیەکان.

٨)_ دەربرِینی پشت بەستو بەپارادۆکس [Paradox]ە لۆژیکیەکان.

٩)_ داهێنانی وشەیی، دروست کردنی وشە لێکدراوە تازەکان.

شیعر بەدوای یەکدا هاتنی مۆزیکالٚی وشەکانەو جگە لەزمان ئاماژە بەهیچ واقیعێکی دیکە ناکاو تەنیا لەرێگەی فیداکردنی لایەنی واتایی ئاخێو دەتوانین بلٚێن کە شیعر هەیە. شکلۆفسکی لەم بارەوە نوسیی (شیعر دروستکەری ئەم هەستەیە کەشتەکان ناناسرێنەوە بەلٚکو تەنیا دەبینرێن) [٧٦]. ئەو نمونەی کە تۆلستۆی هێنایەوە کە وتی:(ناوی شتەکان نەهێنن، بیان کێشینەوە، ئەوەش بەجۆرێك کەگوایە بۆ یەکەم جار دەبینرێن)[٧٧] دروست هەرلەم تایبەتمەندیەی زمانی شیعریدا، واتا لەپاراوییدا لەوێنە گرتن دور ئەکەوینەوە٭ هەنگاوی یەکەم لەشیعردا جیاکردنەوەو سەربەخۆکردنی هەر بەشێکی واتاییە توخمە شیعریەکان "رەنگدانەوەی رەسەنی واقیع" نینو ئاماژە بەشتی دەرەکی نادەن، بەلٚکو لە (چوارچێوەی کەرەستە) لێکدراوە (واتایی)و ناوەکیەکانی خۆیاندا واتا دەدەن بەدەستەوە.

یاکوبسێن نوسیویەتی:(ئەوەی هوسرێل پێواری پیٚ دەلٚیٚ گرنگە. هیچ وشەیەکی شاعیرانە خاوەنی بابەت (ئاماژەی واتایی) نیە. شاعیری فەرەنسی راستی وتبوو کە گولٚی شاعیرانە واتە ئامادە بوونی بۆنی گولٚ)[٧٨]. تۆماشفسکی دەیوت:(شیعر گوتارێکە کەیەکسەر لەسەر بنەمای تانوپۆی

PDF4Kurd

دەنگی خۆی رێکخراوە)[٧٩] و تینیانۆف دەیوت: " لەشیعردا واتای وشەکان لەگەڵ دەنگەکان هاوشان دەبن‌و لەپەخشاندا دەنگەکان‌و لەگەڵ واتاکان یەکسان دەبن)[٨٠] رەخنە لەچەمکی (شاعیری وەکوو دەربڕینی هزرێك لەرێگەی وێنەگرییەوە) رەخنە لەنەریتی شیعری سیمبلیستی روسیایە. بەڵام ئەم چەمکە بناغەکەی بۆ تیۆری ئەدەبی ڕۆمانتیك خوازە ئەڵمانیەکان دەگەڕێتەوە رەنگدانەوەکەی دەتوانین لەرەخنەکاری [criticsm] ئەدەبی روسیای سەدەی نۆزدەهەم بدۆزینەوە. بۆ نموونە بلّینسکی بۆیەکەمجار لەساڵی ١٨٢١رێسای (شیعرو وێنە)ی لەوتاری (بیرۆکەی هونەر) بەکارهێنابوو[٨١]. بەڕای شکلۆفسکی‌و فۆرمالیستەکانی‌تر ئەم رێسایە زیان بە ئامرازی سەرەکی دەربڕینی شاعیرانە واتاخوازە دەگەیەنێ؛ میتافۆر، خوازەی رەها ([metony my – synecdoche] مجاز مرسل)، لێکچواندن‌و درکە پێویستیان بەوە نیەکە (ببینرێن)و بەدەرن لەهەرچەشنە پەیوەندیەکی راستەوخۆ لەگەڵ (واقیع)دا.ڕای فۆرمالیستەکان لەمەڕ رزگاربوونی زمانی شاعیرانە لەزمانی رۆژانە، لە(واقیع) هەمە لایەنترین ڕونکردنەوەی خۆی لەبەرهەمەکانی یاکوبسێندا دۆزیەوە.

پەراوێزەکلنی پاری دووەم:...

١_ لەمەڕ مێژووی بزوتنەوەی فۆرمالیستە روسیەکان و ڕون کردنەوەی بنەما بنەڕەتیەکانی تیۆری ئەم رێبازە کتێبی ڤیکتۆر ئێرلیش ئێستەش بەگرنگترین سەرچاوە دادەنرێت. ئەم کتێبە بۆیەکەم جار لەساڵی ١٩٥٥ بڵاو کرایەوە:

V. erlich, russian formalism, history – doctrine, yale U.P, 1981.

2- Ibid, pp, 24- 29.

٣_ ئەمە ناونیشانی و تارێکە کەمایاکۆفسکی لەساڵانی دواتردا لەساڵی ١٩٢٦ نوسیی:

mayakovesky. V, selected works, moscow, 1987, vol, 3 , pp, 179 – 211.

٤_ چەند بڕگەیەك لەم و تارە بەزمانی فەرەنسی و ەرگێڕدراوە:

R, jakobsen, questiosde poetique, de,T, todorov, paris, 1973, pp, 11 –24.

٥_ کریستینا پۆمۆرسکا هاوسەری یاکوبسێن، نوسیویەتی کەتیۆرەکانی فۆرمالیستەکان، لەسەرتای کارەکانیانەوە، تەنیا لەسەر بەرهەمەکانی گروپە نوێخوازەکان چڕ ببویەوە. رنەوێڵك رەخنە لەم ڕایە دەگرێ و دەنوسێ‌کە: هەر لەسەرەتاوە، پانتایی لێکۆڵینەوەی فۆرمالیستەکان لەچوارچێوەی بەرهەمی هاوسەردەمەکانیەوە تێدەپەڕی:

R, wellek, the attack on Literarure. North caralina, U,P, 1982, pp, 122 – 123.

6- V,erlich, op, cit. Pp, 33 –50.

٧_ لێکۆڵینەوە نێوخۆییەکانی فۆرمالیستەکان لەساڵی ١٩٢٨ لەکتێبدا لەژێر ناوی کێشەکانی تیۆری ئەدەبی بڵاو کر**hdm**وە؛ بەورد بوونەوە لەم لێکۆڵینەوانە بۆمان دەردەکەوێ کەهەر لەسەرەتاوە لەنێوان شکلۆفسکی‌و ژیرمۆنسکی رای‌جیاوازهەبووە. ژیرمۆنسکی دوای هەڵوەشانەوەی بزوتنەوەی فۆرمالیستەکان ڕوی کردە زماننـاسی. و تارێك کە ئەو لەژێر ناوی (پەیامی تیۆری ئەدەبی) لەساڵی ١٩١٩ نوسیبوی، بەردەوام بەیەکێك لەبەڵگەنامە تیۆریە گرنگەکانی بزوتنەوەکە دەژمێردرێت:

V.M, zhermunsky, selected writings, mosscow, 1985, pp, 261, 319.

8-A, reformatatsky, "Ann essay on the Analisis of the compostion of the nevel" 20 thcentury studies, kent, U.P. 7-8, 1972, pp, 85 –101.

9-A,reformatsky, linguistika poetika moscow, 1991.

10-L. trotsky, Literature and revolution, michigan, U.P. 1968, pp, 162 – 183.

11-V. shoklovsky, lev tollstoy, trans, o. sharste, moscow, 1988.

12-V. erlich, op, cit. P, 120.

13-Cahiers du cinema, nos 220 – 221, 1969.

PDF4Kurd

١٤_ بیروڕاکانی شکلۆفسکی کاریگەریی زۆری لەسەر ئاندری تارکۆفسکی هەبو. ئێستا نەوەی لاوی رەخنەگران‌و سینەماکارانی سۆڤیەت گرنگیان بەنەریتی فۆرمالیستەکان داوە. بروانە:

Soviet film, 7, 1990, pp, 12 – 13.

١٥_ خوێندنەوەی دوو هەڵبژاردە لەنوسینەکانی فۆرمالیستەکان بەزمانی فەرەنسی‌و ئینگلیزی زۆر پێویستە:

L. matejka and K, pomorska eds, Readings in russian poetics, M.I.T. press, 1975.

T. todorov ed, theoriede la litterature, paris, 1966.

16- V. erlich, op, cit. P, 171.

17- R. jakobson, questions de peotique, paris, 1973, p,15.

(بەئەدەب بون)م لەبەرانبەر وشەی روسی Literaturnost هێناوتەوە، کەلەفەرەنسی‌دا Litterarite پێ دەڵێن و لەئینگلیزی‌دا هەندێجار Poeticalness و هەندێجار Literariness(ی پێدەوترێ).

18- Ibid, p, 486.

19- R. jakobson, selected, writings, the hugue, 1981, vol, 5. P,310.

20- R. wellek, op, cit. P, 127.

21- R. jakobsen, selected writings, vol, 5. P, 310.

22- L. matejka and K. pomorska eds, readings in russian poetics, p, 56.

23- Ibid, p, 60.

24- Ibid, p, 61.

25- Ibid, p, 62.

26- V. erlich, op, cit. P, 109.

27- T. todoroved, theorie de la Litterature, pp, 120 – 134.

28- Ibid, p, 123.

29- T. todorov, poetique, paris, 1973, p, 153.

30- T. todorov, ed, theorie de la Litterature, p, 133.

31- Ibid, p, 134.

32- V. erlich, op, cit, pp, 201 – 202.

33- R. jakobson, questions de poetique, p, 123.

34- V. erlich, op, cit. P,253.

35- Ibid, p, 90.

36- Ibid, p, 262.

37- L.T. Lemon and M.J reiesed, russian formalist,citicism nehraska U,P, 1965.

38- Ibid, PP, 12 – 13.

٣٩_ بەرگی یەکەمی لێکۆڵینەوە لۆژیکیەکانی هۆسرێل لەساڵی ١٩١٢ وەرگێڕدرایە سەر زمانی روسی و گوستاو شپت [G.shept] لەکتێبێکدا لەژێر ناوی فۆرم‌و سەرهەڵدانی واتا(١٩١٤) بابەتی نوێی دیاردەناسی بۆ خوێنەرە روسیەکان شی کردبوویەوە. بیروڕاکانی هوسرێل لەمەڕ "دوا رێزمان"و"ڕەهای زمان" کاریگەریی زۆری کردبووە سەر زمانناسە ڕوسیەکان‌و سێرگی کارتسوتسکی هەوڵی دابو تاپردێك لەنێوان بیرەکانی هوسرێل‌و زمانناسیی سۆسێر دروست بکا لە ١٩٢٣دا زۆرلە فۆرمالیستەکان لەپۆلی وانە وتنەوەی (شپت) ئامادە دەبون‌و بەسەر کتێبەکەی‌دا بەناوی بڕگە جوانناسانەکان هەڵیان دەگوت.

40- L.T. lemon and M.J, reis eds op.,cit pp, 21 – 23.

41- V.erlech, op, cit. P, 177.

42- T. todorov ed, theorie de la litterature, p, 83.

٤٣_ سارتەر لەوشەی ئینگلیزی strangement کەڵکی و ەرگرتووە.

44- J.P. sarter, L’idiot de la famille, paris, 1971, vol,2. Pp, 1976 – 1981.

45- T. todorov ed, op, cit. P, 128.

46- V. shaklovesky, resurreition, Litteraturet, cinema to graphie, paris, 1985. PP, 93 – 101.

٤٨_ لەوتاری "ڕێبازی نوێی مێژووی ئەدەبی لەروسیادا" لە:

G, genette, figures I, paris, 1976, p, 167.

49- R. jakobson, essais du Linguistique generale, paris, 1963, p. 212.

50- T. todoroved, op, cit. P, 109.

٥١_ گێڕانەوەی یاسایەکی شکلۆفسکی لەساڵی ١٩٢٦دا هێناویەتە گۆڕێ:

T. todorov, poetique dela prose, paris, 1971. P, 12.

PDF4Kurd

52- T.todoroved, theorie de la Literature. P, 228.
53- Ibid, p, 49.
54- Ibid, p, 130.
55- Ibid, pp, 263 – 308.
56- U. eco, lector in fabula, trans, M. bouzaher, paris, 1989, pp. 130 – 131.

سەردێڕی سەرەکی و سەردێڕە لاوەکیەکانی کتێبی ئۆمبێرتۆئێکۆ و ەبیرهێنەری و تارەکانی سەدەی هەژدەهەمە: خوێنەر لەچیرۆکدا، ڕۆڵی خوێنەر یان ڕاڤەکاریە هاوئاهەنکەرەکان لە دەقە گێڕانەوەییەکاندا.

٥٧_ شکلۆفسکی توخمە ناچیرۆکیەکانی بە **Adiegetique** ناودێر کردووە.

٥٨_ سەیری وتاری شکلۆفسکی بەناوی "لەبارەی بنەمای کورتە چیرۆك و ڕۆمان" لە:

T. todorov ed, op, cit. Pp, 170 – 176.
59- Ibid, pp, 197 0 211.
60- Ibid, p, 201. N.
61- Ibid, pp, 208 – 209.
62- Ibid, p, 267.
63- Ibid, 273.

٦٤_ هێمایەکی ئاشکرا بە (مارکسیسم)ەکە دەرخەری کاریگەری "گوتاری زاڵ" بەسەر هزری تۆماشفسکیەو شتی لەم چەشنە لەبەرهەمەکانی فۆرمالیستەکان دەبینرێ.ئەمە نمونەیەکە کەپێشتر لەئاماژەکردنی شکلۆفسکی بەخاوەنداریێتی تایبەتیدا دیتمان.

65- A. refarmatesky, "An essay on the Analysis of the composition of the novel" op, cit. p, 90.

٦٦_ چەندینجار هێکمام بۆ ئەو و تارەی شکلۆفسکی کردوە. ئاخن بام لەڕون کردنەوەی ئەم و تارەدا نوسیویەتی: "هونەر چەشنی شێواز وەکوو بەیاننامەی مێتۆدی فۆرمالە لەتاوتوێ کردنی بەرهەمە ئەدەبیەکاندا".

67- T. todoroved, theorie de la Litterature, pp, 76 – 97. L.T. lemon and M.J. reis,eds op, cit. P, 16.
68- T. todorov ed, op, cit. P, 50.

٦٩_ لەوتاری "لەمەڕ کامڵ بوونی ئەدەبیەوە" لە:

L. matejka and K. pomorska eds, op, cit. P, 72.

70- V. erlich, op, cit. P, 174.
71- Ibid, p, 175.
72- Ibid, p, 209.
73- Ibid, p, 176.

٧٤_ هەست ئاوێتەیی بریتیە لەو فراوان بوونانەی کەلە زماندا – لەرێڕەوی تێکەڵ بوونی دو هەست لەگەڵ یەکدیدا- دروست دەبێ. میتافۆرو خوازە فۆرمی گشتیی ئەم فراوان بوونانەن‌و لقێکی دیاریکراو لەم فراوان بوونانە کەلەسەر بنەمای تێکەڵاو بوونی دوو هەست پێك دێ هەست ئاوێتەیی پێ دەوترێ.) :

م: شفیعی کدکنی "شعر رستاخیز کلمات" موسیقی شعر، چاپ دوم، تهران، ١٣٦٨، ص ١٥.

٧٥_ هەمان سەرچاوەی پێشو. ل ٢٤.

76- T. todorov ed, op, cit. P, 83.
77- Ibid, p, 84. P, 88.
78- R. jakobson, questions de poetique, p, 21.

ئاماژەی یاکوبسێن بەوتەی ئیستفان مالارمەیە.

79- T. todorov ed, op, cit. P, 159.
80- V. erlich, op, cit. P, 213.
81- R. wellek, History of modern criticsm, newhaven, 1965. PP, 252 – 263.

PDF4Kurd

پاری سێیەم:

زمان و شیعر: یاکۆبسێن

ڕوی شاعیرانەی بەهەمێك دەرخەری توخمی نەبینراویەتی

ناتالی ساروت

(١)

ڕۆمەن یاکوبسێن (١٩٨٢ _١٨٩٦) زماkناس‌و ئەدەبی روسی، تیۆری گەلێکی گرنگی لەبوارە جۆراوجۆرەکانی وەکو دەنگ ناسی (فۆنۆلۆژی)، پێوەندی ناسی، رەخنەی ئەدەبی، تیۆری ئەدەبی. ناسینی ئۆستورەکان‌و فۆلکلۆری نەتەوە ئەسلاوەکان، هێنایە ئاراوە. ئەو لەساڵی ١٩١٥ (بازنەی زمانناسی مۆسکۆ)ی دامەزراندو هاوکات لەگەڵ ئەوەشدا لەدامەزراندنی بزوتنەوەی فۆرمالیزمی روسی رۆڵێکی گرنگی هەبو. لەکۆتایی دەیەی ١٩٢٠ هاوڕێ لەگەڵ ترۆبتسکۆی‌و مۆکارۆفسکی (قوتابخانەی زمانناسی پراگ)ی دامەزراند. دوابەدوای داگیرکردنی چیکۆسلۆڤاکی بەهۆی لەشکری ئەڵمانی نازی، یاکوبسێن بەرەو ویلایەتە یەکگرتووەکانی (ئەمریکا) کۆچی کردو تادوا ساڵەکانی ژیانی لەزانکۆی کەلۆمبیا، هارواردو(ئەنستیتۆی تەکنۆلۆژی ماساچۆسێت) خەریکی وانە وتنەوەی زمانناسی‌و پێوەندی ناسی بو. گرنگترین دەستکەوتی یاکوبسێن لەبواری ئەدەبیەوە کۆمەڵە بەرهەمێکە کەلەمەڕ زمانی شیعرەوە نوسیویەتی‌و، بەبەرهەم گەلێکی زۆر دژوارو (هونەری ـ تەکنیکی) دەژمێردرێن[(١)]. بەڵام کۆمەڵە دەقێکیش هەن کە یاکوبسێن لەناویاندا بەشێوەیەکی سادە بنەما تیۆریەکانی خۆی رون کردۆتەوە [(٢)]. باس کردن لەتیۆری ئەدەبیی یاکوبسێن لە تیۆری پێوەندیەوە دەست پێدەکەم، کەئەو لەنیوەی دووەمی ژیانی فیکریی خۆیدا رێکی خست. تیۆری پێوەندی پێگەیەکی وردو دروستی پەیامی جوانناسانە دیاری دەکاو

بەیارمەتی (ئەم تیۆرە) دەتوانین لەو تیۆرانە تێبگەین کەئەو لەیەکەم ساڵەکانی چالاکیی فیکری خۆیدا لەبارەی شیعرەوە هێنایە بەرباس‌و تاکۆتایی ژیانی پشتگیریی لەو بنەمایانە کرد. یاکوبسێن تیۆری پێوەندی تا ساڵی ١٩٦٠ لەوتارێك لەژێرناوی (زمانناسی‌و تیۆری ئەدەبی) لە کۆمەڵە وتاری مێتۆدی دەربڕین‌و زمان بڵاوکردەوەو چەند ساڵ پاش ئەمە (ئەو وتارەی) بەبێ دەستکاری لەهەڵبژاردەیەکی نوسینەکانیدا بەناوی چەند وتارێك لەبارەی زمانناسی گشتیەوە چاپ کرد [(٣)]. تیۆری پێوەندی یاکوبسێن شەش توخمی پێکهێنەر لە هەر روداوێکی زمانی‌دا بەرجەستە دەکات: هەر چەشنە پێوەندیەك لە(پەیام)ێك پێکهاتووە کەلەلایەن ئاخێوەر یان بەدەربڕینی گشتی‌تر (گەیەنەر)و(وەرگر) دەگوازرێتەوە. ئەمە سادەترین فۆرمی ڕون کردنەوەی پێوەندیە. بەڵام هەر پێوەندیەکی سەرکەوتوو دەبێ سێ توخمی دیکەشی لەگەڵدابێ: (پێوەندی =contact) بەهەردوو واتای جەستەیی‌و فیکری / دەرونی، (کۆد) یان کۆمەڵەیەك لەرەمزەکان‌و هێماکان‌و ؛ دواجار بوارەکە لەپانتاییەکەیدا دەتوانین تێبگەین پەیام چیە. بۆ باشتر تێ گەیشتن لەم رەهەندە تیۆریە، خودی وتاری (زمانناسی‌و تیۆری ئەدەبی) یاکوبسێن لەبەر چاو بگرین. گریمان ئەم وتارە وەرگێردراوەتە سەر زمانی فارسی‌و من خەریکم دەقی وەرگێردراوی دەخوێنمەوە. یاکوبسێن گەیەنەری پەیامە. پەیام واتای کۆتایی (یان واتایی ئەگەری، یان ئاسۆی واتای) نوسینەکەی ئەو بۆمنە. من وەرگری پەیامم. وتارەکە لە (چوارچێوەی) کۆمەڵێك لەهێماکان‌و رەمزەکانی زمانی نوسینی فارسیدا ڕون کراوەتەوە. من لەگەڵ (رەمز)ەکەیدا ئاشنام. لەڕاستیدا، وتارەکە بەزمانی زانستیانەی فارسیی هاوچەرخ وەرگێردراوە کە خۆی بە"ژێرمەند [subcod=]"دەژمێردرێ. دەتوانین بڵێین کە وەرگێڕ یا وەرگێڕەکان‌و بڵاوکەرەوەی وتارەکە، خۆیان بەشێك لەئەرکی گەیەنەریان لەئەستۆ گرتووە. بۆ تێگەیشتن لەپەیام دەبێ پێوەندی لەگەڵدا بگرم، واتە ناچارم کە دەقی چاپکراو یان دەستنوسی وەرگێڕدراوی وتارەکە بدۆزمەوە (یان کەسێك بۆمی بخوێنێتەوە). پەیامی یاکوبسێن کاتێك بەشێوەیەکی ڕێژەیی ڕون دەبێتەوە کە پێشتر لەگەڵ بواری گشتی ئەو (پەیامە) ئاشنابم "ئاشنایی لەگەڵ زمانناسی، تیۆری ئەدەبی، تیۆریەکانی دیکەی یاکوبسێن‌و.. هتد" ئاشکرایە، ئاشنایی من لەگەڵ رەمزەکانی زمانی فارسی‌و لەگەڵ بواری پەیامی یاکوبسێن ڕێژەییە. هەتاکو ئەم ئاشناییە زیاتربێ ئەگەری تێگەیشتن لەکۆی پەیامەکە زیاتر دەبێت (٤). هەریەکە لەشەش توخمەکەی

PDF4Kurd

پێوەندی، دروست كەری ئەركی تایبەت بە خۆیەتی. هەڵبەتە ئەگەر ئێمە هەبوونی ئەم شەش لایەنە سەرەكیە لەپێوەندیو بە تایبەتی لەپێوەندی زمانیدا پەسند بكەین، ئەوكات بەسەختی دەتوانین پەیامێك بدۆزینەوە كەتەنیا لەگەڵ یەكێك لەم شەش لایەنە پێوەندی هەبێت. یاكوبسێن ئەركی هەریەك لەتوخمەكانی پێوەندی بەوردی شیكردۆتەوەو هەریەكەو ناوێكی لێناون. ئەو ئەركی گەیەنەر (سۆزداریی) ئەركی بوار(گەڕانەوەیی) ئەركی پێوەندی [contact] (ئاخاوتەیی)ئەركی رەمز (بان زمانی) ئەركی وەرگر (هەواڵدری)و دواجار ئەركی پەیامی بە (ئەدەبی) ناودێر كردوە [٥]. لەهەر پێوەندیەكدا توخمە جیاجیاكان بەشێوەی (ئەركە جیاوازەكان) دەردەكەون. واتە جەخت كردن لەسەر هەریەك لەشەش توخمەكانی پێوەندی، ئەركی زماناسانەی تایبەت دروست دەكا. هەر پێوەندیەك لەچوارچێوەی ئەم شەش ئەركە جێی دەبێتەوەو لەبەشێك لەم پێوەندیانەدا، یەكێك لەم ئەركانە زاڵ دەبێت. بۆنمونە جەخت كردن لەسەر بوار (پەیامی گەڕانەوەیی) دروست دەكاو زۆربەی پەیامەكان بەم چەشنەن. ژمارەیەك لەپەیامەكان سۆزدارینو بۆ گەیەنەر دەگەڕێنەوە (وەكو خوگرتنی ئاخێوەر بە دوبارەكردنەوەی وشەیەك، یان بەكارهێنانی وشە گەلێك وەكو (باشە) (ئێستا) و.. هتد لەنێوان رستەكاندا)، بەشێك لەپەیامەكان هەواڵدەرینو بەشێوەیەكی راستەوخۆ پێوەندیان بەوەرگرەوە هەیە (وەكو بەكارهێنانی كرداری فرماندان لە " كاتی" قسەكردنی ئاخێوەردا، یان بەكارهێنانی ئامرازی بانگكردن وەك :" هێی ئەی خێوەتچی"هەندێ لەپەیامەكان ئاخاوتەیین، لەرونكردنەوەی ئاخاوتەیدا (كاتێك بەكاردێن) كە مەبەست، واتای راستەوخۆ نەبێ و زیاتر بەپێی راهاتن یان رێكەوتن بوترێ وەكو:"چ منداڵێكی نازدارە!" یان " چ كەش و هەوایەكی باشە" یا وتنی "ئەلەو" لە گفتوگۆ تەلەفۆنیدا ژمارەیەكی دیكە لەپەیامەكان سەرو زمانینو پەیوەندیان بە رەمزەوە هەیە (وەكو پرسیار كردن لەبارەی واتای وشەیی، ئاشكرایە كەمنداڵان پەیامی سەروزمانی بەكاردێنن)و دواجار لەوێدا كەجەختەكە لەسەر خودی پەیام بێ (پەیامی ئەدەبی) نەك لەرووی ئەركیەوە، بەڵكو (ئەگەر) لەلایەنی جوانناسانەوەیە ئەدەبی بوون یان (گەوهەری پەیام) بێتە ئاراوە. كە گرنگترین خاڵی باسەكەی ئێمەیە. گریمان مامۆستایەك بەهۆی رەفتاری كوڕێكەوە گلەیی لەدایكی كردبێ پاشان دایكی لە سوچێكدا قسە لەگەڵ كوڕەكەی دەكا: (باشە نازانم لەكوێوە دەست پێ بكەم.. لەقسەی یەكدی تێ

دەگەین..نا؟ باشە.. لەگەڵ تۆمە..گوێم لێ بگرە.. ئەمرۆ ژنی مامۆستاكەت تەلەفۆنی بۆ كردمو وتی..) وشەی (باشە) كە دوجار دەپات كراوەتەوە، پەیامێكی سۆزداریە، خوی ئاخاوتەیی دایكەكە بەهۆی وروژان یان توڕەیی دوبارە دەكرێتەوە:(نازانم لەكوێوە دەست پێ بكەم) پەیامێكی ئاخاوتەییە؛ لێرەدا مەبەستی دایك واتای راستەقینەی رستەكە نیە. "بەڵكو" وەكوو خویەكی ئاخاوتەیی دوبارەی دەكاتەوە.(لە قسەی یەگدی تێ دەگەین.. نا؟) پەیامێكی پانزمانیە، پرسیارێكە لەچیەتی زمان (سیستەمی نیشانە زماناسەكان ئاشنان بۆ دایكو كوڕ). (لەگەڵ تۆمە)و(گوێم لێ بگرە) پەیامێكی هەوڵداریە. كۆمەڵە فرمانێكە لەبۆ وەرگری پەیام. (ئەمرۆ ژنی مامۆستا..) پەیامێكی سەرەكیە، لەشوێنێك دەشێ لێی تێبگەی كە (پێشتر) رووی گەڕانەوەیی "ئەو پەیامە"ش زانرابێ، واتە كوڕەكە بزانێ كەدایكو مامۆستا مافی خۆیانە كەپێكەوە لەمەڕ ئەو بدوێن، مامۆستا حەقی خۆیەتی كەلەلای دایكیەوە گلەیی لەرەفتاری نەشیاوی ئەو بكات، تەلەفۆن چیەو.. بەڵام كوڕەكە لەواتای راستەقینەی پەیامەكە چۆن تێدەگا؟ ئەو چۆن دەزانێ كە رووداوەكە تا چ رادەیەك راستە، مەترسی تەمبێ كردن لە نێواندا هەیە یان ناو..ئەو لەرێگەی پێداگرتنێكەوە كەلە وشەكانی دایكیدا هەیە، ئاوازی دەنگی دایكی، سینتاكسی رستەكان، هەڵبژاردنی وشەكان.. هتد، لەپەیامەكە بەشێوەیەكی تەواو تێدەگا، ئەم ئەركە دواییە بەشێك لە ئەركی ئەدەبیی پەیامە [٦]. ئەركی ئەدەبی تەواو، لەوێدایە كە ئێمە رستەكانی دایك بەبێ ئەوە گوێ بدەینە هەڵكەوتی ئەوو كوڕەكەی بخوێنینەوەو لەبارەی زمانی" ئەركی ئەدەبیی تەواو" وردبینەوە. یاكوبسێن نوسیویەتی: (ئەركی ئەدەبی تاكە ئەركی هونەری زمانی نیەو بەڵام ئەركی زاڵو چارەنووسسازیەتی. لەحاڵێكدا كە لەكردەوە ئاخاوتەییەكانی دیكەدا وەكوو توخمێكی لاوەكیو شوێنكەوتوو كاردەكات ئەم ئەركە بەگرینگیدان بەنیشانەكان، دوو لقی سەرەكی نیشانەكانو بابەت بەشێوەیەكی تەواوترو قوڵتررون دەكاتەوە) [٧]. هەربۆیە دەتوانین بڵێین كەئەركی ئەدەبی بەشێكی جیانەكراوەی زماناسیە كەبەزانستی گشتی پێكهاتە زمانیەكان دەژمێردرێ یاكۆبسێن وتویەتی: ئەركی ئەدەبی نەك تەنیا لەزانستی زمان، بەڵكو لەكۆی تیۆرەكانی نیشانەدا، یان بەدەربڕینیتر لەنیشانەناسیی گشتیدا دەدۆزرێتەوە..لێكۆڵینەوەی زماناسانەی ئەركی ئەدەبی لەچوارچێوەی هونەری شیعر تێ دەپەڕێو لەلایەكی دیكەشەوە شیكردنەوەی زماناسانەی تیۆری ئەدەبیش لەچوارچێوەی ئەركی ئەدەبیدا نامێنێتەوە [٨]. تیۆری"

PDF4Kurd

پێوەندی" یاکوبسێن بنەرەتەکەی بۆ نوسینەکانی کارێل بولێر دەگەڕێتەوە کەلە ساڵی ١٩٣٤دا لەکتێبێك بەناوی تیۆری زماندا رەهەندی پێوەندیانەی خۆی کێشابویەوە(٩). تیۆری یاکوبسێن وەکوو تەواوکەری (رەهەند)ی بولێرە. ئەو لەجێی (ئەرکی بەیانکەری) کەبولێر دایناب لەچەمکی (هەوڵداری) کەڵکی وەرگرت تا جەختێك بێت لەسەر هەوڵدانی گەیەنەر لەواتاداری پەیامدا. یاکوبسێن زاراوەیی (ئاخاوتەیی) شی لە توێژینەوەی مرۆڤناسانەکانی مالیتۆڤسکی وەرگرت. بەبۆچوونی مالیتۆڤسکی، لەنێو (نەتەوە سەرەتاییە)یەکاندا لایەنی زمانناسانە دەکەوێتە ژێر سێبەری لایەنی خوی ئاخاوتەیی [١٠].

(٢)

ئەرکی ئەدەبیی پەیام، ئاگادار بوون لەلایەنی زمانناسانەی پەیامە. بەڵام زمانی شیعر لەگەڵ زمانی رۆژانە یان ئاسایی جیاوازی هەیە. یاکوبسێن شیعری بە (ئەرکی جوانناسانەی زمان)و(هێرشی رێکخراوو شارەزایانە بۆسەر زمانی رۆژانە ناودێر دەکات [١١]. (یاکوبینسکی)ش لەساڵی ١٩١٩ لەنێوان (سیستەمی زمانی پراکتیکی کەتیایدا توخمە زمانیەکان خاوەنی بایەخ گەلێکی سەربەخۆ نین و تەنیا وەکوو ئامرازێك بۆ پێوەندی دەژمێردرێن)و زمانی ئەدەبی جیاوازی دانابو [١٢]. بەپێی ڕای یاکوبسێن‌و یاکۆبیسکی دەتوانین ئەم باسە بێنینە پێشەوە کەدەقەکان دو گروپن: لەدەقەکانی گرووپی یەکەم. پەیامێکی تایبەتی لەرێگەی زمانێکی ڕون‌و سادە (تا ئەو جێیە کە دەلوێ بەدەر لەهەر ئاڵۆزیەکی ئاخاوتەیی) پێشکەش دەکرێ. ئێمە لەکاتی خوێندنەوەی ئەم جۆرە دەقانە بەگشتی ئاگامان لەزمان نابێت. لێرەدا زمان ڕونەو رەنگە بتوانین بڵێین زمان بە(لاوە دەنرێت) سەرنجی ئێمە تەنیا لەسەر واتای کۆتایی پەیامەو زمان تەنیا ئامرازێکە بۆ تێگەیشتن لەپەیام. دەقەر زانستیەکان لەم گروپەدا جێیان دەبێتەوەو رۆڵان بارت ئەم چەشنە زمانەی بە (پەخشانی زانستی) ناوزەدکردوە. بەڵام لە دەقەکانی گرووپی دووەم، پەیام بەشێوەی دەربڕین بەستراوەتەوە. ئاڵۆزی‌و تەنانەت نهێنیە زمانیەکان لێرەدا بەپلەیەکی باش لەقەڵەم دەدرێت، چونکە پەیام جگە لەم ئاڵۆزیە شتێکی‌تر نیە. لەم دەقانەدا واتای کۆتایی نیە، یان لەپشت راڤەکاریە بێ ئەژمارەکاندا دەشاردرێتەوە. لەکاتی خوێندنەوەی ئەم دەقانەدا، زمان ئامادەیە، زیندویەو ناچارمان دەکا تا لەبارەیەوە تێفکرین، هەندێ جار نەناسراو هەستەمە، هەندێ جار ئەم هەستە لەلامان دروست دەکا کەلە بنەڕەتدا بەربەست‌و

لەمپەرێکە "لەبەردەمی" تێگەیشتندا. بەڵام بەڕاستی لێرەدا زمان رێگەی هێنانە گۆڕو تێگەیشتنی واتا بێ‌ئەژمارەکان ئاوەڵا دەکات. لەدەقەکانی گروپی یەکەم، خولقێنەری خوێنەر لە کەمترین ئاستدایە، تەنیا دەبێ زانستی پسپۆرێتی یان‌و شیاریەکی ئاسایت هەبێ لە پەیام (تێ بگەی). بەڵام لەدەقەکانی گرووپی دووەم خوێنەر دەبێ خۆی واتا، لەرێگەی ڕامان‌و وردبونەوە لەئاڵۆزیەکانی زمان، بخولقێنێ. یاکوبسێن لەیەکێك لە یەکەمین بەرهەمەکانی خۆیدا نوسیی: (واتای گوزارە [utterance]ی ئەدەبی لە دەربڕیندا جێگیر دەبێت)و لەدوا بەرهەمەکانیدا لەمەڕ ئەرکی ئەدەبیەوە باس لەزمان (کەلەسەر خودی پەیام جێگیر دەبێ) کرد. لەبنەمای هزری ئەودا لەمبارەوە، جیاوازیەك دروست نەبووە. بەهەر حاڵ ئەو تەم‌ومژو توانج پۆشی واتای بەگرنگترین توخمی دەقی ئەدەبی دەزانێ. بنەمای ڕای یاکوبسێن لەمەڕ شیعرەوە لەم (واقیع)ە گشتی‌یە زمانناسانەیە دەست پێ دەکا کە نیشانە لەگەڵ ئاماژەکەر (یا ئاماژەپێکراو) جیاوازە. یاکوبسێن دەڵێ کە ئەم (پێچەوانە هاتن)ە گرنگیەکی بنیاتی هەیە (چونکە بەبێ ئەو پێچەوانە هاتنە" پەیوەندی نێوان نیشانەو بابەت دەبێتە پرۆسەیەکی خۆبەخۆو تێگەیشتن لە(واقیع) نایەتە ئەنجام‌و لەنێو دەچێ" [١٣]. کەوابو (توانای شاعیرانەی زمان) هەمان (سروشتی شیعری)یە[١٤]و خاڵی سەرەکی بەبۆچوونی یاکوبسێن ناسینی پەیوەندیی (نیشانە)و(واتادار [referent]ە واتە ناسینی (روانگەی شاعیر بۆ زمان) "ە نەك روانگەی ئەو بۆ واقیع". جیاکاریەك کە یاکوبسێن لەنێوان نیشانە ئاماژەکەر دەی دۆزێتەوە، بناغەکەی بۆ باسی هۆسرێل دەگەڕێتەوە. فەیلەسوف لەنێوان بابەت کە(واقیع)ی دیاردەیی یان "نا زمانی"یە " وەکوو درەخت لەجیهانی دەرەکی"و (واتا) بەمانای تێگەیشتنی گشتی ڕێگەیەك کە(بەهۆیەوە) بابەتێك بەیان دەکرێت وەکوو وشەی (درەخت) (جیاوازی دانابو. بەدەربڕینی‌تر هوسرێل واتای بەدیاردەیەکی بان زمان نەدەناسی، بەڵکو بەبەشێك لەنیشانە زمانیەکانی دەزانی. تروتان تۆدۆرۆڤ لە(رەخنەی رەخنەکاری)دا کە توێژینەوەیەکی کورتە لەمەڕ رەخنەی ئەدەبیی ئەم سەدەیە، بەدوای بناغەی ڕای یاکوبسێن دەری خستوە کەلە بەرهەمەکانی فۆرمالیستە روسیەکاندا تانوپۆیەکی تیۆری) لەمەڕ جیاوازی (زمانی رۆژانە) و(زمانی ئەدەبی)دا هەبوو تانو پۆیەك بوو کە یاکوبینسکی لەوتاری (خاڵ گەلێك لەبارەی زمانی شاعیران) هێڵە گشتیەکانی کێشایەوە:

PDF4Kurd

ئەگەر زمان بخرێتە خزمەت ئامانجێکی تەواو پراکتیك‌و گەیەنەریەوە، لەگەڵ سیستەمی زمانی پراکتیکی سەرو کارمان هەیە، کەتیایدا دەربڕینی ئاخاوتەیی (دەنگەکان،توخمە مۆرفۆلۆژیکیەکان‌و..هتد) بایەخێکی سەربەخۆیان نیەو تەنیا وەکوو ئامرازێك لەخزمەتی پێوەندیدا دەناسرێتەوە. بەڵام دەتوانین سیستەمێکی زمانی دیکەش بهێنینە گۆڕێ کەتیایدا ئامانجی پراکتیك لەپاشبەستێن[postcontext]جێی دەکرێتەوە. هەرچەند یەکسەر ناشاردرێتەوەو دەربڕینی زماننناسانە گرنگ دەبێت‌و دەبێتە خاوەندی بایەخێکی سەربەخۆ[(١٥)]. شیعر چاکترین نمونەیە لەم (سیستەمێکی زمانی دیکە)یەدا. بەڵام دەبێ بزانین کە یاکوبینسکی ئەم ڕایەی خۆی تەنیا لەئاستی تیۆری ئەدەبی‌دا نەهێناوەتە بەر باس، بەڵکو (ئەو ڕایە) بەدەرەنجامی تیۆریەك دەزانێ کە(پانتاییەکەی کردەوەی مرۆیی‌یە) . بەڕای ئەو دەبێ لەنێوان ئەو دەستە لەکردەوە مرۆییەکان کە بایەخی ناوەکیان هەیەو ئەو کردەوانەی کە ئامانجیان لەدەرەوەی ئەواندایە، جیاوازی دابنێین. بەم پییە (زمانی پراکتیك) پاساوەکەی لەدەرەوەی خۆیدا دەدۆزێتەوە، واتە لەتێپەڕینی هزردا، یان لەپێوەندیی نێوان کەسەکان. ئەم زمانە وەکوو ئامرازە. بەڵام زمانی شاعیرانە یان ئەدەبی زمانێکی ناوەکیە. ئەم زمانە (خۆبەخۆیە)، مایاکۆفسکی دەیوت: (زمانی شاعیرانە لەدەرەوەی پانتایی ئەرکی واتاناسانەدایە) کاتێك کەئاخن بام لە(زمانێك کەلەسەرووی هزرەوەیەو خلبنیکۆف لە(وتەی سەربەخۆ) دەدوان، هەر ئەم جیاکردنەوەی زمانی ئەدەبی لە زمانی پراکتیکی یەیان مەبەست بو. شکلۆفسکی تەواوەتی شیعری یەکسەر بەرزگار بوون لەزمانی پێوەرو رۆژانە دەزانی‌و بەجۆرێك لەواتای) لەقەڵەم دەدا.(کە (مەبەستی گەیشتن بە (وتەی بان زمانی‌و سەرو هزریە) . چاوگەی بڕواهێنان بەجیا بوونەوەی دەربڕینی ئەدەبی لە زمانی رۆژانەدا سەرەتا بۆ تیۆری ئەدەبیی رۆمانتیك خوازە ئەڵمانیەکان، پاشان بۆ نوسینەکانی ئیمانوئێل کانت‌و فیلیپ مۆریتس دەگەڕێتەوە[(١٦)]. مۆریتس لەنوسینە سەرەتاییەکانی خۆیدا لەمەڕ جوانناسی (١٧٨٥)پێی دادەگرت کەلەئارادا نەبوونی ئامانج لەهونەردا (ئامانج بەواتای ناسراوو ئاسایی وشە) بەواتای هەبوونی ئامانجێکە لەنێو خۆیدا:(بەرهەمی هونەری‌و بابەتی جوانی لەمندا تەنیا چێژێکی هەڵقوڵاو لەو بەرهەمە، دەخولقێنێ. بابەتی هونەری لەگەڵ بابەتی جوانیی خۆ) بابەتی هونەری(ی (کامڵ) دەکات)[(١٧)]. " ئەمە" یاسایەك بو کەهەر بەم شێوەیە لە (فەلسەفەی هونەر) ی شیلینگدا دوبارە کرایەوە. شیلینگ

گوتی:(بەرهەمی شاعیرانە.. تەنیا بەهۆی جیابوونەوە لەو ئاخێوی کە خۆی دروستکەری(بەرهەمی شاعیرانەیە)و هەروەها "جیابوونەوە" لەتەواوەتیی زمان دێتەبەرهەم). (ئۆگۆست‌و یلهلۆم شگێل)یش رێساکان‌و شێوازەکانی زمانی شاعیرانەی بەئەنجامی سروشتیی سەربەخۆیی وتەی شاعیرانەو (دروستکەری مەودا) لەقەڵەمدا. یاکوبسێن لەدەقێکدا کەتا ڕادەیەك کەلە ژیاننامەیەك کەخۆی نوسی بێتی دەچێ، باسی لەکاریگەریەك کرد کەلە ساڵانی ١٩١٢ تا ١٩١٥ لەدیدی (سەربەخۆیی زمانی هونەری) لەبەرهەمەکانی تەوالیس‌و مالارمە وەریگرتووەو نوسیی کە بیرکردنەوەی نوالیس لەمەڕ (سەربەخۆیی فۆرم)کاریگەریەکی چارەنووسسازی لەسەر هەموو فۆرمالیستەکان هەبووە[(١٨)]. ئاخن بام کارە گرنگەکانی فۆرمالیستەکانی لەبواری شیعردا لەوتاری (تیۆری مێتۆدی فۆرمال)دا روونکردەوە[(١٩)]. ئەو نوسیی کەیەکەم جار یاکوبینسکی باسی لەسەربەخۆیی زمانی شاعیرانە کردوە، یا یاکوبسێن پشتیوانی لەم تیۆریە کرد، پاشان ئوسیپ بریك لەگوتاری (لەمەڕ خوازەو کێش) کێشی بە (بنەمای شیعر) ناودێر کردو وتی:(کێش بۆ شیعر وەکوو ئەلف‌وبێ‌یە بۆ خوێندن). هاوکات لەگەڵ دواندەریی بریك ڤیکتۆر ژیرمۆنسکی رێساکانی کێشی شیعریی دڵداری لەوتارێکدا ڕونکردەوە. لەم نێوەدا وەرگێڕانی کتێبی ئوسکار والسێل لەژێر ناوی کێشەی فۆرم لەشیعردا (١٩٢٣)بڵاو کرایەوەو کاریگەریەکی زۆری لەسەر پەسەند کردنی ڕای فۆرمالیستەکان لەلایەن بیریارە لاوەکانەوە هەبوو. ئاخن بام خەریکی لێکۆڵینەوەی ئاوازی شیعر بوو تیۆرگەلێکی پێشکەش کرد کەلە پێشبینی نێو توێژینەوە فۆتۆلۆژیکیەکانی مۆکارۆفسکی دەچن. تۆماشفسکی لەتوێژینەوەیەکدا لەبارەی (شیعری پوشکین) کارەکەی ئاخنبامی تەواو کرد. ئەو لایەنی موزیکاڵی شیعری لە فۆرمی ئاخاوتەیی خۆیدا (دکلاماسیون) هێنایە ئاراوە.وتاری یاکوبسێن لەبارەی شیعری چیك یەکەم هەنگاو لەپێناو هێنانە گۆڕێ تیۆریەکی گشتی لەبارەی شیعرەوە بوو. ئەو نیشانیدا کە شیعر نەك تەنیا خۆی لەگەڵ ڕۆحی زمان ناگونجێ، بەڵکو فۆرمی شیعری بەکارهێنانێکی جیاوازو تازەیە لەزماندا. یاکوبسێن پێی داگرت کەهەر چەند شیعر لایەنە سۆزداریەکانی زمانی پێوەر بەکاردێنێ بەڵام ئەم کارە بۆ خزمەتی ئامانجەکانی خۆی ئەنجام دەدا. لێکچونی ئەم دو خاڵە دەبێتە هۆی ئەوەکە بە شێوەیەکی هەڵە ئەم دوانە بەیەك شت لەقەڵەم بدرێن (زمانی پێوەرو زمانی شیعری)و بەهۆی ئەم هەڵەیەوە، لەهەنگاوی دوایدا جیاوازی چیەتیی ئەرکە دوفاقی [ambivalence]یەکانی

PDF4Kurd

زمان پشت گوێ بخەن. بەم چەشنە یاكوبسێن لەبابەتی سنووورداری وتارەكەی واتە شیعری چیك تێپەڕیو بنەمای تیۆریەكی نوێی لەمەڕ شیعرەوە دارشت، كارێك كەچەند ساڵ دواتر تینیانۆف لە كێشەی زمانی شاعیراندا درێژەی پێدا. ئەو بەجۆرێكی تایبەتی لە واتاناسیی شیعری كۆڵیەوەو خاڵی گرنگی واتای وشەكانی لەپێكهاتەی شیعری دا هێنایە گۆڕێ: (لەشیعردا سیستەمی واتاناسانەی وشەكان، هەمان سیستەمی ناسراوی زمانی پێوەر نیە). ئەم ئاماژە واتاییو ئەبستراكتو بەتەنیای وشانە لەپێوەندیی لەگەڵ(هاونشینی [syntagmatice])یان پێگەی زماننانسانەی وشە لەنیوە دێڕەكاندا بەدەست دێت. هەرلەبەر ئەم هۆیە یاكوبسێنو فۆرمالیستەكان وەرگێڕانی شیعریان بەزمانێكی تازە لەئەنجام نەهاتو دەزانی، چونكە لەوەرگێڕانی شیعردا بەردەوام واتایەكی تایبەتی یا واتا گەلێكی چەند فاقی لەنێوان كۆی هاوواتاكانی وشەدا لەدەست دەچن. یاكوبسێن بەڕاشكاوی نوسیی كە لەوەرگێڕانی شیعریدا ڕاڤەی وەرگێڕ لەبۆ وشە وەردەگێڕدرێت نەك خودی وشە لەپاری دوازدەیەمی كتێبی وتووێژەكاندا یاكوبسێن دەڵێ كاتێك وەكو هەڵەچنی، وەرگێڕانە جیاجیاكانی شیعرەكانی پوشكین بەدو زمانی پۆڵۆنیاییو چیكی تاوتوێ دەكرد؛ لەرەوتی ئەو تاوتوێ كردنەدا زانی كە بەشێك لەوشە شیعریەكان – لەڕاستیدا بەشێك لەبابەتە شیعریەكان- ناتوانرێ بەزمانێكی دیكەو ەربگێڕدرێنەوە[٢٠]. (مۆكارۆفسكی)ش لەمەڕ ئەم خاڵە واتە وەرگێڕانی شیعرەكانی پوشكین بەزمانی چیك ڕایەكی لەم چەشنەی هەبو. ئەو لەو باوەڕەدا بو كەدەقی ئەدەبی وەرناگێڕدرێتەوەو نمونەی هێنایەوە كە (ئكسان تونیك) لەزمانی روسیدا لە بڕگەی وشەكاندا شوێن گۆڕكێ دەكات، بەڵام لەزمانی چیكدا تەنیا لەسەرەتای بڕگەی وشەوە دێت. هەربۆیە كاریگەریەك كە شیعرێكی پوشكین دەیخاتە سەر خوێنەری دەقە روسیەكە هەرگیز"ئەو كاریگەریەی" لەسەر خوێنەری دەقە وەرگێڕدراوە چیكیەكە نیەز یاكوبسێنیش لەوتاری(تیۆری ئەدەبیی رێزمان، ڕێزمانی تیۆری ئەدەبی)دا، باسی لەسروشتی ناچارانەی ژمارەیەك لەرێساكان كرد لەهەر زمانێكدا. بەبۆچوونی ئەو پێوەندیەك لەنێوان ئەم سروشتەو نەبوونی توانای وەرگێڕانی ئەو رێسایانە لەهەر زمانێكدا، هەیە. یاكوبسێن وەرگێڕانی(نێوان زمانی[interltigule]واتەگۆڕینی نیشانە وتەییەكانی زمانێك بۆ نیشانە ئاخاوتەییەكانی زمانێكی دیكەی بە (یەكێك لەجۆرەكانی وەرگێڕان) دەزانیو هەوڵی دەدا تا ڕێسای گشتی گۆڕینی نیشانە زمانیەكان

بدۆزێتەوە. ئەو لەوتاری لایەنە زماننانسانەكانی وەرگێڕان)دا (١٩٥٩)[٢١]. سێ جۆرە وەرگێڕانی لێك جیاكردەوە:

١) وەرگێڕانی(نێو زمانی diachroic یان دوبارە گوتنەوەی ڕاڤەی نیشانە زماننانسەكان بۆ نیشانە زماننانسانەكانی دیكە، ئەگەر هاتو هەردو گرووپی نیشانەكان سەربە یەك زمان بن. وەكوو ڕاڤەی دەقێكی كۆنی فارسی، بەزمانی فارسیی ئێستا.

٢) وەرگێڕانی (نێوان زمانی [interlinguale]، یان ئەو شتەی كەبە شێوەیەكی باو بەوەرگێڕان لەقەڵەم دەدرێت:"واتە" ڕاڤەی نیشانە زماننانسەكانی زمانێك بۆ نیشانە زماننانسانەكانی زمانێكی دیكە.

٣) وەرگێڕانی نێوان نیشانەیی [intersemiotics]یان وەرگێڕانی نائاخاوتەیی، یان راڤەی نیشانە زماننانسەكان بۆ نیشانە گەلی سیستەمەكانی دیكەی سیمبۆلۆژیك وەكوو دروست كردنی فیلمێكی سینەمایی لەبەرهەمێكی ئەدەبی، یان كێشانەوەی وێنەگەلێك لەسەر بنەمای چیرۆكەكانی كتێبی پیرۆزو جۆری یەكەم، كتومت هەمان گۆ كردنی واتایی نیە هاوواتا وشەییەكان هەمیشە كۆمەڵە جیاوازیەكی وردیان لەگەڵ یەكدیدا هەیە. (بێ توانایی)و(بێچارەیی) لەوانەیە لەفەرهەنگی وشەكاندا هاوواتابن و بەڵام كتومت یەك واتایان نیەو لە چەندین بواری جیاجیادا بەكاردێن. لەلایەكی دیكەشەوە بە گۆڕان لە فۆرمی ئاخاوتندا واتاش گۆڕانی بەسەردادێ. ئەو گوند نشینەی كەلەگەڵ هاوڕێكەیدا دەڵێ:(چ شەوێكی ناخۆشە، هەوا گەرمی كردووەو) باس لەشەوێكی تایبەت دەكات. بەڵام نیما (یوشیج) كاتێك دەڵێ: (شەو هەیە/ شەوێكی گەرمو لەشەوێكی تایبەتی دەدوێ بەڵام كاتێك نیما دەڵێ " شەو هەیە هەوا گەرمەو خاك.. " هێما بۆ گشتێك دەكات، كەلەزمانی شیعردا هێمایەكە بۆ كەش و هەوای دڵرفێنی ژیانو دركەیەكیشە بۆ داخراویی سیاسیو كۆمەڵایەتی. لەجۆرەكانی دووەمو سێیەمی وەرگێڕاندا، كە یاكوبسێن هێناویەتە بەر باس، ئاسانتر دەتوانین (گۆڕانی واتایی) نیشان بدەین، بەدەربڕینیتر هەرچەند دەكرێ یەكەكانی رەمز بە وردترین شێوە لەزمانی یەكەم (زمانی سەرەتا) بەزمانی دووەم (ئەو زمانەی كە وەرگێڕانەكەی پێ كراوە) و ەربگێردرێت، بەڵام ئەنجامی كارەكە، گەیشتن بەواتای سەرەكی لێ ناكەوێتەوە[٢٣]. هاوواتای وردی واتاناسانە لەوەرگێڕاندا دەست ناكەوێ. هەربەو چەشنە كە وشە هاوواتاكان لەیەك زماندا خاوەنی واتایەكی یەكسان نین، وشە هاوئاستەكانی تریش لە زمانە جیاجیاكاندا واتاگەلێكی یەكسانیان نیە هەروشەیەك وەبیر

PDF4Kurd

هێنەری (واتای ناوەکی) زۆرە کە ژمارەیەکیان لەوەرگێڕان نایەن‌و هەموو واتاکان بەهۆی وشەیەکەوە وەرناگێڕدرێن. لەشیعردا زمان بەکەڵکی خولقاندنی واتای فرە چەشن دێت‌و گواستنەوەی ئەم هەموو واتایە لەرێگەی وەرگێڕانیان بۆ زمانێکی دیکە یان دەربڕینی دیکە ئەنجام نادرێت. لە شیعردا خودی زمان گرنگەو (ئامانج داهێنانی ئاخاوتەییە). گواستنەوەی واتا ناوەکیەکان یان ئەو کاریگەریە سۆزداریانەی کەهەڵقوڵاوی بەکارهێنانی رێسا شاعیرانەکانن (لەهاونشینی واتای وشەکان تا کێشی شیعرو..)کەلەزمانێکی تایبەتی‌دا دروستدەبن،"گواستنەوەیان"بۆ زمانێکی‌تر ئەستەمەو نایەتە ئەنجام: (شیعر بەپێی پێناسەکەی خۆی وەرناگێڕدرێت. تەنیا دەتوانی شوێن گۆرکێی داهێنەرانە ئەنجام دەی: یان شوێن گۆڕکێ لەنێو زمانێکدا ـ لەفۆرمێکی شاعیرانە بۆ فۆرمێکی دیکە ـ یان شوێن گۆڕکێ لەزمانێك بۆ زمانێکی دیکەو یان لە کۆتایی‌دا، شوێن گۆڕکێی نێوان نیشانەیی ـ لەسیستەمێکی نیشانەیی بۆ سیستەمێکی‌تر بۆ نمونە لەهونەری ئاخاوتەیی بۆ مۆسیقاو یان سەما، یان سینەما، یان نیگار کێشان) [٢٣]. لێرەدا خاڵێکی گرنگ دێتە گۆڕێ: بەپێی لۆژیکی یاکوبسێن و مۆکارۆفسکی ـ شیعر وەرناگێڕدرێت. واتە ناتوانین شیعر (وەکو دەقی رەسەن) بەچەشنێکی وردو تەواو وەرگێڕینە سەر زمانێکی‌تازە. لەم رێگەیەدا بەربەستی زمانناسانەو واتاناسانە هەن‌و ناتوانی بەسەریاندا باز بدەی. بەڵام چ دەبێ ئەگەر چاوەڕوانیی گوێگر: "یاخوێنەر" لەرورووبوونەوەی لەگەڵ دەقی (وەرگێڕدراوی شیعرێك) لەبنەڕەتدا ئەوەنەبێ کە دەقی رەسەن لەنێو سیستەمی نیشانەکانی زمانی تازەدا، بەبێ هیچ جیاوازیەك بدۆزیتەوە؟ ئەگەر خوێنەر لەگەڵ ئەم(دەقی نوێ)یەدا وەکوو شیعرێکی نوێ بەرەوڕوبێت‌و وەکو (واقیع)ێکی نوێی ئەدەبی پەسەندی بکات‌و لەفیکری ئەوەدا نەبی کەلەگەڵ(دەقی کۆن‌و رەسەن)دا بگونجێت، چ ڕودەدات[٢٤] یاکوبسێن‌و فۆرمالیستەکان کەشیعر نەئایدیا گەلێکی بەیانکراوەو نەڕون کردنەوەی‌گریمانەکان‌و وێنەکان. لەلایەکی‌ترەوە ئەمەشیان وتووە کە (نیازی نوسەر)و بەگشتی ئامادەیی ئەدەبیی نوسەر گرنگ نیە. ئەوان شیعریان تەنیا بەڕووداوێکی، زمانی ناسیوە. کەوابو دەبێ دانی پێدا بنێن کەلە و ەرگێڕانی هەرشیعرێکدا،(شیعری نوێ) یان (دەقی دووەم) خۆی ڕووداوێکی زمانیی تازەیە. بەپێی هەمان ئەو رێسایانەی کەلەمەڕ "دەقی سەرەکی" واتە شیعر لەزمانی یەکەمدا بەکاردەهات" بەمەبەستی ئەوەکە" تا ڕون بکاتەوە جوانە یان نا، ئەم شیعرە تازەیە دەتوانێ جوان یان ناشیرین

بێت. بۆ نمونە وەرگێڕانێك لەشیعری ریلکە (چامەکانی دینۆ) چەندین سال لەمەوبەر وەرگێڕدرایە سەر زمانی ئینگلیزی ئەوەندە ورد نیە [٢٥]. ئێستا وەرگێڕانی نوێی ئەم شیعرە بڵاو کراوەتەوەکە (وردتر)ە "واتە لەچەقی (ویستی شاعیر) نزیکترە" [٢٦].

بەڵام وەرگێڕانی یەکەم (شیعرێکی ئینگلیزیی) جوانترە. هیچ کام لەودو وەرگێڕانە شیعری ریلکە نین (ئەو شیعرە تەنیا بەزمانی ئەڵمانی هەیە)، هەردوکیان ڕووداوگەلێکی تازەن و یەکەمینیان چەند بەرابەر جوانترە، جوانترە لەزۆربەی شیعرەکانی شیعرە ئینگلیزیەکان.ئەم" واقیعە ئەدەبیە نوێیە" تەنیا پێوەندیەکی نێوان دەقی [intertextuality] لەگەڵ (شیعرە رەسەنەکە)دا هەیە. بەلام ئەمانە دو جیهانی جیاوازی واتایین، جیا لەلێکچونەکان‌و نزیکایەتیەکان‌و دواجار هەرهەمان ئەو مەودایەیان لەگەڵ یەکتردا هەیە کەکەرەستەکانی دەربڕینی شاعیرانە لەهەردو زمانی ئەڵمانی‌و ئینگلیزی لەدەیە سەرەتاییەکانی ئەم سەدەیەدا، لەگەڵ یەکدیدا هەیانبو. لێرەدا ئەم پرسیارە دێتە پێشەوە: ئێستەکە شیعر ەرناگێڕدرێت، ئایا وەرگێر (ئازاد)ە کە (دەقی رەسەن) پشت گوێ بخات بۆ ئەوەی بتوانێ شیعرێکی تازەو جوان بخولقێنێ؟ بەراوردی وردبینانەی ئازادی وەرگێڕی شیعرو پێوەندیەکانی نێوان دەقی دووشیعر، لێکۆڵینەوەی سەرەکین کەهێشتا لەبارەیانەوە زۆر نەکۆڵراوەتەوە.

یاکوبسێن لەساڵی ١٩١٩ نوسیی:(خاڵی سەرەکی‌و دەگمەنی شاعیری، ئاراستە کردنی (شاعیریە) بەرەو دەربڕین)(شاعیری هیچ نیەجگە لەگوزارە) =دەربڕاو =untterance(کەبەرەو دەربڕین ئاراستە دەبێت)[٢٧]. یاکوبسێن ئەم جەختەی لەسەر (دەربڕین) لەساڵی ١٩٣٣ دوبارە بەم چەشنە هێنایە بەرباس: (لایەنی شاعیرانەی ئاخێو لەم خاڵەدا ئاشکرا دەبێت کە وشە چەشنی وشە بەکاردێت نەك وەکوو جێ نشینی سادەی شتێك یان دەربڕینی هەستیارانە) [٢٨]. ژێرار ژێنت نوسیویەتی: (لەبیرم نیە کەلەسەر شریتی بەرگی کام لەبەرهەمەکانی ریمۆن کۆنۆ ئەم گفتوگۆ خەیاڵیە چاپ کرابو: (ئیستالین: کێی لەێوە کە بەئاو نەڵێن ئاو قازانج دەکا؟ کۆنۆ: من) [٢٩]. یاکوبسێن جەختی لەسەر ئەم ڕا دیاردەناسانەیە کرد کە وشە دەبێ وەکوو"خودی وشە" لەبەرچاو بگیرێ نەوەکو (ئاماژە بەشتێکی دەرەکی لەزماندا). لە (وتار گەلێك لەبارەی زمانناسی گشتیەوە) نوسیی کە لەشیعردا ئامانج خودی وشەیە نەك ئەو شتەی کە وشە دەری دەبڕێ. لەدەقێکدا کەلە دواساڵەکانی ژیانی یاکوبسێندا بڵاوکرایەوە [٣٠]، ئەو نوسیی

PDF4Kurd

کەبناغەی ئەم ڕایەی خۆی دەبێ لەبیروڕاکانی هوسرێلدا بدۆزینەوە و و تی کەلەساڵی ١٩١٢دا کەهێشتا قوتابیی قۆناغی دواناوەندی بوو " تەمەنی" لەشازدەساڵ تێنەدەپەڕی، " لەرێگەی" خوێندنەوەی شیعرەکانی نوالیس‌و مالارمە زانیبووی کەواتای شیعر خودی شیعرەو سروشتی ئاماژە ئاسای (شیعر) گرنگ نیە. نوالیس شیعری بە (دەربڕینی لەپێناو دەربڕین) ناودێر کردبوو، ئەم رستەیە وەکو تیشکێك هەمیشە ڕێ ڕونکەرەوەی یاکوبسێن بوو. تۆدۆرۆڤ پێی داگرتووە کە یاساکەی نۆوالیس یەکێك لەگرنگترین سەرچاوەکانی تیۆری فۆرمالیستەکانە لەبارەی شیعرەوەو هەرچەشنە هەوڵدانێك بەمەبەستی پێناسە کردنی "ئەو یاسایە" یان ڕون کردنەوەی واتاکەی لەڕێگەی پەخشانەوە بەئەنجامێکی هەڵە دەگات[٣١]. لەزۆربەی کتێبەکاندا هەوڵ دراوە تا(شیعرە هەستەم‌و ئاڵۆزەکان)ی شاعیران لەرێگەی پەخشانەوە (واتاکەیان لێك بدرێتەوە) . واتە شیعر لەتاکە هۆی هەبوونی خۆی- زمانە تایبەتیەکەی ـ جیابکرێتەوە؛ وازانراوە کەبەجیا لە فۆرمی دەربڕین هێشتا دەتوانێ واتایەکی هەبێت. (راڤەی سودی) چەند سەدە لەمەوبەر بەمەبەستی (لێکدانەوەی) شیعرەکانی حافێزی شیرازی نوسرا، کە نەراڤەیەك لەسەر ئەو شیعرانەو نەڕونکردنەوەی دژواریەکانی. لاسایکەران‌و قوتابیانی سودی هەبوو. تەنانەت ئێستەشی لەگەڵدا بێت پێیان وایە کەدەتوانرێ واتای دێڕە شیعرەکانی حافێز لەژێریانەوە بنوسرێ. ئەنجامی گاڵتەجاڕانەی کاری ئەوان وەبیر هێنەری کاری ئەو نوسەرە فەرەنسیەیە کەهەوڵی دەدا شیعرەکانی مالارمە (بەزمانی پەخشان) وەربگێرێ؛ واتە واتاکەیان دابڕێژێتەوە (لەم کارەدا بەقەد لاسایی کەرەوەکانی سودی) شێلگیر(بوو) مۆریس بلانشۆ لەرەخنەکردنی ئەم مێتۆدەدا نوسیی:

بەرهەمی شاعیرانە ئاماژەیەکی واتایی تەنیای هەیەو پێکهاتەکەی رەسەنەو سادەنەکراو.. یەکەمین سروشتی ئاماژەی واتایی شیعر ئەمەیە کەهیچ چەشنە گۆڕانێکی لواو لەزمانێکدا "کەخودی شیعرەکە" بەو "زمانە" بەیان دەکرێ، پەسەند ناکا. لەزمانی ناشاعیرانەدا دەتوانی لەدەسەلاتی زمان رزگار بی، بەڵام لەزمانی شاعیرانەدا، بەتەواوی بەپێچەوانەی زمانی ناشاعیرانە، شیعر تەنیا لەتاکە فۆرمێك کە " خۆی" لەنێویدا بەیان دەکرێ، هەیە. واتای شیعر جگە لە"چوارچێوەی" کۆی شیعر لەشوێنێکی دیکەدا نیە، تاوەکو فریای ئەوە بکەوین کەلەو فۆرمە

کەبەخۆیەوە گرتوویەتی جیای بکەینەوە، لەنێو دەچێ. ئەوەی بەشیعر واتا دەبەخشێ، کت و مت هاوڕێیە لەگەڵ ئەو شتەی کەهەیە [٣٢].

بڕوا بەسەربەخۆیی زمانی شاعیرانە لەواتا، تەنیا ڕای فۆرمالیستەکان‌و یاکوبسێن نەبوو، ژان پۆل سارتەریش لە کتێبی (ئەدەبیات چیە؟) شیعرو پەخشانی لێك جیا کردۆتەوە: (شیعر وشەکان وەکو پەخشان بەکار ناهێنێ. تەنانەت دەبێ بوترێ کەلە بنەڕەتدا بەکاریان ناهێنێ. واتە (کەڵك) لەوشەکان وەرناگرێ. دەبێ بڵێم کەسوودیان پێدەگەیەنێ. شاعیران لەو کەسانەن کەناچنە ژێرباری کەڵك وەرگرتن لەزمان، بەواتا نایانەوێ وەکوو ئامرازێك کەڵکی لێوەربگرن بەدوای (ناولێنانی) جیهان ناکەون[٣٣]. ئەم ڕوانگەیە سەرەتا ڕووی لە ئەرکی زمان لەئەدەبیاتەو نەك ئەرکی ئەدەبیات لە ژیانی کۆمەڵایەتی‌دا، بەڵام بەم واتایەنیە کە سارتر خاڵی دووەم پشت گوێ خستووە. فۆرمالیستەکانیش لەهەمبەر ئەم خاڵە کەمتەرخەم نەبوون لەپاری پێشودا وتەیەکم لەیاکوبسێن بە نمونە هێنایەوە کەنیشانی دەدا ئەو هونەری بە(بەشێك لە (واقیع)ی کۆمەڵایەتی) دەناسی‌و لەبەرانبەر کاریگەری کۆمەڵایەتی شیعر هەستیار بو. شیعر رێسا قاڵبیەکان دەشکێنێ. زمان (وێران) دەکا، (خو)ی ئێمە لەڕوانین بۆ جیهان، بون‌و خودو لەم رێڕەوەدا خودی ئێمە دەگۆڕێت. یاکوبسێن نوسیویەتی:(ئەو تاقمە لە خەڵکی چیك کەشیعرەکانی نێروالیان خوێندۆتەوە. بەجۆرێك جیاواز هەستی خۆیان دەدەبڕن، ئەوینی خۆیان بەجۆرێکی دیکە دەنوێنن‌و لەگەڵیدا دەژین یان لەمەڕ سیاسەتەوە، بەچەشنێکی تازە دەدوێن) [٣٤]. کەوابو لایەنی گۆڕێنەری شیعر هەمان (ناسیاوی سڕینەوە) یە. مێتۆدی یاکوبسێن لە تاوتوێ کردنی زمانی شیعردا، بەهیچ جۆرێك بەواتای رەتکردنەوەی گرنگیی هەوێنەکانی بەرهەمی شاعیرانە نیە. ئەو دەریخست کەبۆ ناسینی واتاکان دەبێ لەزمانی شیعرەوە دەست پێ بکەی‌و نەك پێچەوانەکەی (لەوتاری) پاسترناك(یاکوبسێن هەوڵی‌دا تاواتای بەرهەمەکانی شاعیر بدۆزێتەوە. ئەو نیشانەی کەشاعیر بەیارمەتی چەندین جۆر لەخوازەکانی دەربڕین، باتایبەتی خوازەی رەها [m e tonomy – synecdoce] هەمیشە کردەوەی بکەرو شوێن‌و هەڵکەوتی شوێنی لەجێی کردەوە داناوە. بەم جۆرە (زنجیرەیەك لەهەڵکەوتە بەرجەستەکان و شوێنەکان) لەشیعرەکانی (پاسترناك) بوون بەڕون کەرەوەی دۆخی زەینی‌و کردەوەکانی ژیانی شاعیر. یاکوبسێن بناغەی خۆ پەسەندی شیعرەکانی پاسترناکی لەم خاڵەدا زانی [٣٥].

PDF4Kurd

(٣)

کردەی پێوەندی لەسەر پەیام دامەزراوە. لەزمانی رۆژانەدا کەکاراییو ئەرکی پراکتیکی هەیە، زیاتر جەخت لەسەر بواری واقیع دەکرێت. بوارێك کەپەیام لەسەری دامەزراوە. لەو شوێنەکە ئەگەری بەدحاڵیبوون لەلای وەرگری پەیام پێشبینی ئەکرێ، جەخت لەسەر نیشانەکانو رەمزەکانی زمان دەکرێت. بەلام لەهونەری ئاخاوتەییو شیعردا، جەختەکە لەسەر خودی پەیامەو نەك بارودۆخو هەڵکەوتە دەرەکیەکان. لەشیعردا پێوەندیە ناوەکیەکانی توخمەکانی ئەم پێکهاتەیە زیاتر گرنگ دەبن. یاکوبسێن رێسایەکی گشتی بۆ تێگەیشتن لەم پێوەندیانە پێشنیار کرد: بەکارهێنانی دوو بنەمای گرنگی زماننناسی واتە هەڵبژاردنو لێکدان. ئاخێوەر بەشەکانی ئاخاوتن لەنێوان بابەتە هەمەرەنگە لێکچووەکان هەڵدەبژێرێو، تائێرە کارەکەی پێوەندی بە تەوەری جێنشینیی زمانەوە هەیە. بەلام خاڵی گرنگ، لێکدانی وشەکان کەدەبێتە پێکهێنەری رستەکانو، لێرەدا کارەکە بەتەوەری هاونشینی زمان دەبەسترێتەوە. بەڕای یاکوبسێن جەخت کردن لەشیعردا نەك لەسەر هەڵبژاردن بەڵکوو لەسەر لێکدانە. وشەکان لەسەر بنەمای سروشتی مۆسیقا هاوسەنگیو هاوشێوەیی (بۆ نمونە هاوسەنگی فۆنیمەکانو لەسەر بنەمای یاسا فۆنۆلۆژیکیەکان) لەریتمێکی تایبەتیدا ریز دەبنو ئەم لێکدانە دەبێتە دروستکەری هاوشێوەیی لەنێوان نیوە دێرەکان کەهەندێ جار (سینتاکسی شیعری)ی پێ دەڵێن. بەکارهێنانی فۆرمە گونجاوەکانو هاوسەنگیی توخمەزمانیەکان دروستکەری پێوەندی سەرەکیە لەشیعردا[٣٦]. لەبەر ئەوە کەزمان لەکۆمەڵە توێژێك کەبەجۆرێك هاوکات پێکەوەن، پێکهاتوە، ئەم هاوسەنگیە لەهەموو ئاستەکانی شیعردا دەردەکەوێ. هیچ بەشێکی پێکهاتەیەك ناتوانێ بگۆڕێ، بەبێ ئەوەی گۆڕان بەسەر بەشەکانی دیکەدا بێنێ. کەوابوو گۆڕانەکان بەپێی رادەی بەشەکان دەناسرێنەوە. یاکوبسێن هاوڕێ لەگەڵ لکۆد لیۆ شتراوس لەوتارێکی بەناوبانگدا کەلەبارەی شیعری (پشیلەکان) ی بودلێر نوسیی، هەر شیعرێکی بەپێکاهتەیەك دانا کە هەڵگری توخمگەلێکە کەبەپێی پلەی جیاوازی زمانی لەگەڵ یەکدیدا تێکەڵ دەبن. شیکردنەوەی شیعر شتێك نیە جگە لەشیکردنەوەی ئەم تێکەڵیانە. ئامانجیو تارەکەی یاکوبسێن لیۆ شتراوس بەگوتەی خۆیان ئەمەبوو کەبۆیان دەرکەوێ کەشیعری بودلێر لە شتێك دروست کراوە[٣٧]. تێگەیشتن لەهاوسەنگیو دژایەتی، لێکچونەکانو نزیکایەتیە فونیمیو

رێزمانیەکان لەلایەكو بەرانبەریە فونیمیو ریزمانیەکان لەلایەکی دیکەوە بنەمای کاری ئەوان بو [٣٨]. ئەرکی ئەدەبیی پەیام لەبنەڕەتدا تەمومژاویەو بەئاسنی واتاکەی نادۆزرێتەوە. ئایا دەتوانین ئاڵۆزیی وەکوو(فۆرمی وێرانکەری رێساگەلی وشەکان)پێناسە بکەین؟ پەیامی زۆرهەن کەیاسا سینتاکسیو ئاخاوتەییەکان، واتە رێسا لێکدەریەکانی وشەکان لەزماندا لەنێو دەبەن، وەکوو لێکدانی واکەکان بەجۆرێك کەواتا دروست ناکەن؛ یان لێکدانی وشەکان بەبێ رێسا رێزمانیو سینتاکسیەکانی زمان، بەجۆرێك کەلە ڕوانگەی واتاناسانەوە تەمومژاوی یاك یەکسەر بێ واتابن چەشنی نمونەی بەنابانگی چۆمسکی (باوەڕە بێڕەنگە سەوزەکان بەتووڕەییەوە نوستون). ئەم لایەنە ئاڵۆزانە کە بەئاشکرا وەکوو وێرانی وشەکانن. هەموو جارێك کاریگەریی جوانناسانەیان نیە بەلاّم بەپێی ڕای یاکوبسێن لەگەوهەری ئەرکی ئەدەبی نزیکترن؛ چونکە شکاندن تێپەڕین (لەئاستی) رەمزە واتاییەکان سەرنجی بەرانبەر "گوێگر یان خوێنەر" بۆ نێوەڕۆکێکی تازەی واتایی ڕادەکێشێ. ئۆمبێرتۆئیکۆ دەنوسێ:

دەقی جوانناسانە، جۆرە فۆرمێکی کورتو ئەزمونیەو لەپێناو هەموو لایەنەکانی ئەرکی نیشانەکان. چونکە فۆرمە فرە چەشنەکانی داوەریو کردار وەکوو یاسا سەرو ـ سیمۆلۆژیکەکان پێکهاتون، تەواوی ئەرکە بەرهەم هێنەرەکان دەنوێننو هەر جۆرە کارێکی بەرهەمهێن ڕوندەکەنەوە.. بێهودەنیە کەنیشانەناسان هەمیشە ئوگریی خۆیان بۆ ئەزمونە جوانناسانەکانو دەقە ئەدەبیە هونەریەکان نیشان داوە. بەلام هۆی تریش لەبۆ ڕوانگەی سیمبۆلۆژیك بۆ دەقە جوانناسانەکان هەیەو واچاوەڕوان دەکرێ کە بەتاوتوێ کردنی ئەم دەقانە زۆربەی ئەوپرسیارە گرنگانەی کەفەلسەفەی نەریتی جوانناسی بەچارەسەر نەکراوی هێشتویەتەوە، ئێستا بتوانری وەلاّم بدرێتەوە[٣٩].

زۆربەی رێبازە جوانناسیو فەلسەفیەکان، لەجێی رونکردنەوەی ئەرکی ئەدەبیو پێداگرتن لەسەر فۆرمی پەیام، خەریکی لێکۆڵینەوەی ئەو کاریگەریانە دەبن کەبەرانبەرەکانی"گوێگر یان خوێنەر" بەرهەمی هونەری هەستی پێدەکەن (وەکوو پێناسەی بێندتۆ کرۆچە لەمەڕ هونەر) [٤٠]، لەحاڵێکدا بەوتەی ئیکۆ خاڵی سەرەکی لێرەدایە کەبەرانبەر هەست بەچ شتێك دەکا نەوەك ئەوە کەبۆچی هەست پێدەکات. بەدەربڕینیتر نیشانەناسی بەدوای دۆزینەوەی وەلاّمێکی وردتر بۆ (چۆنیەتی کاریگەری

PDF4Kurd

دانانی بەرهەمی هونەری)یە [٤١]. ئەوەی کەیاکوبسێن باسی لێوە دەکا خاڵی بنەمایییە لەتاوتوێ کردنی پێکهاتەیی دەقی جوانناسانە:

بابەتی تیۆری ئەدەبی بەر لەهەموو شتێك وەڵام دانەوەی ئەم پرسیارەیە (کە): چ شتێك پەیامی ئاخاوتەیی دەگۆڕێت بۆ بەرهەمی هونەری؟ ئەم بابەتە پەیوەندی بە جیاوازیی تایبەتی هونەری زمانی لەگەڵ هونەرەکانیترو جۆرەکانی دیکەی رەفتارە زمانیەکانەوە هەیە هەرلەبەر ئەم هۆیە تیۆری ئەدەبی پلەی یەکەمی لەنێوان توێژینەوە ئەدەبیەکانیتردا هەیە.(تیۆری ئەدەبی ڕونکەرەوەی کۆمەڵە خاڵێکی ئاڵۆزی پێکهاتەی زمانیە. دروست بەهەمان شێوە کەشیکردنەوەی نیگار کێشی ڕونکەرەوەی پێکهاتە وێنەییەکانە. لەبەر ئەوە کەزمانناسی زانستی گشتی پێکهاتە زمانیەکانە، تیۆری ئەدەبی بەبەشێك لە زمانناسی لەقەڵەم دەدرێت. (بەئاشکرا زۆر لەبابەتەکانی توێژینەوەی تیۆری ئەدەبی تەنیا لە چوارچێوەی هونەری زماندا قەتیس نابنەوە. دەزانین کەدەتوانری فیلمێکی سینەمایی لەرۆمانی بەرزاییە (با)گرەکان دروست بکرێ، ئەفسانەکانی سەدەکانی نێوەڕاست چەشنی وێنە دیواریەکان یامینیاتۆریەکان بکێشێتەوە، لەشیعری پاش نیوەڕۆی هونەرێك "جنۆکەی جەنگەڵی"دەتوانی شیعرێکی مۆسیقایی، چامە [باڵەBallad]یەك یا بەرهەمێکی گرافیك دروست بکەی. هەرچەندیش ئەم وێناکردنەکە(ئیلیادو ئودیسە)بگۆڕین بۆ (چیرۆکە وێنەییەکان)سەرسوڕهێن بێ، بەلام تەنانەت بەلەنێوچونی فۆرمی زمانناسانەی ئەم بەرهەمانە، ژمارەیەك لەتوخمە پێکهاتەییەکانی کردار دەمێننەوە. دەتوانین ئەو وێنانەی کە بلیك بۆ (کۆمیدیای یەزدانی) کێشاویەتەوە بەکەم بزانین. بەلام هەرئەمە کەکارێکی لەم چەشنە ئەنجام دراوە قبەو واتایەیە کەهونەرە جیاوازەکان لەگەڵ یەکتڕجدا دەکرێ بەراورد بکرێن خاڵ گەلێکی پەیوەندیدار بە سەردەمی باروك، یا هەرمێتۆدێکی مێژویی دیکە لەچوارچیچوەی هونەرێکی تایبەتیدا تێدەپەڕن. کەسێك کەلەدوی ڕۆڵی(میتافۆر لەنێو بەرهەمەکانی سورریالیستەکان دەگەڕێ، هەستەمە بتوانێ لەئاست وێنە نیگار کێشیەکانی ماکس ئێرنست یا فیلمەکانی لوییس بۆنۆئل (چاخی زێڕین)و سەگی ئەندەلوس بێدەنگ بمێنێتەوە. بە کورتی، زۆر لەتایبەتمەندیەکانی تیۆری ئەدەبی، نەك تەنیا بەزانستی زمان، بەڵکو بەکۆی تیۆری نیشانەکان یان بەدەربڕینیتر بەنیشانەناسی گشتی بەستراونەتەوە. بەڵام ئەم یاسایە، نەك تەنیا لەمەڕ هونەری زمانیەوە، بەڵکو لەبارەی هەموو فۆرمە زمانیەکانیشەوە ڕاستو

گونجاوە، چونکە زمان لەزۆربەی تایبەتمەندیەکانیدا لەتەك سیستەمە نیشانەییەکانی دیکەو ڕەنگە تەنانەت لەگەڵ کۆی ئەم سیستەمانەدا هاوبەش بێ [٤٢].

پێگەی شیعر لەئاخێوی جوانناسانەی هەر سەردەمێکدا کامەیە؟ یاکوبسێن بۆ و ەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە یارمەتی لەچەمکی (دەسەڵات) و ەرگرت کەلە نێوان فۆرمالیستە روسیەکاندا باس گەلێکی خولقاندبو. یاکوبسێن لەدواندەریەکانیدا لەزانستگای مازاریك لەبرێنو (چیکۆسلۆڤاکی)دا لەساڵی ١٩٣٥ کەلەژێر ناوی (هۆکاری زاڵ) بلاوکرایەوە باسی لەم خاڵە کرد [٤٣]. لەم کۆمەڵە دواندەریەدا، یاکوبسێن هۆکاری زاڵی بەم جۆرە پێناسە کرد: (نێوەڕۆکی چڕی بەرهەمی هونەری کەدەسەلاتدارو گۆڕێنەری توخمەکانیترە. دەسەڵاتەکەی وەکوو گرنتی یەکڕەنگی پێکهاتەی بەرهەمە... دەتوانین هۆکاری زاڵ نەك تەنیا لەبەرهەمە ئەدەبیەکانی هونەرمەندێك، یان لەیاسایەکی شیعری یان لەکۆی رێساکانی رێبازێکی شیعری تایبەتیدا، بەڵکو لەهونەری سەردەمێکی تایبەتی کەچەشنی (گشتێك)یش دێتە ئاراوە بدۆزینەوە) (٤٤).

هونەری نیگارکێشی بەسەر ئەوروپای سەردەمی رێنسانس زاڵبوو هونەرەکانی دیکە مەیلێکیان بۆ "هونەری نیگارکێشی" هەبوو، مۆسیقا لەکۆتایی سەدەی هەژدەهەمو لەسەردەمی رۆمانتیسیزمدا، هونەری زاڵبوو. لەگەڵ بەکارهێنانی چەمکی زاڵ یاکوبسێن توانی رەخنەیەکیش لەسەر یەکەمین سەردەمی کاری فیکری فۆرمالیستەکان بێنێتەکایەوە. ئەو و ەبیری هێنایەوە: ئەو بۆچونە کەشیعر تەنیا بەخاوەنی ئەرکێکی هونەری دەناسی هەڵەیە:

(مەبەستەکان یا نیازە ناوەکیەکانی شیعر، لەگەڵ فەلسەفەو دیالکتی کۆمەڵایەتی پێوەندیان هەیە.. دروست بەهەمان شێوە کەشیعرێك لەچوارچیچوەی ئەرکی جوانناسانەی خۆی قەتیس نامێنێتەوە، ئەکری جوانناسانەش تەنیا لەچوارچێوەی شیعردا نامێنێتەوە) لەدواندەریەکاندا، لەوتاری ڕۆژنامە و تەنانەت لە راپۆرتە زانستیەکاندا هەندێجار بەرەوڕوی وشە گەلێك دەبینەوەکە (تەنیا بۆخۆیان) بەکارهاتوون‌و لەدەرەوەی خۆیانەوە "سەرچاوەیەکیان" نیە بۆی بگەڕێتەوە (٤٥). یاکوبسێن دەڵێ: "بەرهەمێکی ئەدەبی دەبێ وەکو پەیامێکی زمانی سەیر بکرێت کە ڕوەزاڵەکەی ئەرکی جوانناسانەیەتی. هەڵبەتە نیشانەی ڕونکەرەوەو تەواوکەری ئەرکی هونەری شتێکی نەگۆڕ نیەو بەردەوام بەیەکسانی

PDF4Kurd

نامێنێتەوە. هەر یاسایەکی ئەدەبی دیاریکراو، هەر کۆمەڵەیەك لەڕێسا ئەدەبیەکان لە سەردەمێکی تایبەتیدا، هەڵگری توخم گەلێکی توش‌و جیاوازەکە بەبێ ئەو " کۆمەڵە یاسایە" ناتوانی هیچ بەرهەمێکی ئەدەبی بخوێنیتەوە)[٤٦]. هەربۆیە (کامڵ بونی) شیعری دەتوانی لەگۆڕانکاریەکانی مێتۆدی دەربڕینی شاعیرانەدا بدۆزیتەوە. ئەگەر ئەم مێتۆدی دەربڕینە بەسیستەمێك بچوێنین، ئەو کات گۆڕانکاریە بەردەوامەکانی پەیوەندیە ناوەکیەکان (واتە پێوەندیەکانی ئەم سیستەمە کەفۆرمیان دەگۆڕن) دەبێتە هۆی دروستبونی (کامڵ بونی) زمانی شیعری. یاکوبسێن بەم ئەنجامە دەگات:

(لەنێو کۆی ڕێسا ئەدەبیەکاندا بەگشتی، یان بەشیچوەیەکی تایبەتی لەنێو زنجیرەیەك لەڕێسا باوەڕپێکراوەکان بۆ (هاتنەدی) چەشنێکی تایبەتی لەدەربڕینی ئەدەبی، ئەو توخمانەی کەلە بنەمای خۆیاندا گرنگیەکی پلە دوویان هەیە، دەبنە باوەڕ پێکراوو دەگۆڕێن بۆ توخم گەلێکی سەرەکی. لەلایەکی دیکەوە ئەو توخمانەی کەخاوەنی لایەنی (تایبەتمەندی) زاڵ بوون، دەبن بەهۆکاری لاوەکی‌و هەڵبژاردنیان دەبێتە کارێکی تەواو ئارەزومەندانە [٤٧].

هەر بۆیە بەڕای یاکوبسێن، لەیەکەم بەرهەمەکانی فۆرمالیستەکاندا، بەتایبەتی شکلۆفسکی، هەر بەرهەمێکی ئەدەبی وەکوو دوا نمونە دەزانراو گرنگی بە (کامڵ بونی) ئەدەبی نەدەدرا بەڵام لە (کامڵ بونی) دوانری کاری فۆرمالیستەکاندا (هەر بەهەمێکی ئەدەبی بە سیستەمێکی پێکهاتەیی ناسرا کەهاوڕێکی یەکی پشت بەستووی بە هیرارکی [hierarchy]ی توخمە ناوەکیەکانی خۆیەوە هەیە)و(کامڵ بونی) ئەدەبی بەجۆرە (شێوە گۆڕانێك) زانرا "کە" لەنێو ئەم هیرارکیەدایە. لەژانری تایبەتی ئەدەبیدا، ئەم هیرارکی دەگۆڕێت تەنانەت گۆڕانیش بەسەر ژانرەکانی‌تردا دێنێ. فۆرمالیستەکان بەیارمەتی (ارامیتری تیۆریی هۆکاری زاڵ) مێژووی ئەدەبی روسیایان دوبارە نوسیەوە. ئەم خاڵە پانتایی‌تریشی گرتەوەو پەیوەندی نێوان ئەدەبیات‌و پەیامە ئاخاوتەیی‌یەکانی دیکە (ش) هاتە گۆڕێ. تێگەیشتن لەگۆڕانکاریەکانی دەربڕینی ئەدەبی‌و(هۆکاری زاڵ) بوو بەرێ خۆشکەری کاری زماناسەکان:

ئەم لایەنە لەشیکردنەوەی فۆرمالیستی لەمەڕ، لەمەڕ بزەوتی زمانیی چونکە توانی رایەڵێك بۆ هاوڕێ کردن (دروستکردنی پێوەندی لەنێوان)مێتۆدی مێژوویی‌و نێوکاتی [diachronic] لەگەڵ مێتۆدی

هاوکاتی [syntogmatic] دروست بکا. توێژینەوەی فۆرمالیستی نیشانی‌دا کەگۆڕانکاری‌و (کامڵ بون) تەنیا خاوەنی هاوڕێکی بەردەوامی مێژوویی‌نیەو هەروەك، بۆنمونە بڵێین سەرەتا A هەبو و پاشان Bبەجێی ئەو پەیدا بو. بەڵکو گۆڕانکاریی، بەدیاردەیەکی هاوکات زانرا کەبە شێوەیەکی راستەوخۆ بەدەست دێ‌و بەهایەکی هونەری گونجاو لەگەڵ "ئەو گۆڕانکاریە" دروست دەبێت [٤٨].

پاشان یاکوبسێن خاڵێکی گرنگی دیکەی لەبارەی دیالکتیکی بەسترانەوەی بەرهەمی هونەری بەنەریتێکەوە کەتیایدا فۆرمی خۆی وەرگرتووەو (هەروەها) دابڕان لەو نەریتە(شی) هێنایە گۆڕێ: خوێنەری شیعرێك یان بینەری تابلۆیەکی نیگارکێشی بەباش لەدو سیستەمی جیاواز ئاگادارە: یەکێکیان ڕێسا نەریتیەکان‌و ئەوی دیکەش داهێنانە هونەریەکان کەوەکوو کۆمەڵە لادانێك لەو ڕێسایە خۆدەنوێنن. داهێنان"کاتێك دەکرێ" کەیەکسەر دژی ئەو بوارە نەریتیە بێت. توێژینەوەی فۆرمالیستی دەردەخات کەئەم هاوڕێی‌و هاوکاتیەی نەریت‌و دابڕان لێی دروستکەری گەوهەری هەربەرهەمێکی هونەریە) [٤٩].

باسەکەی یاکوبسێن دو ئەنجامی گرنگی هەیە: ١) وەکوو یارمەتیەکی تیۆری گشتیە بۆ ئەو هەوڵانەی کەبەمەبەستی ناسینی: (مێتۆدی دەربڕین) ئەنجام دراون. مەبەست بەرهەمی کەسانێك وەکو: هینریش وۆلفلین و لیۆ ئسپترێزرە.

بەراوردی‌و ردەکاریانەی لێکۆڵینەوەی فۆرمالیستەکان لەمەڕ دیالکتیك بەستراوەتەوە بە/دەرچون لەنەریتەکان. لەنێوان نمونەگەلی جۆراوجۆر کەبۆ سەلماندنی یاسای یاکوبسێن دەتوانین بیهێنینەوە، لەرستەیەکی یاسۆجیرۆ ئزو و ردبینەوە کەدوا بەرهەمەکانی سەردەمی ژیانی خۆی چاکترین نمونە بۆ بەستراونەوە بە (سیمبۆل)ی سینەمای کلاسیکی ئامریکاو دابڕان لێی:(من لەو باوەڕە(ش) نیم کەسینەما دەبێ یەك فۆرمی هەبێ. ئەگەر فیلمێکی باش دروست بکرێ، رێزمانی خۆی دروستدەکا) [٥٠].

(٤)

باسێك کەیاکوبسێن لەبارەی بەرامبەرێتی دوو شێوەی دەربڕینی‌پشت بەستو بە میتافۆرو پشت بەستوو بەخوازەی ڕەها هێنایە ئاراوە؛ یەکێك لەگرنگترین کارە فیکرەییەکانیەتی لەبواری تیۆری ئەدەبی‌دا. یاکوبسێن خۆی دەڵێ یەکەمین کەس باسی لەم جیاوازیە کردووە میکۆکرژۆفسکی زماناسی پۆلۆنیایی‌بووە. کرژۆفسکی زماناسێکی نەناسراوە کەجوانەمەرگ

PDF4Kurd

بووە، لەوتارێك لەژێر ناوی (دوچەشنە هونەری پشت بەستوو بە دوچەشنە هاوشێوەیی)دا دوفۆرم لەدەربڕینی هونەری یەکێکیان پشت بوستوو بەلێکچون‌و ئەوی دیکەیان پشت بەستو بەدراوسێیەتی [contiguity]ی جیا کردبویەوە[51]. یاکوبسێن لەیەکێك لەیەکەمین نوسینەکانی (واتە لەوتارێکدا لەبارەی (فۆتۆریسم) هێمای بۆ ئەم جیاوازیە کردو دوای چەند ساڵ دواتر لەدەستپێکی سەدەی ١٩٣٠دا لەوتارێك " بەناوی"(ئایا سینەما لەنێو دەچێ؟)و لەنوسخە (ئەڵمانی‌و چیك)یەکاندا " بەناوی" (چەند نوسراوێك لەمەڕ پاستڕناکەوە) (١٩٣٥) باسەکەی خۆی بەرەو پێشەوە برد. بەلام پاش چەند دەیەیەك خاڵی سەرەکی لەوتاری (دوڕوی زمان‌و دووچەشنە زمان پشێوی [anachronism] (١٩٥٦) ڕونکردەوە. دوا فۆرمی تیۆرێکی (یاکوبسێن)یش لەوتاری (زماننناسی‌و تیۆری ئەدەبی) دەدۆزینەوە.

یاکوبسێن دەڵێ کەچڕبونەوەی ئەم باسە لەسەر جیاوازیی میتافۆرو خوازەی رەها کاتێك بەلای ئەوەوە گرنگ بوکە بریك لەوتارێکدا ئەم ئەم پرسیارەی هێنابویە گۆڕێ: "ئێمە هەمیشە لەبارەی ئەو کارانەی کە بەئاشکرا ئاراستەکەیان بەرەو فۆرمە توێژینەوەمان کردوە. بەڵام لەبارەی ریالیزم چ دەتوانین بڵێین؟ " ئەم" هونەرە کەمەیلی بۆ ئەو بایەخانە هەیە کەلەدەرەوەی پانتایی هونەردان). پاش ساڵێك لەپراگ، یاکوبسێن لەوتاری (لەبارەی ریالیزم و هونەر ئەم خاڵەی هێنایە بەرباس کەشێوەی ریالیستی بەواتای دروستکردنی (وێنە گەل)ێکە کە(لەڕێگەی دراوسێیەتیەوە بەستڕابن بەیەکەوە)[52]. ئیدی بۆ یاکوبسێن ڕونبوو کە میتافۆر لەبنەمادا لەتەك لێکچون یاچاکتر بڵێین لەگەڵ جێنشینی توخمەکان پێوەندیی هەیە. لەحاڵێکدا کەخوازەی رەها لەگەڵ دراوسێیەتی یابەدەربڕینی‌تر لەگەڵ هاونشینیی توخمەکان پێوەندیی هەیە. لەو ڕۆژانەدا، یاکوبسێن پێی وابوو کە کەمیتافۆر زیاتر بە(نیازی) نوسەرەوە بەستڕاوەتەوە، خوازەی رەهاش زیاتر " پێوەندی" بەو بارودۆخانەدا هەیە کەلەنێو بەرهەمدا دێنە پێشەوە. بەڵام زوئەم رایەی بەلاوەنا، ئەو لەدەیەی ١٩٣٠ لەئەنجامی توێژینەوەیەکدا لەبواری تیۆری فیلم لەگەڵ کاروباری خوازەی رەها ئاشنا بوو و بۆی دەرکەوت کەبناغەی هونەری سینەما تۆگراف خوازەی رەهایە، چونکە وێنە بزواوەکان (وێنەی سینەمایی) لەسەر بنەمای هاونشینی دامەزراون نەك لێکچون یان جێ‌نشینی. "ئەمە" دۆخێکە کەبەتایبەتی لەوردبونەوە لەڕۆڵی مۆنتاژ لەسینەمای ئایزنشتاین‌و بەدوایەکدا هاتنی وێنەکان لەبەرهەمەکانی باستڕکیتۆن‌و چارڵی چاپلین دەناسرێتەوە[53].

یاکوبسێن نوسیویەتی:" چەندین ساڵ دواتر لەتاوتوێ کردنی زمان پشێوی‌دا بۆم دەرکەوت کە دوجۆری گشتی (زمان پشێوی)، هاوشێوەی میتافۆرو خوازەی رەهان لەیەکەمیاندا، بێ‌بەهایی [Narmlesseness]و هەڵەکان، زادەی لێکچون)ەکانی توخمە زمانناسانەکان (لەوی دیگەیاندا زادەی دراوسێیەتی) ئەو توخامانەیە. یەکەمیان لەهەڵبژاردن دروست کراوە، واتە لەسروشتی (جێنشینی) زمان‌و دووەمیان لەلێکدان دروست کراوە، واتە لەسروشتی (هاونشینی)[54]. بەرلەوەی باسەکە لەبارەی تیۆریەکانی یاکوبسێن درێژە پێبدەین، پێویستە کەهێما بۆ دوخاڵ بکەم. خاڵی یەکەم و تارێکە لەئاخن بام لەکتێبی (لەمەڕ شاعیری)(١٩٢٣) لەبارەی ئانا ئاخماتووا نوسیویەتی‌و لەوێدا شیعری سیمبۆلیستی روسیەکانی پشت بەستوو بەخواستن لەقەڵەم داوەو لەبەرانبەردا شیعری ئاخماتووای بە (چەشنی ڕەتکەرەوەی بنەمای میتافۆر) ناودێر کردووە[55]. لەم و تارەدا ئاخن بام کۆمەڵە یاسایەکی گشتی‌تریشی هێناوەتە بەرباس‌و شیعری پەیوەست بەخواستن زانیوەو بنەمای پەخشانی بەخوازەی ڕەها داناوەو، لەکۆتایی باسەکەیدا شیعری ئاخماتووای بە (تاکە نمونە) ناودێر کردوە کەبنەمای روانینی شاعیرانەی هەڵوەشاندۆتەوە. یاکوبسێن لەوتارێکدا لەبارەی پاستڕناك (١٩٣٥) دوی ئەم یاسایانە کەوت. یاسای ئاخنبام پرۆژەی سەرەتایی باسەکەیەو ئەگەر فراوانی کردبایەوە رەنگە بەئەنجامی تیۆری هاوشان لەگەڵ باسەکەی یاکوبسێن گەیشتبا. خاڵی دووەم، ئاماژەیەکی تافۆریکن سۆسێرە. ئەو جارێکیان ئەم گریمانەی هێنایە گۆڕێ کەرێسا هاونشینیەکان لەزماندا لەگەڵ رێسای (متداعی) زمان (کەئێستا بەتایبەتمەندی سیتەماتیکی زمان ناودێری دەکەین) جیاوازەو رەنگیشە هەریەکەیان بەکردەیەکی زەینی جیاواز بەستڕابنەوە. سۆسێر هەربەم ئاماژەیە ڕازی بوو رەنگە لەبەرئەوەی کەباسەکەی لەدەرەوەی پانتایی زماننناسی دەدی، درێژەی پێ‌نەدا. بەلام یاکوبسێن دوبارە بۆ ئەم جیاوازیە گەڕایەوە. بەڕای ئەو خواستن هاوڕێکی خاوەنی هاوڕێکی (سیستەماتیك)ەو خوازەی رەها خاوەنی هاوڕێکی هاونشینیە. کەوابو، دەتوانین بەدوچەشنە نقیسیار بگەین یەکێکیان میتافۆرو ئەویدیکەیان لەسەر بنەمای خوازەی رەها. هەندێ‌جار دەوانین هەردوو نقیسیارەکە لەنقیسیارێکی گشتیدا بدۆزینەوە، بەڵام بەهەرحاڵ دواجار یەکێك لەوانە بەسەر ئەوی دیکەیاندا زاڵە. یاکوبسێن وتاری(دوڕوی زمان و دوچەشنە زمان پشێوی) لەم خاڵەوە دەست پێکرد کەزمان (وەکو سیستەمەنیشانەییەکانی‌تر) خاوەنی سروشتێکی دوفاقیە.

PDF4Kurd

گوتارو نڤیسار هەرەیەکەو خاوەنی دوئەرکی جیاوازن: (هەڵبژاردنی بەشێك لەیەکە زمانناسەکانو لێکدانیان لەپلەیەکی ئاڵۆزتر)[٥٦]. میتافۆر پێوەندیی بەهەڵبژاردنەوە هەیەو کەبەواتای ئەگەری جێگۆڕکێیەو خوازەی رەها بەئەگەری لێکدانی زمان دەبەسترێتەوە، چونکە چۆتە نێو هۆکارە دراوسێیەکانی زمانو (واقیع) ئەوکەسانەی کەزمانیان هەڵدەنگوێ)توانای هەڵبژاردنە دروستەکانی زمانییان نیە، ناتوانن ئەو بابەتانەی کە پێوەندیان بەخوازەی رەهاوە هەیە دەربڕن:" لەئاخێوی ئاسایی‌دا، هەردو پرۆسەی هەڵبژاردنو لێکدان لەئارادان.. بەڵام لەژێر کاریگەری هۆکارێکی فەرهەنگی، کەسایەتی یا مێتۆدێکی ئتخێوی، یەکێك لەم دوانە بەسەر ئەوی‌دیکەیان زاڵ بێت ". یاکوبسێن پێی داگرت کە:" ئەو فۆرمە لەزمان هەڵەنگیۆی کەلە ئەنجامی نزیکایەتی وشەکان دروست دەبێت، بناغەکەی بۆ بەکارهێنانە) جیاجیاکانی(خوازەی رەها لەزماندا دەگەڕێتەوە)و[٥٧] (لەوزمان پشێویەی کەلەسەر بنەمای هاوچەشنیە، خواستن (نەلواو)ەو لەو زمان پشێویەی کەلەسەر بنەمای هاونشینیە خوازەی رەها نالویَ[٥٨]. میتافۆر جۆرێکە لەخوازە کەتیایدا وشە یارستەیەك کەڕونکەرەوەی دۆخێك، کەسێك، شتێك یان کردەوەیەکە لەسەر دۆخێك کەسێك، شت یان کردەویەکی دیکە دەلالەت دەکا تالەنێوانیاندا هاوچەشنی یان بەراورد پێك بێت. حافز دەڵێ: (اە ازان نرگس جادوکە چبازی انگیخت) ★ نێرگز لەجێی چاوی دڵخوازەکەی بەکاردێنیّ، یان کاتێك کەدەڵێ: (ستارەای بدرخشدو ماەمجلس شد) ★ باس لەخۆشەویستەکەی دەکات. "تەنیا" کاتێك واتای‌زمانی وشەکانی نێرگزو ئەستێرە مەبەستە کەئەوانە بەواتای گوڵێکی تایبەتی‌و ئەستێرەیەك لەئاسماندا بەکاربێ،، بەڵام ئەگەر مەبەست چاوی دڵدار یان خودی ئەو بێت، واتای میتافۆری هەردوو وشەکە مەبەستە[٥٩]. دەتوانین بڵێین میتافۆر بنەمای شیعرە، بەلام لەنیشانە نازمانیەکانیشدا گرنگیی هەیە: گوڵەگەنم لەئالآیەکدا نیشانەی پڕبەری‌و دارێکی وشك لەفیلمی (فیداکاری) ئاندری تارکۆفسکی بەنیشانەی ژیانە.وتەی خوازەیی ئەوەیە کەوشە،رستە یان کردەوەیەك بەواتایەك بەکاربێنین کەبۆ ئەو دانەنراوە[٦٠] خوازەی رەها جۆرێکی تایبەتیە لەئاخێوی خوازەیی کەتیایدا گشت لەجێی

* ئاخ لەو نێرگزە جادوییە کەچ ئاژاوەیەکی نایەوە. (و).

* ئەستێرەیەك درەشایەوە و بووبە مانگی کۆڕەکەمان (میوانی یان هەرشتێکی‌تر) (و).

کەرت، بێت، یان کەرت لەجێی گشت. شێخ نیزام ئەلمولك کاتێك کەدەڵێ: " هەرکات پشێوی بکەوێتە وڵاتەوە بەهۆی فیتنەو ئاژاوەو شمشێرە جیاوازەکانو کوشتنو سوتان)[٦١]. "لێرەدا" شمشێری لەجێی لەشکر هێناوەتەوە. یان شکسپیر کاتێك کەدەڵێ:(هەموو جیهان سەکۆیەکەو/ هەموو پیاوانو ژنان ئەکتەرەکانی)[٦٢] سەکۆی لەجێی شانۆ هێناوەتەوە. خوازەی رەها لەنیشانە نازمانیەکاندا زۆرگرنگە، وێنەی منداڵێك لەنیشانەکانی قەراخ جادە بەواتای هەبوونی قوتابخانەیەکی سەرەتایی‌یە لەو نزیکانەدا. لەهەر ئاخێوێکدا جاروبار زاڵ بوونی یەکێك لەم دوجۆرە پێوەندیە دەتوانین بدۆزینەوە. مێتۆدە جۆراوجۆرەکانی دەربڕینی ئەدەبی لەسەر بنەمای دەسەلاتی یەکێك لەم دوانە هەن. یاکوبسێن دەنوسیَ ئۆستورەکانو داستانە قارەمانێتیەکان لسەر بنەمای خوازەی رەها و شیعرە دڵداریە روسیەکان لەسەربنەمای میتافۆر دامەزراون. شانۆ لەسەر بنەمای میتافۆر دروست بووەو سینەما لەسەر بنەمای خوازەی رەها. بەلام لەسینەمادا هونەری بزرکردنی وێنەکانو شێوازەکانی مۆناژو میتافۆرێکنو، نمای نزیك کەگشت بەیارمەتی کەرت نیشاندەدا لەسەر بنەمای خوازەی رەها دامەزراوە. رۆمان بەگشتی پێوەستە بەخوازەی رەهاوەو چەند چرکە ساتێك "لەو رۆمانە" بەجۆرێکی تایبەتی لەسەر بنەمای ئەو خوازەیە دامەزراون. بۆنمونە لەوەسف کردنی خۆکوشتنی ئاناکارنیندا جەختی تۆلستۆی لەسەر جانتای ئەو " ئاناکارنین" دەربڕینێکە کەگونجاوە لەگەڵ خوازەی رەهادا. لەتیۆری فرۆید لەمەڕ راڤەی خولیا دوپرۆسەی چڕی (چگالش =متکاتف)و جێگۆڕکێ لەسەر بنەمای خوازەی رەها دامەزراون. بەڵام پرۆسیسەکانی ناسینەوەو سیمبۆلسازی میتافۆرێکن. لەهونەری نیگارکێشیدا دەتوانین بڵێین لەکوبیزمدا کەهەربەشێك لەگۆشەو رەهەندێکی تایبەتیەوە دەکێشێتەوە تابەگشتێکی تازە بگات، خوازەی رەها گرنگەو، لەسورریالیزمدا کەهەرشتێك جێی شتێکی دیکەی گرتۆتەوە میتافۆر گرنگە. پەخشان کە:(لەبنەمادا بەسترانەوەی واتایی وشەکان بەگرنگ دەزانیّ) لەسەر بنەمای خوازەیەو شیعر بەهۆی گرنگیی هەڵبژاردنو جێنشینیی توخمەکان میتافۆرێکە. نوسینە ریالیستی‌و رۆمانە کلاسیکیەکان بەخوازەی رەها بەستراونەتەوە (نوسەری ریالیست بۆدۆزینەوەی رێساکانی ئەو پێوەندیانەی کەلەسەر بنەمای بەستراونەوەیی‌و دراوسێیەتی دامەزراون کەڵك لەخوازەی رەها وەردەگریّو لەتانوپۆکەش‌و هەواسازی‌و لەکەسیەتیەکانەوە بەبەستێنی کاتی‌و شوێنی دەگات. ئەو

PDF4Kurd

بەباشی لەئەرکی خوازەی رەها ئاگادارە)[٦٣]. بەڵام نوسینە رۆمانتیکیو سیمبۆلیستەکان میتافۆرێکن. بەپێی دابەشکاریی یاکوبسێن، رۆمانی مۆدێرن کەرەگەزەکەی بەسیمبۆلیزم دەگاتو دژکردەوەیەکە لەمەڕ ریالیزم دەبێ میتافۆرێك بێت. بۆنمونە لەدوا رۆمانی جیمز جۆبسدا finnegans wake هەڵبژاردنی خاڵ گەلێکی لێکچو (دروست کردنی وشەگەلی نوێ، کەهەر وشەیەك رۆنانێکە لەوشە جۆراوجۆرەکان لەزمانە جیاجیاکاندا) گرنگیەکی چارەنوسسازی هەیە. ئەم رۆمانە هەم لەفۆرم و هەم لەدەربڕینی گێڕانەوەیی خۆیدا (گەیشتن لەمۆتەکەی چەند کەسێکەوە لەمێژووی جیهانی) بەرهەمێکە میتافۆریو لەبنەڕەتدا شاعیرانە. دێوید لاج لەو باوەڕەدایەکە یۆلیسس جۆیسیس میتافۆریە. هەرچەند چەند چرکە شاتێك لەرۆمان چەشنی وەسفی جۆیس لەبۆ کیژە لاوێك (خزمەتکاری دراوسێی بلۆم) لەخوازەی رەها نزیك دەبێتەوە، چونکە رێسای سەرەکیی (ئەو رۆمانە) گەیشتن لەبەشێکەوە بۆ گشتە، بەڵام هزری بلوم، کچۆڵەکە بەدراوسێ و هاوسەرەکەی گرێ دەداتەوە، تەمەنی هاوسەری دراوسێ لەگەڵ کچۆڵەکە بەراورد دەکاو ... بەمجۆرە لەپاراگرافێکی چیرۆکەکەدا بەمیتافۆر دەگەین لەوەش گرنگتر، پێکهاتەی گشتیی یۆلیسس میتافۆرێکە، بەواتا لەسەر بنەمای هەڵبژاردنو بەراورد دانراوە (گرنگترینیان هاورمۆنی پێکهاتەی رۆمانە لەگەڵ ئۆدیسەی هۆمێردا)[٦٤]. ژێرار ژێنت لەوتاری (خوازەی رەها لەبەرهەمەکانی پرۆستدا، هەوڵیدا تاسروشتی رۆمانی پرۆست) گەڕان لەدوای کاتی لەدەست چوودا) بدۆزێتەوە[٦٥]. ئەو لەزاری پرۆست گێڕایەوە: (بەبێ میتافۆر، بیرەوەری راستەقینە لەئارادانیە) . بەڵام دواتر وتی:(بەبی خوازەی رەهاش، پێوەندیەکانی نێوان بیرەوەریەکان، چیرۆكو رۆمان لەئارادا نابێت). پێکهاتەی قوڵی رۆمانی پرۆست وەکوو دوا پێکهاتەی یولیسسی جۆیس میتافۆری خۆی دەنوێنێ. کردەی بیرەوەری ناویست ناویستانە (کەبەپاڵنەری سەرەکیی گێڕانەوە دەژمێردرێ) لێك بەستنەوەی ئەزمونەکان لەگەڵ یەکدیدا لەسەر بنەمای لێکچونیانە. بۆنمونە بۆ چیرۆك گێڕەوە نارێکی بەردەچنی رێرەوێك لەپاریس، وەبیرهێنەری هیرارکی کەلیسای (سێن مارك) لەڤێنیزە. پێکهاتەی رۆمان لەسەر بنەمای لێکچونەکانو جێ نشینیەکان دامەزراوە، نەك هاونشینیەکان. هەربۆیە (گەڕان لەدوای کاتی لەدەست چوو) مێتافۆرێك خۆدەنوێنێ. بەڵام کارەکە لێرەدا کۆتایی نایەت. ژێنت لەو باوەڕەدایە کەهەرچەند کاروباری پێویستیەکانی ناوەکیی بیرەوەریەکان میتافۆریە،

ڕونکردنەوەو فۆرمی سەرهەڵدانیان گونجاوە لەگەڵ خوازەی رەهادا. لەخاڵێکی دیکەدا ژێنت دو وەسف لەکلیسایەك لە(لەلای ماڵی سوان)و سدومو عمورە لەگەڵ یەکدا بەراورد دەکا، یەکەم وەسفی ڕاوی، گونجاو لەگەڵ کەسو هەوای " باڵەبەك" میتافۆریە، بەڵام وەسفی دووەم پشت بەستوو بەخوازەی رەها خۆدەنوێنێ. " ئەگەر" زیاتر لەم دودەربڕینە وردبینەوە بۆمان دەردەکەوێ کە جیایی میتافۆر/ خوازەی رەها هەندێجار نالۆی. بەدەربڕینیتر، ناتوانی دەسەڵاتی یەکێ لەوانە لەسەر ئەوی دیکەیان بەدڵنیایەوە پەسەند بکەیت. چەند ساڵ بەرلەبڵاوبونەوەی وتاری ژێرار ژێنت، رەخنەگری ئینگلیزی ئیستیفن ئۆلمە، لەباسکردن لەرۆمانی پرۆست هێمای بۆدو جۆری جیاوازی خەیاڵکردنەووە کردبوو: جۆرێکی خواستنی لەسەر بنەمای پەیوەندیە هاوشێوەکانەو ئەوی دیەکەشیان لەسەر بنەمای پێوەندیە هاونشینیەکانەو ئەوی دیکەشیان لەسەر بنەمای پەیوەندیە هاونشینیەکان دامەزراوە[٦٦]. کاتێك کەپروست لە (ڕەنگە زیندوەکان، سوری خوێن ڕەنگو خوێن شیرین) چەشنی کاریگەری ناوی شامپی باس دەکا، (هێما بۆچیرۆکی ژۆرژ ساند دەکات) کارەکەی میتافۆری دێت بەرچاو (بەڵام ئەگەر بەوردی سەیری بەستێنی باسەکەی ئەو بکەین بۆمان دەردەکەوێ کەپەیوەندی نێوان ئاو و ڕەنگ لەسەر بنەمای خوازەی رەهایەو نەك میتافۆر) . لێرەدا لێکچوونێکی شاراوە یا جۆرە بەراوردێك لەئارادا نیە، بەڵکو دەربڕین پەیوەستە بەپەیوەندیەکی تەواو دەرەکیەوە. خوازەی رەها بەبۆچوونی ئولمەن خاوەنی (وزەیەکی رەسەنو بەیانکەری میتافۆر) نیەو زیاتر لەجێی پەیوەندیەکی میتافۆری دادەنرێت، بەڵام لەلایەنی بەیانکەری خۆیدا هەندێجار وزەی دەربڕینی میتافۆر وەردەگرێ. ئولمەن نیشانی داوە کە جیاکردنەوەی میتافۆر لەخوازەی رەها لەئاخێودا کارێکی ئاسان نیە. ژێرار ژینت زیاتر لەئولمەن چۆتە پێشەوەو سەلماندی کەزۆربەی خواستنەکانی تایبەتمەندیی نوێێ بەرهەمەکانی پرۆست خوازەی رەهان. بیرەوەری ناویستانە لەبەرهەمەکانی پروستدا، هەرچەند لەسەر بنەمای لێکچون دامەزراوە (وەکو تامی شیرینی مادلێن لەچایەکەدا، بۆنی شەمو نەم، بۆنی گوڵانو دەنگەکان کەهەموویان بەپێی جۆرە لێکچوونێك خولقێنەری جادوی بیرەوەرین)؛ بەڵام بەهۆی ئارایی راستەخۆی ئەم لێکچونە، لانی کەم بەواتای ناسیاوی وشە، میتافۆریك نین[٦٧]. لە(کاتی هەمەیس وەدەست هاتوو) وردبینەوە:(هەقیقەت دەست پێناکا، مەگەر لەشوێنێ کەنوسەر دووبابەتی جیاواز بێنێتە بەرچاو، پێوەندیەکانیان لەجیهانی هونەردا

PDF4Kurd

بەشێوەیەك بیچنێتە بەرچاو کەشایانی بەراورد کردن بێ لەگەڵ هۆو هۆکاری جیهانی زانستدا، هەردووکیان لەبازنەی مێتۆدی دەربڕینی جوان کۆبکاتەوەو هەر وەکوو خودی ژیان، لەحاڵێکدا کەدوو (diction] هەست لەتایبەتمەندیەکی هاوبەشدا پێکەوە گرێ دەدات، گەوهەرەکەیان (هەر) لەگەڵ دەربازکردنی لەبەندی ئەگەریگریمانەی کات ئازار بکاو لەپێوەندیەکی لەپچڕان نەهاتووی بەیەکگەیشتنی وشەکان یەکگرتووی بکات [٦٩]. دێوید لاج لەکتێبی دۆخەکانی نوسینی مۆدێرندا (١٩٧٧) رەخنە لەتیۆری یاکوبسێنی بەرەو پێشەوە برد، ئەونیشانیدا کەلەهەموو هونەرەکاندا (بوار) بۆ تێگەیشتن لەدۆخی خوازەکان گرنگیەکی چارەنوسسازی هەیە. ئەو شتەی کەلەبوارێکی تایبەتیدا میتافۆریکە دەتوانێ لەبواری دیکەدا لەسەر بنەمای خوازەی رەها پێکهاتبێ [٧٠]. لەبواری (جوگرافیایی)دا تەمومژ لەرۆمانی بلیك هاوسی چارلز دیکننز خوازەی رەهایە (تەمومژ یەکسانە بەلەندەن)و لەبواری کۆمەڵایەتی میتافۆریکە (تەمومژ یەکسانە لەگەڵ سیستەمی یاسایی). کۆڵانی قەرەباڵغ لەسەرەتای فیلمی (چرۆ ژاکاوەکان)ی دێوید وارك گریفیسدا دەرخەری گەرەکی هەژار نشینە، لەکۆتایی فیلمەکەدا هەرئەم کۆڵانە جێی جیهانێك دەگرێتەوە بەبێ هیچ چەشنە بەزەیی و دادوەریەك، جیهانێکی دڕندەو تووڕە، بەم پێیە (ئەمە) میتافۆرە. لاج نیشانی داوە کەتەنانەت زۆر لەشیعرە دڵداریەکان کەبەپێی گریمانی یاکوبسێن میتافۆرین، لەزۆربەی چرکە ساتەکاندا بەپێی راڤەی خوێنەر دەتوانن لەسەر بنەمای خوازەی رەها پێکبێن [٧١].

(٥)

زۆر رەخنەیان لەتیۆری شیعری یاکوبسێن گرتووە. دیتمان کەبەبۆچوونی ئەو شیعر لەبنەماکەیدا لەسەر بنەمای میتافۆرین دامەزراوە. بەڵام رابێرت ئسکۆلێز نوسیویەتی کەلەتوێژینەوەی ئاخێوی شاعیرانەدا ناچارین شیعر لەمیتافۆرەوە بگۆڕین بۆدەربڕینێکی پشت بەستووبە (هاونشینیو خوازەی رەها). تیۆریو شیکردنەوەی یاکوبسێن سەرنجی ئێمە بۆ تایبەتمەندیە وێنەییەکانی شیعر ڕادەکێشێ (وەرگرتنی ڕێسا شیعریەکان، ئاواز، کێشو وێنەکان)و هەوڵ دەدا تائەرکی سۆزداری پەیامی شاعیرانە بکات بەئەرکی گەڕانەوەیی واتە باس لەخودی شیعر بێنێتە نێو بوارە گشتیەکەی واتە زمان [٧٢]. شیکردنەوەی ئەدەبی بەگشتی (تیۆری یاکوبسێن بەشێوەیەکی تایبەتی) هەوڵیان ئەوەیەکە شێوە بەکارهێنانێك [application]ی گشتی بەمێتۆدی دەربڕینی تایبەتیو

کاری تایبەتی زمانی شاعیر بدەن. یاکوبسێن دانی پێدادەنێ کە ئاخێوی شاعیر لەسیستەمی کۆمەڵە نیشانە یەك پەیڕەوی دەکا کەبەچەشنێکی ڕێژەیی لەسیستەمی نیشانەکانی زمانی پێوەر جیاوازە، بەڵام لەتاوتوێ کردنی شیعرەکاندا هەوڵی داوە تانیشان بدات کە (هەر) دوسیستەمی نیشانە، لەراستیدا هەریەك شتنو دواجار (هەر) کەرەستەکانی زمان دروست کەری ئاخێوی شاعیرن. ئەم خاڵە ئێسکۆلێز رەخنەی لێدەگرێ. بەبۆچوونی ئەو هەوڵدان بۆ سەلماندنی وەکیەکی دوسیستەمی نیشانە هەڵەیەو چونکە سیستەمی نیشانەکانی شیعر لەسیستەمی نیشانەکانی زمان جیاوازە [٧٣]. لەئەنجام هەوڵدان لەپێناو گۆڕینی ئەرکی سۆزداری بۆ ئەرکی گەڕانەوەیی لەکۆتایدا هەرشکست دێنێ. ئیسکۆڵنز لەگەڵ هێماکردن بۆشیکردنەوەی یاکوبسێنو لئوشتراوس لە شیعری (پشیلەکانی) بودلێر دەدوێکە هەردوك نوسەر (یاکوبسێنو شتراوس) لەگەیشتن بەئامانجی گۆڕینی شیعری بودلێر لەسیستەمی سیمبولی زمانناسانەوە بۆ سیستمی دەربڕینی شاعیرانە هەرەسیان هێناوە:(پێکهاتە خوازان لەبەرئەوە کەبڕیار دەدەن، رەخنەگر ناچارە زاراوەکانی خۆی لەزمانناسیەوە وەربگرێ، بەتەواوی مافی خۆیانە (!!). بەڕاستی کەئەم زاراوانە چاکترین کەرەستەن کەئێمە لەبەر دەستماندان، بەڵام تاوتوێ کردنی پێکهاتەیی، گرفتە سەرەکیەکانی شیعر چارەسەر ناکات. ئەگەری هونەری شاعیری تەنیا پەیامەکانی لەپێکهاتە شاعیرانە تایبەتیەکاندا جێکردبایەوە، ئەو کات کارەکە ئاسان دەبو، چونکە وردبوونەوە لەرێزمانی تایبەتیو پێکهاتەی سینتاکسی بەرێگەیەك بۆ ناسینی راستەقینەی کاری ئەدەبی دەژمێردرا). ئیسکۆڵز دریجژەی پێداو (دەڵێ) لەبەر ئەوەکە کاری ئەدەبی بەتایبەتی شیعر لەبنەڕەتدا جۆرەو لامێکە، لەسەر بنەمای بەئاگا بوون لەلایەنی دوفاقی گەیەنەرو وەرگرەکەی، بەئاگا بوون لەلایەنی دوفاقێتی وشە بەکارهێنراوەکان و بەستێنی بەرهەم (دامەزراوە)، کەوابوو (هەر راڤەیەك لەبۆ شیعرێکی تایبەتی دەبێ "ئاستەکەی" بەرزتر بێتەوە لەپێناسە کردنی ئامادەیی ئەو (شیعرە) لەنێو پێکهاتە(یەکی) ئاخاوتەیی تایبەتدا)[٧٤].لێرەدا ئیکلۆز لەڕوانگەی هێرمنۆتیکی (هرێش) کەڵك وەردەگرێ کە:(تیۆری ئەدەبیو تیۆری شیعر، هەرگیز ئێمە بەمێتۆد ناسیەکی تایبەتی کەلەراڤە کردنی هەموو شیعرەکاندا کارایی هەبێ، ناگەیەنێ). (هرێش) دەیەوێ واتای کۆتایی بەرهەمی ئەدەبیو شیعر بناسێ، بەڵام یاکوبسێن ئەم (جۆرە) واتاناسیەی یەکسەر بەلاوەناو بەپێداگرتنەوە وتوویەتی کەئامانجی ئەو دۆزینەوەی

PDF4Kurd

وەڵامێك بۆ ئەم پرسیارە نیە شیعر دەیەوێ چ بڵێ، بەڵكو دەیەوێ بزانێ کەشیعر لەچ شتێك دروست دەبێ. تەنا پاش دۆزینەوەی وەڵامی ئەم دواخاڵە دەتوانین بچینە نێو پانتایی واتاناسانەوە [semasiological]. هرێش‌و ئسکۆڵز، شیکردنەوەی شیعری یاکوبسێنیان بۆگەیشتن بەواتای کۆتایی بەکەم زانی، بەڵام خاڵەکە لێرەدایە کە یاکوبسێن لەبنەڕەت بەدوای واتای کۆتایی ناگەڕێ، هەربەو شێوەیەی کەتیۆرە مۆدێرنەکان لەهێرمنوتیکی ئەدەبیدا (واتای کۆتایی دەق) یان خستۆتە لاوە. بەڵێ، یاکوبسێن بە شیکردنەوەی زمانناسانەی شیعر تێدەکۆشێ تازمانی تایبەتی شیعر بدۆزێتەوە کەلەواتاناسی زمانی ئیستاندارد، ئاسایی و ڕۆژانە جیایە. بەڵام لەوباوەڕەدانیە کەسیستەمی نیشانەکانی شیعر شتێك بێ یەکسەر جیاواز لەسیستەمی نیشانە زمانیەکان. کاری یاکوبسێن، هەنگاوێکی گەورەیە کەبەرەو ناسینی (واتاناسیی شیعر) هاوێژراوە. ڕەنگە (ئەمە) گرنگترین هەنگاو لەپانتایی تیۆری ئەدەبی‌بێ، چونکە مەرجی سەرەتایی و بنەمایی گەیشتن بە (ئاسۆی واتایی شیعر)ی دۆزیوەتەوە [(٧٥)]. لەدەیەی ١٩٦٠دا شdکردنەوەو تاوتوێ کردنی پێکهاتەی شیعر بەکەڵك وەرگرتن لەمێتۆدی یاکوبسێن درێژەی پێدرا. یەکێ لەگرنگترین نمونەکان، بەرهەمەکانی یوری لوتمەن گرنگترین نوێنەری (قوتابخانەی تارێتۆ)یە کە لەیەکیەتی سۆڤیەتدا مێتۆدی مۆکارۆفسکی‌و یاکوبسێنی بەکارهێنا[(٧٦)]. باسەکەی‌تر نوسینەکانی پێکهاتەخوازە فەرەنسیەکانە لەمەڕ شیعر کەهێشتا بەردەوامە. مایکێل ڕێفاتێریە وتار گەلێك لەمەڕ مێتۆدی دەربڕینی پێکهاتەیی‌دا باسەکەی یاکوبسێنی درێژە پێدا [(٧٧)]. ڕیفاتێر بەسەر یاسای سەرەکی یاکوبسێن واتە سەربەخۆیی واتاناسانەی سروشتی شیعری، ئەم یاسایەی زیاد کرد کەهەر شیعرێك لەکاتی خوێندنەوەی‌دا فۆرم پەیدا دەکات. بەڕای ریفاتێر، شێوەی خوێندنەوە جۆرە تێگەیشتنێکی (بنەمای میتافۆری شیعر، واتە هەڵبژاردنی توخمەکانە) ئەو پێی داگرت کەهەر دیاردەیەکی ئەدەبی (تەنیا خودی دەق) نیە، بەڵکو خوێنەرەکەی و کۆی دژکردەوە لاوەکانی خوێنەر لەهەمبەر دەق بەتوخم گەلی سەرەکی دیاردەی ئەدەبی دەژمێردرێن. بەشێوەیەکی‌تر دەبێ لەجێی دەربڕین باس لەکردەی بەیانکەری بکەین‌و لەم کردەیەدا ڕۆڵی خوێنەری دەق کەمتر لەنوسەر نیە [(٧٨)]. هەر جۆرە (پێوەندیی ئەدەبی) وەکوو جۆرە گەمەیەکە کەدەق ڕێساکانی دیاری دەکات. لەدوا شیکردنەوەدا زمان دروست کەری ئەم ڕێسایانەو واقیعی نیازی نوسەر تەنیا لەپاش دەق)دا پێکدێت. لەم گەمەیەدا هیچ جیاوازیەك

لەنێوان (من) لەژیاننامەیەکی خۆ نوسراو (ئۆتۆبیۆگرافی)و هەر جێناوێکی‌تر لەدەقەکانی دیکەدانیە. نوسەر لەنێو دەقدا ئامادە نیە، ئەویش وەکوو توخمەکانی‌تر دێتە نێو قەڵەمڕەوی زمانەوە، بەوتەی ریفاتێر (دەبێتە زمانی) واقیعێکی زیادکراو بەدەقەکە تەنیا لەپاش کۆتایی هاتنی خوێندنەوەی خوێنەر وێنای دەکات. خوێنەر نوسەر چەشنی دەق دروست دەکات‌و لەنێوان ئەم نوسەری لەدایك بووی دەقە (دروستکراوی دەستی خوێنەر)و ئەو نوسەرەکە وەکوو کەسیەتیەکی مێژوویی لەئارادایە، مەودایەکی زۆر هەیە، هەوڵدان بۆهاویەك کردنی ئەوانە هیچ شتێك نیە (جگە لە وێران کردنی دەق)[(٧٩)]. لەپافن ریفاتێر چەند لێکۆڵەرێکی لاو مێتۆدی یاکوبسێنیان لەتاوتوی کردنی شیعردا درێژە پێدا. ژاك ژێنی ناسکا، کتێبێکی بۆ خوێندنەوەی شیعرێکی ژێراردو نروال تەرخان کرد [(٨٠)]؛ هانری مشونیك لەبەردەم دانراو [Premise]ی سەرەکیی سێ بەرگی کتێبی "لەپشتگیری لەتیۆری ئەدەبی" بەم چەشنە ریچکخست کەهەرجۆرە واتایەکی شیعر، لەفۆرمەکەیدا دەدۆزرێتەوە. ئەو چەمکی (واتا ـ فۆرم) ی بەکارهێناو نوسیی کەسروشتی سەرەکیی زمانی شیعری کەلەرێزمانی تێدەپەڕێ بنەمای وشەناسیەکی تازەیە کەتیایدا هەروشەیەك وەکوو هەوێنێکی تایبەتەو لێرەوە چەمکی (وشە ـ واتا) ی دروست کردو وەکوو بنەمای سەرەکی شیعری لەقەڵەمدا. دەتوانین شیکردنەوەی مشونێك لەمەڕ شیعری (گۆرانیە پاییزیەکان)ی بودلێر وەکوو نمونەی کاری ئەو (مشونیك) بزانین ریفاتێر دەری خست کەوشە (هاودەنگ)ەکان (لەم شیعرەی بودلێردا بەکەڵکی (ناوەکی کردنی) مەرگ هاتوون (!!) هەربەو چەشنە کەهەر وشەیەك دەتوانێ لەدو یان چەند یەکەیەکی واتایی دروست بێت، واتای شیعر(یش) لەکۆتایی‌دا هەڵگری (یەکەگەلێکی واتایی شاعیرانەی جیاواز)ە[(٨١)]. بەپێچەوانەی یاسا ڕەخنەییەکان کەدژی یاکوبسێن هاتوونەتە گۆڕێ، یاسای ئەو لەمەڕ جیاوازی واتاناسانەی زمانی ڕۆژانە و زمانی شیعر بوە بە خاڵی دەسپێکی کاری مشونیك‌و (ریفاتێر). ریفاتێر لەوتاری (واتاناسی دەق)دا چەشنی یاکوبسێن (جیاوازی زمانی شیعر لەزمانی ژیان)ی لەتەمومژی واتایی شیعردا دۆزیەوە. ئەو نوسیی کەهەڵبژاردنی یەکە واتاییەکان لەهەر شیعرێکدا بنەمای ئاماژە لەنێو دەبات‌و ئەم کردەوەیە بێ بێگومان دروست کەری سیستەمی ئاماژەی فرە واتاییە [(٨٢)]. بەم پێیە شیعر تێپەڕین لەواتایەکەوە بۆ واتا بێ ئەژمارەکانە. بەبێ یاکوبسێن ئیتر ناتوانرێ بیر لەشیعر بکرێتەوە.

PDF4Kurd

پەراوێزەکانی پاری سێیەم:...

١_ دو بەرگ لەهەڵبژاردەی بەرهەمەکانی یاکوبسێن بۆ لێکۆڵینەوە ئەدەبیەکان تەرخان کراون:

R. jakobson, selected writings, vol,3. Poetry of Grammer and grammer of poertyed, S. rudy, the Hague, 1981.

R. jakobson, selected writings, vol,5. On verse, It's masters and Explorers ed.

S. rudy, the Hague, 1979.

هەڵبژاردەی فەرەنسی بەرهەمەکانی یاکوبسێن لەبواری تیۆری ئەدەبی بەیارمەتی تزوتان تۆدۆرۆف بڵاو کراوتەوە:

R. jakobson, questions de poetique, paris, 1973.

R. jakobson, russie, folie, poesie, paris, 1986.

وتاری بەناوبانگی یاکوبسێن لەمەڕ شیعری هۆڵدرلین لەگتێبی دووەم، لاپەڕەکانی ٢١٤ — ١٧١

٢_ یەکێ لەم دەقانە، و تو و ێژی یاکوبسێن لەتەك هاوسەرەکەی و هاوکاری هۆی کریستینا پۆمۆرسکایە کەیەکەمجار بەزمانی فەرەنسی بڵاوکرایەوە و من لەوەرگێڕانە ئینگلیزیەکەی کەڵکم وەرگرت:

R. jakobson and K. pomorsk Dialogues, cambridge U.P. 1983.

چەشنێکی دیکە لە "ژیانی فیکریی" یاکوبسێن لەم کتێبەی خوارەوەدا دەکرێ بناسیتەوە:

R. jakobson, une vie dons le langage, paris, 1984.

ئەم کتێبە کۆمکەڵەیەکە لەحەوت پاشگوتار کەیاکوبسێن لەسەر حەوت بەرگی بەرهەمەکانی خۆی نوسیویەتی. بەشی پێوندیدار بە (تیۆری ئەدەبی) لەپاری شەشەمدا هاتوە:لاپەڕەکانی ١٥٤-١٢٧

3- T. A. sebeok ed, style in Languege, newyork, 1960. R. jakobson, essais de Linguistique generale, paris, 1963.

4 R. jakobson,essais de Linguistique generale, PP, 213 – 215.

5- Ibid, p, 220.

٦_ هەموو ئێمە پەیامەکان بەئەرکە جیاجیاکان دابەش دەکەین. بەڵام لەو شوێنەدا لەشوێنگەی خۆمان تێدەگەین کە ئەرکی ئەدەبی پێمان زانیبێ:

7- Ibid, p, 218.

8- Ibid, p, 219.

9- K. buhler, sprach theorie, stuttgart, 1965, p, 24ff.

10- J. Lyons, semantics, combridge U.P, 1977, vol, 1, pp, 52 – 56.

11- V. erlich, russion Formalism, History – Doktrine, YaleU,P. 1981, p, 94.

١٢_ و تاری یاکوبینسکی لەگۆڤاری **poetik** ژمارەی ٣، وەرگیراو لە:

H. markiewicz, "the Limits of Litterature", R. cohen ed, newdirections in Literary History, London, 1974, p, 192.n.

13- V. erlich, op, cit. P, 181.

١٤_ "سروشتی شیعری"م بەرانبەر بەوشەی روسی **"Basinickast"** خێناوەتەوە.

T. todorov, Critique de la critique, paris, 1984, pp, 17 18.

هەروەها سەیری وتاری تۆدۆرۆف لەمەڕ ڕەگ و ڕیشاڵی فۆرمالیزمی روسی لەژمارەی تایبەت بەیاکوبسێن بکەن لەم بڵاڤۆگەی خوارەوە:

Cahiers cistre, 1978.

16- T. todorov, op, cit. P, 24.

17- K.P. moritz, schriften zui aesthetik Und poetik, Tubingen, 1962, p,6.

18- R. jakobson, form Und sinn, munich 1974, pp, 176 – 177.

T. todorov ed, theorie de la Litterature, paris, 1966, pp, 31 – 75.

R. jakobson and K. pomorska, op, cit. PP, 101 – 111.

R jakobseon, essais de Linguistique generale, PP, 78 – 86.

٢٢_ شیعرەکانی پوشکین لەلایەن وەرگێڕێکی بەناوبانگ بەناوی بۆهۆمیل ماتسیۆس وەرگێڕدرابوی سەر زمانی چیك و هەر ئەم وەرگێڕانە لەلایەن یاکوبسێنەوە تاوتوێ کرا. وەرگێراوی پۆلۆنیای ئەم (شیعرانەش) کاری (وەرگێڕو) شاعیر و زماناسێکی بەناوبانگ بەناوی جۆلیان تۆویم بو.

23-R. jakobson, op, cit. P, 86.

٢٤_ ناوبانگی خەییام لەرۆژئاوادا بەهۆی وەرگێڕانی ئینگلیزی چوارینەکانێتی (وەرگێڕانی ئیدوارد فیتز جراڵد) کە دەزانین "وەرگێڕانێکی ئەمانەتدارانە"نیە، و ڕەنگدانەوەی رۆحی دوا سەردەمەکانی شیعری رۆمانتیکی ئینگلیزە.

25- R.M. rilke, Duino Elegies, trans, J.B. Leishman and S. spender, London, 1939. (first edition)

PDF4Kurd

26- R.M. Rilke, Duino Elegies, the sonnets to orpheus,trans, A. poulin, Jr, Boston, 1975.
27- R. jakobson, questions de poetique, p, 20.
28- Ibid, p, 124.
29- G. Genette, seuils, paris, 1987, p, 31.
30- R. jakobson, form Und sinn, p, 150.
31- T. todorov, theories du Symbole, paris, 1985. PP, 340 – 341.
32- M. Blanchot, faux pas, paris, 1943, G. Genette, palim psestes, paris, 1982. P, 239.
33- J.P. sartre, Situations, paris, 1948, vol2. P, 63.
34- R. jakobson, questions de poetique, p, 125.
35- Ibid, PP, 127 – 142.

لەسینەمادا کە هونەرێکە ـ بەوتەی یاکوبسێن ـ لەبنەڕەتدا لەسەر بنەمای خوازەی رەها دامەزراوە، ئەم خاڵە بابەتێکی ئاشنایە، کەشوێن بەیانکەری ـ هەندێجار کامڵ ـ لەبۆ کردەکان (تەنانەت لەمەش زیاتر دەربڕی هەڵکەوتەکانو ژیانی دەروونیو زەینی کەسیەتیەکان)بێ. داچا یان خانووی گوند لەفیلمی "ئاوێنە"ی ئاندری تارکۆفسکی و وێنەگەلێك لەلێواری ئاتامی لە "چیرۆکی تۆکیۆ"ی یاسوجیرۆئزو، شاری گەورە لە "کازیوە"ی مۆرنائۆ چەندمونەیەك لەم (ئارایی شوێن لەجێی کردە) یە.

٣٦_ لە بارەی هاوئاراستەیی سەیری پاری یازدەهەم بکە:

R. jakobson, and K. pomorska, Dialogues, PP, 99 – 109.
37- R. jakobson, questions de poetique, PP, 401 – 419.

سەیری و تاری ریسفاتێر لەمەڕ کاری شتڕوس و یاکوبسێن :

M. Rifateree,tow approaches “J.eheman ed, structuralism, newyork, 1970. PP, 188 – 230.

شیعری پشیلەکانی بودلێر شەست و شەشەمین شیعرە لە (کۆمەڵە شیعری) "گوڵەکانی خراپە" کەشاعیر لەدەستپێکی شیعر نوسینیدا (ئەم شیعرەی) لەساڵی ١٨٤٧دا هۆنیوەتەوە.

٣٨_ لێکۆڵینەوەیەکی و رد لەبارەی مێتۆ دی کاری یاکوبسێن لەن کتێبەی خوارەوەدا هاتووە:

J. culler, structuralist poetics, London, 1975. PP, 53 – 54.
39- U. eco, aTheorye of semiotics, Indiana U.P. 1975, p, 261.
40- B. croce, Guide to Aesthetics, newyork, 1963, p, 8.

ب. کروچە، کلیات زیباشناسی، ترجمە. روحانی، تهران، ١٣٥٠. ص ٥٣

41- U. eco, op, cit. P, 262.
42- R. jakobsen, Essais de Linguestique generale, p, 210.
43- R. jakobson, questions de poetioque. PP, 145 – 151.
44- Ibid, PP, 145 – 116.
45- Ibid, p, 146.
46- Ibid, PP, 147 – 148.
47- Ibid, p, 148.
48- Ibid, p, 149.
49- Ibid, p, 150 – 151.
50- D. Bordwell, OzU and the poetics of cinema, Princeton U.P, 1988, p, 51.
51- R. jakobson and K. pomorska, op, cit. PP, 125 – 135.
52- Ibid, pp, 127 – 128.
53- Ibid, p, 129.
54- I did, p, 130.

٥٥_ کتێبی ئاخن بام بۆجارێکیتر لەساڵی ١٩٣٩ لەمۆسکۆ بڵاو کرایەوە.

گێڕانەوەیەکە لەلاپەڕەکانی ٨٨-٨٧ ی ئەم چاپەدایە کەلەم کتێبەی خوارەوەدا هاتووە:

T. todorov, theories du Symbole, paris, 1985. P, 350.
56- R. jakobson, Essais de Linguistique generale, PP, 45 – 49.
57- Ibid, P, 57.
58- I Ibid, p, 61.

٥٩_ بڕواننە:

م.ج. کزازی، زیابیی شناسی سخن پارس، بیان، تهران، ١٣٦٨، ص ١٣٨ — ٩٣

٦٠_ پیشین، ص ١٥٤ — ١٣٩

٦١_ نقم الملك گوسی، سیاستنامە. تدوین ج. شعار، تهران، ١٣٥٨، ص ١٧١.

٦٢_ دواندەریی ژاك لەبارەی حەوت پلەی ژیانی مرۆڤ لەشانۆیی بەشێوەیەك کەبتەوێ، پەردەی ٢، دیمەنی ٧.

63- R. jakobson, op, cit. P, 63.
64- M. Bradbury and J. mc farlans ed, Modernism, London, 1983, PP, 485 – 486.
65- G. Genette, Figores, paris, 1972, vol,3, PP, 41 – 66.

PDF4Kurd

66- S. Ullmann, Language and style, Oxford, U.P. 1946.
67- G. Genette, op, cit. PP, 55 – 58.
68- Ibid, p, 42.
69- M. proust, aLa recherche du tempes Perdu, paris, 1954, vol,3. P, 889.
70- D. Lodge, the modes of modern writing: metaphore, matonymy, and the Typology of modern Literature, Londen, 1977.
71- Ibid, PP, 182 – 185.
دەیوید لاج کۆمەڵەیەکی باوەڕ پێکراو و کارامەی لەنوسینەکانی نوسەرە پێکهاتەگەرا و بنەما شکێنەکانی کۆکردۆتەوە کە پێشنیار دەکەم بیخوێننەوە:
D. Lodeged, modern Criticism and theory, London, 1988.
72- R. Scholes, structuralism in Leterature, Yala, U.P. 1974.
73- Ibid, P, 29.
74- Ibid, PP, 38 – 39.
٧٥_ بڕواننە:
R. jakobson, Language and L'iterature ed, K. pomoska and. S. rudy, Harvard. U.P, 1987.
٧٦_ لەمەڕ بنەمای بیرەکانی لوتمەن بڕواننە پاری پێنجەمی ئەم کتێبە.
77- M. Riffatrre, Essais de Stylistique structurale, paris, 1971.
بەتایبەتی سەیری وتاری "تێگەیشتنی خوێنەر لەگێڕانەوە" .
78- M. Riffatere, La Production du texte, paris, 1979, P,9.
79- Ibid, p, 11.
80- J. Geninaska, Analyse structurale des " chimere" du nerval, paris, 1971.
81- H. meschonic, pour La poetique, paris,1973, vol,3. PP, 277 – 336.
82- M. Riffaterre, La production du texte p, 44.

پاری چوارەم

لۆژیکی و تووێژ: باختین.

من دەبێژم، تۆ لەقسەم تێدەگەی، کەوابو ئێمە هەین.
فرانسیس پۆنژ

(١)

تزوتان تۆدۆرۆف، (باختین)ی‌بە (گرنگترین بیریاری سۆڤیەت لەپانتایی زانستە مرۆڤایەتیەکان‌و تیۆریزانی ئەدەبی سەدەی بیستەم) ناودێر کردوە (١) باختین بنەمای (وتووێژ)ی دانا؛ بەڵام بەدرێژایی ژیانی، بەرهەمەکانی بەهۆی (سانسۆری توندو تیژی ئیستالینستی) هەرگیز نەبووبە بابەتی وتوێژو) لێی نەکۆڵدرایەوە(. پەنجاسال چالاکیی فیکری باختین، پرۆژەیەکی زۆر گەورە کەزماناسی، رەخنەی ئەدەبی‌و ئەبستمۆلۆژی گۆڕی، لەگۆشەگیری‌دا مایەوەو جگە لەژمارەیەکی زۆرکەم لەدەستکەوتە هزرمەندانەکانی (شتێکی ئەوتۆ) بڵاونەکرایەوە. بەڵام ئێستا کاتی گفتوگۆ دەستی پێکردوە: گفتوگۆ لەگەڵ باختین (لۆژیکی وتوێژ) رەهەندێکی نێوان دەقی‌یە. هەر ئاخێوێك (بەئەنقەست یان نائەنقەست، ئاگایانە یان نائاگایانە) لەتەك ئاخێوەکانی پێشوتر کەبابەتی هاوبەشیان پێکەوە هەیەو لەگەڵ ئاخێوەکانی ئایندە، کەبەکورتی پێشگۆیی‌و کاردانەوەیە لەهەمبەر دروست بونیاندا، دەدوێ. فۆنیمی هەر دەقێك لەم (هاوچڕین) ەدا واتا پەیدا دەکات. ئەم خاڵە تەنیا لەبارەی ئەدەبیاتەوە راست نیە، بەڵکو لەمەڕ هەرفۆرمێکی ئاخێو(یش) کارایی هەیە. کولتور بەم پێیە وتوێژێکە لەنێوان چەشنەکانی ئاخێو (کەلەکۆنەست گشتی‌دا هەن). کولتور لەدەرەوەی (

PDF4Kurd

وتوێژ) دا بێ واتایە. لەنێوان جۆرەکانی دەربڕینی هونەریدا رۆمان ژانرێکە کەئەم هاوچڕینە یان (فرە دەنگی) یەی چاکتر نواندوە، هەربۆیە بەشێکی گەورە لەکاری فیکری باختین لەسەر توێژینەوەی پێکهاتەی رۆمان چڕبۆتەوە. بەرهەمەکانی دستۆفسکی؛ تەنیا بابەتی توێژینەوەی یەکێ لەگرنگترین کتێبەکانی نەبو، بەڵکو لەڕاستیدا ڕۆماننوسی روسی (دستۆفسکی) بە مامۆستای ئەو لە (لۆژیکی وتوێژدا) دەژمێردرا. ئەو (دستۆفسکی)بەباختینی نیشان دەدا کەلەبنەڕەتدا هەبوونی مرۆڤ پەیوەستە بە گفتوگۆوەو کولتور لەڕەوتی هەڤپەیڤیندا بەردەوام دەبێ. وشەی ((پرسیار))و هاوواتاکانی لەناوی زۆربەی بەرهەمەکانی باختیندا بەکارهاتووە: پرسیارەکانی تیۆری ئەدەبی دستۆفسکی، پرسیارەکانی ئەدەبیاتو جوانناسی، پرسیاری دەق،و ...هتد) پرسیار یەکێك لەگرنگترین ستونەکانی بەردەوامی گفتوگۆیە. ئەمڕۆکە، لەسایەی بەرهەمەکانی ئیمانوئێل لوینا هانس گئورك گادامێر، مارتین بوبێر، پۆل ریکۆرو زۆر لەبیریارانیتر گرنگی گفتوگۆ زانراوەو ئازاد بیری فەلسەفی لەتەك ئازادیخوازی سیاسی ـ کۆمەڵایەتی هاوشان بووە. هەربۆیە گەڕانەوە بۆ بەرهەمەکانی باختین تەنیا لەچوارچێوەی تیۆری ئەدەبیدا جێی نابێتەوە، بەڵکو ڕێ خۆشکەری توێژینەوەی زۆر لەبوارە فەلسەفیو زانستە مرۆڤایەتیەکان بووە.

میخائیل باختین لەساڵی ١٨٩٥لە ((ئۆرێل)) چاوی بەدنیا هەڵێنا. لەزانکۆی ئیدسا (بەشی) زمانناسی خوێند. لەدەستپێکی نوێی ساڵی ١٩٢٠دا بازنەیەك لە هاوڕێیانە لەدەوری ئەو کۆبوونەوە:وێلۆشینۆف زمانناس، پۆمیانسکی شاعیرو موسیقازان، کاگان فەیلەسوف، مدۆدۆف رەخنەگر، سۆلێرتیسکی، مۆسیقازان، شاگال نیگارکێشو توبیانسکی فەیلەسوف. لەلایەکی دیکەوە باختین لەگەڵ بزوتنەوەی فۆرمالیستە روسیەکان هاوبیربوو نزیك کەوتەوە. ئەو هەمیشە گرنگی بەرهەمی فۆرمالیستەکانی وەبیرهێنایەوەو لەکتێبێکدا کەلەساڵی ١٩٢٨دا بەناوی مدۆدۆف واتە مێتۆدی فۆرمال لە توێژینەوەی ئەدەبیدا بڵاوی کردەوە، نوسیبووی: "فۆرمالیستەکان رۆڵێکی سەرەکیان لەئەدەبیاتی روسیدا هەیەو گرنگترین خاڵەکانیان لەزانستو تیۆری ئەدەبیدا هێناوەتە گۆڕێ" . چەندین ساڵ دواتر، لە١٩٧٠دا، فۆرمالیستەکانی بە ((کاریگەرترین زانایانی سۆڤیەت)) ناوزەد کرد) [٢].

هەڵبەتە باختین رەخنەی لەکاری فۆرمالیستەکان هەبوو هەرگیز نەیویست لە ((بازنەی فۆرمالیستەکان)) دا جێی بکەنەوە. ئەو لەکتێبی مێتۆدی فۆرمال لەتوێژینەوەی ئەدەبیدا نوسیبوی: ((بنەمای بەرهەمی ئەدەبی، بابەتی راستەقینەی تیۆری ئەدەبیە)) [٣] ، بەڵام مەبەستی لەوشەی روسی konstrukcija یان بنەما، هەمان شێوە یان فۆرم نەبوو کەفۆرمالیستەکان تاووتوێ کردنی ئەو (فۆرمەیان) بەبابەتی سەرەکیی کاری خۆیان دەزانی. باختین هەرگیز دانی بەوەدانەنا کەبتوانین دەق بەهۆی دابڕاندنیەوە لە ((دیاریکاریە کۆمەڵایەتیەکان)) بناسینەوە. بڕوای ئەو بە ((فرە چەشنیی دەنگی)) لەهونەردا، دەبووە هۆی ئەوەکە دەق لەرێگەی جیاکردنەوەو دابڕاندنی لەکامڵ بوونی کۆمەڵایەتیو مێژوویی تاووتوێ نەکا. ئەم خاڵە سەرنجراکێشە کەباختین هەرگیز تاکە بەرهەمێکی (دیاری کراوی) تاووتوێ نەکرد، بەڵکو بەردەوام بەدوی تێگەیشتنی روە هاوبەشەکانی بەرهەمەکاندا دەگەڕا، چ ئەوبەرهەمانەی کەنوسەرێك (دستۆفسکی یان رابلە)نوسیویانە چ ئەو بەرهەمانەی کە لەچوارچێوەی ژانرێکی تایبەتیدا نوسراون. بەدەربڕینی دیکە، بابەتی شیکردنەوەی ئەدەبی بەڕای باختین بەردەوام شوێنگەی ئاخێو لەپەیوەندی گرتندا بوو ئەو گروپە لەبەرهەمی فۆرمالیستەکان کە باسیان لەمێژووی ئەدەبی کردووە، زیاتر لەبەرهەمەکانیتریان لەرۆحی هزر و بەرهەمەکانی خۆی بەنزیکتر، دەزانی. بەدرێژایی دەیەی ١٩٢٠باختین وتارگەلێکی زۆری نوسی کەژمارەیەك لەوانە بەناوی خودی ئەو، و یان بەناوی هاوڕێکانیەوە بڵاوکرانەوە. لەجۆری دووەمی (بەرهەمەکان) دەتوانین ناوی سێ کتێب بێنین: فرۆیدیزم بەناوی و .ن. و ێلۆشینۆف (١٩٢٧)، مێتۆدی فۆرمال لەتوێژینەوەی ئەدەبیدا بەناوی مدۆدۆف (١٩٢٨) و(مارکسیزم و فەلسەفەی زمان) بەناوی و .ن. وێلۆشینۆف ١٩٢٩[٤]. یەکەمین کتێبێك کەبەناوی خۆیەوە بڵاوی کردەوە (پرسیارەکانی تیۆری ئەدەبیی دستۆفسکی) (١٩٢٩)بوو[٥]. (ئەمە) کتێبێك بوو کە(باختین) یەکەم رەشنوسی لەساڵی ١٩٢٢ تەواو کردبو. بڵاوبونەوەی ئەم کتێبە سەرنجی ژمارەیەکی کەم لەرەخنەگرانی بۆلای خۆی راکێشا. لەحاڵێکدا کەچاپی دوایی ئەو بەرهەمەکەلە ١٩٦٣ لەمۆسکۆدا ئەنجام درا (کەتیایدا دەقی یەکەم دەسکاری کرابو) بەرووداوێکی ئەدەبی گرنگ لەقەڵەم درا. هاوکات لەگەڵ بڵاوبوونەوەی چاپی یەکەمی کتێبەکە، باختین بەتاوانی (پڕوپاگەندە بۆ هەڵوێستەکانی کەلیسای ئۆرتۆدۆکس) گیراو دادگایی کراو سزای پێنج ساڵ

PDF4Kurd

زیندانی لەئوردوگاکانی کاری زۆرەملێ بەسەردا سەپێنرا. لەساڵانی دواتردا چوارو تاری ئەو بەناوی وێلۆشینۆف وتارێکی دوورو درێژ لەژێر سەردێڕی فۆرمالیزمو فۆرمالیستەکان بەناوی مدۆدۆفەوە بڵاوکرانەوە؛ بەهۆی نەخۆشی‌یەوە سزاکەی گۆڕا بۆ ((دوورخستنەوە لەبۆ کازاخستان))و لەشارە سنووریەکانی کازاخستانو سیبری، بەتایبەتی لەشاری کۆستانای لەبەڕێوەبەرایەتیە دەوڵەتیەکاندا، بوبە فەرمانبەر. لەساڵی ١٩٣٦دا، پاش کۆتایی هاتنی سزادرانەکەی لەئەنجومەنی فێرکاری سارانسك کاری کردو ساڵی دواتر گوازرایەوە بۆشاری کیمر لەنزیك شاری مۆسکۆو مۆڵەتی پێدرا کەلەقوتابخانەکاندا وانەی زمانی روسی‌و ئەڵمانی بڵێتەوە. لەساڵانی شەڕدا (شەڕی دووەمی جیهانی) لەئەنجومەنی کۆڕی کولتوری سۆڤیەت دەستبەکاربوو، لەساڵی ١٩٦٣ کتێبی پرسیارەکانی تیۆری ئەدەبی دستۆفسکی لەمۆسکۆ بڵاوکردەوە. دووساڵ دواتر بواری پێدراو کتێبی بەرهەمەکانی فرانسوا ڕابلەو کولتوری (پۆپۆلیستی) لەسەدەکانی نێوەڕاستو ڕێنێسانسی بڵاوکردەوە؛ (ئەمە) کتێبێك بوو کەنوسینەکەی لەساڵی ١٩٤٠دا تەواو کرابو [٦]. باختین لەساڵی ١٩٦٩ بەهۆی نەخۆشی بۆمۆسکۆ رۆیشت. دوا ساڵەکانی ژیانی لەخەڵوەتگەی پیری بەسەربردو لەمارسی ١٩٧٥ لەتەمەنی هەشتا ساڵی‌دا کۆچی دوایی کرد. ئەویان بەنەریتی ئایینی ئۆرتۆدۆکسەکان ناشت. هەر لەم ساڵەدا کتێبی پرسیارەکانی ئەدەبیاتو جوانناسی (باختین) لەمۆسکۆ بڵاوکرایەوە [٧]. ئەمە(بەرهەمێك بوکە لەراستی‌دا لەدەیەی ١٩٣٠ نوسرابوو تاڕادەیەك ڕونکەرەوەی مێتۆدی ئیشکردنیەتی لە (بەرهەمی) ڕابلە دا. چوار ساڵ پاش مردنی کۆمەڵێك لەوتارەکانی لەژێر ناوی‌جوانناسی‌و داهێنانی ئاخاوتەیی کەتێکەڵیەکە لەیەکەمین‌و دواترین نوسینەکانی، دوبارە لەمۆسکۆ بڵاوکرایەوە [٨]. کۆمەڵێك بەرهەمی بڵاونەکراوەی باختین ماوەتەوە، نزیکەی چل وتاری بەناوی خۆی‌و هاوڕێکانی خۆی بەجێ‌هێشت: لەمەڕ پرسیارە بان زمانیەکان ، جۆرەکانی گوتە ، توێژینەوە لەمرۆڤناسی فەلسەفی ، دوکتێب لەبارەی دیستۆفسکی، کتێبێك لەمەڕ گوگولو کتێبێك لەبارەی شێوەی دۆزینەوەی دەنگی تایبەتی لەئەدەبیاتدا [٩]. رۆژانی پڕژان کەباختین بەسەری بردن، خۆی لەمپەرێك بولەسەر رێگای داهێنانی فیکریی ئەودا. تەمەنێك کەلەسەردەمی رەش‌و تاریکی رژێمی ئیستالین لەتەنیایی‌و دوورخستنەوەدا تێپەڕی، بەرهەمی زۆر کەهەرگیز بڵاونەکرانەوەو ئیشی ناتەواوی زۆر (نمونەی ئەو لەمپەرانە بوون). لەدژایەتی لەگەڵ ئەم هەموو کارەساتەدا، کامڵ کردنی هزرێکی

سەنتراڵ واتە (لۆژیکی وتووێژ) بەدرێژایی نیوسەدە کارێکی بچووك نیە. لەحاڵێکدا کەئەو فۆرمالیستانەی کەلەسۆڤیەتدا مابونەوە، هەموویان رێگەی خۆیان گۆڕی بو، باختین بەباوەڕ و چاونەترسی بیریارانەوە درێژەی بەکاری خۆی‌دا. بەچەشنێکی پرژان، ئەو هەمیشە بیری لەدیالۆگ دەکردەوە بەڵام لەسەردەمی ژیانی‌دا، هیچ کام لەبەرهەمەکانی نەبوون بەبابەتی وتووێژێکی شێلگیرانە. سەردەمێك باختین نوسیبووی: (بۆ گوتە ـ لەئەنجامدا بۆ مرۆڤ ـ هیچ شتێك ترسناکتر لەنەبوونی وەڵام نیە) [١٠]. خودی ئەو تالەژیاندا بوو وەڵامێکی وەرنەگرتەوە. بەڵام بەشێوەیەکی بەردەوام نوسیی، بەبێ ترس‌و بەبێ دڵەڕاوکێ لەوەی نوسینەکانی لەفایلەکاندا هەروا بمێننەوە. کتێبی بەرهەمەکانی فرانسوا رابلەو کولتوری‌جەماوەریی لەسەدەکانی نێوەڕاستو رێبنسانسدا (بیستوپێنج ساڵ پاش دواین سەرلەنوێ نوسیوە، بڵاوکرایەوە. پاژێك لەگرنگترین بەرهەمەکانی تەنیا لەپاش مردنی لەچاپ دران. هێشتاش بەدروستی نازانین کەقەبارەی راستەقینەی بەرهەمەکانی چەندبو. بەڵگەکان وادەنوێنن، کەزۆر لەو (بەرهەمانە) بزر بونە. لیستەیەك کەتۆدۆرۆڤ لەکۆتایی کتێبەکەیدا هێناویەتەوە، تەنیا چل و سێ ناوی (بەرهەمەکانی باختین) نیشان دەدەن. خودی باختین گەلاڵەیەکی کورتو ناتەواو هێنایەوە: (لەبەرهەمەکانمدا بابەتی تەواونەکراو زۆرن، ئەمانە نەك لەهزردا بەڵکو لەدەربڕیندا بەناتەواوی ماونەتەوە) [١١]. لەراستیدا لەشاخی پڕشانو شکۆی بەرهەمەکانیی (باختین) تەنیا چەند کەرتێکیان سەریان لەنێو ئاوەکانی فەرامۆشیی وەدەرهێناوە. تۆدۆرۆڤ بەرهەمەکانی باختینی بەچوار قۆناغی لێك جیا دابەش کردوو بەدیاردەناسانە، کۆمەڵناسانە، زماننناسانەو مێژووی ئەدەبی ناودێری کردون. ئەو لەو باوەڕەدایە کەباختین، لەدواساڵەکانی ژیانی‌دا لێکدانێك لەم ((چوار زمانی جیاجیا)) یەی بەکارهێنابو [١٢]. قۆناغی فینۆمینۆلۆژیك یەکەم بەرهەمەکانی باختین دەگرێتەوە، کەتیایدا پەیوەندی نێوان نوسەرو کەسیەتیەکانی بەرهەم وەکوو جۆرە پێوەندیەکی مرۆیی، بەرجەستە کراوەتەوە. باختین گەوهەری مرۆڤی لەم پەیوەندیانەی نێوان تاکەکان دۆزیەوەو باسی لەدروستکردنەوەی خود (لەژێر سایەی(ڕوانینی کەسێکی دیکە) وە دەکرد. خاڵێك کەدواتر لە (هەبوون‌و نەبوون) ی سارتەر گرنگی پێدرا. چاکترین نمونە لەبۆ بەرهەمەکانی قۆناغی دیادەناسانەی باختین، وتارێکە لەژێر ناوی (نوسەرو پاڵەوانەکان) . ئەم وتارە درێژە (زیاتر لەدوسەد لاپەڕەی چاپکراو) لەدەیەی ١٩٢٠دا

PDF4Kurd

نوسراووە؛ بەڵام بەناتەواوی ماوەتەوە. لەپێنج بەشی وتارەکەدا بنەمای لۆژیکی وتوویژ واتە سەودای دۆزینەوەی هەقیقەت بەیارمەتی (بەشێکی) دیکە بابەتی لێکۆڵینەوەیە. پاڵەوانی رۆمان، بۆنوسەر بەواتای هوشیاریو ویژدانێکیدیکەیە. بەڵام لەرەوتی بەرەو پێشچونی نوسینی رۆماندا، پەیوەندی نوسەر لەتەك پاڵەوان تارادەیەك لەگەڵ پەیوەندی پاڵەوانو خودی (نوسەر)دا دەبنە یەك [١٣] ، کەلەڕاستیدا رەنگدانەوەی (پەیوەندی نوسەرە لەگەڵ خۆیدا) . باختین دەپرسێ: (لەسەر بنەمای کامە رێسا، داهێنانی ئاخاوتەیی (ئەدەبی) لەشێوەی لەئارادابوونی پاڵەوان لەشوێنو جیهانی پاڵەوان ئاگادارمان دەکاتەوە؟) یان(چۆن لە بەرهەمێکدا کەلەسەر بنەمای داهێنانی ئاخاوتەیی دامەزراوە، بونەوەرەکانی جیهانی دەرەکی، بەهۆی ئەو پەیوەندیانەوە کەلەگەڵ پاڵەواندا هەیانە، روون دەکرێنەوە؟) [١٤]. وەڵام دەداتەوە: (یان لە) رێگەی(دەروونی پاڵەوان واتە بەهۆی ئاسۆیی بینینی ئەوەوە، یان لەدەرەوەی ئەودا، واتە) بەهۆی ژینگەوە (روون دەکرێنەوە) .هەرچەند پەیوەندی(من) لەتەك بونەوەرەکانی جیهانی دەرەکیدا. هەرگیز کامڵ نیە، بەڵام شتەکان لەئاسۆی دیتنی مندا جێیان دەبێتەوە لەگەڵ رێسا رەوشتی تێگەیەنەریەکانی مندا دەگونجێن، بەوتەی وردی باختین (لەودا دەتوێنەوە) . کەوابو جیهانی دەرەکی، لە ئاسۆی پاڵەوان واتە لەبوونی رەوشتی- تێگەیەنەری ئەودا دەتوێتەوە[١٥]. بەشی سێیەمی وتاری((نوسەرو پاڵەوانەکان)) گرنگیەکی چارەنوسسازی لەهزری باختیندا هەیە، چونکە لەخاڵی سەنتەریی دنیای زەینیو رۆحی (کەسێکی دیکە) دەکۆڵێتەوە و بەهێنانە پێشەوەی بابەتی مەرگ دەست پێدەکات. من هەمیشە مەرگی خەڵکانیتر ئەبینم. لەرێگەی ژیان / مەرگی کەسانیتر، ژینی خۆم رێك دەخەم بەڵام مردنم بەدەست خۆم نیە. مەرگ ئاراییەکانی ڕەهایترە. (واتە) بابەتێکی دیکەیە کەئەگەر هات ئیدی من لەئارادا نابم، کەوابو ناتوانم بیناسمەوە. لەپاش مردنی کەسێکی دیکە، تەواوەتی ژیانی ئەو لەبیرەوەری مندا، بەشێوەیەکی (ناڕاست) دەچەسپێ (وەلێرەوە پرۆسەی داهێنانی جوانناسانە دەست پێدەکا) [١٦]. دانەر بۆ دارشتنی کەسیەتی چیرۆکی، سەرەتا ئەو چەشنی مردوویەك گریمان دەکات، کەسێك کە نیە. لەبەشی پێنجەمی وتارەکەدا باختین باسی لە ئارایی (من)ی نوسەر لەبەرهەمەکانی خۆیدا کردووە. ئەم باسە رێخۆشکەری تێگەیشتن لەبابەتە نوێیەکانی تیۆریی تێگەیشتنی دەقە. باختین رۆمان بەجۆرە دانپیانانێك (بەزۆری نائاگایانە) دەشوبهێنێوخۆیەتی نوسەر

کەلەبەرانبەر دادوەری بەهادارانە ـرەوشتی کەسانیتر دەگۆڕێ، بەرجەستە دەکا. ئەو لەئارایی (من)ی تۆلستۆی لەبیرەوەریەکانی نوسەردا نمونە دێنێتەوە کەبەردەوام لەبەرانبەر (هەر) داوەریەکی دیکەدا فۆرمێکی نوێ بەخۆیەوە دەگرێ. نمونەیەکیتری باختین شێوەی ڕونو ئاشکرای دانپیانانە لەرۆمانەکانی دستۆفسکیدا. درێژەی لۆژیکیانەی باسەکەی باختین دەگات بەدوو فۆرمی ژیاننامە (بیۆگرافی)و ژیاننامەی خۆنوس (ئەتۆبیۆگرافی). لەهەرجو فۆرمی ئەم (راپۆرتی جوانناسانەی ژیان)ەدا دەربڕینی پێوەندی ساتێك لەژیانی من (پەیوەندی) لەگەڵ تەواوەتی ژیانی مندا هەیە، و بۆ ئەنجام دانی ئەم کارە (منی رابردوو) دەبێ وەکو ژیانی کەسێکی دیکە لەبەرچاو بگرم. کەوابو لەکردەی وەبیرهێنانەوەی رابردودا، شوێنگەی ئێستایی من رۆڵێکی بەرچاوی نیە، ئەوە لەکاتێکدایە لەپێشبینی دوارۆژدا، ئەم شوێنگە تاکە (یان لانی کەم گرنگترین) رێسایە. هەربۆیە باختین دەنوسێ: (بەردەوام بیرەوەری رابردوو فۆرمێکی جوانناسانەی هەیەو پێشبینی خاوەنی فۆرمێکی رەوشتیە) [١٧]. قۆناغی کۆمەڵناسانەی بەرهەمەکانی باختین، بەپێداگری زیاتر لەسەر لایەنی کۆمەڵایەتی ئەو شتەی کەبەزۆری بەسروشتی تاکایەتی نوسین دەزانرێت، دەستی پێکرد. لەم قۆناغەدا، باختین گرنگیی بەزماندا، چەشنی ئامرازی پێوەندیەکانو پێوەندیە کۆمەڵایەتیەکان. لەقۆناغی سێیەمدا، واتە قۆناغی زمانناسانە ئەم سروشتە سەنترالە زمانیە تەنانەت زیاتریش بو، بەڵام لێرەدا زمان بەئامانج دانرا نەك بەئامراز (وەك رۆڵی زمان لەشیعردا، لەتیۆری فۆرمالیستەکان). لەبەرهەمەکانی ئەم قۆناغەدا باختین چەمکی ((بان زمان))ی هێنایەگۆڕێ، چەمکێك کەئەمرۆکە لەزمانناسیو زانستە مرۆڤایەتیەکاندا بە ((پراگماتیك)) لەقەڵەم دەدرێت [١٨]. بابەتی ئەم چەمکە نەك گوزارە، بەڵکو پێوەندی گوتاری یان ئاخاوتەیییە [phatic]. لەم قۆناغەدا باختین رەخنەی لەتیۆریەکانی فۆرمالیستەکان گرت و نوسیی کەئەوان زمان تائاستی رەمزەکان دادەبەزێننو لەبیرخۆیان دەبەنەوە کەئاخێو بەرلە هەموو شتێك پردێکە لەنێوان دوومرۆڤدا، کەخۆی بەشێوەیەکی کۆمەڵایەتی دیاری دەکرێت. ئەم خاڵانە کەبابەتی دوابەشی کتێبی پرسیارەکانی تیۆری ئەدەبی دستۆفسکییە لەوتارێکی گرنگدا بەناوی (ئاخێوی رۆمان ئاسا) بەچەشنێکی کامڵتر ڕون کراوەتەوە [١٩]. قۆناغی مێژوویی ئەدەبی لەبەرهەمەکانی باختیندا لەدەیەی ١٩٣٠دا دەستی پێکرد. بەرهەمی سەرەکیی ئەو کتێبە (بەرهەمەکانی فرانسوا رابلەو کولتوری

PDF4Kurd

جەماوەریی لەسەدەکانی نێوەراستورێنسانس بوو هەروەها پرۆژەیەك لەبەرهەمەکانی گۆتەو کەنەگەیشتە ئەنجام. لەم قۆناغەدا سەرنجی باختین زیاتر لەلای ((ناکۆکیە ناوەکیەکان))ی دەقێك بوو کەبەرەنجامی فرەچەشنی توخمە پێکهاتەییەکانی ئاخێوێکن کەباختین بە((لۆژیکی فرەچەشنی)) ناودێری کردووە. بەئاشکرا هزرێکی سەنترالّ تەواوەتی لێکۆڵینەوەکانی هەرچوار قۆناغی کاری فیکری باختین پێکەوە گرێ دەدات: تەنیا دەتوانی واتا لەرێگەی پەیوەندی لەنێوان تاکەکانەوە دروست بکەی، واتا لەدیالۆگدا دروست دەبێ. باختین (لۆژیکی وتووێژ)ی پێك نەهێنا. بەرلەو و پاش ئەو، زۆرکەس ئەم خالّەیان خستەنێوەندی سەرنجی فەلسەفیی خۆیانەوە. بەلاّم باختین (لۆژیکی وتووێژی) بە((بنەمای ئاخێو))زانیو بەم پێیە کاری ئەو تازەیە. یەکێ لەگرنگترین توێژینەوەکان لەمەڕ گرنگی دیالۆگ دەبێ لەنێو بەرهەمەکانی فۆرمالیستە روسیەکاندا بۆی بگەڕێ. ڤینۆگرادۆف لەشیکردنەوەی چیرۆکی(هاوزاد)یدستۆفسکی هێمای بەگرنگی لۆژیکی وتووێژ دەکرد. ئەو بەتاووتوێ کردنی زمانناسانەی بەرامبەرێتی ئاخاوتنی گولیادکین پاڵەوانی سەرەکی چیرۆکی دستۆفسکی لەگەڵ کەسیەتیەکانی دیکەدا، دەری خست، کەلەم چیرۆکەدا بەرەوروبونەوەی دەرەکی لەنێوان ((ئاخێوی مۆنۆلۆگ [Monologue]))و(لۆژیکی وتووێژ)ە[٢٠]. یاکوبینسکی، کەمێك دواتر درێژەی بەم باسەدا. ئەو لەوتارێکدا لەژێرسەردێری ((لەمەڕ گفتوگۆ)) باسی لەوەکرد کە لۆژیکی وتووێژ ((کەهەمەلایەنەو کاملّە))ئاستەکەی لەئاخێوی تاکبێژی [monologue] ((کەتاك ڕەهەندە)) بەرزترە.یاکوبسێنیش لەمەڕ پێشینەی (ئاخێوی دیالۆگ ئاسا) لەسەدەکانی نێوەراست توێژینەوەی ئەنجامداو هەروەها باسیشی لەسەدە نوێیەکان کرد. ئەو نمونەی لەشیعرە کۆنەکانی چیك هێنایەوە کە (وتووێژی نێوان لەش‌و گیان) یان بە (لۆژیکی جوانناسیی) زانیوە[٢١].

(٢)

هەرلەمێژەوە ئێمە بڕوامان بە ئوتۆمیزمی کۆمەلاّیەتیی هەبو کەسەدەی هەژدەهەم دای هێنابوو بەپێی ئەو(ئۆتۆمیزمە) مرۆڤ بونەوەرێك بو کەیەکسەر دوورە پەرێزو تەنیایە... بەلاّم ئێستا بڕوامان بەوە کردووە کە کەتواری مرۆیی لەکۆمەلّگادا دەکرێ بدۆزرێتەوە (کە) بەبون لەجیهان ناودێرمان کردووە. سارتەر[٢٢] بەناوبانگترین دەق کە

بنەمای (لۆژیکی وتووێژ) دەتوانین تیایدا بدۆزینەوە، کتێبەکەی باختین پرسیارەکانی تیۆری ئەدەبی دستۆفسکییە. چاپی یەکەمی ئەم کتێبە لەسێ بەشدا ڕێکخرابوو[٢٣] لەبەشی یەکەمدا ڕای باختین لەمەڕ (جیهانی چیرۆکی دستۆفسکی)باسکرا؛ لەبەشی دووەمدا، باختین بەشێك لەژانرە لەبیرکراوە ئەدەبیەکانی ناساند کە(لۆژیکی وتووێژ) بەسەریاندا زالّە، چەند جۆری (وتووێژ) وەکو: گفتوگۆکانی سوکرات، (منی‌پە) ، فۆرمەکانی دەربڕینی کەرنەڤالّی سەدەکانی نێوەڕاست. بەشی سێیەم پرۆژەیەکی گشتی، شێوەدارو وردە لەبارەی مێتۆدی دەربڕینی دستۆفسکیەوە. چەمکی سەرەکیی کتێبەکە(فرەدەنگی)یا(پۆلیڤۆنی)یە، چەمکێك کەلە مۆسیقادا بەکاردێت. مێلۆدی بەهێڵی ئاسۆیی‌و ڕێنوسی مۆسیقا دەژمێردرێ‌و هارمۆنی بەهێڵی ستوونی (مۆسیقا). کاتێك کەمێلۆدیەك بەئاسانترین شێوەیە دەخوێنرێتەوە یان دەژێنرێت (وەکوو بڕگەیەك ئاوازی فۆلکلۆری ناوچەیی، یان گۆرانیەکانی سەدەکانی نێوەراست) هێڵی ئاسۆیی زالّە. لەم حالّەتەدا زاراوەی مۆنۆفۆنی بەکاردێنین. کاتێك کەهەر ئەم مێلۆدیە هاوڕێ لەگەڵ ئاوازێکی مرۆییانەی‌تر یان دەنگی ئامێرێکی مۆسیقایی دیکە (کەهەندێ‌جار بەگۆڕانکاریەوە لەگەڵ بناغەی مێلۆدیەکە هاوکاری دەکەن) دەبیسرێ، لەراستیدا رۆنانێکمان لەدو دروستکراوی مۆسیقایی هەیە کەمۆنۆفۆنی پێ‌دەڵێین. هەندێ‌جار هەر مێلۆدیەك لێکدانێکە لەمێلۆدیەکانی دیکە، واتە لەهاوکات بونی پێشکەش کردنی دو یان چەند مێلۆدی جیاوازدا (کە زۆرجاران بەناتەواوی پێشکەش دەکرێن) واتای سەرەکی بڕگەی موسیقا دروست دەبێت. لەم دۆخەدا مۆسیقاکە فرەدەنگی (ڤۆلیفۆنیك)ە[٢٤]. لەبڕگەی پۆلیفۆنیکدا، چەند مێلۆدیەك لەیەك کاتدا دەژنرێن‌و (پێکەوە تێکەڵ) دەبن تاواتای کۆتایی دروست دەکرێت. بەڕای باختین لەرۆمانەکانی دستۆفسکی‌دا هەریەك لە کەسیەتیەکان وەکوو مێلۆدیەکن‌و کۆی ئەو (مێلۆدی)انە ئاوازی کۆتایی پێك دێنن. بەدەربڕینی‌تر، ئەوان یەکتری کامڵ دەکەن. سروشتی ناوەکی هەریەك لەوانە(چەشنی سروشتی دەروونیان) تەنیا لەو پێوەندیەی کەلەگەڵ کەسیەتیەکانی دیکەداو لەگەڵ تان‌و پۆی سەرەکی رۆمان هەیانە، واتا پەیدا دەکا. هەر هێمایەك بۆ کەسیەتیەك بەشێك لەتانو پۆی سەرەکی بەرهەمە. لەرۆمانەکانی دستۆفسکی‌دا چیرۆك گێڕەوە نەك تەنیا کەسێك (یان نوسەر) بەڵکو کۆمەڵە کەسێکن. چیرۆك گێڕەوە خۆی بەشێوەی جیاجیاو هەندێ‌جار پێکناکۆك پێناسەو بەرپرسیار دەکا. لەرۆمانی مۆنۆفۆنی‌دا

PDF4Kurd

جیهانی گێردراوە (ریوایەت كراو=[narration]) دنیای كەسیەتیەكانە، چیرۆك گێڕەوە دەری دەبڕێ. بەرهەم لاسایی كردنەوەی كردەی كەسیەتیەكانە. بەڵام لەرۆمانە فرە دەنگیەكانیدستۆفسكیدا، جیهانی گێردراوە، جیهانی گێرانەوە جۆربەجۆرەكانی كەسیەتیەكانە كەبەهۆی روانگەی گۆڕدراو (ناجێگیر)ی چیرۆك گێڕەوە ڕون دەبێتەوە، تەنیا لەنێو پێوەندیە ناوەكیەكانی خۆیاندا واتادار دەبنو بەشێوەی ئەبستراكتو دوورە پەرێز بێ واتان. لەرۆمانی مۆنۆفۆنیدا، تەنیا ئاخاوتنی چیرۆك گێڕەوە (یان نوسەر) واتە دەنگێكی تەنیا و گۆشەگیر دەبیسین كەدەچێتە سەروی دەنگەكانیترو هاوئاهەنگیان دەكا. هەرچەند دیالۆگی كەسیەتیەكان دەبیسین بەڵام دواجارو ادەردەكەوێ كە چیرۆك گێڕەوە بەسەر هەموو شتێك زاڵە و چاودێرە. بەڵام لەرۆمانە فرە دەنگیەكانیدا پێوەندی نێوان كەسیەتیەكان لەرێگەی پێوەندیەكانی نوسەر لەگەڵ كەسیەتیەكانەوە دەناسرێتەوە. نوسەر لەچەق دەمێنێتەوە. لەم دۆخەدا نوسەر دەگۆڕێت بۆ چەند كەس [(٢٥)]. لەرۆمانی فرە دەنگیدا گفتوگۆ توخمی سەرەكیە. لەهەنگاوی یەكەمدا وتووێژی نێوان نوسەرو كەسیەتیەكان، لەهەنگاوی دوا(یش)دا و تو و ێژی نێوان كەسیەتیەكان (گرنگو سەرەكیە). بەكورتی پێوندیەكانی نێوان ئاخاوتنی چیرۆك گێڕەوەو ئاخاوتەی كەسیەتییەكان خاڵی سەرەكییە لە گێڕانەوەدا. باختین دەڵێ فرەچەشنیو چەند شێوەیی وشیاریەكانو دەنگە سەربەخۆكانو هۆمۆنۆمی كامڵی نێوانیان بەراستی، نیشانەدەری تایبەتمەندی بەرهەمەكانی دستۆفسكییە... ئەو دارێژەری رۆمانی فرە دەنگیەو جۆرە رۆماننوسیەكی نوێی دارشتوە. هەربۆیە بەرهەمەكانیی لەهیچ چوارچێوەیەكدا جێیان نابێتەوەو پەیڕەوی لەهیچ كام لە تانوپۆ مێژویی ـ ئەدەبیەكان كەپێشتر رونكەرەوەی رۆمانی ئەوروپی بون، ناكەن. لەرۆمانەكانی ئەودا دەنگی پاڵەوان هەربەو شێوەیە دەبیسرێ كەلە رۆمانە ئاساییەكاندا دەنگی نوسەر (دەبیسرێ). ئاخاوتنی پاڵەوان لەمەڕ خۆیوجیهان بەهەمان ئەندازەی ئاخاوتنی نوسەر باوەڕ پێكراوە؛ و دەپەیڕەوی لەوێنەی بەرجەستە كراوی پاڵەوان ناكاتو دەرخەری یەكێ لەرەفتارەكانی ئەو نیە. بەڵام هەرچۆنێك بێ، دەنگی پاڵەوان جێی دەنگی نوسەر ناگرێتەوە؛ بەڵكوو سەربەخۆییەكی ناوێزەیی لەپێكهاتەی بەرهەمەكەدا هەیە، (كە) هاوئاستی ئاخاوتنی نوسەرەو بەشێوەیەكی تایبەتی لەگەڵ (دەنگی نوسەر)و دەنگەكانی دیكەی كەسیەتیەكان تێكەڵ دەبێ... تانوپۆی چیرۆكی بەرهەمەكانی دستۆفسكی گرنگیی بەفرەشێوەیی

وشیاریەكان دەدا، ئەو وشیاریانەی كەپێكەوەو لەجیهانی خۆیاندا، لەبناغەدا یەكسانن. لەبەرهەمەكانی دستۆفسكیدا تانوپۆی ناسراوو ئاسایی پراكتیكی رۆمانەكان، رۆڵێكی پلە دوو ئەركێكی تایبەتی هەیە بەتەواوەتی لە ئەركی ئاسایی خۆی جیاوازە... لایەنگریی چیرۆك گێڕەوەش، لە هەنگاوی دواییدا (چ چیرۆك گێڕەوە نوسەر بێ، یان یەكێ لەپاڵەوانەكان بێ) بێ ئەملاو ئەولا، لەگەڵ رۆمانە مۆنۆفۆنیەكان جیاوازە. روانگەیەك كەچیرۆكەكە ڕون دەكاتەوە، وێنەیەك كەدروست دەكرێ، یان كۆمەڵە زانیاریەك كەدێنە ئاراوە، هەموو بەناچاری بەشێوەیەكی نوێ، گونجاو لەگەڵ ئەم جیهانە تازەیەدا، دنیای كۆمەڵە كەسانێك كە (بەواتای فەلسەفی*) بابەت یان ناسكارنو نمونەو بەرناس نین، دێننە ئاراوە. ئاخاوتنی چیرۆك گێڕەوە (ڕون كەرەوە یان ئاگادار كەرەوە) بەناچار پێوەندیەكی تازە لەگەڵ بابەت دادەمەزرێنێ... بەمجۆرە هەموو هۆكارەكانی پێكهاتە نوێیەكە لەبەرهەمەكانی دستۆفسكیدا بەشێوەیەكی قوڵ تازەو سەمەرەو رەسەنن. هەموویان زادەی ئامانجی هونەری نوێن كەتەنیا دەتوانێ بەبنەمای جیهانێكی فرە چەشنو فرەدەنگی بگاتو فۆرمە جێگیركراوەكانی رۆمانی ئەوروپی كەلە بنەمای خۆیدا مۆنۆفۆنیە، تێك بشكێنێ [(٢٦)].

ئەو شتەی كەباختین بە (رۆمانی فرە دەنگی) ناودێری دەكرد، لەهەنگاوی یەكەمدا رۆمانەكانی دستۆفسكین و پاشان بەهەمەكانی رابلەو سویفێت. ژولیا كریستوا لەو باوەڕەدایە كە ئێستا دەتوانین بەرهەمەكانی جیمز جۆیس، مارسێل پرۆستو فرانتس كافكاشیان پێوە زیاد بكەین (واتە ئەم بەرهەمانە بخەینە ریزی ئەم رۆمانە فرە دەنگیەكانەوە) [(٢٧)]. لەهەندێ خاڵێشدا باختین باسی لەهەبوونی رێساكانی (لۆژیكی وتووێژ) لەبەرهەمەكانی بیلی (بەتایبەتی پترزبورگ)، مایاكوفسكیو خلبینكۆف كرد. باختین یەكەم چاپی (پرسیارەكانی تیۆری ئەدەبی دستۆفسكی) بەرهەمەكانی تۆلستۆی بەنمونەیەك لە"رۆمانە مۆنۆفۆنییەكان" ناوزەد كرد، لەچاپی دووەمیشدا هاتووە: (دنیای تۆلستۆی بەشێوەیەك كەلێكنادرێتەوە جیهانێكە مۆنۆفۆنی: لەم دنیایەدا دەنگی دووەم بەرگوێ ناكەوێ. (واتە) دەنگێك جگە لەدەنگی نوسەر) [(٢٨)]. بەڵام لە هەندێ خاڵدا باختین هەڵوێستی نوێی لەبارەی تۆلستۆی وەرگرت. بۆنمونە ١٩٣٥دا لەوتارێك (ئاخێوی زمان) دا نوسیی: (بەلای تۆلستۆی، هەر ئاخێوێك

* تێبینی لەنوسەرەوەیە (و).

PDF4Kurd

بەهۆی لۆژیکی وتووێژی ناوەکیەوە دەناسرێتەوە) [٢٩]. وادیارە، باختین باوەڕی بەفۆرمە جیاجیاکانی (لۆژیکی وتووێژی هێنابوو فۆرمی تەواوی ئەو (لۆژیکی وتووێژ)ەی لەبەرهەمەکانی دستۆفسکیدا دەدۆزیەوە کە (پاش ئەو لۆژیکی وتووێژ لەئەدەبیاتی جیهانیدا بەکارهات... ئەوەبوکە ڕویەکی تازەی بەلۆژیکی وتووێژ بەخشی) [٣٠]. بەڵام فۆرم گەلێکی دیکەش لەبۆ (لۆژیکی وتووێژ) لەنێو بەرهەمی رۆماننوسەکاندا پەیدا دەکرد. ئەم خاڵەکە دستۆفسکی باڵا دەستیو دەسەڵاتی نوسەر بەسەر کەسیەتیەکانو ڕوداوەکان (بەکورتی لەسەر) تان وپۆ(ی رۆمان) پەسەند ناکات، لەیەکەم وتارکانی باختیندا هێمای بۆ کراوە بەڵام بەشێوەیەکی ورد لە(پرسیارەکانی تیۆری ئەدەبی دستۆفسکی) دا تاووتوێ کراوە. لایەنی (فرەدەنگی) رۆمانەکانی دستۆفسکی بەئەنجامێکی گرنگمان دەگەیەنێ: کەتوار دەبێ لەرێگەی پێوەندیەکانی نێوان کەسەکانەوە بدۆزینەوە. باختین رستەیەکی دستۆفسکی وەبیردێنێتەوە، نوسەر خۆی گوتویەتی کەئامانجی نەك سایکۆلۆژی بەڵکو(ریالیزم بەواتایەکی باڵا) یە، واتە نەك (راستیی ناوەکی) بەڵکو راستیەك کەدەشێ لەنێوان کەسەکاندا بیدۆزێتەوە. باختین ئەم روانگەی بەم چەشنە کورت کردۆتەوە: پەیوەندی نێوان کەسەکان دروستکەری مرۆڤە. باختین (بەتایبەتی لەیەکەمین بەرهەمەکانیدا) پێی داگرتووە کەلە رۆمانی مۆدێرندا، دەسەڵاتی نوسر لەنێو چووە. ژان پۆل سارتەر ئەم خاڵەی لەوتاری (بەرێز فرانسوا موریاو ئازادی)(١٩٣٩)دا ڕون کردۆتەوە، هەر چەند کەئەو لەو رۆژانەدا کتێبی(پرسیارەکانی تیۆری ئەدەبی دستۆفسکی) نەخوێندبویەوە [٣١]. سارتەر بێ ئەوەی باس لە (رۆمانی فرە دەنگی)بکا رۆمانو دیالۆگی بەهاوواتا زانیوەو چەشنی باختین پشتیوانی لەم بنەمایە کردوە کە (نوسەر خوانیە، خۆی لەشەڕدا بەشداری دەکا) [٣٢].

(٣)

(لۆژێکی وتووێژ) گەوهەری سەرەکی هزری باختین لەبواری (مرۆڤناسی فەلسەفی) یە. بنەمای ئەم روانگەیە دەتوانین بەم چەشنە ڕون بکەینەوە: ئەگەر ئەم پەیوەندیە کە ئێمە پێکەوە گرێ دەدات، نەماننناسیبێ، ئەو کات نا(ش) توانین خۆمان بناسین: (ئێمە خۆمان لەچاوی کەسێکیترەوە دەناسین. ئێمە ساتەکانی گۆرانکاریو گۆرینی هزری

خۆمان لەرێگەی پەیوەندی لەگەڵ کەسێکی دیکەداو دەست دێنینەوە...(تا) بەکورتی، بەهۆی زانیاری خەڵکانی دیکەوە، لە رەنگدانەوەی ژیانی خۆمان تێدەگەین) [٣٣]. من هەرگیز خۆم لەرەهەند [dimension]ی دەرەکیی خۆمەوە نابینمو تێگەیشتنێکی هەستیارانەم لەم بارەیەوەنیە، تەنیا رەنگدانەوەکەی هەنتەشی خۆم لە (نێو) خەڵکانیتردا دەناسمەوە. شوێن دەسپێکی باسەکەی باختین (وەکو سارتەر) (گرنگیەکی ئنتۆلۆژیکی دیکە بۆ وشیاری) یە. وشەگەلێك کەلە وتاری: (نوسەرو کەسیەتی لەکردەی جوانناسانەدا) هاتون، تارادەیەك بەبێ بچوکترین جیاوازیەك چەند ساڵ دواتر لە١٩٦١دا لەوتارێکدا لەژێر سەردێری (لەبارەی چاو پێخشاندنەوەی کتێبەکەی دستۆفسکیەوە) دوبارە کراونەتەوە: (من ناتوانم لە (بونی) خۆم ئاگادار بمەوە، ناتوانم خۆم بم، مەگەر لەرێگەی کەسێکی دیکەوە)وە: (مرۆڤ لەدەرەوەی خۆیدا قەڵەمرەوێکی نیە (واتە دەسەڵاتەکەی ناوەکیيە) ئەو بەردەوامو بەگشتی لەم قەڵەمرەوەدا دەژیت(واتە)بەرامان لەدەرروونی خۆی (دەژی)، ئەو لەچاوی کەسانی دیکەوە دەڕوانێ (یان باشتر بڵێین لەرێگەی چاوی خەڵکانی دیکەوە هەوڵ دەدا) تاکو خۆی بناسێتەوە) [٣٤] رێگەی پەیوەندی گرتن لەتەك کەسانیتردا چیە؟ چۆن دوڕووی ئەم پەیوەندیە، هەم خۆی دەناسێو هەم کەسی تریش؟ باختین و ڵام دەداتەوە: (لەرێگەی دیالۆگ)وەو دەڵێ: (ژیان بەپێی چیەتی خۆی وتووێژەکە. زیندوو بوون بەواتای بەشدار بوونە لەگفتوگۆدا ژیان پرسیارکردن، گوێ گرتن، وەڵام دانەوەو هاوڕایبوونو هتد...یە) [٣٥]. هەروەها: (لەژیاندا ناتوانم رووداوەکانی ژیانو مردنم تایبەت بەخۆم بزانم.. رووداوی لەدایك بوون، هەبوون لەجیهانداو دواجار مردنم، نەلە مندا (کامڵ) دەبنو نەسەبارەت بە من هەن) [٣٦]. بەئاشکرا باسەکەی باختین لە پاری (هەبوون بەرەو مردن) لە (بەرهەمی)(هەبونو کات)ی مارتین هایدگەر نزیك بۆتەوە. باختین دەڵێ: (ناتوانم بمرم مەگەر لەپێناو خەڵکانی دیکە، کەوابو لەم مردنەدا کەلە پێناو کەسانیترە، بۆخۆم دەمرم. دەبینم کەسانی دیکەو تەنیا کەسانی دیکە دەمرن... کاتێ بەگۆڕستانەکاندا تێ دەپەڕم، شتێك جگە لەخەڵکانیتر نابینم) [٣٧]. بناغەی ئەم روانگەیە دەتوانین لەرێبازی فەلسەفی ئایدیالیزی ئاڵمانی بدۆزینەوەو بەردەوامیەکەی تاووتوێ بکەین. فیشتە لەساڵی ١٧٩٧ گوتبوی: (وشیاری تاك بەجۆرێکی پێویست لە رێگەی کەسێکیترەوە (کامڵ) دەبێت، لەگەڵ تۆ: تەنیا بەم مەرجە دەشێ بێتە ئەنجام) . یاکوبی لە١٧٨٥دا گوتبوی: (من بەبێتۆ مەحاڵە) یاسای

PDF4Kurd

بەناوبانگی هیگل پێشینیەکی دوورو درێژی لەئەقڵی فەلسەفیدا هەیە. هیگل نوسیبووی:(خود ئاگایی لەنێو خۆیدا بوونی نییە لەشوێنێکدا راستەقینەیە کە رەنگدانەوەی خۆی لەوشیاریەکی دیکەدا بدۆزێتەوە) [٣٨]. کاتێك کە باختین لەساڵی ١٩٢٧دا کتێبی فرۆیدیزمی بەناوی خوازراوی وێلۆشینۆف بلاوکردەوە، بنەمای رەخنەی لەسەر مەودای تیۆریەکانی فرۆید لەگەڵ لۆژیکی وتووێژ دانا. لەم کتێبەدا هاتوە: هەر گوزارەیەك بەگشتی ناتوانێ لەیەك خاڵدا کورت بێتەوە. هەر گوزارەیەك بەرهەمی پێوەندی ناوەکیو کردارو پەرچە کرداری توخمەکانو دەرەنجامی هەڵکەوتێکی ئاڵۆزە کەتیایدا ڕون دەکرێتەوە . باختین دەڵێ کەبابەتی دەرونشیکاری مرۆڤی تەنیاودوورە پەرێزە ؛ بەلام بابەتی زانستی مرۆیی شتێك نیە جگە لەپێوەندی (شتێك بەناوی) کەسایەتی بیۆلۆژیکی ئەبستراکت لە گۆرێدا نیە) ؛ مرۆڤ لەدەرەوەی کۆمەلگا واتە لەدەرەوەی هەلومەرجە کۆمەلایەتیە ئابوریە بەرجەستەکانەوە لەئارادانیە)[٣٩] .(گفتوگۆ) بەلای فۆرمالیستە روسیەکانەوە بابەتێکی گرنگ بو. ئەوان مۆنۆلۆگیان بەیەکەم فۆرم دەزانیو چیرۆکیان بە(لاسایی کردنەوەی هونەری ئاخێوی مۆنۆلۆگی) ناودێر کرد. وتاری ڤینۆگرادۆڤ بەناوی(تیۆری ئەدەب)و وتاری ئاخن بام لەمەر چیرۆکی پالتۆی گۆگۆل لەم چەشنە چەمکەوە دەستیان پێکرد. بەلام فۆرمالیستەکان هێمایان بە(چیرۆکی فرەدەنگی)نەکرد. باختین جیاوازی گرنگی لەبارەی مۆنۆلۆگو وتووێژی ناسیو ڕوونیکردەوە. بەهەمان شێوە کەبنەمای ئاخاوتن بەکارهێناتی تایبەتی زمان بەمەبەستی دروستکردنی وتووێژ، هەر فۆرمێکی دەربڕینی ئەدەبیش جۆرە ئاخێوێکی ئەدەبیە بەمەبەستی وتووێژکردن [٤٠]. لەپاش باختین، ژولیا کریستوا چەمکی وتووێژی فراوان کردەوە. هەر بەرهەمێکی ئەدەبی گفتوگۆیە لەگەڵ بەرهەمەکانی دیکەدا. باخیتن باس لەپێویستی بوونی زانستێك کرد کەبە(بان زمانناسی) ناودێری کردو مەبەستی(ش)، ناسینی سروشتی لۆژیکی وتووێژ، لەزماندا بوو. کریستوا لەدرێژەی ئەم باسەدا، ڕونی کردەوە کەئەم زانستە پیوەندیەکی نزیکی لەگەڵ مێتۆدی خوێندنەوەی دەقەکان بەیارمەتی دەقەکانی دیکەو دۆزینەوەی مێتۆدی(نێو دەقی)ەوە هەیە. (گۆرانیەکانی مالدۆروێر)ی لۆترە ئامونو (شیعرەکان)ی مالارمێ وەکوگفتوگۆیەکی بەردەوامن لەگەڵ دەقە ئەدەبیەکانی پێش خۆیاندا. رەنگە بتوانین بڵێین کەنارەزایەتیەکن دەرهەق بە(شێوەی دەربڕینی پێشوو) . یاساکانی باختین لەمەڕ(وتووێژی دەقەکان) هەنگاوێکی لە پێناو هێنانە گۆڕێ راستو

دروستی(مێژووی ئەدەبی) دەژمێردرێت. کریستوا لەسەر بنەمای توێژینەوەکانی باختین لەبارەی(رۆمانی فرە دەنگی)و(لۆژیکی وتووێژەوە ئەم پۆلێن بەندیەی خوارەوەی هێنایە ئاراوە: ١) ئاخێوی مۆنۆلۆگی کەسێ جۆرە: یەکەم: شێوەی دەربڕینی وەسفی گێڕانەوەیی تایبەت بەچیرۆکی قارەمانێتی، دووەم: ئاخێوی مێژوویی، سێیەم: ئاخێوی زانستی.

٢) ئاخێوێك کەلەسەر لۆژیکی وتووێژ دامەزراوە هەمدیس سێ جۆرە: یەکەم) ئاخێوی کەرنەڤاڵی، دووەم) ئاخێوی مەنیپە*، سێیەم) ئاخێوی چیرۆکی فرەدەنگی. کریستوا لەنێو (ئاخێوی قارەمانێتی) دا فۆرمەکانی دەربڕین دینی(شی) جێ کردەوەو لە(ئاخێوی کەرنەڤاڵی)دا(فۆرمە جۆربەجۆرەکانی نوکتەکان، چیرۆکە میللیەکان، چیرۆك گەلێکی نوکتەئامێز وەکوو: (حیکایەتی رۆنار)ی جێکردەوە؛ [٤١] و نوسیی:(هەموو رۆمانە گرنگە فرەدەنگیەکان بناغەکەیان بۆبناغەی ئاخێوی گەلیانە(جەماوەری) دەگەرێتەوە، بەرهەمەکانی کەسانێك وەکوو رابلە، سێرڤانتێس، سویفێت، ساد، بەلزاك، لوترە ئامون، دستۆفسکیو کافکا) لەم چەشنەن [٤٢]. چیرۆکی قارەمانێتیو چیرۆکە میللیەکان بەدو سەچاوەی سەرەکی چیرۆکی ئەوروپی دەژمێردرێن. کریستوا پاش باختین باوەڕی بەوە هێنا کەسەرکەوتنی ئاخێوی مۆنۆفۆنی (وەیان تاك ئاخاوتەیی) بەرەنجامی سەرکەوتنی لۆژیکی هێمایی[symbolic logic] ، مەسیحیەتو هیومانیزمی رێنسانس بووە. بەلام پێشتر لەکلتوری رۆژئاوادا دوو فۆرمی سەرەکی ئاخێو کەلەسەر بنەمای لۆژیکی وتووێژ دامەزرابوو. هەبو کەکاریگەریەکی زۆریان لەسەر جۆرەکانی دەربڕین لە ئەدەبیاتی ئەوروپادا دانا. ئەم دوانە بریتی بون لە لەدیالۆگە سوکراتیەکانو فۆرمی(مەنیپە) . دیالۆگە سوکراتیەکان، مێتۆدی توێژینەوەی فەلسەفی ئەفلاتون، فدون، ئۆقلیدۆسو گەزنەفۆن بووە، هەرچەند کەتەنیا وتووێژەکانی ئەفلاتون(ژمارەیەك لە گفتوگۆکانی گەزنەفۆن) بەدەستمان گەیشتون. بنەمای ئەم وتووێژانە زیاتر زانستی (ئاخاوتن)و تیۆری دەربڕینی بوو نەك دیالۆگی گەلیانە (ئەم جۆرە وتووێژە) شێوەیەکی بیرەوەری گێڕانەوەی هەبوو، بەمەبەستی جێگیر کردنو مانەوەی گفتوگۆکانی مامۆستاو قوتابیەکانی دەنوسران. باختین

* جیابۆوە و بەرهەم هاتو لە [maniplative=manipulatory manipularore] بەواتای دسکاری، دەست تێوەردان، دەسکاریکەر (و).

PDF4Kurd

(ئامانجی) دیالۆگە سوکراتیەکان بەرەورووو بوونەوە لەگەڵ فۆرمی مۆنۆلۆگ دەزانێ کەداوتر روویەکی زاڵی (لەنێو) بەرهەمە فەلسەفیەکاندا بەدەست هێنا. (هەقیقەت) یا واتای فەلسەفی لەدیالۆگە سوکراتیەکاندا خاوەنی سروشتێکی رێژەییی‌یە(لانی‌کەم بەبەراوردێکی‌لەگەڵ دەقە فەلسەفیەمۆنۆلۆگیەکاندا) [٤٣]. لێکچوونی وتووێژە سوکراتیەکان لەگەڵ(وشە دولایەنەکان) کەباختین هێناویەتە ئاراوە چاوپۆشی لێ ناکرێ.

بەڵام دیالۆگە سوکراتیەکان، تەمەنێکی درێژیان نەبووو جۆرەکانی دیکەی (لۆژیکی وتووێژ)جێیان گرتەوە، کەگرنگترینیان(مەنی‌پە) بوو کەسەرچاوەی سەرەکی ئاخێوی کەرنەڤاڵیە.(ناوی مەنی‌پە لەناوی فەیلەسوفی رۆمانی کەلە نیوەی یەکەمی سەدەی سێیەمی زایینی‌دا دەژیا، واتە مەنی‌پە دوگادارە، وەرگیراوە. ئەو کۆیلەیەکی خەڵکی سینۆپ لەدەوروبەری‌دەریای رەش بوو، کەئازاد کرا، چووەتە(شارێکی میسری کۆن) ، فەلسەفەی خوێندو بوبە نوسەری دەقی کاریکاتێریك. ئێستاکە ئاسەوارێك لەبەرهەمەکانی نەماوەتەوەو تەنیا لەرێگەی هێماگەلێك کەلە بەرهەمەکانی دیوژێن لائێرسەدا هەن، لەناوی (ئەو بەرهەمانە) ئاگادارین. رۆمیەکان زاراوەی (مەنی‌پە) یان لەبارەی جۆرە ئاخێوێکی ئەدەبی بەکارهێنا کەبنەماکەی گفتوگۆیەکە لەنێوان دو یان چەند نەیاری زیرەك‌و قسەخۆش کەلەودا رەخنە لەرێساو باوەرە کۆمەڵایەتیەکان‌و رەوشتیەکان دەگیرێ. ئەم ژانرە سەرەتا کاریگەریی کردە سەر پترۆینۆس‌و لۆسیان، پاشان (کاریگەریی) خستەسەر چەند نوسەرێك لەئەدەبیاتی بیزانس‌و رێنسانسدا هەروا مایەوە. کریستوا لەو باوەرەدایە کە(مەنی‌پە) لەگەڵ چەند گۆرانکاریەك کەبەسەریدا هاتووە تا سەردەمی ئێمەش ماوەتەوە. ئەو نمونە لەبەشێك لەبەشەکانی یۆلیسسی جۆیس، چیرۆکەکانی کافکاو ژۆرژ باتای دێنێتەوە [٤٤]. مەنی‌پە سروشتێکی دوفاقیی هەیە، هەم تراژیدیەو هەم کۆمێدی (هەر بەو واتایەی کەساموئێل بیکێت لە (چیرۆکی) (لەچاوەروانی گۆدۆدا) بەتراژیکۆمیدی ناودێری کردووە) باختین لەوباوەرەدا بوو کەلە هەندێ خاڵدا، زمانی(مەنی‌پە) ئازادیەکی تەواو وەردەگرێ‌وجۆرێك لەخەیاڵ پەروەری‌و سیمبۆل گەرایی دێتە نێویەوە. پاڵەوانەکان لەنێوان (وەدەرنراوانی کۆمەڵگا) واتە لەنێوان دزان، سۆزانییەکان‌و حەرام زادەکان هەڵدەبژێردرێن. شوێنی رووداوی رووداوەکان یان زیندانە یان دورخراوگە. ناتوانین چیرۆك گێرەوە بناسینەوە (بۆنمونەلە "ئیکارو مەنی‌پە" یان لە "ئەندی میون"ی بەرهەمی وارۆن). ئەمە(خاڵێکە کەدواتر لەبەرهەمەکانی

رابلە، ڤۆلتێر، دیدرۆو سویفێت وەبەرچاو دەکەوێت‌و لەروانگەی باختینەوە توخمێکی پێکهاتەییە.

(٤)

کتێبی (بەرهەمەکانی فرانسوا رابلە و قەرهەنگی خەڵکیی لەسەدەکانی نێوەراست‌و رێنسانسدا) هەوڵێکە بۆدۆزینەوەی رەگەزی (لۆژیکی‌و تووێژ) . ئەم کتێبە فراوانکردنەوەی بەشی دووەمی کتێبی (پرسیارەکانی تیۆری ئەدەبی دستۆفسکی)یە. لە(رابلە)دا باختین دەری خست کەئایدیالی مرۆڤی ئاسایی لەکۆتایی سەدەکانی نێوەراستدا، لەجێژنەکانی سەرشەقام، کەرنەڤاڵەکان، ئەدەبیاتی زارەکی، حیکایەتەکانی منداڵان‌و گۆرانیە میللیەکان‌و ... ئاشکرا دەبێ‌و تێگەیشتنێکی تەواو زەمینی (ناسوتی) لەمەر مرۆڤەوە لەبەرانبەر تێگەیشتنی رەمزیانە، مەسیحیانەو سۆفیانەی چینی دەسەڵاتدار قوت دەکاتەوە. ئەو سروشتە "ئاژەڵیە"ی کولتوری گەلی کەدەسەڵاتداران لێی بێزار بوون، لەراستیدا وێناکردنی مرۆڤی ئاسایی لەبۆ ئازادی بوو [٤٥]. سەردێری یەکەم پاری کتێبی (رابلە) "رابلەو مێژووی پێکەنین"ەو بەم رستەیەی ئەلکساندێر هەرتسێن دەست پێدەکا: (هیچ کارێك سەرنج راکێشتر لە نوسینی مێژووی پێکەنین نیە) [٤٦]. باختین بەخێرایی بەجیهانی کۆن تێ‌پەری تابەسەدەکانی نێوەراست بگات‌و بەخێراییەکی کەمتر(رێگەی) رێنسانس تاسەدەی هەژدەهەمی بری. کارەکەی زیاتر لەسەر (پێکەنین‌وشادی) لە سەدەکانی نێوەراستی ئەوروپا،و گۆرانی توخمە کۆمێدیەکان لەسەردەمی رێسانسدا چربووەوە. هێماکانی ئەو بۆرابردووو دوارۆژی ئەم سەردەمانەش بەربەستی رون کردنەوەی خاڵ گەلێك بوو کەپەیوەندیان بە(دیاردەی پێکەنیناوی) لەسەدەکانی نێوەراستدا هەیە. بۆنمونە (باختین) لەگوتەیەکی ئەرەستۆ لەکتێبی خود(زات) پاری دەیەمدا کەدەڵێ:(لەنێوان هەموو گیانەوەرەکاندا، مرۆڤ تەنیا گیانەوەرە کەپێدەکەنێ، بەمەبەستی روونکردنەوەی قسەیەکی رابلە کەڵکی وەرگرت؛رابلە دەڵێ : پێکەنین بەبەرزتر لەگریان بزانە، چونکە پێکەنینیان بۆ مرۆڤ خولقاندوە) [٤٧]. بەڵام زۆر لەو یاسایانەی کەباختین لەرەوتی تاوتوێ کردنی مێژوویی پێکەنین لەسەدەکانی نێوەراستدا هێنایە گۆرێ، لەبارەی قۆناغە مێژووییەکانی‌ترو تەنانەت (بۆ)

PDF4Kurd

رۆژگاری ئێمەش شیاوو گونجاون. باختین لەتاووتوێ کردنەکەی خۆیدا ڕونی کردەوە کە(پێکەنین)لەکولتوری گەلیی سەدەکانی نێوەڕاستدا ئامرازێك بوو بەمەبەستی سەرکەوتن بەسەر هزرەکان، وێنەکان‌و سیمبولەکانی کولتوری باودا. پێکەنین نیشانەی‌هەوڵدان بەمەبەستی تێر کردنی سێکسی و جەستەیی لەکۆمەڵگایەکدا بوکە سوکایەتی بەرجەستە دەکرد) ئەمە(چرکەساتێك بوو لەهەنتەش [complicted] لەیۆتۆپیادا) ، نیشانەی(هەقیقەتی نافەرمی خەڵکان) بوو. باختین نوسیی: (پێکەنین) بۆنە نەریتیەکان، دابە فیۆدالی‌و دەوڵەتیەکان، رەوشتی کۆمەڵایەتی‌و هیچ فۆرمێکی ئایدیۆلۆژیك‌و زاڵی پەسەند نەکرد. لەو رۆژگارەدا دەربڕینی شێلگیری رۆشنگەر سروشتی کولتوری زاڵ بوو) [٤٨]؛و دیسان:(پێکەنین، ترس لە نهێنی‌و رەمزەکانی جیهان‌و دەسەڵاتی لەنێو برد) . توخمی کۆمیك [komic]ڕوونکەرەوەی راستیەو لەنێو خۆی‌دا دژی درۆ هەڵوێست دەگرێ. مرۆڤی سەدەکانی نێوەڕاست بەهۆی چەکی پێکەنینەوە بەسەر ترس‌و درۆدا زاڵ دەبوو. [٤٩] (جیددی بوون) چەشنی توندوتیژی ڕێکخراوە [organized]لەپاوانی دەسەڵاتداراندا بوو. لەکتێبی رابلەدا دەخوێنینەوە کە: (پێکەنین هەرگیز نەچووە نێو دنیای دەسەڵاتدارانەوەو بەردەوام وەکوو چەکێك لەبەردەستی خەڵکیدا مایەوە)[٥٠]. دەسەڵاتداران لەساختەکاری‌و درۆی(جیددی)دا هەروا مانەوە. باختین نوسیویەتی:

پێکەنین نەك فۆرمی دەرەکی بەڵکو فۆرمی ناوەکیی هەقیقەتە. نەك تەنیا ئێمە لەسانسۆری دەرەکی بەڵکو بەرلەهەموو شتێك لەسانسۆری ناوەکی رزگارمان دەکا. مرۆڤ لەترسان لەپیرۆزیی، لەقەدەغە کراوەکان، رابردووو دەسەڵات کەبە درێژایی هەزاران ساڵ لەدەرونی‌دا دەقیان گرتووە دەرباز دەکا. پێکەنین بنەمای مادی‌و جەستەیی بەزیندویی بەزیندوویی دەهێڵێتەوەو جێگری دەکات. چاو (بەمەبەستی بینینی) هەر شتێکی تازەو(دیتنی)دوارۆژ دەکاتەوە [٥١]. لەخۆڕا نەبو کەلە سەدەکانی نێوەڕاستدا (هەموو کولتورە بەراستی(کامڵ)ەکان کەسەرنجیان دەدایە پێکەنین، لەدەرەوەی پانتایی رەسمی ئایدیۆلۆژی‌و ئەدەبیات پێك دەهاتن) [٥٢].

پێکەنین ئامرازی دیالۆگی خەڵکانی ئاسایی بوو، نەبەربەست‌و لەمپەرێکی دەناسی‌و نەسنوورو چوارچێوەیەکی هەبو. بەم جۆرە هەرفۆرمێکی دەرکەوت[arua] ی هونەری جەماوەریی، لەجێژنەکان، کەرنەڤاڵەکان، شانۆ شەقامیەکان‌و ئەدەبیاتی داشۆڕین ئامێزو کاریکاتێرێکی سەدەکانی نێوەڕاستدا (پێکەنین هەمان ئامرازی) جیددی(بوونی بەکارهێنا...)

!!(لەبەرانبەر جیهانی رەسمی، جیهانی خۆی خولقاند، کەلیسای خۆی لەبەرانبەر کەلیسای رەسمی‌و دەوڵەتی خۆی لەبەرانبەر دەوڵەتی رەسمی [٥٣]. رەنگدانەوەی ئەم هونەرە نارەسمیە لەبەرهەمەکانی رابلەدا ئاشکرا بوو. ئەو لەهیچ دامەزراوێکی رەسمی‌و(جیددی)(چاوپۆشی نەکرد) . هەموو شتێکی دوبارە دروست کردەوە، بەڵام گونجاو لەتەك رێسای ئازادی، دنیای ئاوەژوو کرد. وێنە [IMAGE]کانی کولتوری جەماوەریی و فۆلکلۆریی بەکارهێنا تاکو سیمبولێکی تازە لەبۆ پەیوەندی‌دا بهێنێ‌و دژی سیمبولی رەسمی کە لەسەر بنەمای زنجیرە پلە (هیرارکی = hierarchy)ی کۆمەڵایەتی دامەزراوە، خۆراگری بکات. بەڵام ئەو خۆیشی زنجیرە پلەی داهێنراوی خۆی دروست کرد، (واتە) ئاوەژوکراوی هیرارکی کۆمەڵایەتی (بو) : (بەئەنقەست ویستی تا ئەم هیرارکیە بۆدۆزینەوەی کرۆکی سەرەکی کەتواری دیاری کراو بەکاربێنێ. نیشانی‌دا کە کەتواری دەرەکی جیا لەرواڵەتەکەی، هەموو رێساو بەهاکانی مەتریالی‌یە)[٥٤]. لێرەدایە کە تەنانەت مەرگیش شان و شکۆ و هێزی ترسێنەری خۆی لەدەست دەداو دەبێت بە(بازنەی زۆر پێویست لەبۆ (کامڵ) بوون‌ودروستبوونی مرۆڤ)[٥٥].

باسی سەرەکی باختین لەکتێبی (رابلە)دا کولتوری میللی، یان جەماوەریی، بوو چەندین جار بە (کولتوری کۆمێك) ناودێری کرد [٥٦]. ئەو لەپارێکدا کەبۆ چاپی دووەمی(پرسیارەکانی تیۆری ئەدەبی دستۆفسکی) تەرخانی کرد، نوسیی:(دەتوانین ـ هەڵبەت بەلەبەرچاو گرتنی خاڵە ناوێزەکان ـ بڵێین کەمرۆڤی سەدەکانی نێوەڕاست دوو ژیانی هەبوو: یەکەمیان ژیانی رەسمی، یەکسان‌و دوبارە،(جیددی)و تاڵ، پشت بەستوو بەسیستەمی‌و شکی زنجیرە پلەی کۆمەڵایەتی، کەلەژێر سایەی ترس، مل کەچی‌و خۆبەزۆر لێکراو نواندن تێدەپەڕێ‌و دوەمیان ژیانی کەرنەڤاڵی، ژیان بەسەربردن لەشوێنە گشتی‌یەکاندا، ژیانی ئازاد، شادو کامەران، نەترسان لەسوکایەتی پێکردن، کەدەیەویست هەر بابەتێکی پیرۆز بکاتە زەمینی (ناسوتی)و بەدوای بچووککردنەوەی، هەڵاتن لەباوەڕ، بەدوای پێوەندی گرتن لەگەڵ هەرشتێکی(مومکین)دا دەگەڕا)[٥٧]. ئەم(کولتوری کۆمیك)ە لەجۆرەکان‌و پاژەکانی جێژنەکان (جێژنی سەری ساڵ، (جەژنی کیژان)،(جەژنی شێتان) ، شانۆکان، یاریەکان، پێشبڕکێکان، زۆران بازیەکان، کەرنەڤاڵەکان، دواندەر بەشانۆییەکانی سەرجادە، مەیدانەکان‌و شوێنە گشتیەکان پێك دەهات. پاری سێیەمی کتێبی باختین ناوی(فۆرمەکان‌و ئاماژەکانی جێژنی جەماوەری لەبەرهەمەکانی رابلەدا) یەو یەکسەر خەریکی لێکۆڵینەوە لەرەنگدانەوەی

PDF4Kurd

جێژنەکان‌و کەرنەڤاڵەکانی سەدەکانی نێوەڕاست لەبەرهەمەکانی رابلەدا بوە. باختین، هەروەك لەپێش گوتاری کتێبەکەشی‌دا جەختی کردووە، کەرنەڤاڵی بەگرنگترین لایەنی ئەم هونەرەجەماوەری‌و کۆمیدیەزانی، چونکە لەودا تەواوی توخمەکانی ئەم کولتورە رەنگ دەداتەوە. کەرنەڤاڵ لەسەدەکانی نێوەڕاستدا دوو واتای هەبوو: یەکێکیان جێژنە سەر شەقامیەکان کەهەندێ‌جار چەند شەووڕۆژێکی دەخایاند (وەکوو ئەو واتایەی کە ئێستاش لەزمانە ئەوروپیەکاندا هەیەتی، بۆ نمونە(کەرنەڤاڵی ریۆ) وەبیردەهێننەوە)و دووەمیان: شانۆ سەر شەقامیەکان کە(لەوێدا مەودای نێوان ئەکتەرو بینەر لەنێو دەچوو)و(لەبنەڕەتدا بەفۆرمێکی هونەری تایبەتی ئەژمار نەدەکرا، بەڵکو فۆرمێکی دیاریکراو و(کاتی) ژیان بو. زۆر بەئاسانی لەسەر سەکۆ پێشکەش نەدەکرا، چونکە بەراستی بریتی بوو لەخودی ژیان)[٥٩]. باختین دەڵێ: (کەرنەڤاڵ لەدژایەتی لەگەڵ جەژنە رەسمیەکان، وەکوو سەرکەوتنی (هەرچەند کاتیی) هەقیقەت و بەسەر رژێمەکانی (سەردەم) لەقەڵەم دەدرا، (واتە) جۆرە لەنێو بردنێکی کاتیی پەیوەندیە هیدارکیەکان، پلەوپایەکان، یاساو تابۆکان بوو)[٦٠]. زمانی ئەم جێژنە جەماوەریانە ڕوهەڵمالراوو بێ پێچ‌و پەنابوو، (مەبەست) زمانێکە کەبەدەربێ لەوهەموو شتانەی کەپێشتر قەدەغە کراون‌و لەهەر چەشنە رێسایەکی داسەپاو رزگار کرابێ، زمانێکی جەماوەری‌و زیندو کەلەبەرانبەر زاڵ بوونی زمانی لاتین خۆڕاگری دەکردو گاڵتەی بەتوخم گەلێکی ئەو (زمانە) دەکرد[٦١] هەربۆیە زاراوەی(کەرنەڤاڵی) زۆر جاران لەئەدەبیاتی سەدەکانی نێوەراست‌و رێنسانسدا بەکار هاتووە. (رابلە) بەمەبەستی ڕوونکردنەوەی گرنگترین تایبەتمەندیەکانی کولتوری جەماوەری‌و کۆمیك نوسرا. (ئەمانە) خاڵ گەلێك بوون کەباختین لەگۆڕان پەسەندی، مەرگ رابوونەوە، سەردەمی وێرانکەر/ دروستکەر، کورت‌و چڕی کردنەوەو هەوڵی دەدا تاکو نیشان بداکە کەبناغەو بنەمای کولتوری جەماوەری (لۆژیکی وتووێژ) بوە.

(٥)

باختین لەکتێبێکدا کەبە ناوی وێلۆشینۆفە بلاوی‌کردەوە، واتا "مارکسیزم‌و فەلسەفەی زمان" بیروڕاکانی سۆسێری هەڵسەنگاند. ئەو نوسیی: گرنگترین ڕای سۆسێر جیاوازی نێوان زمان‌و گوتار بوو، واتە جیاوازی نێوان توخمی کۆمەلایەتی‌و توخمی تاکەکەسی)[٦٢]. سۆسێر

پێی‌دادەگرت کە (بابەتی سەرەکی توێژینەوەی زماننناسی ناتوانێ گوتار بێ. ئەو شتەی کەتوخمی زمانناسانە لە گوتاردا دروست دەکا، فۆرم گەلێکی بنیاتی‌و هاوشێوەیە لەنێوان ئاخێوو زماندا.هەر شتێکی دیکە لاوەکی رێکەوتەییە)[٦٣]. باختین جەختی کرد کەسۆسێر هاوئاهەنگ لەگەڵ(قوتابخانەی سۆسیۆلۆژیکی دۆرکهای) بەردەوام (کردەی تاکەکەسی گوتاری بەبێ بایەخ دەزانی)و ئەمە نەك (شێوە مێژوویی) بەڵکو(جۆرە بەرجەستە گەرایی‌یەکی ئەبستراکتی) بوو کەبەدوای(فۆرمە لۆژیکیە رەسەنەکانی سیستەمی زمان)دەگەڕا[٦٤]. هەڵبەت باختین، پێشتر رێی خۆی لە (زەینییەت گەرایی و تاك گەرایی) کردبویەوە، واتە لەو ڕوانگەیەی کەزمانی تەنیا بەرەوتی بەردەوامی کرداری گوتار دەزانی‌و کەلەودا هیچ شتێك جێگیر نیەو هاوشێوەی خۆی نیە)[٦٥]. بەڕای باختین زەینییەتگەرایی‌و بەرجەستە گەرایی هەردووکیان لەم (گریمان)ە هەڵەو رەمز ئامێزەوە دەست پێدەکەن کەگوتار بەتەنێ‌یە، یەکەیم تاریفکەری ئەم تایبەتمەندیە خەیاڵییەو دووەمیان لۆمەکەریەتی (!!) بەڕای باختین ئاخێوی تاکەکەسی بەهیچ شێوەیەك کردەوە راستیەکی تاکەکەسی نیەو ناکرێ وەکوو شتێکی تاکەکەسی تاوتوێ بکرێت‌و بناسرێتەوە. بەپێچەوانەی بەرجەستە گەرایی سۆسێر دەبێ جەخت بکەینەوەکە (گوتاری تاکەکەسی شتێکە کە کەتواری دیاریکراوو زیندووی زمان دەخولقێنێ‌و خاوەنی بایەخێکی داهێنەرانەیە لەسنوری زماندا) . هەرچەند کەسۆسێر لەم خاڵە تێگەیشتبو کە (پێکهاتەی گوتار... پێکهاتەیەکی کۆمەلایەتیە) بەلام لەم یاسایە هیچ دەرنجامێکی دەرنەدەهێنا. باختین جەختی کردکە (فۆرمی دەربرینی گوتار، واتە ئەوشتەی کەبە کەتواری زمانەوە گرێ دراوە، ڕەوتی کۆمەلایەتیەتی)[٦٦]. و هەر چەشنە گوتارێك جیا لەوەی تاچ ئاستێك لەنێو خۆی‌دا (کامڵ) بێت (تەنانەت مۆنۆلۆگی زەینی)ش تەنیا چرکە ساتێکە لەپرۆسەی پەیوەندی کۆمەلایەتی ئاخاوتەدا)[٦٧]. گوتار لەنێو خۆیدا، بێ‌واتایە، چونکە بەشێوەیەکی پێویست‌و چیەتیی (ماهو) وەلامێکە بۆگوتارێکی دیکە، واتا لەپەیوەندی گرتنەوە دروست دەبێت) واتە رێکەوتنە . تەنانەت مۆنۆلۆگیش وەکوو داهێنانی گفتوگۆیە کەلەگەڵ گوێگرێکی نائامادە[٦٨]، بەلام گوتار (بەجۆرێك کەبەوەبیرهێنەری(فێڵی ئەقڵ)ی (هیگل)ە خۆی چەشنی گشتێکی تەنیا دەنوێنێ. باختین لەدرێژەی باسەکەی خۆی‌دا لەمەڕ گەوهەری پشتبەستوو بە لۆژیکی وتووێژیی گوتار، باسی لەجۆرە گوتارێکی تایبەتی کرد: گوتارێك کەدەگێڕدرێتەوە، چ لەژیانی

PDF4Kurd

رۆژانە، چ لەدەقە ئەدەبیەکاندا. ئێمە لەگێڕانەوەی گوتاری کەسیتردا هەوڵ دەدەین تالایەنی(مۆنۆلۆگی) ، واتە سروشتی تایبەت بپارێزین، بەڵام ئاشکرایە کەگێڕانەوە ئەم گوتارە بەمەبەستی کاریگەری دانا لەسەر گوێگرە. ئەمە لەراستیدا (گوتارێکە لەنێو گوتارێکی دیکەو لەهەمانکاتدا، گوتارێکە لەمەڕ گوتارەوە) هەربۆیە باختین تاوتوێ کردنی (قسان)ی زۆر بەگرنگ زانی: (ئەم فۆرمانە مەیلە بنیاتیو هەمیشەییەکان بۆ وەرگرتنی چالاکانەی قسەی کەسیتر زەق دەکەنەوە) . گرنگی ئەم باسەی باختین بەشێوەیەکی تایبەتی لەبواری دەقە ئەدەبیەکانەوە، ئاشکرا دەبێ. چونکە هەمدیس وێژی بۆبابەتی گرنگی رۆڵی چیرۆك گێڕەوە لەگێڕانەوەدا دەگەڕێتەوە. هەر کەسیەتیەکی چیرۆکیی بۆهۆی شێوەی ئاخاوتەیی تایبەت بەخۆیەوە لەئارادایەو هەموو کەسیەتیەکان پەیوەستن بەبوارێکەوە کەگوتەی نوسەر دەیخولقێنێ. باختین بەدوی دۆزینەوەی دو قۆناغ ـ بەتایبەتی لەدەقە ئەدەبیە فەرەنسیەکانی سەدەی هەڤدەهەم ـ کەوت و سی فۆرمی سەرەکی لێ جیاکردەوە. لەیەکێکیاندا کەسیەتیەکان لەپەیوەندی لەگەڵ گوتەی نوسەر (وە تەنیا لەم پەوەندیەدا) دروست دەبن و دەتوانین ئەم خاڵە بەتایبەتی لەمەڕ دەقە ئەدەبیە فەرەنسیەکانی سەدەی هەڤدەهەمەوە ببینین. لەخاڵێکی دیکەدا گێڕانەوەی کەسیەتیەکان یەکسەر لەگەڵ قسەکانی چیرۆك گێڕەوە یان نوسەر لەدژایەتیدا ن و یەك ناگرنەوە (وەکوو ئەدەبیاتی سەردەمی رێنسانس)، لە کۆتاییدا لەجۆری سێیەمی قسەدا چیرۆك گێڕەوە/نوسەر بێ بایەخ یان (تاك ئامێزو ناکاریگەر) دەبێت، و ئیدی ئەو لایەنە دەسەڵات گەرایەی نامێنێو(لەدەستی دەدات) [69]. باختین بەدوای (دۆزینەوەی) ئەم شێوازە لەرۆمانە روسیەکانی سەدەی نۆزدەهەم، لەبەرهەمەکانی دستۆفسکی تا بیلی، کەوت. بەڕای باختین، (دەق) بنەڕەتو بنەمای زانستە مرۆڤایەتیەکانە. لەوتاری "پرسیاری دەق لەزماننناسی، ناسینی وشەکانو زانستە مرۆڤایەتیەکانی دیکە)دا (١٩٥٢ـ٥٣) دەنوسێ: (زانستە مرۆڤایەتیەکان تەنیا بەهۆی دەقەوە دروست دەبنو (مانا پەدا دەکەن)... دەقی نوسراو یان ئاخاوتەیی دراوی* یەکەمە لەهەموو زانستە مرۆڤایەتیەکانو زانستە زمانیەکان (هەروەها لەهزری خواناسانەدا ـ فەلسەفی)یە. دەق کەتواری بێ بژیوانو کتوپڕ کەتواری هزرو ئەزمونە... لەو شوێنەی دەق نەبێ بابەتی توێژینەوەو هزریش

* مەبەست پارەنیە، پێشتر ڕون کراوەتەوە. (و)

لەئارادا نابێت) [70]. بەڕای باختین بابەتی زانستە مرۆڤایەتیەکان، مرۆڤ نیە، بەڵکوو (بابەتەکەی) مرۆڤ چەشنی بەرهەم هێنەری دەقە. باختین جەختی کردوە: (کردەی مرۆیی دەقێك پەنگراوە) پەیوەندی نێوان دەقەکان، بەواتای ناسینی پەیوەندی مرۆییەکانە. لەدوا نوسینەکانی باختیندا دەخوێنینەوە کە: (بابەتی زانستە مرۆڤایەتیەکان نەك یەککەس (واتە یەك زەین) بەڵکو دوو کەسە. لەراستیدا بابەتی راستەقینەی لەم زانستانە پەیوەندیەکانو کاردانەوە ناوەکیەکانی نێوان دووزەینە) [71]. ئەو وەکو، دیلتای زانستە فیزیکیو سروشتیەکانی: (زانستە وەسفکەرەکان) ناودێر دەکرد: (دوا ئاستی ئەوانە، ئەوەیەکە بە(وەك یەکی) بگەنو بڵێن کەA یەکسانەبە A... بەڵام لەزانستە مرۆڤایەتیەکاندا بابەت دەبێ بەیان کەر و رونکەرەوەبێ. هەرگیز لەگەڵ خۆیدا یەکسان نیە (بەڵکو) دەبێ لەگەڵ (بابەتێکی) دیکەدا پەیوەندی بگرێت) [73]. یەکێ لەئاڵۆزترین خاڵەکان لەهزری باختیندا تێپەڕین لەدەقەوە بۆگوتارەوە. بەبۆچوونی باختین بابەتی زماننناسی، زمانو بەشەکانی (واکە، تاكو اکە، رستە، پێکهاتەی سینتاکسی و ...هتد)یەو لەگەڵ دەقدا دەناسرێتەوە (هەڵبەت دەق بە فراوانترین واتای وشەیەکە لەلۆژیکی وتووێژدا پێی دەگات). بەڵام گوتار بابەتی بان زماننناسیە) [74]. باختین نوسیویەتی: (ئاخێو، زمانە لەکۆی دیاریکراوو زیندوی خۆیدا)و(ئاخێو دیاردەیەکی هەمەلایەنەو دیاریکراوە) [75]. بەڵام بناغەی هەر ئاخێوێکیش پەیوەندی گرتنە لەگەڵ ئاخێوێکی دیکەدا. گوزارەیەك نادۆزیەوە کەلەگەڵ گوزارەیەکی دیکەدا نەبێت، پەیوەندی گوزارەکان لەئاستی زماندایەو پەیوەندی ئاخێوەکان لەئاستی (بان زمان)دایە. هەربۆیەش باختین پەیوەندی ئاخێوەکان)ی چەشنی(لۆژیکی وتووێژ) ، بەجۆرە(واتاناسی)یەکی تایبەتی لەقەڵەمدا[76]. ژولیا کریستواش جەختی کردووەکە(نێوان دەقی) پەیوەندی بەئاخێوەوە هەیە نەك زمان،و ناسینی (ئەو نێوان دەقی)یە لەرێگەی (بان زماننناسی)ەوە ئەنجام دەدرێت. دەتوانین سروشتی(نێوان دەقی) بەشێوەیەکی تەواو لەرۆماندا بدۆزینەوە. بەڕای باخیتن لۆژیکی وتووێژ لەهەموو فۆرمەکانی ئاخێودا خۆی حەشارداوە. (ئەمە) لەپەخشانی نائەدەبیدا (زۆرجاران لەتاکە کردەیەکدا)دەدۆزرێتەوە، بەڵام لەپەخشانی ئەدەبی و بەتایبەتی لەرۆماندا دیاری کەری پێکهاتەو شێوەی دەربڕینە، هەربەهۆی ئەم سروشتی(لۆژیکی وتووێژیی)یە کەلایەنی واتاناسانەو پێکهاتەی سینتاکسی ئاخێو لەرۆماندا گۆڕانی بەسەردادێ. باختین لەوتاری

PDF4Kurd

(ئاخێو لەرۆماندا) (١٩٣٤ـ٣٥) نوسیویەتی: (بابەتی سەرەکیو تایبەتی ژانری رۆمان، (واتە) بابەتێك کەدەبێتە هۆی رەسەنایەتی لەپانتایی مێتۆدی دەربڕیندا، مرۆڤ گوتارو گوتارەکەیەتی... وێنەی مرۆڤ لەخۆیەوە خولقێنەری سروشتی سەرەکی ژانری رۆمان نیە، بەڵکو "وێنەی زمان" دروستکەری ئەم سروشتەیە)[٧٧]. ئەم خاڵە دەتوانین لەبەرهەمەکانی دستۆفسکی بدۆزینەوە: (لەبەرهەمەکانی ئەودا، تەنیا سروشتو ئەرکی بەیانکەری ئاخێو گرنگ نیە. (دستۆفسکی) ئەو شتانەی کەبەلای هونەرمەندەکانی دیکەوە گرنگە، بەگرنگ دەزانێ، واتە بۆخاڵێك وەکوو هونەری داهێنانەوە [RE – CRETION]ی سروشتی کۆمەڵایەتی یان تاکەکەسی ئاخێوی کەسیەتیەکان بابەتێکی ئەوتۆ دانانێ. ئەوەی بەلای ئەوەوە بایەخدارە، ئەو کردەوە ناوەکیەیەکە لەسەر بنەمای لۆژیکی وتووێژ لەئاخێودا، دامەزراوە)[٧٨]. واتە دستۆفسکی بەخاڵێك پەی بردو بەکاری هێنابوو، کەلەنێو گەوهەری ژانری رۆماندا شاردراوەتەوە:

کۆی رۆمان سیستەمێکە کەلەسەر بنەمای لۆژیکی وتووێژ دامەزراوەو(وێنەکانی زمان)، مێتۆدەکان، زانیاریە دیاریکراوو جیانەبووەکان لەزماندا، دەگرێتەوە. زمان لەرۆماندا ئامرازی دەربڕین نیە، (بەڵکو) خۆی بابەتی دەربڕینە. ئاخێوی ژانری رۆمان بەردەوام رەخنە لەخۆی دەگرێو ئەمە ڕوی سەرەکیی جیاوازیی رۆمان لەگەڵ ژانرە یەکسەر ئەدەبیەکانیوەك(چیرۆکی قارەمانێتی، شیعری دڵداریو شانۆ)یە [٧٩]

تاکە بابەتێك کەباختین لەگەڵ رۆماندا بەشایانی بەراوردی زانیو بەشێوەیەکی تەواو پشت بەستووبە (لۆژیکی وتووێژ)ی لەقەڵەمدا، ئوستورەیە. هەر ئۆستورەیەك لەبنەمای خۆیدا پشت ئەستوورە بەپەیوەندیە ناوەکیەکانی خۆی لەگەڵ ئوستوورەکانی دیکەدا [٨٠]. ئەم یاسایەی باختین، چەشنی هەنگاوی یەکەمی کلۆلئۆ شتراوسە کەلەمەڕ تان و پۆ [Plot]ی پێکهاتەیی بنەماکانی(لۆژیکی ئوستورە [mythologic]) وە ناویەتی. باختین سێ جۆر بەکارهێنانی وشەی لەرۆماندا لێك جیاکردەوە: ١ -وشە بەشێوەیەکی راستەوخۆ لەئارادایە، (واتە) وشەیەکە کەنوسەر بەمەبەستی ئاماژەی واتاییو بۆسەرچاوە یان ئاماژە پێکراوێکی تایبەتی بەکاری هێناوە. واتای وشە پەیوەندی بەئاخێوی نوسەرەوە نیە، بەڵکو لەبواری دەقدا چەشنی ئاماژە پێکەرێکە کەلەسەر بنەمای رێکەوتنی زمانی ـ کەپێشتر کراوەو ڕوونە ـ بەکاردێت. نموونەکان، وشەکانی کڵاو و (پۆلی دووەم) لەدەسپێکی رۆمانی (مادم بوواری)(بەرهەمی) فلۆبێرە.

٢) وشەی بەرجەستە، وشەیەکی راستەوخۆ [directed] یەکە کەسیەتیی رۆمان بەکاردێنێ. هەر وشەیەك بۆ واتایەك کەبەدڵو مەبەستی کەسیەتیی (رۆمانە) دەگەرێتەوە. لەشێوەی ناسراوی رۆمان نوسیدا (شێوازی) کار (کردنەکە) سادەیە. بۆنمونە لە (شەڕو ئاشتی)پیەر بزوخێف دەڵێ:(هەموو شتێ لەنێو چووە؟ وابیردەکەنەوە؟ ئەگەر من کەسێك کەئێستا هەم، نەبوایەم، ئەگەر جوانترین، زاناترینو لەباشترین پیاوانی دنیا بام، ئەگەر ئازاد بوایەم، بێ ئەوەی ساتێکیش رامێنم کڕنۆشم دەبرد، دەهاتمە خوازبێنیتو خوازیاری ئەوینت دەبووم) . ئەمانە وشەکانی(پیەر)ن نەك چیرۆك گێڕەوە. تۆلستۆی ئەوانەی بەشێوەیەکی راستەوخۆ، لەزاری کاراکتەری رۆمانەوە هێناوەتەوەو هەوڵی داوە تاکو لەگەڵ رۆحیەتیی پییەردا گونجاو بێت. بەڵام لەمێتۆدی فلۆبێردا کە(هەمدیس وێژی بەبێ کەڵکو وەرگرتن لەدووکەوانە) ناودێریان کردووە، ناتوانین بەتەواوی بزانین کە ئێمای کیژەلاو، لەیەکەم دیداری خۆی لەگەڵ شارل بوواریدا وشەگەلێکی بەکارهێناوە. فلۆبێر:(ڕوون دەکاتەوە)کە ئەوان لەبارەی (هەواو زەمهەریرو ئەو گورگانەی شەوان لەبیابان دان) پێکەوە قسەیان کردووە. لەراستیدا خاوەنی وشەکان چیرۆك گێڕەوەیە نەك ئێماو شارل. شێوەی دەربڕینی ئێما یارمەتی ئەوەمان نادا کە خودی(ئێما) بناسین.

٣) وشەی توانج پۆشیانە*، لەلایەکەوە واتای ناسیو، ئاساییو رێکەوتەیی هەیو لەلایەکی دیکەوە واتایەکی تایبەتی هەیە کەمەبەستی نوسەر (ئەو واتا تایبەتیەیە). لەراستیدا ئەم وشەیە بەدوو سیستەمی نیشانەیی جیاواز بەستراونەتەوە، وەکوو بەکارهاتنی(بۆرژوا) لەبەرهەمەکانی فلوبێردا، کەلەلایەکەوە واتایەکی(کۆمەڵناسانە)ی هەیەو لەلایەکی دیکەشەوە، بەواتای(فلوبێری) مرۆڤۆچکەی دواکەوتوویە (!!). لەسەردەمێکدا باختین دەینوسی:(خاڵی بنەرەتی ئەمەیە کە رۆمان وەکوو ژانرە (ئەدەبی)یەکانی دیکە خاوەنی خاڵێکی سەنتەری نیە)[٨١]. هەروەها جەختی لەسەر تایبەتمەندی(زمانو ئاخێوی رۆمان) دەکرد، بەراستی پاری هاوبەشو لایەنەکانی جیاوازی رۆمانی لەگەڵ ژانرەکانیتری دەربڕینی ئەدەبی دەهێنایە گۆڕێو هەنگاوێگ بەرەو تیۆری ژانرەکان دەچووە پێشەوەو لەم هەنگاوییەکەمدا، (شێوەی) کارەکەی لەتیۆری رۆمانتیك خوازە ئەڵمانیەکان بەتایبەتی (شگل)ەوە نزیك بوو. فرێدریش شگل لەو باوەڕەدا بوو(هەر رۆمانێك لەنێو خۆیدا ژانرێکە)و ژانری بەسروشتی وتووێژ ئاسای

PDF4Kurd

رۆمانەكانەوە گرێ دەداو دەینوسی: (رۆمانەكان وتووێژە سوكراتیەكانی سەردەمی ئێمەن) . باختین لەوتارێكدا بەناوی خوازراوی مرۆدۆڤ) بڵاوكراوەتەوە نوسیویەتی: (تیۆری ئەدەبی راستەقینە لەمەڕ ژانرە ئەدەبیەكان، رەنگە شتێك زیاتر لە كۆمەڵناسیی ژانر نەبێت) [٨٢]. ئەمە گرنگترین لایەنی جیاوازیی تیۆرەكانی باختین لەگەڵ فۆرمالیستەكانە، لەروانگەی ئەوەوە (كامڵ)بونی ژانرەكان بەهەمان ڕادە كەبەگۆڕانە كۆمەڵایەتی ـ مێژووییەكانەوە بەندن (هەر بەو ڕادەیەش)پەیوەستن بەگۆرانەكانی فۆرمەوە. باختین لەوتاری (رۆمانو داستانی قارەمانێتی) دا پیشانیدا كەبنەمای داستانی پارەمانێتی و رۆمان لۆژیكی وتووێژە، بەڵام رۆمان فۆرمێكە لەدەربڕینی ئەدەبی كەپەیوەندی بەقۆناغێكی دیاریكراوی (مێژووی ئەوروپا) وە هەیەو گۆرانكاریەكانی(شی) بەپێوەندیە نێو نەتەوەییو رەنگدانەوەی زمانیانەوە گرێ دراوە [٨٣]. باسەكەی باختین لەمەڕ لێكچوونەكانی داستانی قارەمانێتیو رۆمان لەتوێژینەوەی بەناوبانگی لۆكاش (واتە) "تیۆری زمان" دەچێ. دەزانین كە"تیۆری زمان" نوسینی "هیگل گەرا"یەكەو لەبۆ تێگەیشتن لەمەوداى(شوێن نوسینەوە)ەی ژیانی یۆنانیەكانو ژیانی هاوچەرخ بازنەی پێكهاتو فۆرم بەبازنەی سەرەكی دەزانێ: (ئەو بازنەیەی كەیۆنانیەكان تیایدا ژیانی میتافیزیكیی خۆیان بەرەو پێشەوە برد دەیان جار لەبازنەی ژیانی ئێمەتەسكتربو، هەرلەبەر ئەوەیە كەئێمە ناتوانین خۆمان بخەینە نێو ئەوبازنەیەوە) [٨٤] و بۆیەكەمجار بەڵام بۆدوا جاریش، یەكگرتوویی(بون)لێكترازاوەو ئیدی تەواوەتێكی هەلقوڵاو لەبۆ هەبوون لەگۆڕێدا نیە... تەواوەتێك كەبەئاسانی دەتوانرێ پەسەند بكرێت، ئیدی لەئاستی فۆرمە هونەریەكاندا هەبوونی نیە... هەر بۆیە، ئەم فۆرمانە ناچارن... چیەتیی فرە كوتلەی پێكهاتەی جیهان بەدنیای فۆرمەكاندا ڕەتبكەن) [٨٥]. جیاوازیی سەرەكیی لەنێوان داستانی قارەمانێتی و رۆمان لەبەشی سێیەمی كتێبەكەی لۆكاچدا باسكراوە: (رۆمان چیرۆكی قارەمانێتیی سەردەمێكە كەلەودا تەواویەتی فراوانیی ژین ئیتر بەشێوەیەكی راستەوخۆ نایەتە گۆڕێ، (ئەمە) ژانرێكە كەتیایدا ئاراییو پەرەسەندنی واتا لەژیاندا چۆتە ژێر پرسیارەوە. هەرچەند هێشتاش لەچوارچێوەی تەواوەتدا بەزەیندا دێت) [٨٦]. باختینیش پەیوەندیی داستانی قارەمانێتیو رۆمانی كتومت بەم دۆخە مێژوویەوە گرێداوە. خالّی سەرنج راكێش لەبارەی باختینەوە شیكاریەكە كەئەو سەبارەت بە (گۆڕانە ئەدەبیەكانی ژانری ئەدەبی) هێناویەتە گۆڕێ،

شتێك كەئەو خۆی بە (مێژووی زمان) ناودێری كردووە. ئەو شتەی كەباختین بە (مێژووی زمان) ناوزەدی كردووە. لۆكاش لە پاری دووەمی یۆر رۆمان بە"مێژووی فۆرم" ناودێری كردووە. دەتوانین بڵێین كەلۆكاش لەگەڵ ئەم ئەنجام گیریەی باختین هاوڕابو: (هەر ژانرێكی ئەدەبی، مێتۆدەكان، ئامرازی ڕوانینو(تێگەیشتنی تایبەتی خۆی) لەمەڕ كەتوار هەیە... هونەرمەند فێر دەبێ كە كەتوار لەرێگەی چاوەكانی ژانرەوە سەیر بكا) [٨٧]. جەخت كردن لەسەر(زەمەن مەندی) [Chronology=] كەتواری ئەدەب چەندین ساڵ دواتر باختینی بەرەو هێنانە ئارای چەمكێكی نوێ راكێشا كەرەنگە بتوانین بە(شوێنی زەمەن مەند) ناودێری بكەین؛ (واتە) لەبۆ ڕون كردنەوەی پەیوەست بوونی بەرهەمێك بەرۆنانێك لەئارایی كاتیی ـ شوێنی. باختین خۆی وشەی chronotopی بەكارهێناوەو وەبیری هێناوەتەوە كەئەم وشەیەی لەبیركاریی مۆدێرنو تیۆری رێژەیی ئەنشتاین وەرگرتوە [٨٨]. تۆدۆرۆڤ لەو باوەڕەی‌دایە كەباختین "ژانر"و "شوێنی زەمەنمەند"ی بەیەك واتا بەكارهێناوە [٨٩]. بەڵام و ادیارە كەبۆ گەیشتن بەم ئەنجامە حاشا هەڵنەگرە و تارەكانی باختین بەپێی پێویست نین. لەكاتی یەكەم چاپی "پرسیارەكانی تیۆری ئەدەبی دستۆفسكی"دا بەتایبەتی بەهۆی و تاری (ئاخێوی رۆمان ئاسا) (١٩٣٤-٣٥)وە باختین پەخشانی ئەدەبی و رۆمانی بەخاوەنی سروشتی (نێوان دەقی=[inter textuality]) زانی، بەڵام بڕیاری‌دا كەشیعر خاوەنی ئەم سروشتە نیە. ئاڵۆزی شیعر بەرهەمی پەیوەندی ئاخێو لەتەك جیهانە، بەڵام، پەخشان زادەی پەیوەندیی ئاخێو لەگەڵ دروستكەرانی گوزارەیە واتە لەگەڵ دانەری دەق + داهێنەرانی دەقەكانی دیكە كەلەگەڵ دەقی دیاریكراودا پەیوەندیان هەیە:

لەوێنەی شاعیرانەدا، بەواتایەكی ورد، كۆی كردەی پەرەسەندنو بەردەوامی وێنە ـ لەنێوان وشە (بەهەموو فۆرمەكانیەوە)و بابەت (لەگەڵ هەموو فۆرمە ئاڵۆزەكانی‌دا)، ئامادەیە. وشە لەهەمو جۆریو مشەمڕیی بابەتدا (كەهەندێ‌جار هەڵگری دژیەكە) واتە لەچیەتیی تازەو دەست لێنەدراوو هێشتا بێ ناویی خۆیدا، ئامادەیە. هەرلەبەر ئەوەیەكە لەپێش دانان[premise]ێك جگە لەو شتەی كەخۆی دەیخولقێنێ، پەسەند ناكات... كەوابو لەجۆرەكانی ئاخێوی شاعیرانەدا ناتوانی لۆژیكێكی وتووێژ پەیدا بكەی كەلەقوڵایی ئاخێودا شاردرابێتەوە. لەحاڵێكدا كەلەرۆماندا، ئەم

PDF4Kurd

لۆژیکە بەگرنگترین لایەن لەشێوەی دەربڕیندا ئەژمار دەکرێت و گرنگیەکی هونەریی تایبەتیی هەیە [٩٠].

دەتوانین بڵێین کەبەڕای باختین شیعر خاوەنی سروشتێکی تایبەتیە: چپەیەکی ناوەکیە کەپەیوەندیەکەی لەگەڵ ئاخێوی شاعیرانەو لەگەڵ مێژووی شیعردا (مێژووی زمان بەگوتەی باختین، (مێژووی فۆرم) بەوتەی لۆکاش) چەشنی کردەی گوزارەیەکە. شیعر ئێشراقێکی (٥٥) رەسەنەکە بێ بڕیوانیی(هەیە) ، بەڵام پەخشان دەربڕینی گوزارەیە. ئەم فۆرمی دەربڕینە (هۆشیارانە یان ناهۆشیارانە) بناغەکەی بۆفۆرمەکانیتری دەربڕین دەگەڕێتەوە. شیعر رووداوێکە تاقانە و دووبارە نەکراوە، هیچ کەس پێشتر ئەزمونی نەکردووە و لەپاش دەربڕینیش دوبارە نابێتەوە. بەم چەشنە باختین حاشالە (هەبونی) پەیوەندیە نێوان دەقیەکان لەدەقە شاعیرانەکاندا دەکات: (زمانی شاعیر، زمانێکە تایبەت بەخۆی. شاعیر بەشێوەیەکی تاکایایەتیو ڕەها بەکاری دێنێ. لەهەر فۆرمێك، هەروشەیەك، هەرچەشنە دەربڕینێك بەپێی ئاراستەی راستەوخۆی) ئەو زمانە شاعیر(کەڵكو ەردەگرێ. دەتوانین بڵێین کەهەموو شتێك بەبێ کەڵك وەرگرتن لەدوو کەوانە (( )) بەکاردێنێ. واتە وەکوو دەربڕینی رەسەنو بێ بڕیوان... هەروشەیەك بەچەشنێکی کتوپڕو بێبڕیوان دێتە گۆڕێو لەتانوپۆ [plot]ی شاعیر ئاگادارمان دەکاتەوە. لەنێوان شاعیرو ئاخێویدا ناتوانین مەودایەك بدۆزینەوە) [٩١]. ئەم دابڕانەی شیعر لەئاخێو، شیعر دەکات بە کەتوارێکی تاقانە. بەبۆچوونی باختین ئەگەر لەشیعرێکدا نزیکایەتیەك لەگەڵ شیعرێکی دیکەدا بتوانین بدۆزینەوە، نزیکایەتیەکی تەواو بەئەنقەستە [٩٢]. بەدەربڕینێکیتر پەیوەندی لەنێوان دوو شیعر مەرجێکی سەرەکی نیە.

باختین شیعری بەرزتر لەدەربڕینی گوزارە [utterance] (وە لەئەنجامدا لەدەرەوەی سروشتی گەیەنەریی [communicational] زمان) زانیوە. بەڵام ئەوەی لەچوارچێوەی دەربڕیندا واتە لەسنووری دەسەڵاتی پەخشاندا گۆ دەکرێ، یان دەنوسرێت، بەتەنیا (واتا) لەئاستی پەیوەندیدا دەهێنێتە ئاراوە [٩٣] باختین وتویەتی:(پەیوەندی ئاخاوتەیی ئەگەر لەدەرەوەی ئەو پەیوەندیەی کەلەتەك کەتوارێکی دیاریکراودا هەیەتی، دابنرێت، هەرگیز ناتوانرێت بناسرێتو شی بکرێتەوە)[٩٤]. دەتوانین لەسەر بنەمای تیۆرەکانی باختین جۆرە رەهەندێکی پەیوەندی بکێشینەوە کەتارادەیەك شایانی بەراورد کردن لەگەڵ رەهەندی پەیوەندی

کارانەی رۆمەن یاکوبسێن بێت. شەش توخمی تیۆری پەیوەندی یاکوبسێن بریتین لە: (گەیەنەر، وەرگر، پەیام، بوار، پەیوەندی و کۆد (رەمز). شەش توخمی پەیوەندی باختین بریتین لە: ئاخێوەر، بیسەر، گوزارە، بابەت، نێوان دەقی، زمان. دەتوانین ئەرکەکانی پەیوەندیدار لەگەڵ توخمەکانی تانووپۆی یاکوبسێن (کەلە پاری سێیەمدا باسم لێوە کرد) لەهەمبەر رەهەندی (باختین)یشەوە بەراستو دروست بزانین باختین بەمەبەستی ڕون کردنەوەی جیاوازی گوزارەکان لەوشەی روسی Raznorechie کەڵکی وەرگرت. هاو واتای ئەو وشەیە (لۆژیکی فرە چەشنی)یە. هەر گوزارەیەك لەئاراستەیەکی تایبەتدایەو واتای خۆی لەو ئاسۆیەوە بەدەست دێنێ. یەك یان چەند ئاخێوێك کەپەیوەستن بەو ئاسۆیەوە، بەستێنی واتایی گوزارە دەخولقێنن، کەوابو:

لەزماندا تەنانەت یەك وشە یان یەك فۆرمی بێلایەنو پاسیڤ نیە... بۆ بونەوەرێکی وشیارە کە لەزماندا دەژی، زمان سیستەمێکی ئەستراکتی (پێکهاتو) لەفۆرمەکان نیە، بەڵکو روانگەیەکە لەسەر بنەمای (لۆژیکی فرە چەشنی) روانگەیەکی دیاریکراوە لەبۆ جیهان. کە: هەر(چەشنە)وشە پیشە، چەشن، رەوت، رەوتی کات، کاری تایبەتی، مرۆڤی تایبەتی، وەچە، سەردەم، رۆژو کاتژمێر هەست پێدەکات. هەر وشەیەك هەست بەبوار یابوار گەلێك کەلەواندا ژیانی کۆمەڵایەتیی خۆی دەدۆزێتەوە، دەکات. هەموو وشەکان و هەموو فۆرمەکان بەهۆی نیازەوە دیاری دەکرێن [٩٥]

کەوابو دەتوانین بڵێن کەلەروانگەی باختینەوە دەق پەیوەندی نێوان نیازی نوسەر لەگەڵ راڤەی خوێنەرە. تەنانەت ئەگەر خوێنەرێکی ئایدیالیش کەلە هەموو واتاکانی دەق تێبگات لەگۆڕێ دانەبێ نوسەر لەکاتی داهێناندا لەزەینی خۆیدا ئەم خوێنەرە دەخولقێنێ:(هەرگوزارەیەك بەرانبەر (یان گوێگر)ێکی هەیە... بەڵام زیاتر لەمەش نوسەر(یان دانەر) یان ئەو کەسەی گوزارەکە دەهێنێتە گۆڕێ خۆی پێشتر بەرانبەر(یان گوێگرێك گریمان دەکا) [٩٦]. خوێنەری باش، لەم خوێنەرە ئایدیالیەوە نزیکە، واتە چاکتر لەمەبەستی نوسەر تێ دەگا. ئەم خاڵە گرنگترین لایەنی جیابوونەوەی باسەکەی باختین لەتوێژینەوەی مۆدێڕنەکان (لەبواری رەخنەگری لەدقە ئەدەبیەکان و ئاخێوی ئەدەبی.

تێبینیەکانی پاری چوارەم (وەرگێڕ).

٭: لێرەدا واتای نێوەڕۆکی وشەکە مەبەستە و بەپێچەوانەی وشە فارسیەکە (واژە دوسویە) بەتوانج پۆشیانە وەرمگێڕاوە ١: لەبەر ئەوەکە

PDF4Kurd

مەبەست واتای دولایەنی وشەیە ٢: توانج پۆشی بریتیە لە بەکارهێنانی وشەیەك کەدو واتای هەبێ، واتای نزیك‌و واتای دوورو مەبەستی نوسەر واتای دور بێت، کەلێرەدا بەو واتایە هاتوە.

: شوێن نوسینەوە: (مکان نگاری) گرنگی دان بەنوسینەوەی شوێن ڕوداو، یان شوێنی بەرجەستە کە ڕون کەرەوەی گەڵ بابەت بێ، بەگشتی بەشێکە لەزانستی مێژوو بەپێی ئاسەوارەکان بنوسرێتەوە و شوێن لێرەدا گرنگیی خۆی هەیە.

_(اشراق) ڕوون بونەوە، درەوشانەوە، هەڵهاتنی خۆر، بەواتای خوازەیی ئیلهام وەرگرتن (حیکمەتی ئێشراق: فەلسەفەیەکە کەلەسەر بنەمای گەیشتن بەراستیەکان لەرێگەی(کشف)و(شهود)ەو ... کە دامەزرێنەرەکەی لەئێران‌و ئیسلامدا شێخ شەهابەددین سوهرەوەردی (سورەبەردی)یە کەڵکی لەفەلسەفەی ئەفلاتون‌و حیکمەتی نوێی ئەفلاتونی‌و حیکمەتی باوی ئێران و ەرگرتوە:حسن عمید، فرهنگ عمید اجلدی، انتشارات امیر کبیر، چاپ دوم، ١٣٧١، ص ١٥٠.

پەراوێزەکانی پاری چوارەم:...

Todorov,Mikhail Bakhtine, Le principe diagogque, paris, 1981. P, 7.

ئەم کتێبەی تۆدۆرۆف گرنگترین کتێبە کەتا ئێستا لەبارەی باختینەوە نوسراوە. چوار وتار لە نوسەرانی (بازنەی باختین) (هاوبیرانی ئەو) لەگەڵ‌ئەم کتێبەدا بڵاو کراوەتەوە.

کتێبێکی‌گرنگی دیکەش بەزمانی ئینگلیزی لەمەڕ باختین نوسراوە:

K. Clarck and M. Holquist, Mikhael Bakhtin, Harvard, U.P. 1987.

T. Todorov, op, cit. P, 62.

I bid, p, 63.

٤_دو کتێب لەم سێ کتێبە بەفەرەنسی و ەرگێڕدراون و بڵاوکراونەتەوە:

M. Bakhtine (V.N. Voloshinov). Le Marxismeet La phigosophie du Langage, trans. M. Yaguello, paris, 1987.

M.M. Bakhtine (N.V. Voloshinov), Le freudism, Lausanne, 1981.

٥_لەم کتێبە دو و ەرگێڕانی فەرەنسی‌و وەرگێڕانێکی ئینگلیزی لەبەر دەستدایە. لەهەردوو وەرگێڕدراوە فەرەنسیەکە، یەکەمیان، وەرگێڕدراوی چاپی یەکەم) ی کتێبەکەی باختین(ە:

M. Bakhtine, Problems de la Poetique de Dostoievs Laiousanne, 1970.

M. Bakhtine, La poetique de Dostoievski, paris, 1970.

M. Bakhtine, Problemes of Dostovesky' Poetics' London, 1973.

6- M. Bakhtine, Rabela is and his world, Indiana U.P. 1984.

M. Bakhtine, L'oeuvre de francois Rabelais et la culture Populaire au moyen age et sous La Renaissance, trans, A. Robel, paris, 1985.

٧_ئەم کتێبە لەژێر ناوی "جوانناسی و تیۆری رۆمان" بەزمانی‌فەرەنسی بڵاوکراوەتەوە:

M.Bbakhtie, Esthetique at theorie du loman, tracs, D. olivie, Paris, 1987

M. Bakhtine, the Dialagic Imagination, trans, C. Emerson and M. Holquist, Texas, U.P. 1986

٨_ ئەم‌کتێبە ناونیشانە سەرەکیەکەی بەفەرنسی‌و ، (هەروەها) لەژێر ناوی "ژانرەکانی گوتارو بەرهەمە دواییەکانی دیکە" وەرگێڕدراوەتە سەر(زمانی) ئینگلیزی:

M. Bakhtine, Esthetique de la creation verbale trans, A. Aucoturier, paris, 1984.

M. Bakhtine, speech Genres and other later writings, trans, M. Holquist, Texas, U.P. 1987.

٩_کتێب نامەیەکی و ردلەبۆ بەرهەمە بڵاوکراوەکانی باختین لەکتێبی تۆدۆرۆفدا هاتووە:

T.Todorov, op, cit. PP, 173 – 176.

10- T.Todorov, op, cit. P, 171.

11- I did, p, 10.

12- T. Todorov, Critique de la Critique, paris, 1984, p, 96.

13- M. Bakhtine, Esthetique de la Creation Verble, p, 41.

14- I did, p, 104, p, 108.

15- I did, p, 109.

PDF4Kurd

وشەی "ئاسۆ" کەباختین لەم و تارەدا بەکاری هێناوە، هەرئەم واتایەی هەیە کەلە دیاردەناسی هۆسرێل (و بەدوای ئەوەشدا لەبابەت گەلی هێرمینۆتیکی مۆدێڕندا) هەیەتی.

16- I bid, p, 117.

17- I bid, p, 159.

18- F. Armengoud, La Pragmatique, paris, 1985.

١٩_ئەم و تارە لەم کتێبەی خوارەوە ئەدۆزیتەوە:

M. Bakhtine, Esthetique et the orie du Roman, PP, 83 –182 .

20- V. Erlich, russen formalism, History – Doctrine, Yale, U.P. 1981, p. 237.

I bid, pp. 137 – 138.

J.P. Sarter, saint Genet, comedien et martyre, paris, 1952, p, 514.

٢٣_ چاپی دووەم (مۆسکۆ، ١٩٦٣) لە (چوارچێوەی) پێنج پارو ئەنجامگیریەکی کۆتایی رێك خراوە.

٢٤_ بۆئاگادار بون لەپێکهێنانیمێژووی مۆسیقای پۆلیفۆنیك بڕواننە:

G.Abraham, The concise Oxford History of music, Oxford U.P. 1979, PP, 75 – 96.

٢٥_ دەبینین کەبنەما تیۆریەکانی و تاری "نوسەر و پاڵەوان" بەکەڵکی پرسیارەکانی تیۆری ئەدەبی دستۆفسکی هاتوە.

26- M. Bakhtine, Problems of Dostoevesky's poetics, PP, 4 – 5.

27- J. kristeva, semiotike, paris, 1978, p, 91.

28- M. Bakhtine, Problems of Dostoeuvsky's poetics, p, 46.

29- M. Bakhtine, Esthetique et theorie du Roman, p, 105.

٣٠_ و تاری (پرسی دەق) (١٩٦١ — ١٩٥٩)لە:

T.Todorov, Mikhail Bakhtine, La Prinsipe dialogique, p, 100.

٣١_سارتەر لەوتووێژێکدا لەگەڵ) رۆژنامەی(لۆمۆند (١٤ی بانەمەڕی ١٩٧١) ڕای گەیاند: "تازە کتێبی باختینم خوێندۆتەوە."

J.P. Sarter, Situetion X, paris, 1976. P, 109.

32- J.P. sarter, Situetion X, paris, 1947, PP, 36 – 57.

٣٣_ و تاری "نوسەرو کەسیەتی لەکردەی جوانناسانەدا" (١٩٢٤ — ١٩٢٢) و ەرگیراولە:

T.Todorov, op, cit. PP. 145 – 146.

34- I did p, 148.

٣٥_ و تاری "لەمەڕ پێداچوونەوەی کتێبەکەی دستۆفسکی" (١٩٦١) لە:

T. Todorov, op, cit, p, 149.

٣٦_ و تاری "نوسەرو کەسیەتیی لەکردەی جوانناسانەدا" (٢٤ — ١٩٢٢) لە:

T.Todorov, op, cit. P,151.

٣٧_ نزیکترین بەس لەهەمبەر "لۆژیکی وتووێژ)ی باختین، لەلایەن یەکێ لەقوتابیانی هایدگەر، واتە (ئیمانۆئێل لۆوێناس)ەوە هاتۆتە گۆڕێ. لەفەلسەفەی لۆوێناسدا (ئەوی‌دی) بەرامبەر = ئاخێوەر یان گوێگۆ سەنتەرە. خاڵی سەرانج ڕاکێش بەستراوەیی لۆوێناس بەدستۆفسکی‌یە. ئەو لەگفنوگۆیەکدا لەگەڵ فرانسوا پۆئاریە دەڵێ کە (رۆمانە روسیەکان، بەتایبەتی دستۆفسکی ئەویان بەرەو فەلسەفە راکێشا) :

F.Poerie, Emmanuel Levinas, paris, 1987, PP, 69 – 70..

38- G.W.F. Hegel, Propedeutique Philosophique, trans. M. de Gandillac, paris, 1963, p, 100.

39- M.Bakhtin,, Le fruedism, PP, 33 – 34. P, 138.

کارێل مارکس لە (تێز گەلێ لەبۆ فۆیرباخ) نوسیبوویەتی:" گەوهەری مرۆڤ کۆمەڵە پێوەندیەکی مرۆیی‌یە"و تیۆرەکانی باختین، هەڵبەتە لەم رێسایەوە نزیکن، و(هەرەها) لەم رێسایەی مارتێن بۆبێرۆ کەدەڵێ: (هەقیقەتی بنەڕەتی مرۆڤ نزیکایەتیی مرۆڤە لەگەڵ مرۆڤدا) (نزیکن) ،بوبێرو تارێکی گرنگی بەناوی "مێژووی بنەمای لۆژیکی و تو و ێژ" نوسیویەتی و هەرچەند لەو) وتارەدا(هێمای بۆ باختین نەکردووە، بەشێك لە تیۆرەکانی ئەوی دوپات کردۆتەوە.

M, Buber, Between Man and Man, NewYork, 1975. PP, 209 – 224>

40- J. Kristeva, op, cit. PP 86 – 87.

٤١_جۆرە گێڕانەوەیەکی پڕ رووداو و داشۆڕین ئامێزی کەرنەڤالیە لەفەرەنسای سەدەکانی نێوەڕاستدا.پاڵەوانی ئەم چیرۆکانە ناوی گوپیل یان ڕۆنار بو.

42- J. Kristeva, op, cit. P, 101.

٤٣_ هێمم بەکەمو کوڕیەکانی و توێژە سوکراتی‌یەکانو مێتۆدی ئەفلاتون (بەپشت بەستن بەرەخنەی هێگل) لەپاری نۆزدەهەم،لەباسکردنی بیروڕاکانی گادامێردا کردوە. لێرەدا تەنیا بەکورتی دەڵێم کەوتو و ێژە سوکراتیەکان پێچەوانەی ڕای باختینن، جۆرە هەوڵدانێکی دەسە جەمعی بۆ دۆزینەوەی (هەقیقەت) نین، بەڵکو لەزۆربەی دیالۆگەکاندا پێشتر (هەقیقەت) بۆ سوکرات ڕون بۆتەوە.

PDF4Kurd

44- J. Kristera, op, cit. P, 104.

٤٥_ تێگەیشتنی باختین لەگەڵ مارکسیزمدا نامۆ نیە. بەڵام بەتەواوی لەگەڵ ئیستالینیستەکاندا ناگونجێ. گئۆرگ لۆکاش لەسەردەمێکدا کەمل کەچی رژێمی ئیستالبین بو لەوتاری "هونەری تەندروست و هونەری ناتەندروست) دا (کەسەردێڕەکەشی وەبیرهێنەری یاساکانی ژدائفە) نوسیی: (لەکۆمەڵگای چینایەتیی ڕوله ڕوخاندا هێزە (مرۆیی)یە هزرڤان، زانا و بیرمەندەکان، هیندەی و ارسکە (غریزە) گرنگیان پێ نادرێ. لەوێدا (زگ) بەسەر (سەر)دا فەرمانڕەوایی دەکات.) :

G. Lukas, Witer and Critic, trans. A. Kahn, London,1970, P. 105.

46- M. Bakhtine, :'Qeuvre de Francois Rebelais, P, 69.

67- I bid, p, 77.

68- I bid, P, 82.

49- Ibid, pP, 98 – 100.

50- I bid, P, 102.

51- I bid. P, 101.

52- I bid, P, 80.

53- I bid, P, 96.

54- I bid, P, 398.

55- I bid, PP, 404 – 406.

ڤالتەر بینیامین لەباسکردن لەحیکایەتەکانی لسکۆف وەبیری هێنایەوە کە لسکۆف زنجیرە پلە) یەکی تایبەتی دروست کردکە "چاکان لەلوتکەکەیدان، کاتێك کەبە نزمترین ئاستی خۆی دەگات پلە گەلێکی فرە چەشن لە (بونەوەرە) بێ گیانەکان دەگرێتە خۆی" و "هەتاکو لسکۆف بەزنجیرە پلەی جیهانی خولقێنراوەکاندا شۆڕ دەبێتەوە، شێوە رونانیی ئەو لەسۆفیان دەبێتەوە":

و. بینامین، نیشانەای بەرهایی، ترجمە ب. هحمدی، تهران، ص ۲۲۹، ص ۲۳۱.

٥٦_ وشەی روسی کەباختین لەبەرانبەر کولتوری کۆمیك بەکاری هێنا واتە Smekhovaja بەواتای کامەرانیش بەکاردێ.

57- M. Bakhtine, Problesms of Dostoevsky's Poetics, PP, 106 – 107.

ئەم یاسایە لە "بەرهەمەکانیفرانسوا رابلە و کولتوری جەماوەریی لەسەدەکانی نێوەڕاست و ڕێنسانس"یشدا دوپات کراوەتەوە:"مرۆڤی سەدەکانی نێوەڕاست دوژینی هەبو، یەکێ ڕەسمی و ئەوی دیکەیانکەرنەڤاڵی؛ کەنیشاندەری دو لایەنی (جیددی) و کومیکی ژیان بو"

M. Bakhtine L'oeuver de Francios Rabelais, P, 103.

58- M. Bakhtine, op, cit. PP, 15 – 16.

59- I bid, P, 15.

60- I bid, P, 18.

61- I bid, P, 21.

62- M. Bakhtine, Le Marxisme et philosophie du Langage, P, 90.

63- I bid. P, 91.

64- I did, PP, 93 – 94.

65- I bid, P, 75.

66- I bid, P, 136.

67- I bid, P, 142.

68- I bid, P, 163.

69- I bid, PP, 169 – 170.

70- T. Todorov, op, cit. P, 33.

71- M. Bakhtine, Esthetique de la Creation Verble, P, 349.

72- M. Bakhtine, Le Marxism et la Phlosophie du Langage, P, 50.

73- T. Todorov, op, cit. P.41.

٧٤_ باختین لەبەرانبەر وشەی لاتینی discursus کەرەگەزی (ئاخێو) لەزمانە ئەوروپیەکانە، وشەی رومی slovoی بەکاردێنا، کەلەڕەچەڵەکی یۆنانی (وشەی Logos ەوە هاتوە و بەواتای ئاخێو، وشە، لۆژیك و عەقڵ بەکاردێت.

75- T. Todorov, op, cit. P, 44.

لەمەڕ دابەشکاریی ئاخێوەوە (بەتایبەتی لەبەرهەمەکانی باختیندا) بڕواننە:

D. Maingeuneau, Initation aux methodes de l'analyse du discours, paris, 1976, P, 11.

٧٦_ و تاری "پرسی دەق لەزماننا‌سیدا" (١٩٦١ — ١٩٥٩)لە:

T. Todorov, op, cit. P, 175.

77- M. Bakhtine, Esthetique et theoie du Raman, PP, 152 – 153. P, 156.

78- M. Bakhtine, Problems of Dostoevsky's Poetics, P, 228.

PDF4Kurd

٧٩_ و تاری "لەمەڕ پێش مێژوو [Prehistory]ی ئاخێوی ڕۆمان ئاساوە" (١٩٤٠) لە:

T. Todorov, op, cit. PP̌, 103 – 104.

80- M. Bakhtine, Esthetique Theorie du Raman, P, 185.

81- I did, P, 144.

٨٢_ و تاری "مێتۆدی فۆرمال لەتوێژینەوەی ئەدەبیدا" (١٩٢٨):

T. Todorov, op, cit. P, 124.

83- M. Bakhtine, op, cit. P, 448.

84- G. Lokacs, Theory of nevel, trans, A. Bostock, London, 1987, p, 33.

85- I bid, PP, 38 – 39.

86- I bid, P, 56.

بڕوانە و تاری M.Aucouturier لەژێر ناوی "تیۆری رۆمان، لۆکاچ و رباختین" لە:

J. Garrard, ed the russion novel from Pushkin to Posternak, Yale, U.P. 1983. PP, 227 – 240.

٨٧_ و تاری "مێتۆدیفۆرمال لەتوێژینەوەی ئەدەبیدا" لە:

T. Todorov, op, cit. P, 128.

٨٨_ وشەی chronotop لەبەرهەمەکانی ئەنشتایندا نەهاتوە. و ادیارە ئاماژەی باختین بەبنەمای چەمکی (شوێن [Space] . کاتی [Temparal]) لەتیۆری گشتی رێژەییدا (رێژەیی = (نسبیت) =]Relativenessە: "ڕەنگە بتوانین گۆی (واقیع)ی فیزیکی چەشنی گۆڕەپانێك بنوێنین کەپێکهێنەکانی لەچوار پارامیزی شوێن . کاتی بەستراوەتەوە". و ەرگیراوە لەپێشەکیەك کە ئاینشتاین

ا. اینشتاین، فیزیك، و اقعیت، ترجمه م. خواجەپور، تهران، ١٣٦٣، صز ١٢٧.

89- T. Todorov, op, cit. PP, 128 – 129.

بنەمای باسی باختین لەوتارێکدا لەژێر ناوی "فۆرمەکانی کات و شوێنی زمەندار لەرۆماندا" (١٩٣٨ — ١٩٣٧) باسکراوە، و لەوتاری "رۆمانی داستانی قارەمانێتی" (١٩٤١) دوبارە کراوەتەوە، هەردوکیان لەکتێبی:

M. Bakhtine, Esthetique et theorie du Roman.

90- I did, PP, 101, P, 107.

91- I did, P. 108, P, 119.

٩٢_ ئم لایەنە لەباسەکەی باختین یەکسەر لەگەڵ بنەما شکێنی و بەتایبەتی لەگەڵ تیۆرەکانی هارۆلد بلۆم، پێکناکۆکە.

٩٣_ وتارێك کەباختین بەناوی خوازراوی و ێلۆشینۆف نوسیویەتی: (ئاخێو لەژین‌و ئاخێو لەشیعر) .

T. Todorpv, op, cit. P, 67.

M. Bakhtine, Ethetique et theorie du Roman, P, 114.

٩٥_ و تاری (ئاخێوی ڕۆمان ئاسا) لە:

M. Bakhtine, Esthetique et theorie du Roman, P, 114.

٩٦_ و تاری (پرسیاری دەق) لە:

T. Todorov, op, cit. P, 171.

PDF4Kurd

پاری پێنجەم

مێتۆدی دەربڕین: مۆكارۆفسكی، لۆتمەن، وۆڵفین، ئیسپیزێر.

شتێكی راستەقینە لەگۆڕێدا نیە، تەنیا شێوەی دیتن هەیە.

فلۆبێر

(١)

لەئوكتۆبەری ١٩٢٦دا گرووپێك لەزمانناسان لەپراگ توێژینەوەیەكی هاوبەشیان لەبۆ ناسینی پەیوەندی فۆنۆلۆژیو واتاناسی دەست پێكرد. رۆمەن یاكوبسێن كەلەساڵی ١٩٢٠دا بەردەوام سەفەری بۆ پراگ دەكرد، لەساڵی ١٩٢٣ وتارێكی بۆ شیكردنەوەی شیعری چیك بڵاوكردبوویەوە كەبەیەكێك لەگرنگترین نوسینەكانی ئەو (لەبواری) شیكردنەوەی فۆنەتیكیانەی هونەری شاعیری دەژمێردرێت. (ئەمە) مێتۆدێك) بوو كەبە (جەختی دەنگی [phonotory]) ناودێری كرد [1]. گرنگترین لایەنگری مێتۆدی یاكوبسێن ویلهلۆم ماتسیوس كە خۆی چەند توێژینەوەیەكی لەمەڕ گرنگیی تاوتوێ كردنی فۆنۆتیكیانە لەشی كردنەوەی كێشی شیعردا ئەنجام دابوو، بەرهەمەكانی پەرچە كردارو دوژمنایەتیی زۆری لەنێوان ئەو رەخنەگرانەی كەباوەریان بەمێتۆدە كۆنەكان هەبوو، دروست كردبوو. یەكەم كۆبوونەوەی زمانناسان لەپراگ لەشەشی ئوكتۆبری ١٩٢٦ پێكهاتو نەك تەنیا یاكوبسێنو ماتسیۆس، ئێكۆلای ترۆبتسكۆی زمانناسی روسی، هاورانك، ترێنكا، چیزفسكی، رنەوۆڵك (كەدواتر چووە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكاو بەهاوكاریی ئاستین و ارێن كتێبی كلاسیكیی (تیۆری ئەدەبی) لەساڵی ١٩٤٩ بڵاوكردەوە) و یان مۆكارۆفسكی (١٨٩١-١٩٧٥) لەو كۆبوونەوەیەدا بەشداریان كرد [2]. نوسەرانی بازنەی پراگ تانیوەی

دەیەی ١٩٢٠ ژمارەیەك لەگرنگترین بەرهەمەكانی زمانناسیی ئەم سەدەیە (سەدەی بیستەم)یان بڵاو كردەوە. نوسەرانی بازنەی پراگ كارەكەیان لەچوارچێوەی ناسینی بەكارهێنانی پراكتیكی فۆنیمەكان لە (نێو) بینای رستەكاندا قەتیسنەدەكرد. بەبۆچوونی ئەوان ئەو دەنگانەی كە لەئاخاوتندان، هەرچەندەیش بەوردی تاوتوێ بكرێن بەمانای ناسینی ئەركی سەرەكی واتە ئەركی واتایی سیستەمی فۆنۆلۆژیی زمان نیە. توێژینەوە لەدەنگەكان یان (فونەتیك) لەدەنگناسی یان (فۆنۆلۆژی) جیاوازە، هەر بەو شێوەیەی كەبەكارهێنانی پراكتیكی زمان، واتە، گوتار، لەتەك خودی زماندا جیاوازیی هەیە. ترۆبتسكۆی دەری خست كەخاڵی گرنگ لە زمانناسیدا تێگەیشتن لەپێكهاتەی رۆنانی فۆنیمەكانە (لەڕوویەكی واتاناسانە)وە. ئەو بەدوای ئەم خاڵە دەگەڕا كەبەچ جۆرێ ئەم هێما دەنگیانە لەگەڵ یەكدیدا پەیوەندی پەیدا دەكەنو لەسەر بنەمای چ یاسا گەلێك، دەبن بەدروستكەری وشەكانو رستە واتادارەكان [3]. بەڕای ترۆبتسكۆی جیاكردنەوەی دەنگەكان (ئەو جیاوازیە دەنگیانەی كەلە هەندێ خاڵدا دەتوانین بە (جیاوازیە فۆنۆلۆژیكیەكان) ناودێریان بكەین). بنەمای فۆنۆلۆژیەو دەتوانین لەهەر زمانێكدا بەرەو ڕوبوونەوەی فۆنیمەكان (لەگەڵ یەكدیدا) بەوردی لەخشتەیەكدا دیاری بكەین [4]. گرنگترین خاڵ لەفۆنۆلۆژیدا كەیاكوبسێن، ترۆبتسكۆیو نوسەرانیتری رێبازی پراگ جەختیان لەسەر كرد، دابڕان لەتیۆری سۆسێر لەمەڕ لەمەڕ جیاكاری لەنێوان مێتۆدی تاوتوێ كردنی مێژووی زمانو مێتۆدی تاوتوێ كردنی وەستاو [static]ی زمان بوو. ئەوان دەریان خست كەلە توێژینەوە هاوكاتیەكاندا مێتۆدەكانی فۆنۆلۆژی هەربەو شێوەیە بەكاردێن كەلە تاوتوێ كردنە نێوكاتیەكاندا كەڵكیان لێ وەردەگیرێ. فۆنۆلۆژی بەواتای ڕەتكردنەوەی تیۆری سۆسێر لەمەڕ چیەتیی گرنگی تاوتوێ (ماهیەت)تاك هێلە زمان نییە، بەپێچەوانەوە جەختێكە لەسەر چیەتی سیستەماتیكی پێوەندی نێوان پاژەكان . بەڵام ئەوشتەی لەفۆنۆلۆژیدا گرنگی پەیدا دەكات فۆرم گرتنی یاساكان واتا (كامڵ)بونی مێژوویی توخمە زمانیەكانە. یاكوبسێن گوتویەتی كەلەساڵی ١٩١٩دا لەسەر بنەمای تیۆری گشتی رێژەیی گەیشتە ئەو ئەنجامەی كە تێگەیشتنی نەریتیی لەبۆ(كات هەڵەیەو چەمكی سۆسێری كەلەسەر بنەمای ڕووبەڕووبوونەوەی(ڕوانگەی هاوكاتی)و (روانگەی نێوكاتی)دامەزرابوو، لەفۆرمی زێدەڕۆییانەی خۆیدا، واتە فۆرمێك كەقوتابیانو لایەنگرانی راستبڕوا [orthodox]ی سۆسێر

PDF4Kurd

بەكاریان دەهێنا، كارایی نیە. یاكوبسێن نوسیویەتی كە (خۆیشی) هێدی هێدی هەستی بەپێویستی رۆنانی دوو شیكردنەوە كرد:"رەنگە هەرلەبەر ئەم هۆیەش هەستم بەگرنگی هونەری سینەما كرد، ئەگەر لەبینەرێك بپرسین كەلەم ساتە تایبەتیەدا چی لەسەر شاشە دەبینێ، ئەو ناچارە كەبەرۆنانێك لەمێتۆدە هاوكاتیو نێو كاتیەكانەوە وەڵام بداتەوە ئەوەی دەیبینێ دەرەنجامی گۆڕانێكی كتوپڕە)[٥]. داهێنانەكانی بازنەی پراگ، بەهیچ شێوەیەك لەچوارچێوەی زمانناسیدا نەدەمانەوە. نوسەرانی ئەم قوتابخانەیە لەبواری تیۆریی ئەدەبیشدا خاڵ گەلێكی گرنگیان هێنایە كایەوەو بەرهەمەكانیان بەپردێك لەنێوان فۆرمالیزمی روسیو پێكهاتە گەرایی نوێ دەژمێردرا. بازنەی پراگ، لەهەمبەر فۆرمالیزمی روسی هەنگاوێك چوە پێشەوەو كۆمەڵە گۆڕانێكی لەبنەما تیۆریەكانی ئەو قۆتابخانەیەدا دروست كرد [٦]. یەكێ لەم گۆڕانانە سەرنجدان بەتوخمە بان دەق [meta-texual]) یەكان بو، توخمگەلێك كەلەڕوانینی یەكەمدا بەچەند چركە ساتێكی دەق ناژمێردرێن. بەڵام لەپرۆسەی تاوتوێ كردنی وردتردا هەست بەگرنگیان دەكەین، "مەبەست" ئەو توخمانەیەكە یاكوبسێن لە(رەهەندی پەیوەندیی) خۆیدا لەگرووپی (پێوەندیی [contact])دا جێكردبوونەوە. لەلایەكی دیكەوە بازنەی پراگ لەو توێژینەوانەدا كەلە بارەی تیۆرە ئەدەبیەوە ئەنجامیان دابو، بەپێچەوانەی فۆرمالیستەكان (كەلەجێی پێكهاتە لەوشەی فۆرمو هەندێجار لەوشەی بنەما كەڵكیان لێ وەردەگرت) زاراوەی پێكهاتەیان بەكارهێناو لەپێناو (وردكردنەوەی واتاكەیدا هەوڵیاندا. ئەوان لەم وردەكاریو هەڵكۆڵینەدا، منەتباری فەیلەسوفێكی گەورە بوون كەتەنانەت ئێستاشی لەگەڵدا بێت بایەخی كارەكانو رۆڵی گەورەی ئەو لەپێكهێنانی پێكهاتەگەرایی بەدروستی هەڵنەسەنگێنراوەو ڕوننەبۆتەوە. كتێبە فەلسەفەی فۆرمە سیمبۆلیكیەكانی ئێرنێست كاسیرێر كەلەبەرلین لەنێوان ساڵانی ١٩٢٣تا١٩٣١ بڵاوكرایەوە، كاریگەریی قووڵی لەسەر پێكهاتەگەراكان دانا توێژینەوەی كاسیرێر كە(دەیەوێ بیسەلمێنێ) زمان هەرچەند سیستەمی سەنتراڵو سەرەكی سیمبۆلەكانە، بەڵام تاكە تەوەر نیە، بووە هۆی ئەوەكە زمانناسانی بازنەی پراگ جگە لەزمانیش بیر لەسیستەمە سیمبۆلیكیەكانی دیكەش بكەنەوەو كاردەگاتە ئەوەی كەمۆكارۆفسكی تیۆری ئەدەبی لە (ئاست گەلێكدا جگە لەلایەنی زمانناسانە) پەیوەست بە (زانستی نیشانەكان) بزانێ. ئەو لەكتێبی چەند توێژینەوەیەك لەمەڕجوانناسیەوە(١٩٦٦) نوسیی: لەبنەڕەتدا،

جیاكاریەك لەنێوان زمانو بەرهەمی هونەریدا نییە. بەرهەمی هونەری چەشنی زمان سروشتێكی سیمبۆلۆژیكیی هەیەو جیاوازە لەدەربڕین، ئەمە خاڵێكە كەزۆر لەبەشەكانی جوانناسی، لەبیر دەبەنەوە، بەتایبەتی لەو شوێنەدا كەبەرهەمی هونەری بەدەربڕین پێناس دەكەن)[٧]. بۆڵام مۆكارۆفسكی جەختی كرد كەنیشانەی بنەمایی بەرهەمی هونەری (سیمبۆلیك) نیە، بەڵكو نیشانەیەكی زمانیە، واتە لەجیاتیی ئەوەكە جێی بابەت بگرێتەوە، بەپێی رێكەوتنێك ئاماژە [signfication]ی پێدەكات. لەهەنگاوی دواییدا، دەتوانین هەر بەرهەمێكگی هونەری (چەشنی كردەیەكی پەیوەندی) لەبەر چاوبگرین، كردەوەیەك كەباس لەخاڵێكی دیاری كراوو تایبەت دەكات، " یان بەواتایەكی دیكە لەخاڵێكی دیاریكراوو تایبەتی ئاگادارمان دەكاتەوە" ئەمە بازنەی بەستنەوەی هونەر لەتەك شوێنگەی كۆمەڵایەتیو مێژوویدا [٨]. كاتێك كەمۆكارۆفسكی لەساڵی ١٩٣٤دا لەهەشتەمین كۆنگرەی نێو نەتەوەیی فەلسەفەدا ڕای گەیاندكە:(بەرهەمی هونەری هیچ نیە جگەلە دراوێكی سیمبۆلۆژیك)و ئەم خاڵەی دوو ساڵ دواتر لەكتێبی (ئەركی جوانناسانە) بەدوورو درێژیو بەوردی ڕونی كردەوە، هەمان جیاوازیی بەرهەمی لەڕوی بەیانكەریەوە لەبەرچاو بو. دەق بەگشتیو دەقی ئەدەبی بەشێوەیەكی تایبەتی ئاماژەیەك بەجیهان ناكەن، بەڵام هەردەقێك هێمایەك بەزمانی ئەدەبیو دەقەكانی دی دەكات. پاش مۆكارۆفسكی، پێكهاتە خوازە روسیەكان واتە رەخنەگرانی (قوتابخانەی تارێتۆ) باسیان لە(دەقی فەرهەنگی) كردو مەبەستیان (ئاماژە ناوەكیەكانی دەقە ئەدەبیەكان) بوو. شتێك كەژولیا كریستوا بە (شوێنگەی نێوان دەقی) ناودێری كردووە. مۆكارۆفسكی لەوتاری (پێكهاتەگەراییو جوانناسی)دا (١٩٤٦) نوسیی: (هەموو شچتەكان لەبەرهەمی هونەریو لەو پێوەندیەی كەلەگەڵ جیهانی دەرەكیدا (هەیانە).. لەئاستی نیشانەكانو واتا جێیان دەبێتەوە. بەم پێیە دەتوانین جوانناسی بەپاژێك لەزانستی نوێی نیشانەكان یان نیشانەناسی لەقەڵەم بدەین)[٩]. لەپێش گوتارێكدا كە مۆكارۆفسكی بۆ (بەرهەمی) وەرگێڕدراوی (تیۆری شیعر)ی شكلۆفسكی بەزمانی چیك نوسیی، جەختی كرد كەلەتاوتوێی دەقی ئەدەبیدا، خاڵی سەنتراڵ خودی دەقەو توخمە (بان دەق)ەكان دەكرێ لەرێگەی (ئاماژە سیمبۆلۆژیكیەكانی دەق)ەوە تاوتوێ بكرێنو بناسرێنەوە. مۆكارۆفسكی سەرەتا مێتۆدی تاوتوێ كردنو ئیشكردنی خۆی بەپێكهاتە گەرایی ناوزەد

PDF4Kurd

کرد، بەڵام لەهەنگاوی دواییدا ڕوونکردەوە کەپێکهاتە گەرایی بەواتا ناسیاوو ئاسایی وشە (جۆرە) مێتۆدێك نییە:

پێکهاتە گەرایی جیهانبینیەك نیە کەلەسەر بنەمای (باڵایی [transendence]بەخشی)دراوە ئەزمونیەکان دامەزرابێ، جۆرە مێتۆدێکیش نیە کەبە کۆمەڵەیەك لەشێوازەکانی توێژینەوە لەبارەی پانتاییەکی تایبەتیەوە لەقەڵەم بدرێت.پێکهاتە گەرایی بنەمایەکی فام کەرییە کەلە پانتاییە جیاجیاکانی سایکۆلۆژی، زمانناسی، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی تیۆرو مێژووی هونەر، کۆمەڵناسی، زیندەوەرزانیو..هتد دەردەکەوێ[10]. بەم جۆرە مۆکارۆفسکی گرنگی تاوتوێی ئەو توخمانەی کەلە دەرەوەی دەقدان لانی کەم بەشێوەیەکی سنووردارو رێژەیی پەسەند کرد. لەکۆمەڵەیەك لەتوێژینەوەکاندا کەلەساڵی ١٩٢٨ لەمەڕ بەرهەمەکانی کارێل هونك (یان) ماشا شاعیری رۆمانتیکی چیك (١٨٣٦-١٨١٠) بڵاو کرایەوە، دەتوانین ئاسەوارێك لەتاوتوێ کردنی توخمە (بان دەق) یەکان بدۆزینەوە. یاکوبسێن، مۆکارۆفسکی، وۆڵك.. وتارەکانی ئەم کۆمەڵەیەیان نوسیبو. لەم وتارانەدا (رەنگدانەوەی بابەتە کۆمەڵایەتیو مێژووییەکان) لەبەرهەمەکانی ماشادا، بەناوی(لەجەرگەی نیشانەکانی دەقدا) کۆڵدراوەتەوە. پێش گوتاری ئەم کۆمەڵەیە نیشاندەری گرنگیدانی نوسەرانی بازنەی پراگ بە توخمە (بان دەق)یەکانە، ئەمە خاڵێکە کەکاری ئەوان، لەو بەرهەمانەی کەفۆرمالیستە روسیەکان نوسیویانە، جیا دەکاتەوە: (جارێکی دی، هونەری دەبێ ئەرکی سەرشانی بنەمایی خۆی ئەنجام بدات: (واتە) پێشبینیی روانگەی مرۆڤ بۆ واقیع [11]؛ پێداگرتن لەسەر وشەی پێشبینی نیشان دەدا کەخاڵی مەبەست وەسف یان تەنانەت تاوتوێی ئە ڕوانگەیە نیە، کاری رەخنەگری هونەری، گەرانەوە بۆ پێش گریمانە فەلسەفیەکان نییە، بەڵکو(هونەر دەبێ لەرێگەی مێتۆدە تایبەتیەکانی خۆیەوە ئەم ئەرکە بەجێ بگەیەنێ. ئەم مێتۆدانە تەنیا لەقەڵمڕەوی نیشانەناسیدا (هەن) لەلایەکی دیکەوە ئەرکی سەنتراڵیو تارەکان ناسینی (پەیوەندی نێوان ڕوە سیمانتیکیەکانی بەرهەمەکانی ماشاو شێوازە هونەرییەکانی) زانراوە. سەردێری وتاری مۆکارۆفسکی (سەرچاوەکانی واتا لەتیۆری ئەدەبی ماشا)یەکە خاڵە سەرەکیەکەی (ڕامانی سیمانتیکیە لەبەستێنی کاری شاعیر). لەراگەیەنراوێکدا لەساڵی ١٩٣٥ مۆکارۆفسکی لەتەك یاکوبسێن، ترێنکاو هاورانك لەبلاڤۆکی ئوسلۆ ئورگانی تیۆرێکی نوسەرانی بازنەی پراگ بڵاویکردەوە، جەختی لەسەر پەیوەندی

نزیکیی زمانناسیا وتوێژینەوەی شیعر کردو پەیوەندی نزیکی (ئەرکی جوانناسانەی زمان)و ئەرکەکانی دیکەی ئاخاوتنی بەگرنگترین لێکۆڵینەوە سەنتراڵەکانی زمانناسی نوێ ناودێر کرد:(تەنیا هونەری شیعر بواری ئەوەمان دەداتێ تاکو کردەی زمان لەتەواوەتی خۆی ئەزمون بکەین. شیعر زمان چەشنی سیستەمێکی وەستاوەو لەپێش ئامادەکراو دەرناخات، بەڵکو چەشنی هێزێکی داهێنەر ئاشکرای دەکات) [12]. ساڵێك دواتر مۆکارۆفسکی لەوتاری (زمانی پێوەرو زمانی شاعیرانە) گرنگترین بنەماکانی لێکۆڵینەوەی فۆرمالیستە روسیەکانی لەگەڵ دەستکەوتە فۆنۆلۆژیکیەکانی بازنەی پراگ تێکەڵ کرد[13]. ئەو دەریخست کەزمانی شاعیرانە، بەپێچەوانەی ئەو شتەی کەهەمووان تێگەیشتون لقێك لەزمانی پێوەر نییە. وەکو پاش بەستێنی زمانی شاعیرانەیە، بەڵام گرنگترین ئەرکی زمانی شاعیرانە ئەوەیەکە زمانی پێوەر (وێران) بکا، زمانی شاعیران کەڵك لەزمانی پێوەر وەردەگرێ، بەڵام زمانی پێوەر چەشنی ئامرازێك بۆ گەیشتن بەئامانجێکی تایبەتی (بۆنمون دروست کردنی پەیوەندیی واتایی) دانانێ، بەڵکو تێدەکۆشێ تاکو بیسەلمێنێ کە (زمان خۆی ئامانجێکە) . هەربۆیە هەتا رێساکانی زمانی رۆژانە رونتر، ئاشکراترو وردتربێ مەیسەر بوونی زمانی شاعیرانە بۆ گەیشتن بەم ئامانجە زیاتر دەبێت [14]. مۆکارۆفسکی لەم (دیالیکیکە کە لەچوارچێوەی زماندا دروست دەبێو شکێنەری قاڵبی زمان)ە بەم ئەنجامە گەیشت کە (بەبێ لادان لەرێسا زمانیەکان شیعر لەئارادا نابێت، هەر لەبەر ئەم هۆیەش شیعر ڕووی ئۆتۆماتیكو خۆڕسکی زمان دەگۆڕێت بۆ لایەنیو شیارانەی بەکارهێنانی زمان)[15]. ئامانجی شیعر راکێشانی سەرنجی بیسەر یا خوێنەر بۆ گەوهەری زمانە، پەیامو لایەنی پەیوندی گرنگ نین. شیعر گواستنەوەی واتا نیە.(دروست کردنی بینای شیعری لەراستیدا خولقاندنی واتایە). بابەتی سەرەکیی زمانی شاعیرانە دروست کردنی یەکەیەکی واتایی تازەیە، شیعر بۆ دروست کردنی واتا دەبێ کەڵك لەتایبەتمەندیی گەلێك و ەرگرێ کەبە چەشنێکی راستەوخۆ بەنیشانە زمانناسانەکان ئەژمار ناکرێن، بەڵکو پەیوەندیان بەوانەوە هەیە سروشتیو ێرانکەری زمانی شیعری لەسروشتی (دژە نەریت گەرای ئەو) زمانە شیعریەوە هەڵدەقوڵێ، (مەبەست) نەریتێکە کەیارمەتی دروست بوونی زمانی پێوەری داوەو ئێستا لەهەموو چەشنەکانی (ئارایی شاعیرانە) دارنراوە. شیعر بەردەوام لەبگرەو بەردەیە لەگەڵ رێسا زمانیەکان و نەریتە زمانناسانەکان. کەوابو دەتوانین بڵێین زمانی شیعر و زمانی سروشتی (بەهۆی ئەرکە جیاوازیەکانیانەوە لێك جیان) "ئەمە"

PDF4Kurd

بەتەواوی بەهۆی ئەم ئەرکە جیاوازە سیمانتیکیە لادان لەرێساکانی زمانی سروشتیە، ئەگینا پێناسەی سەرەکیی شیعر، لانی کەم رێ ڕون کەرەوەی زمانی شیعرە (١٦). بۆ ڕونکردنەوەی ئەم لادانەی شیعر لەزمان، مۆکارۆڤسکی هێمای بۆوتارێکی فردیناند برۆنۆ مێژوناسی ئەدەبیو رەخنەگری فەرەنسی (١٩٣٨-١٨٦٠) کرد کەلە ساڵی ١٩١٣ نوسیبوی:

هونەری نوێ لەگەوهەری خۆیدا تاکگەرایەو ناتوانێ لەهەموو شوێنێو بەردەوام تەنیا لەگەڵ زمانی پێوەردا، واتە زمانی هەمووان هەڵسوکەوت بکا، یاسا گەلێك کەبەسەر پەیوەندیە ئاساییەکانی هزرەکاندا زاڵن، ناتوانن بەوردیو بەشێوەیەکی بەردەوام لەسەر کاری شاعیریش وازاڵ بن. شاعیر یەکسەر لەدەروەی فۆرمە پەسەند کراوە زماناسانەکاندا کاردەکا و دەیەوێ شێوە دەربڕینێك کەگونجاو بێ لەگەڵ ویستی شاعیرانەی خۆی، واتە دەربڕینێکی تاکە کەسی بدۆزێتەوە. ئەو دەتوانێ هەر رێسایەك بەهۆی ویستی داهێنەرانی خۆیەوە ڕون بکاتەوەو هیچ چوارچێوەیەك پەسەند ناکا، جگە لەو شتەی کە ئیلهامی خۆی ئەیخولقێنێ[١٧].

ئەوەی باسکرا بەیانکەری ڕای مۆکارۆڤسکی لەمەڕ تایبەتمەندیەکانی زمانی شیعر بو. بەڵام باسەکەی ئێمە لەدرێژەی خۆیدا پێویستی تیۆریەك لەبارەی تایبەتمەندیەکانی پەخشان (بەتایبەتی رۆمان نوسی) دەهێنێتە ئاراوە، مۆکارۆڤسکی باسی لەسێ جۆر نوسەر کردووە کەپەیوەندی گەلێکی یەکسەر جیاواز لەگەڵ زمانی پێوەرو زمانی گشتیدا دەخولقێنن. نوسەرانی دەستەی یەکەم سەرەتا بەئاگاییەوە مل کەچی رێساکانی زمانی پێوەر دەبنو لادان (لەو رێسایانە) بەهەڵە دەزانن. مۆکارۆڤسکی یەکێ لەنوسەرانی ناتوراليستی چیك بەناوی (یاکوب ئاریس)ی بەنمونە هێنایەوە کە (هەرگیز لەزمانی ئێستانداردو پێوەر لای نەدا) . دەتوانین نوسەرانێك وەکوو ئیمێل زۆلا (هەڵبەتە نەك هەموو بەرهەمەکانی) نوسەرانی ریالیست سۆسیالیست لەم گروپەی پۆلێن بەندی مۆکارۆڤسکی جێ بکەینەوە. هەندێجار لەچەند خاڵێکی دەگمەندا لادان لەرێسا زمانیەکان لەبەرهەمی ناتۆڕالیستی (بەتایبەتی لەوەسفی حاڵەتە دەروونیەکانی کسیەتیەکان)دا وەبەرچاو دەکەوێ، بەڵام لەبنەڕەتدا لەکاری ئەواندا بنەماکە نزیك بوونەوەی لە واقیعەو هەرئەم بنەمایەی ئەوان لەوشتەی کەپێیان وایە (زمانی و اقیعی) یە، واتە " لە" زمانی رۆژانەو ئاسایی نزیك دەکاتەوە. سەیر لەوەدایە کەلە وەرگێڕانی بەرهەمەکانیان ناتوانرێ ئەم خاڵە بەشێوەیەکی تەواو ڕەچاو بکرێ. نوسەرانی دەستەی دووەم لە پۆلێن بەندی مۆکارۆڤسکیدا بەپێی ئەو

پێویستیانەی کەلە دەقدا دێنە پێشەوە (بۆ نمونە لەگێڕانەوەی ئاخاوتنی کەسیەتیەکاندا، وەسف کردنی حاڵەتە دەروونیەکانیان، وەسفی شوێن..) لەرێساکانی زمانی ئاساییو رۆژانە تێدەپەڕنو کاریگەریی ئەم قاڵب شکێنیە لەپەخشانی گێڕانەوەیی ئەوانیشدا لەهەندێ شوێندا ئاشکرا دەبێت مۆکارۆڤسکی رۆماننوسی چیك (نۆواکۆوا)ی بەنونە هێناوەتەوە. دەتوانین ناوی چەند نوسەرێك وەکوو کۆرتزیو مالاپارتە، گونتەر گراس، ئالبێر کامۆ، جروم دەیڤید سالینجێرو نۆرمەك میلەر(یش) بخەینە نێو ئەم گروپەوە. نوسەرانی دەستەی سێیەم لەپۆلێن بەندی مۆکارۆڤسکی، بنەمای بەیانکەریی [expression]ی ئەدەبی، بەئاگاییەوە، لەسەر (بناغەی) تێپەڕین لەچوارچێوەی زمانی گشتی دادەنێن. مۆکارۆڤسکی باس لە ڤیلادیسلاو ڤانکۆی کردووە کەلەگێڕانەوەی ساکارترین ڕووداوەکاندا (زمانیو ێرانکرد). دەتوانین ناوی زۆرلە نوسەرە مۆدێرنیستەکان لەم گرووپەدا بگونجێنین: مۆزیل، بروخ، کافکا، جۆیس، پروست، بێکت، کوکتۆ، نوسەرانی رۆمانی نوێو..[١٨]. مۆکارۆڤسکی پێی لەسەر ئەوەدا گرت کەشاعیران تەنیا دەتوانن مێتۆدی نوسەرانی گروپی سێیەم بگرنە پێش. ئەو وەکوو نمونەیەکی هەمە لایەنە شیعرەکانی بێرژینا شاعیری سیمبۆلیستی (چیك)ی وەبیرهێنایەوە، کەنەك تەنیا لەکاری شاعیرانەی خۆیدا ئازادیەکی تەواوی بۆخۆی دەستەبەر کرد، بەڵکو (چیەتیی نوێو بەردەوامی بنەمای واتایی زمانی پێوەرو ڕستەکانی لەزمانی چیکدا، گۆڕی). بێرژینا توانیی پێویستیەکانی زماناسانەیی کەبەپێی ئەوە وشەکان بەچەشنێکی ئۆتوماتیك لەپێکهاتەی رستەکاندا (بەردەوام) یەك لەدوای یەك دەردەکەون، تێك بشکێنێ:(لەبەرهەمەکانی بێرژینادا وشەکان بەشێوەیەکی سروشتی بەدوای یەکدا دێن. لەرستەکانی ئەودا پرسیار گەلێکی واتایی دروست دەبێ، مەودا گەلێك پێك دێن کەپەیوەندی دژوار دەکا، چونکە لەبنەڕتدا لەبۆ پەیوەندی دروست نەکراون) (١٩). کەوابو لەم شیعرەدا واتای خوازەیی ڕۆڵێکی سەرەکی وەدەست دێنێو فرە واتایی وشەکانو لەم رێڕەوەدا توانج پۆشی دەبێتە بنەمای ئیشەکە. ئەم هەموو (واتا)یە دەبێتە هۆی دابڕانی واتاناسانە. هەر وشەیەك بەکۆمەڵەیەك لەوشەکان گرێ دەدرێو پەیوەندی بابەت یان واتای رستەکان دەگۆڕدرێت بەپەیوەندیەکی نەناسراو، تەمومژاویو تەنانەت رەمز ئامێز. واتە زمان هەموو شتێ دەشارێتەوە، دەربڕین ئاستەمترو واتا(کان) ناڕون دەبن، ئەمەیە واتای وێران کردنی زمان. ڕۆڵی شاعیران لەوێران کردنی زمانی

PDF4Kurd

ئاسایی‌دا زیاتر رۆڵێكی‌و شیارانەیە، واتە لەبۆ شاعیر ئاشكرایە كەدەبێ وابكات. شاعیرانی سیمبۆلیسن‌و یان شاعیرێك وەكوو ڤیۆن لەبنەرەتدا(پێكهاتەی زمانیی فەرەنسی یان بۆچاخەكانی پاش خۆیان ئاڵۆز كرد)[٣٠]. لەلایەكی دیكەوە ئەم وێرانكردنەی (زمانی هەمووان) پێش وەخت لەچوارچێوەیەكی دیاریكراودا روناداو لەپانتایی شیعریشدا كۆتایی پێنایەت. مۆكارۆڤسكی شێوە گۆرانەكانی زمانی سروشتیی بەهۆی قاڵب شكێنیەكانی شاعیران ئیجگار گرنگ دەزانی.ئەو بەیارمەتی گێرانەوی (گوتە)یەكی ژان كوكتۆ بریاری داكە:(شیعرەكانی ئێستفان مالارمە، هێشتا كاریگەریەكی قووڵی بەسەر زمانی رۆژنامەوانی‌دا هەیە؛ بەبێ ئەوە رۆژنامە نووسان خۆیان ئاگایان لەم خاڵە بێت) [٢٠]. بەبۆچوونی مۆكارۆڤسكی، مالارمە رێسا سینتاكسیەكان‌و سیستەمی رۆنانی وشە فەرەنسی‌یەكانی تێكدا، ئەو دەیەویست (زمانی خۆی) بدۆزێتەوە (یابخولقێنێ)، بەلام زمانی ئەو كەسەرەتا ئەوەندە نەناسراوو بەلای هاوسەردەمەكانیەوە نەشیاو دەهاتە بەرچاو، نیو سەدە دواتر باڵی بەسەر زمانی رۆژانەی فەرەنسیەكان راكێشابو. هەربۆیە یەكێ لەگرنگترین خاڵەكان لەتیۆری ئەدەبی، (دیاریكردنی سنوورەكان‌و پانتایی جوانناسانەی زمانی سروشتی)یە.كارێك كەزمانناسانی بازنەی پراگ وەكو یەكێ لەبەرەنجامەكانی توێژینەوە فۆنۆلۆژیكیەكان ئەنجامیان دەداو بێ گومان لێشی ئاگادار بوون. چەندین ساڵ پاش نوسینی وتاری (زمانی پێوەرو زمانی شاعیرانە) بلاوكرایەوە. واتە لەساڵی ١٩٦٦ كتێبێكی مۆكارۆڤسكی لەژێر سەردێری (ئاماژەیی جوانناسانە) بلاوكرایەوە. بابەتی ئەم كتێبە بنەمای تیۆریەكانی مۆكارۆڤسكی لەمەر جوانناسی‌و بەشێوەیەكی تایبەتی لەبارەی كاریگەریی زمانی رۆژانە لەسەر (زمانی هونەری)بوو. مۆكارۆڤسكی لەم كتێبەدا نوسیی بیناسازی نمونەیەكی باشە بۆئەوەی ئێمە بتوانین (سنوورە جوانناسانەكانی زمانی پێوەر)لەودا بناسێتەوە[٢٢]. ئۆمبێرتۆئێكۆ، لەو باوەرەدایە كەخاڵی گرنگ لەبیناسازی‌دا ئاشكرای بەسترانەوەی بەرهەم هێنانی هونەریە بەرێساكان‌و دووكەوتنەوە لەو"پەیوەستبون"ە: "هونەری" بیناسازی كۆمەڵە ئەركێكی هەیە كەیەكسەر هاوچەشنن لەگەڵ زماندا و هەر فۆرمێكی دیاریكراو لەم دوانە بەواتای كۆمەڵە ئەركێكی دیاریكراوە)[٢٣]. بەرهەمەكانی مۆكارۆڤسكی، كاریگەری زۆری لەسەر هزرڤانانی (رێبازی پێكهاتە گەرایی پراگ) بەتایبەتی لەسەر فیلكس ڤدیچكا دانا. ڤدیچكا لەكتێبی (پێكهاتەی كامڵ بوون) كەلە ساڵی ١٩٦٩دا بلاوكرایەوە، درێژەی

بەرێگەی مۆكارۆڤسكی‌دا؛ ئەو نوسیی كەئەركی سەرەكی مێژوونوسیی ئەدەبی تێگەیشتن لەنزیكایەتی بەرهەمی هونەری‌و واقیعە. واتە پەی بردن بەرووەكانی تێگەیشتن لەبەرهەمدا، یان بەدەربرینی‌تر، پێوەندی بەرهەم‌و بەرامبەر (خوێنەرـ گوێگر).

(٢)

زۆر لە لێكۆڵینەوە ئەدەبیەكانی مێتۆدی پراگ وەبیرهێنەری بەرهەمەكانی فۆرمالیستە روسیەكانە. چەند دەیەیەك پاش هێور بوونەوی شەپۆلەكانی ئەم دوو رەوتە، لەیەكیەتی سۆڤیەتدا (لەدەسپێكی دەیەی ١٩٦٠ دا) قوتابخانەیەك فێركاریەكانی ئەم مێتۆدانەی بەشوێن دەستپێكی بابەتەكانی خۆی زانی. ئەم قوتابخانەیە بەناوی (تاریتۆ) ناوی دەر كردووەو لۆتمەن، ئیوانۆف، پیاتی گۆرسكی‌و ئوسپنسكی بەناوبانگترین نوسەرەكانی "ئەو قوتابخانەیە"دەژمێردرێن. بەتایبەتی یۆری لۆتمەن بەهۆی دوو كتێبی باوەر پێكراوی خۆی (پێكهاتەی دەقی هونەری)و(شیكردنەوەی دەقی شاعیرانە) كەیەكەمیان لەساڵی ١٩٧٠ لەمۆسكۆ بلاو كرایەوەو دووەمیان لەساڵی ١٩٧٢ (لەچاپدرا) [٢٤]. درێژەی بەبابەتەكان‌و مێتۆدی سەرەكیی كاری فۆرمالیستەكانداو پێكهاتەگەرا فەرەنسیەكانیش كەڵكیان لەبەرهەمەكانی " ئەو"وەر گرت. لۆتمەن زمانی بەجۆرە (سیستەم"ێكی"سیمبولسازی) لەقەڵەمدا. بەرای ئەو هەر كۆمەڵگەیەكی (خاوەن)زمان سیمبوڵی سەرەكیی ژیان، رێساكان‌و سیستەمی فەرهەنگی خۆی سەرەتا لەزماندا دەدۆزێتەوە كەئامرازی دەربرینی كۆمەلایەتیە. (واقیع)ە كۆمەلایەتیەكانی دوكۆمەڵگای جیاواز هەرئەوەندە لێك جیان كەزمانی ئەو كۆمەڵگایە "لێكجیایە" بەدەربرینی‌تر جیاوازیەكان دەتوانین لەنێو سیمبولە جیاوازیە زمانیەكاندا بدۆزینەوە. سیستەمی ئاخێوی ئەدەبی‌و سیستەمی ئاخێوی جوانناسانە (سیستەم گەلی پلە دوو) یان سیمبول گەلێكی پلە دون كەبنەماكەیان سیمبولە زمانیەكانە. هەربۆیە هەربەو چەشنە كەزمان لەدەرەوەی كولتوردا، لەئارادا نیە، گەوهەری سەرەكی‌و سەنترالی هەركولتورێكیش لەدەرەوەی پێكهاتەی زمانی‌دا نیە. بەم پێیە ناسینی دەقە ئەدەبی‌و هونەریەكان پەیوەستە بەناسینی سیمبولی سەرەكی‌و سەنترالی خۆی واتە زمانەوە. ئەم خاڵە بەو واتایە نیە كەدەقەكان هیچ چەشنە ئاماژەیەك بەتوخمە بان زمانیەكان (یان دیاردە كولتوری، كۆمەلایەتی، سیاسی، یاساییەكان‌و.. هتد" ناكەن.

PDF4Kurd

خاڵی "مەبەست" لێرەدایە کەبۆ ناسینی ئەم توخمانە ڕێگەی دروست پەنا بردن بۆسیمبولی سەرەکیە نەك نزیکایەتیەکانی دیکە. لوتمەن بەپێچەوانەی مۆکارۆفسکی دانی بەوەدا نەنا کەبەرهەمی هونەری چەشنی زمان خاوەنی سروشتێکی نیشانەیی بێت. ئەو نوسیی کەسروشتی نیشانەناسانەی ئەدەبیات نەك تەنیا بەهۆی زمانی پێوەرو رۆژانە، بەڵکو بەهۆی (زمان)ێکی تایبەتیشەوە دیاری دەبێت کەدروستکەری (دەربڕینی هونەری) یە: (چیرۆك خاوەنی زمانێکی تایبەت بەخۆیەتی، ئەم زمانەش پێکهاتەیەکی هەیە کەبەرزترە لەپێکهاتەی زمانی سروشتی. ئەدەبیات بەهۆی زمانەوەو دروست دەبێت، بەڵام لەو تێدەپەڕێت‌و زمانێکی تایبەتی بۆخۆی دەدۆزێتەوەو نیشانەو ڕێساگەلی دەخولقێنێ تاکو پەیامی تایبەتیی خۆی ئاسانتر دەربڕێ یانخود بهێنێتە گۆڕێ، ئەم پەیامە لەهیچ ڕێگەیەکی دیکەوە (لەڕێگەی زمانی سروشتی)یەوە نایەتە ئاراوە)[٢٥]، واتە هەر هونەرێك دروستکەری زمانی تایبەت بەخۆیەتی. بەبۆچوونی لۆتمەن واتای دەقە ئەدەبیەکان نەك لەڕێگەی ئاماژە (کردن) بە(دەرەوە) بەڵکە بەسەرنجدان بەڕێسا زمانناسانەکان دەناسرێتەوە. بەپێی یاسای بەناوبانگی یاکوبسێن کە شیعری بە (گواستنەوەی بەشەکانی زمان لەتەوەری جێ نشینیەوە بۆتەوەری هاونشینی زمان) دەزانی، هەر شیعرێك بەهۆی هاودەنگی وشەکان یان پێویستیەکانی کێش پێك دێ‌و هەڵبژاردنی (وشە) پەیڕەوی لەڕێساکانی تەوەری هاونشینی دەکات. هەربۆیە (زانیاریی) شیعر، بەرلەهەموو شت زانیاریەکە لە(مەڕ) زمانی شاعیرانەوە. هەردەقێکی ئەدەبی ئاگادار کردنەوەیەکە لەمەڕ سیستەمە جیاوازە وشەییەکان. کێشی، فۆنۆلۆژیك‌و فۆرمە نڤیسیاریەکان‌و بەچەقی پێکدادانی ئەم سیستەمانە ئەژمار دەکرێت. هەریەك لەم سیستەمانە (لەهەر دەقێکی ئەدەبی‌دا) ئەرکی سیستمەکانی دیکە بەرتەسك دەکاتەوەو دەیگۆڕێت بۆشتێکی(نەناسراو). لەدەقێکی ئەدەبی‌دا هەروشەیەك دەچێتە پاڵ وشەیەکی‌ترو واتای پێدەبەخشێ، بەڵام ئەم هاونشینیە بەردەوام یەکسان‌و یەکانگیری نیە. رەنگە ئەم هاونشینیە بەهۆی پیویستیەکی فۆنۆتیکی‌یەوە پێکبێت، رەنگە بەهۆی پێویستیی سینتاکسی، یان هاوتەریبیی واتایی وشەکان یان.. بەدەربڕینی‌تر هەرنیوە دێڕێکی شیعر یان هەر ڕستەیەکی دەقێکی ئەدەبی کۆمەڵەیەك لەتەوەرە هاونشینیەکان پێکهاتووە نەك لەتەوەرێك. بەم جۆرە دەقی ئەدەبی دوا سیستەمی زمان‌و دۆزینەوەی کەرەستە ناکۆتاییەکانی ئەو "زمان"ەیە[٢٦]. سیستەم گەلێکی جیاواز کاری یەکدی سنووردار دەکەن یان

چیەتیی "سیستەمێکی" دیکە دەگۆڕن‌و دوا پێکهاتە بەردەوام فۆرمێکی‌تر بەخۆیەوە دەگرێ. ناسینی ئەرکەکانی دەقی ئەدەبی ڕێگە بۆ تێگەیشتن لەشوێنگەی وشە لەئاخێودا ئاوەڵا دەکات. شیعر وزە بەوشە دەداو تین‌و گوڕ بەکردەکەی دەبەخشێ. هەروشەیەك بەهۆی وشە دراوسێیەکانیەوە پڕبوونی کۆتایی‌و قوڵیی خۆی ئاشکرا دەکات کۆمەڵە ئاماژەیەکی واتایی تازەتر پەیدا دەکات. لەبەر ئەم هۆیە هەر شیعرێك بەواتای تێك شکاندنی بەردەوامی چاوەڕوانیەکانی خوێنەرە. گەوهەری شیعر گۆڕانی بەردەوامەو دروست کردنی کۆمەڵە وەڵامێکی لەئەژمار نەهاتویە، نەك ئەو وەڵامەی کەرەنگە خوێنەر چاوەڕوانی بکا. دواخاڵ کاریگەریی بابەتەکانی هێرمینۆتیکی مۆدێرن لەسەر هزری لوتمەن دەردەخات‌و بەمانای هاوڕایی ئەوە لەتەك تیۆری گەلێك لەپێشڕەوانی ڕێبازی کونستانس‌و تیۆرەوانانی (قوتابخانەی تێگەیشتنی دەق) دەهێننە کایەوە. لەلایەکی دیکەشەوە لوتمەن تێگەیشتن بەواتای هەر دەقێك پەیوەست بەتێگەیشتن لەواتای دەقەکانی‌تر دەزانێ‌و بەهێنانە گۆڕێی ڕای کۆنی فۆرمالیستەکان لەمەڕ (پەیوەندیەکانی نێوان دەقی) بەسترانەوەی خۆی بەدەستکەوتەکانی دەیەی ١٩٢٠ نیشان دەدات. بەبۆچوونی لوتمەن واتای دەق لەڕێگەی پەیوەندیی ئەو (دەقە) لەگەڵ سیستەمە واتاناسەکانی دیکە ـ دەقەکانی‌ترو تەنانەت ڕێسا ئەدەبیەکان (پەیوەست بەژانرە ئەدەبیەکان)ەوە دەزانرێت. بەڕای لوتمەن پەیامە هونەریەکان هەڵگری پەیامێکن کەلە ڕێگەی سروشتی پەیوەندی بەرهەمەوە دەگوازرێتەوە بۆ وەرگرەکان. ئەمە پەیوەندیەکی ئاسایی‌و ئاشنا نیە، هەر بۆیە لەم پێوەندیەدا (سیمبولێکی گشتی لەواقیع دەخولقێنرێ). ئەم (سیمبولی واقیع)ە لەفۆرمی گشتی خۆی‌دا نەك بەهۆی پەیام یان نێوەڕۆکی بەرهەم، بەڵکو بەهۆی (زمانی تایبەتی بەرهەم)ەوە دادەهێنرێ. زمان هەم (بریتیە) لەم سیمبولەو هەم گەیەنەری سەرەکیە لەپرۆسەی جێگیر بوون‌و هاورێکی سیمبولەکان بەدەربڕینی دیکە زمان نەك تەنیا بۆ پێکهاتەی تایبەتی جیهانی دەرەکی دەق، بەڵکو بۆ ڕوانگەی چیرۆك گێڕەوە (یان نوسەر ـ دانەر) دروستکەری سیمبولەکانە[٢٧]. زمانی بەرهەمی هونەری دروستکەری بابەت گەلی ڕاستی ئاماژەکانی بەرهەمە. بەهەمان شێوە کەلە گوتار بەزمانی روسی یان هەرزمانێکی‌تر بابەتی (راست) دێتە ئاراوە (بابەتێك کەلەئاستی گشتیی زماندا نایەتە باسکردن‌و بەگشتی بێ واتایەو تەنیا لەگوتاردا واتادارە)، لەزمانی هونەریشدا ناڕونی، ڕاست یان درۆ، تەنیا لەبەکارهێنانی زمان، واتە لەهەر (چەشنە) بەرهەمێکی هونەری‌دا خاوەنی

PDF4Kurd

واتایە[٢٨]. بەرهەمی هونەری کۆمەڵەیەکە پێکهاتوو لەرەمزە گشتیو تایبەتیەکان. تێگەیشتن لەبەرهەم بەواتای رەمز شکێنی یان کردنەوەی رەمزە، بەهێنانە گۆری بابەتی رەمز یان کۆد، خاڵێکی گرنگ لەهزری لوتمەندا، ڕوندەبێتەوە:رەمزەکانی بەرهەم زمانی تایبەتی ئیستاتیکی دروست دەکرێ، بەتایبەت ئەو گرووپە لە رەمزەکان کەتایبەتن بەبەرهەم:

زمانی دەقێکی هونەری لەگەوهەری خۆیدا سیمبولێکی هونەری تایبەتە لەبۆ جیهانو بەم پێیە لەڕووی زانیارییو پەیوەندیی خۆیەوە بەهەموو پێکهاتەکەیەوە بە (نێوەڕۆکی بەرهەم)ەوە گرێ دراوە.. سیمبولی جیهان کەزمان دەیخولقێنێ گشتیترە لەو سیمبولە پەیوەندیە تاکەکەسیانە لەچرکە ساتی ئافراندنیدا. سیمبولی (واقیع)ی هونەری گشتیترین تێگەیشتنی لواوە لەبۆ ئەم جیهانە[٢٩].

(٣)

لەدرێژەی ئەم پارەدا دوو بیریار وەبیر دەهێنمەوە کەهیچ کات خۆیان بەفۆرمالیست یان پێکهاتەگەرا نەزانی، بەڵام نبەماکانی مێتۆدۆلۆژیکی بەرهەمەکانیان بەکەڵکی نیشانەناسی مۆدێڕن هات. وۆڵفین لەبارەی هونەرە بەرجەستەکان، بەتایبەتی نیگارکێشیەوە دەی نوسیو ئسپیتزێر لەمەڕ ئاخێوی ئەدەبی. بەرهەمەکانی وۆڵفین کاریگەریەکی قوڵی لەسەر شکلۆفسکیو فۆرمالیستەکان دانو بەرهەمەکانی ئسپیتزێر بنەماکانی شیکاری پێکهاتەیی دەقە ئەدەبیەکانی گۆڕی. هێنریش وۆڵفین (١٨٦٤-١٩٤٥) ناوبانگی خۆی منەتباری کتێبی (بنەما بونیادیەکانی مێژووی هونەر)ە کەلەساڵی ١٩١٥لە بەرلین بڵاوکرایەوە[٣٠]. باوکی زمانناسێکی بەناوبانگ بوو کاریگەریی زۆری لەسەر کامڵ بونی فیکری ئەو دانا. وۆڵفین لە (تەمەنی) هەرزەکاری‌دا لەگەڵ یاکۆب بۆرکمارت ئاشنایەتیی پەیدا کردو ئەویش کاریگەریی لەسەر دانا، بەتایبەتی لەکتێبێکدا کەلەساڵی ١٨٩٩ لەژێر ناوی (هونەری کلاسیك)دا بڵاوکرایەوە. وۆڵفین شەیدای بەرهەمەکانی ئالبرێشت دوورێر بوو دووکتێبی لەبارەی ئەوەوە لەسالآنی ١٩٠٥-١٩١٤لەچاپدا. بەرهەمی سەرەکیو نەمری ئەو (بنەما بونیادیەکانی مێژووی هونەر) هەروا زیندوو سەرنج راکێشە. لەم دەیەی دواییدا، یەکێکی دیکە لەبەرهەمەکانی (راڤەی بەرهەمە هونەریەکان) (١٩٢٢) بەهۆی گونجانی لەگەڵ چەند بەشێك لەفێرکاریەکانی هێرمینۆتیکی ئەدەبی، بەتایبەتی لەئاڵماندا گرنگیی پێدراوە. کتێبی (بنەما بونیادیەکانی مێژووی هونەر) سەرنجی شکلۆفسکیو فۆرۆمالیستە روسیەکانیتری بۆلای خۆی راکێشا.

رەخنەی وۆڵفین لەچەمکە نەریتیەکانی جوانناسیو دەبڕانی لەچەمکی رۆمانتیکی (بلیمەتی تاکەکەس) لەتێگەیشتنی فۆرمالیستەکانەوە نزیکە.

وۆڵفین شوێن دەسپێکی تاوتوێی خۆی نەك کۆی بەرهەمەکانی هونەرمەندێك، بەڵکو دۆزینەوەی پێگەی هەر بەرهەمێك لەکۆمەڵی گشتی (مێتۆدی دەربڕینی سەردەم) دەزانی، ئەو لەم رێگەیەدا هێندە چووە پێشەوە کەنوسیی: (نوسینی مێژووی هونەر تەنانەت بەبێ هێما کردن بۆناوی کەسێکیش دەشێ ئەنجام بدرێ، مێژوویەك کەپاڵەوانەکان گۆتیك، رێنسانس، باروكو ...بن)[٣١]. چەمکی سەرەکی کەوۆڵفین هێنایە گۆڕێ (مێژووی مێتۆدەکانی دەربڕین) یان (مێژووی رێبازەکان) بو. ئەو ئەرکی سەرشانی مێژوو نوسی هونەری تاوتوێ کردنو تێگەیشتن لەهەمە لایەنی یان ئەو مێتۆدی دەربڕینەکە بەسەر سەردەمدا زاڵە. زانیچەمکێك کەئەم تاوتوێی بەهۆیەوە دەلوێ(جیهانی دیتن)ە، بەواتای شێوەیەك کەهەر سەردەمێکی مێژوویی لەخۆی دەڕوانێ (!!) ئەم خود ئاگایییە مێژوزویە لەهەر سەردەمێکدا جیاوازەو دۆزینەوەی هەربەقەد تێگەیشتن لەپێگەی رێبازی هونەرمەندێك لەو سەردەمەدا دژوارە. بەڵام رێگەیەك نیە جگە لەوەی کەتایبەتمەندیی (جیهانی دیتن هەرلەرێگەی ئەم تاوتوێ کردنەوەی رێبازەکانەوە درێژە بدەین. تەنیا لەم رێگەیەوە دەتوانین ئاسۆی ئاماژە واتاییەکانی هەرسەردەمێك بناسینەوەو ئەو واتایانە نەدەینە پاڵ هیچ بەرهەمێك کە لە(جیهانی دیتی ئەمڕۆیی خودی ئێمە)وە سەرچاوە دەگرن. کتێبی (بنەما بونیادیەکانی مێژووی هونەر) لەپێنج پاردا نوسراوە. سەردێڕی هەرپارێك دوو بابەتی پێکناکۆك ڕوون دەکاتەوەو ڕون کردنەوەی دژایەتیی ئەو دوو بابەتە لەهەمان پاردا بەوردی باسکراوە. پاری یەکەم خاوەنی سەردێڕێکی (هێڵیو وێنەیی)یە. مەبەستی وۆڵفین لەهێڵی، شێوەی ڕون کردنەوەی بابەت بەیارمەتی چەند هێڵێکە کەئاستی بابەت بەچەشنێکی بەرجەستە ڕون دەکەنەوە. لەبەرانبەردا، شێوەی بەیانی وێنەیی بابەتی سەرەکی بەهۆی توخمەکانیتر لەهەڵکەوتی بەرانبەر بەوێنەگریدا نیشان دەدا[٣٢]. ناسینەوەی گۆڕانکاریەکان لەمێتۆدی دەربڕینو رێبازی وێنەگری کەئێمە لەشێوەی یەکەمەوە دەگەیەنێتە (شێوەی) دووەم دەسمایەی سەرەکی ئەم(پار)ەیە. پاری دووەم ئەو گۆڕانکاریانەی کەلە نواندنی ڕواڵەتەوە دەگەنە نواندنی قوڵاییەوە، ڕون کردۆتەوە[٣٣]. پاری سێیەم جیاوازیو گۆڕانی فۆرمە داخراوەکانو فۆرمە کراوەکان تاوتوێ دەکات، فۆرمی داخراو بەبۆچوونی وۆڵفین، فۆرمێکە لەنواندنی بابەت کە

PDF4Kurd

لەودا کارەکە لەسەر بنەمای ئەو ڕێسایانەی کەبەوردی ڕێك خراون، دەچێتە پێشەوە. هونەرمەند لەکۆتو بەندی رەچاوکردنی ئەم ڕێسایانە دەمێنێتەوەو داهێنانەکان دواجار فۆرم ناگۆڕن (هاوشێوەی ئەم خاڵە دەتوانین لەئاخێوی ئەدەبیدا بەئاسانی بدۆزینەوە). ئەم ڕێسایانە دەبنە هۆی پەیدا بوونی لێکچوونەکان لەنێوان بەرهەمە هەمە جۆرەکانو هەندێجار ناچارمان دەکەن بۆ شێوە کۆنەکان بگەڕێینەوە (نمونەی بەناوبانگی وۆڵفین هونەرە بەرجەستەکانی سەردەمانی کلاسیكو باروکە). بەلام (فۆرمی کراوە) بەمانای رزگار بوونە لەکۆتی ڕێساکان [٣٤]. پاری چوارەم باس لەجیاوازیو گۆڕانی نێوان فرە چەشنیو یەك پارچەیی کردووە. هەڵبەتە یەك پارچەیی بەرهەمی هونەریی بەردەوام (وەلەهەر سەردەمێکی مێژوویدا) هەبوە. وۆڵفین هێما بۆ ئەم (بنەما)یە ناکات بەڵکو قامك بۆ خاڵێکی دیکە ڕادەکێشێ. لەو دەربڕینە هونەریەی کەلەسەر بنەمای فرە چەشنیە پاژە وێنەیەیەکان هەریەکەو لێك جیان و پێکەوە وەکوو توخم گەلێکی (ئۆتۆماتیك)و کەم تازۆر (کامڵ) پێوەندیو هاوئاهەنگی پەیدا دەکەنو لەم ڕێڕەوەدا دوا یەك پارچەیی دەخولقێنرێ. بەلام لەو شتەدا کەوۆڵفین بەشێوەیەکی تایبەتی بە(یەکپارچەیی) ناودێری کردووە، بەشەکان خاوەنی سەربەخۆیی نینو تەنانەت جیاوازیی ئاشکرایان لەگەڵ یەکدیدا هەیە، هەربۆیە هەموویان وەکوو بەشەکانی هەوێنێکی سەرەکی ئەژمار دەکرێن[٣٥]. دواجار پاری پێنجەمی کتێبی وۆڵفین باس لەجیاوازیو گۆڕانی چەمکەکانی ئاشکراییو ئاڵۆزی کردووە. لەسەردەمێك لەسەردەمانی مێژوویی هونەردا (دەربڕینی ڕونو ئاشکرا) ئارمانجی داهێنانی بەرهەمی هونەری بوو، لە سەردەمێکی دیکەدا (لێڵیو ئاڵۆزیی دەربڕین) بەبنەما دادەنرا. بۆنمونە لەسەردەمی کلاسیکدا ئارمانجی ئاشکرایی لەبەرهەمە بەرجەستەکاندا هاتە گۆڕێ. ئارمانجێك کەنیگارکێشیو پەیکەرسازیی سەدەی پانزەهەم، لەگەڵیدا ئاشنا نەبو[٣٦]. لەهەریەك لەم پارانەدا بابەتە سەرەکیەکان لەهەردووك هونەری نیگارکێشی و بیناسازیدا بەوردی شیتەڵ دەکرێنەوە و لەسێ پاری یەکەمدا پەیکەرسازی و لەپاری یەکەمدا بەشێوەیەکی تایبەتی (هونەری) هێڵکاریش لەژێر (تیشکی) لێ وردبوونەوەدا بوون. مێتۆدی ئیشکردنی وۆڵفین کاریگەریی زۆری لەسەر شێوەی (مێژووی رۆح) دانا. ئەم زاراوەیە [٣٧]. کەسەرەتا فردریش شگێل لەساڵی ١٨٠٨ بەکاری هێنا، بەدرێژایی سەدەی نۆزدەهەم کەمتر بەکارهات (پێ بەپێی لاواز بوونی هزرو فەلسەفەی

ئەڵمانیو گرنگ بوونی هزرەکانو فەلسەفەی پۆزۆتۆفیستی). بەلام ویلهلۆم دیلتای لەساڵی ١٨٨٣ بەکاری هێنا. بەڕای دیلتا ڕۆحی ئەبستراکتی سەردەمێکی تایبەتی دەتوانین لەدەرەنجامە فراوانەکانی لەدیاردە دینی، فەلسەفیو کۆمەلایەتیەکان بناسینەوە. ڕێگەی نزیکتر، توێژینەوەی دیاردە هونەریەکانو بەتایبەتنی تاوتوێ کردنی (مێژووی هونەر)(بەواتای هەوڵدان بەمەبەستی ناسینی تێگەیشتنی هەرسەردەمێك لەبارەی مێژووی هونەرەوە). یاکوب بۆرکمارتو وۆڵفین، چەندینجار ئەم زاراوەی دیلتایە یان بەکارهێناو مێتۆدی خۆیان لەسەر بنەمای ئەم (تێگەیشتنە مێژوویی‌یە واتە خود ئاگایی سەردەم) دانا. مێتۆدی (مێژووی رۆح) بەدرێژایی چەند دەیەیەکی سەرەتایی ئەم سەدەیە بەسەر زۆربەی توێژینەوە ئەدەبیو جوانناسەکانی ئاڵمانیدا زاڵ بو [٣٨]. گرنگترین ڕوی لێکچوونی ئەم مێتۆدە لەتەك فۆرمالیزمدا، ڕەتکردنەوەی گرنگیی تاکایەتیو داهێنەریی هونەرمەند لەتاوتوێ کردنی بەرهەمە هونەرییەکامە. ئەم مێتۆدە لەو شوێنە کارایی پەیدا دەکات کەتاوتوێ کردنی بەرهەمی هونەرمەندانی (پلە دوو)لەئارادابێ، چونکە لێرەدا بەئاسانی دەتوانین لەکۆتی چەمکە نوێیەکانی توێژینەوە دەرباز بین. یاسای وۆڵفین لەمەڕ پێویستیو گرنگی تاوتوێی رەخنەگرانەی پێگەی هونەرمەندێکی تایبەتی لەمێتۆدی دەربڕینی زاڵی ڕۆژگارەکەی خۆیدا (واتە تێگەیشتن لەم خاڵە کەرێبازی بەرهەمی هونەری تاچ ئاستێك لەگەڵ مێتۆدی دەربڕینی سەردەمەکەی گونجاوەو لەکوێدا لێی دادەبڕێ) لەگەڵ هەندێ گۆڕانکاریی لەزاراوەکاندا، لەبەرهەمی فۆرمالیستەکاندا دوپات کراوەتەوە، بۆنمونە کاتێك کەتینیانۆف نووسی:"لەکامڵ بوونی ئەدەبیدا، بەرهەمی ئەدەبی لەگەڵ سیستەمێکی تایبەتدا پەیوەندی پەیدا دەکات، نەك تەنیا بەهۆی لێکچوونەکانەوە، بەڵکوو لەرێگەی دابڕانەکانو لادانەکان بەرهەمی ئەدەبی لەگەڵ جیاکاریەکانی خۆی لەسیستەمێکی ئەدەبی تایبەت کەبەوەوەە گرێ دراوە، (جیا دەبێتەوەو سیفەتی)تاکێتی وەردەگرێ"[٣٩]. یاسای وۆڵفلیف بەوردە کاریەکی زیاترەوە دوبارە کردەوە. ئەم خاڵە کەلادانەکانی بەرهەمی هونەری لەنمونەو سیمبولی سەرەکیی خۆی، بەقانێك دەژمێردرێ، بوبە یەکێ لەبنەماکانی پەسەند کراوی پێکهاتەگەراکان.

(٤)

کەسایەتیەکی دیکە کەبنەماکانی هزرو میتۆدی کارەکەی زۆر یارمەتیی شیکاری ستراکتۆری دەقەکانو هەروەها تیۆریەکانی هێرمێنۆتیکی مۆدێڕنی

PDF4Kurd

کرد، لئۆ ئسپیتزر (١٨٨٧-١٩٦٠) بوکەلەو یەن لەدایك بو، لەبەرلین زماناسی خوێندو قوتابی مەیر لۆبکە بوو. ئیسپیتزێر بوو بە لێکۆڵەرو مامۆستای زمانی مێژوویی، رەگەزناسیی وشەکان‌و مێتۆدی بەکارهێنانی مێژوویی وشەکان لەزانکۆی ماربورگ‌و کۆڵن. لەساڵی ١٩٣٣ بەهۆی دژایەتی کردن لەگەڵ رژێمی هیتلەری ئەڵمانی بەجیٚهێشت‌و ئیدی بۆ (ئاڵمان) نەگەڕایەوە. سەرەتا چووە ئەستەمبوڵ‌و خەریکی وانەوتنەوەی زماناسی بو، پاشان لەساڵی ١٩٣٦دا بەرەو ویلایەتە یەکگرتووەکانی (ئەمریکا) کۆچی کردو لەزانستگای جان هاپینزدا بوبە مامۆستای ئەدەبیات دواساڵەکانی ژیانی لەئیتالیدا بەسەربردو هەرلەوێشدا کۆچی دوایی کرد. گرنگترین بەرهەمەکانی بریتین لە:ریز بەندیی وشەکان تا دەگاتەمێتۆدی دەربڕین لەبەرهەمەکانی رابلەدا (١٩١٠)،لەبارەی وشە ئاشقانەکانەوە (١٩١٨) (لەمەڕ مێتۆدو سینتاکسی دەربڕینی رۆمانتیك خوازەکان)(١٩٢٨) کتێبێکی دوو بەرگی (لەمەڕ مێتۆدی دەربڕینی رۆمانتیك خوازەکان)ەوە (١٩٣١). ئەم بەرهەمانە بەزمانی ئەڵمانی نوسراون. پاشان کۆمەڵە بەرهەمێکی بەزمانی ئیگلیزی نوسی کەگرنگترینیان بریتین لە: چەند وتارێك لەمەڕ واتاسیی مێژوویی(١٩٤٨) زماناسی‌و مێژووی ئەدەبی (١٩٤٨) "مێژووی راڤەی ئەدەبی" (١٩٤٩)و"چەمکەکانی مەسیحی‌و کلاسیك لەهارمۆنی جیهانی‌دا" کەپاش مردنی لەساڵی ١٩٦٣ بڵاوکرایەوە و پێشەکیەکەی بۆ ڕون کردنەوەی واتاکانی وشەی stimmung کەیەکیٚ لەواتاکانی هارمۆنی‌یە. جگە لەمە وتارگەلێکی زۆر گرنگی هەیە کەژمارەیەکیان بەزمانی فەرەنسی نوسراون. ئیسپیتزێر یەکەم کەس بوو لەو کەسانەی کەجەختی لەسەر گرنگی‌و پێویستی بەکارهێنانی مێتۆدە زمانناسانەکان لەرەخنەی ئەدەبی (بەشێوەیەکی گشتی لەزانستە مرۆڤایەتیەکان) کرد. بەم پێیە، بەیەکیٚ لەگرنگترین‌و یەکەمین دارێژەری مێتۆدی تاوتویٚ کردنی پێکهاتەی دەقەکان دەژمێردریٚ. ئەو خۆی لەپێش گوتاری کتێبی (زمانناسی‌و مێژووی ئەدەبی) دیمەنێك لەبیۆگرافی فیکریی خۆی بەدەست خست، بەتایبەتی پێی لەسەر گرنگیی دابڕان لەتیۆرە پۆزۆتۆفیستیەکانی مەیر لۆبکەدا گرت‌و نوسیی: (ئەو سەروکاری لەگەڵ پێش مێژوو [prehistory]ی زمانی فەرەنسی هەبو نەك لەگەڵ مێژووی زیندووی ئەو زمانە) ئیسپیتزێر لەزماناسی رۆمانتیك دابڕاو هەرگیز دانی بەوەدا نەنا کەمۆرکی بلیمەتی‌و داهێنەریی؛ زمان‌و مێتۆدی دەربڕین دیاری دەکەن. ئەو ئەم پرسیارە کە (بۆچ ئەم گۆڕانکاریە مێژووییانە لەزاماندا ڕوو دەدەن؟)ی بەلاوە ناو چەشنی پێکهاتە

گەراکان پرسیاری لەچۆنیەتی گۆڕانکاریەکان کرد. ئیسپیتزێر کارەکەی خۆی لەسۆسێرەوە نزیك زانی‌و لەتەك قوتابیەکەی ئەودا شارل بالی لەمەڕ گرنگی گوتاری تاکەکەسی هاوبیر بوو هەوڵی‌دا تا مێتۆدی دەربڕینی تاکەکەسی یان رێبازی هەر نوسەرێك بدۆزێتەوە. بەدەربڕینی‌تر ویستی لەرێگەی شیکردنەوەی (دراوە گوتاریەکان)ەوە، هاوچەشنی‌و جیاکاریەکانی مێتۆدی دەربڕینێکی تایبەتی لەهەمبەر ئاخێوی گشتی بدۆزێتەوەو نوسیی کەتەنیا لەم رێگەیەوە دەتوانین (دەربڕینی تاکەکەسی) نوسەرێك بناسین. لەهەنگاوی یەکەمدا (رێبازو مێتۆدی دەربڕینی تایبەتیی هەرنوسەرێك)ی بەگرنگ زانی، بەلاٚم پێی داگرت کەلەم رێگەیەوە ناتوانین زمانی تایبەتیی ئەو نوسەرە بناسینەوە. بەڵکو (تایبەتمەندیی زمان) دەدۆزینەوە. یەکەمین توێژینەوە، گرنگی ئیسپیزێر لەبارەی (مێتۆدو رێبازی رابلە) بوو کەتیایدا خاڵی سەنتراڵی شێوەی دروست کردنی وشە نویٚیەکان واتە (داهێنانە وشەییەکان)ی ڕابلەی زانی: بەچ جۆریٚ رابلە وشە گەلێکی دروست کرد کەلە زمانی پێوەرو ئاخێوی ئەدەبی سەردەمی خۆی جیابوونەوە؟ ئەو بەچ جۆریٚ (توانی) کۆمەڵە وشەیەك بەکاربێنیٚ کەبەتەواوی واتای تازەیان هەبیٚ؟ لەم رێگەیەوە ئیسپیتزێر هەوڵی‌دا تالەبەکارهێنانی تاکایەتیی زمان لەبەرهەمەکانی رابلەدا تیٚبگات‌و پێگەی وشەکان لە(مێتۆدی دەربڕین)ی رێزپەڕو تایبەتی ئەو نوسەرە بدۆزێتەوە، لەو باوەڕەدا بو کەئەم باسە سەرەتایەکە بۆناسینی جوانناسیی تایبەتیی ئەو. ئیسپیتزێر لەکۆتایی نوسینەکەیدا ئەو رێسایەی دەرکرد کە:(بەم چەشنە زمان دێتە نێوقەڵەمڕەویی ئەدەبیاتەوە)یان بەدەربڕینی‌تر ئەدبیات بەئاراستەی (دەق ئاسا)ی خۆیەوە دێتە ئاراوە(٤٠). مەبەستی ئیسپیتزێر لەدەق (رەنگدانەوەی ئاخێو لەنوسراو)دابوو. لەسەر ئەم بنەمایە تیٚگەیشتن لەمێژووی وشە، پێشینەی بەکارهێنانی، ڕۆڵی تایبەتی مۆدێڕن‌و تازەکەی لەدەقدا، دەبێتە بابەتی توێژینەوەی ئەدەبی‌و وەکوو یەکەم هەنگاوە لەپێناو ناسینی واتاکانی دەق. ئیسپیتزێر ئەم توێژینەوەی (مێتۆدی دەربڕین)ەی لەمەڕ هەردەقێك کەلەبەر دەستدابیٚ بەلواو دەزانیٚ. هەرچەند کەکارەکەی خۆی لەسەر توێژینەوەی دەقە ئەدەبیەکان چڕ کردەوە، بەلاٚم لەو باوەڕەدا بوو کەلەرێگەی مێتۆدی ئەوەوە هەر فۆرمێکی (ئاخێوی ئایدیۆلۆژیك) دەشیٚ بناسرێتەوە. خودی ئەو یەکیٚ لەو کەسانە بو (کەزمانی پڕ و پاگەندە)ی لەژیانی رۆژانەی ئەمریکیەکاندا لەساڵی ١٩٤٨ تاوتویٚ کرد. پێدا گرتن لەسەر مێتۆدی دەربڕین، ئیسپیتزێری بەرەو واتاناسی مێژوویی دەقەکان راکێشا.

PDF4Kurd

لێرەدا چەمکی (وشە ـ کلیل) یان ئەوو شانەی کەلەزمانی پێوەرو رۆژانەوە دێنە نێو دەقە ئەدەبیو فەلسەفیەکانەوەو لەناسینی واتای ئەم دەقانە رۆڵ دەگێرن، لەمێتۆدی ئەودا گرنگیی پەیدا گرت. ئیسپیتزێر لە پێشگوتاری (وتارگەلێك لەبارەی واتاناسی مێژوویی)ەوە (کەزیاتر پەیوەندیی بەوشە کلیلیەکانەوە هەیە) جەختی کرد کەمێتۆدی کاری ئەو هەرهەمان (مێتۆد)ە کەبیست ساڵ لەوەو پێش لە (چەند توێژینەوەیەك لەبارەی دەربڕینەوە) بەکاری هێنابو. لەکتێبی یەکەمدا پاڵەوانانی سەرەکی نوسەران بونو بابەتی کتێبەکە مێتۆدی دەربڕین یا(گوتاری نوسراو) بوو؛ بەڵام لەکتێبی دووەمدا پاڵەوانانی سەرەکی، وشە..کلیلیەکان،شێوەی بەکارهێنانیان بەشێوە جیاوازەکانە (کەلەلایەن) نوسەرە جۆربەجۆرەکانەوە نوسراون[٤١]. لێرەدا نوسەر بەپێی بەستراونەوەی بەکشوهەوای کولتوری سەردەمەکەی گرنگەو مێتۆدی دەربڕین لەتەك واتاناسیی مێژوویی تێهەڵکێش دەبێ. فۆرمەکانی دەربڕینی تاکەکەسی لایەنە ناوێزەو تایبەتیەکانی خۆیان لە (دەربڕینی زاڵی سەردەم)ەوە بەدەست دێننو تاوتوێ نزیکایەتیەکانی نێوان ئەم دوانە دەبێتە پێویستیەکی رەها. کەوابو لەم تاوتوێ کردنەدا، مێتۆدی هاوکاتی گرنگ نەك رامانی مێژوویی یان مێتۆدی نێو کاتی. کەرەستەی سەرەکی کاری ئیسپیتزێر (زمانی زیندو) بو.مەیلی ئەو بۆناسینی بەکارهێنانی گشتیو هەمە لایەنە وشە، بەناچار زمانی لەبەکارهێنانی گشتیو رۆژانەی خۆیدا لەچەقی توێژینەوەکانی (ئیسپیتزێر) جێ کردەوە. بەبۆچوونی ئیسپیتزێر بەکارهێنانی هەروشەیەك لەهەر دەقێکدا (فۆرمی سەرهەڵدانی سۆزداری) یە، تەنیا دەبێ بزانین کەکامە کردەی زمانی (لەفراوانترین واتای ئەم زاراوەیەدا) بەکارهێنانی ئەم زاراوەیەی لەچاران نەهاتووکردوە. هەرنەوەیەك لەڕوویەکی تایبەتیەوە هێرش دەکاتە سەر زەینی زمانی پێش خۆی، چونکە دژایەتیە نوێیە کۆمەڵایەتیەکانو فۆرمە نوێیەکانی پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان، بەناچار داهێنانە زمانیەکان دێنێتە گۆڕێ.واتە ئەو شتەی کە هیگل (بەرۆحی سەردەم) ناودێری کردبوو. گۆڕانکاریە لەنێو بنەماکانی ژینی نەوەکانو بەگوتەی ئیسپیتزێر (کەلەهزری هێگلیشەوە دورنیە) زمان جۆرێکە لەفۆرمی سەرهەڵدانی ئەو رۆحە. کەوابو نوسەری نوێ ناتوانێ زمانی کۆن بەکاربێنێ. دابڕان لەزمانی پێوەر لەکاری ئەدەبیدا زۆر پێویستە،هەڵبەت ئەم جیابوونەوەیە بەهەرحاڵ لەپانتاییو چوارچێوەیەکدا ڕودەدا کەدیاریکردنی لەدەست نوسەردا نیە.(نوسەری چاك) لەم پانتاییەدا زیاتر دەچێتە پێشەوەو لەسنوورەکانی

نزیکتر دەبێتەوە. ئەو بەردەوام سروشتی بەیانکەری زمان بەباڵاتر لەسروشتی پێوەندی (ئەو زمانە) دەزانێ.هەرچەند ناتوانێ لەم خاڵی دووەمە تێپەڕێت. بەم پێیە، مێتۆدی دەربڕین نوڕوی گشتی زمانەو نەڕووی تایبەتی (ئەو زمانە)، بەڵکو بەهۆی هاوسەنگیی نێوان هەردوك دروست دەبێ. مەیلە گشتی کامڵ بوونی ئاخێوی ئەدەبی، بەردەوام لایەنی تاکەکەس بەکارهێنانی زمان بەسەر لایەنەکان دیکە زاڵ دەکا بەڵام سەرکەوتنی کۆتایی لەم مشتومڕەدا نایەتەدی. نوسەرێکی چاك کەبەگوتەی ژۆرژباتای لەئەزمونی دەروونیی(خۆی دەدوێ) ناچارە (زمانی دەروونی) خۆی پەیدا بکات. ئەدەبیات بریتیە لە (ناوەکی بون) یان (تاکایەتی بون)ی ئەزمونە هاوبەشەکان، کەوابو زمانی ئەدەبیش بەناچاری بەرەو دیاریکاری هەنگاو دەنێ. هێزی هەرمێتۆدێکی دەربڕین دەبێ لەتوانایی ئەفراندنی وشەکان (وەلەم ڕێڕەوەدا لەبەکارهێنانی سیمبۆلۆژیکیە نوێیاندا) بدۆزینەوە[٤٢]. نهێنی دەسەڵاتی مێتۆدی دەربڕینی مارسێل پروستو ئانتونین ئارتۆ دەبێ لەم خاڵە ئاشکرا بکەین. لەرێگەی شیکردنەوە رێبازی ئەم دونوسەرەوە، ئێمە نەك لەگەڵ کەسیەتیی تاکەکەسیی ئەوان ئاشنا دەبین، بەڵکە پەی بەسروشتی بەیانکەری زمانی فەرەنسیو تەنانەت زیاتر لەمەش بەتوانای بەیانکەریی زمانی مرۆڤ دەبەین. دەبینین کەبانگەشەی ئیسپیتزێر کەمتر لەبانگەشەی پێکهاتەگەراکان نیە. لێۆشتراوس لەرێگەی ناسینی پێکهاتەی ئوستورەکان، بانگەشەی ناسینی پێکهاتەی زەینی مرۆڤ دەکاو ئیسپیتزێر لەرێگەی ناسینی مێتۆدی دەربڕینی دەقەکانەوە، بانگەشەی ئەوە دەکا کەپێکهاتەی زەین دەناسێ. ئەو دەیوت کەبەهۆی مێتۆدی دربڕین توانیویەتی (ئورگانیزمی پشت بەستوو بەتیۆر ئەدەبی زمان) بناسێت[٤٣]. هەرلەسەرتاوە، ئیسپیتزێر بەهێنانە گۆڕی (بەرهەمی ئەدەبی چەشنی دەق نەك وەکوو بەڵگە) جیایی بەرهەم لەدانەرو دابڕانی دەقناسی لەدەروونناسی ئەدەبی هێنایە پێشەوە. مێتۆدی ئەویش گوێ بەوزەی داهێنەریو خولقێنەری دانەر نادات؛ بەڵکو دەق بەگرنگ دەزانێو دەپرسێ: (بۆچی نەتوانین جیهانی شیکاری خۆمان لەسەر بناغەی دەق دادمەزرێنن؟)[٤٤]. هەربۆیە ئیسپیتزێر داهێنانە زمانیو ئاخاوتەییەکان بەبەرهەمی (لۆژیکی دەق)و زمان ئەژمار دەکات. رێسای (دەقەکە دەخولقێنێ)دواتر چەندین جار لەلایەن پێکهاتەگەراکانەوە دوبارە کرایەوە، یەکەمجار لەبەرهەمەکانی ئیسپیتزێردا بەکارهات. ئەو نەك تەنیا رێگەی

PDF4Kurd

لەبەردەم (تیۆری نمیشانەناسی ئەدەبی) ئاوەڵا کرد، بەڵکو (ڕەخنەگرە نوێیەکان)یش کەکارەکەیان لەپانتایی کولتوری وڵاتانی ئەنگلۆساکسۆن پەسەند کرابو، منەتباری ئەون. جگە لەمە بایەخی مێتۆدی ئیسپیتزێرلەنێوان نوسەرانی هێرمێنۆتیکی مۆدێرنیشدا زانراوە. ئیسپیتزێر بۆیەکەمجار چەمکی (بازنەی هێرمێنۆتیك)ی بەکارهێناو وردەکاریەکانی خۆی لەبۆدۆزینەوەی داهێنانە زمانیەکانی هەر دەقێك، بەجیا لەراڤەی ئەودەق نەزانی. دوکتێب کە (ئیسپیتزێر) لەساڵەکانی ژیانیدا بڵاوی کردنەوە، بەچەشنێکی تایبەتی بۆراڤەی دەقەکان تەرخان کراون:"مێتۆدی راڤەی ئەدەبی"و"چەمکەکانی مەسیحیو کلاسیك لەهارمۆنی جیهانی". لەم بوارەدا کاری ئیسپیتزێر بێگومان لەژێر کاریگەریی ئەو بابەتانەی کەلەگەڵ ژۆرژپولە (کەئەویش وەك ئیسپیتزێر، مامۆستای زانکۆی جان هاپینر)بوو. دوا وتاری ئیسپیتزێر (کەلەپاش مردنی نوسەر بڵاوی کردەوە) لەبارەی میشل بۆتورەوە بوو، شێوازەکانی نوسەریی بونور بوو، بەتایبەتی لەرۆمانی " بەدرێژایی کات"پێناسدەکرد[٤٥] هەرچەند توێژینەوەوی بۆنور(لەرێگەی تاوتوێ کردنی (گوتاری نڤیسیاری) ئەو هەروا لەم وتارەدا ڕوویەکی زاڵی هەیە، بەڵام ئاشکرا مێتۆدی راڤەی دەقیش ئاسەواری لەسەر هزری ئیسپیتزێر داناوە. لەنێوان بەرهەمەکانی ئیسپیتزێردا وتارێك کەئەو بەزمانی فەرەنسی، لەژێر سەردێڕی (مێتۆدی دەربڕینی مارسێل پروست) نوسیویەتی، بەرلە هەموو شتێ ڕونکەرەوەی مێتۆدی ئیشکردنی نوسەرە[٤٦]. ئەم وتارە لەڕواڵەتدا بەمەبەستی تەواو کردنی و تاری کۆرتیۆس بەناوی (ڕۆحی فەرەنسی لەئەوروپای مۆدێرندا) (١٩٢٥) نوسراوە. کۆرتیۆس چەشنی ئیسپیتزێر بەدوی دۆزینەوەی (لایەنە نەناسراوەکانی مێتۆدی دەربڕین پروست)بوو دەیوت کەخوێنەر بەخوێندنەوەی ڕستەی هەردەقێك، بەئاراستەی دۆزینەوەی(یاسا)ی تایبەتی دەق بەرەو پێشەوە دەچێ، تائەو شوێنەی کەلە پشت ڕووناهی هەررستەیەکەوە توخمە سایکۆلۆژیەکانی وشیاری نوسەر ئەدۆزێتەوە. ئیسپیتزێر ئەم ختاڵەی پەسەند نەکرد، بەڵام ئەو پێی باشتر بوو لەجێی ڕەخنە لەم خاڵە،جەختی لەسەرخاڵە هاوبەشەکانی ڕایخۆی لەگەڵ کۆرتیۆس واتە لەسەر گرنگیی دۆزینەوەی مێتۆدی دەربڕینی پروست بکا[٤٧]. ئیسپیتزێر دوابەدوای پێشگوتارێکی کورتەوە باسی لەسەر بنەمای باسەکەی خۆی کرد. ئەو توخمی سەرەکی و چارەنووس سازی لەمێتۆدی پروست بە (ئاوازی رستەکان) ی زانی و دایە پاڵ تێڕوانینی پرۆست لەبۆ

جیهان (زاراوەیەك لەووڵفینەوە فێر ببو) بەڕای ئیسپیتزێر ئاڵۆزیی رستەکان (لەگەڕان بەدووی کاتی لەدەستچوودا) بەرهەمی ئاڵۆزیی تێڕوانینی پروستە. نمونەیەکی ڕوونکەرەوەی کە ئیسپیتزێر لەتێڕوانینی "سوان" بۆ "ئیدێت" دەیهێنێتەوە، نیشان دەدات کەبەچ جۆرێ پێکهاتەی ڕستەی درێژی پروست ئاراستەی ئەم تێڕوانینەیە. زیاتر لەدە نمونەی دیکە(هەن) کەنزیکایەتیی نێوان تێڕوانینی پروست (کەهەندێجار زیرەكو قسەخۆش، هەرجار دڵسۆزانەو هەندێجار(یش) عاشقانەیە وەکوو نیگای بۆداپیرە) بەهۆی ئاوازی رستەکانەوە ڕون دەکەنەوە. بەڵام کێشەکە لەمە دژوارترە: (پروست بۆ هەررستەیەك سیمبولێکی تازە هەڵدەبژێرێ) و ئەم کارەش(لەڕەمزو نهێنیی تێڕوانینەوە سەرچاوەی گرتووە)[٤٨]. لەبەشی دووەمی وتارەکەدا ئیسپیتزێر توخمەکانی (دروستکەری دێری لەهەر رستەیەکی پروست)ی تاوتوێ کرد، یەکێ لەم توخمانە کەوانە ( )کانن. ئەو نیشانیدا کەلە رستەکانی پروستدا، کەوانەکان کۆمەڵە ڕۆڵێکی لێك جیایان هەیە کەبەکەڵکی دواخستنی کردە دێن: هەندێجار یاسا گەلێکی گشتین، لەهەندێ خاڵدا وەکوو وردبینی بیرەوەرین بۆنمونە داپیرە دیاریەك لەکتێبخانەدا دەشارێتەوە. لەڕون کردنەوەی ئەم بیرەوەریەدا لەناکاو لەکەوانەیەکدا دەخوێنینەوە کەرۆژێکی گەرم بو، داپیرە بەجۆرێ هەناسەی دەدا کەپزیشك ئامۆژگاری دایك(می) کرد کەئاگاداری خاتووم بێ تا بەمچەشنە خۆی ماندوو نەکا... ئەم ڕۆژە، ئەم کەوانەیە، لەبیرەوەری چیرۆك گێڕەوەدا گرنگییەکی چارەنووس سازی هەیە[٤٩]. هەندێجار بیرەوەریەکانی چیرۆك گێڕەوە تێکەڵ دەبن، خێرایی ئەم تێکەڵ بوونی ئاوازی هەر رستەیەك خاو دەکاتەوە. کۆتایی هەر رستەیەك وەکوو کۆتایی (ئاداجیو) یەك دوورە. هەندێجار وادەخوازێ کەلۆژیکی چیرۆك ڕستەکان ئاوێتە بکا. بۆنمونە نیگای سوان بەئیدێت لەنێوەڕاستی رستەدا دەپچڕێ تاچیرۆك گێڕەوە بڵێ کەچەند ساڵێك دواتر هەستی ئەو لەمەڕ هاتنی سوان بۆماڵەکەوی چۆن بوو. ئیسپیتزێر دوو نمونەی جیاواز لەدو چەشنە بونی رستەکانی پروست بەنمونە دێنێتەوە. یەکێکیان جیابوونەوەی دووبەش بەجۆرێك کەدواجار بەیەك دەگەنو ئەویتر دوو چەشنە بوونی کەدەچێتە نێو دوپات بونە دوفاقیە جۆربەجۆرەکانیترەوە[٥٠]. لەبەشی سێیەمیو تارەکەدا ئیسپیتزێر خەریکی لێکۆڵینەوەی داهێنانە ڕێزمانیەکان بوو لەبەرهەمەکانی پروستدا: ئەو هێمای بۆسینتاکسی نامۆی زۆر لەرستەکانو نەگونجانی کردار لەگەڵ بکەرێکدا کرد کە (لەڕوی لۆژیکیەوە) بەپێی

PDF4Kurd

سینتاکسی ناسیاوی زمانی فەرەنسی، ناتوانێ بکەر بێت [٥١]. لەزۆر خاڵدا ڕون کردنەوەو هەندێجار وەسف کردنێك لەنێوان ڕستەکاندا دێت کەلەنێوان پاژەکانی لێکچواندنێك یان درکەیەك مەودایەك دروست دەکاو تەنانەت دابەشیشیان دەکاتە سەر دووبەش،هەندێجار لەنێوانیاندا، لەیەك پاراگرافدا، چەندین دێڕ وەکوو مەودا دەهێڵێتەوە. ئیسپیتزێر پاش هێنانەوەی نمونەی زۆر، ئەم دوخانەی دەربڕینی دایە پاڵ (هەڵکەوتو حاڵەتەکانی چیرۆك گێڕەوە) ئەم خاڵەی لەمەڕ نمونەی بەناوبانگی بەکارهێنانی ڕوی دەربەستی (★) (التزامی) لەبەرهەمەکانی پروستدا، بەدروست زانی. ڕوویەك کەلەزمانی ڕۆژانەدا بە (مەرگ سزا دراوە)و لەزمانی ئەدەبی پروستدا، دەربڕینی دۆخی دەروونی چیرۆك گێڕەوە کارایی هەیەو پەیوەستە بە (ژیانی مەعنەوی مرۆڤ، ترسەکان، گومانەکانو تامەزرۆیی لەبۆ پێبەخشین)و هەروەها ئەمە کەبەچ جۆرێ پروست هەوڵیدا تاکو بەیارمەتی بەرجەستەیی کاری نوسەر، زەینیەت [SUBJECTIVITY]ی خۆی بشارێتەوە [٥٢]. چوارەمین بەشی و تارەکە سەردێڕێکی گشتیی هەیە: (پروستو زمان) بەڵام بابەتەکەی (بەکارهێنانی زمان لەگەڵ لاساییو جوڵەکانی ئاخێوەر) لەرستەکانی پروست دایە؛ واتە ئەو خاڵانەی کەبەشێك لەئەرکە ئاخاوتەییەکان بەجوڵەکان دەسپێردرێن: (پروست لە (نوسینی) وشە تاك، ئەبستراکتو بێ هەستەکان، لەسەر پەراوگ بێزار بوو) تێدەکۆشا تائەوانە بەئاراستەیەکی خۆرسك کەژیانیان پێ ببەخشێ نیشان بدات. بەم پێیە (زمان دەبوو بەفۆرمی سەرهەڵدانی بیۆلۆژیکی تەواوەتی کەسیەتیەك) [٥٣]. کەوابوو شێوەی دەربڕینی کەسیەتیەکانی بەوردی ڕون دەکردەوە. ئیسپیتزێر نمونەی لەوەسف کردنی گوتاری فرانسوا و قەشە هێنایەوە، یان لەبەکارهێنانی پیتی (ش) لەزمانی خاتوو لومە بەردەوام هاوکاتبوو لەگەڵ ڕوانینێکی تایبەتیدا. بەم جۆرە رستە درێژەکانی پروست لەگەڵ هەمان (هەستی شاگەشکەییو بەردەوامیی ژیان) دەگونجان. پروست (هیچ شتێکی دانەدەهێنا) ، بەڵکو هەموو شتێکی (دوبارە دەدۆزیەوە) . کتو مت بەو واتایەکە زمانی و نبووی دوبارە دەدۆزیەوە. ئەو لەوشەکاندا جۆرە مۆسیقایەکی شاراوەی دۆزیەوە کەهێشتا چەمك سازیو رستە بەندیو بەکارهێنانە زمانیەکان نەیانتوانیەوە لەناوی بەرن دەیوت:(ئاواز، مۆسیقای ئاخاوتن دروست دەکا)و هەوڵی دەدا تاکو (ئەم ئاوازە بنوسێتەوە) . لەخاڵێك و رد بینەوە. سوان لەوتنی (من کە، بڕوام بەزنجیرە پلە هونەریەکان نیە) جۆرە ئاوازێکی

بەکاردەهێنا کەوات دەزانی کەدەڵێ: (زنجیرە پلەکان بەو واتایەی کەخەڵکانی ڕواڵەت بین بەکاری دێنن، دەزانن؟) [٥٤]. یان فرانسوا وشەی lionای دەکردە li-onو دیسانەکە فرانسوا بەوتنی وشەی (زانستی) تیشکی ئیکس [X]، پێدەکەنی خاڵێکی دیکە کە ئیسپیتزێر لێی کۆڵیەوە، ڕون کردنەوەی ئەم شێوازەی پروست بوکە هەریەك لەکەسێتیەکانی ڕۆمانی ناچار کرد بەزمانێکی تایبەت بدوێن. ئەم کارەشی بەمەبەستی نواندنی دەسەڵاتی نوسەریی خۆی، یان زاڵ بوون بەسەر زماندا، یان سەلماندنی توانای دەربڕینو چڕوپڕی زمانی فەرەنسی ئەنجام نەدەدا، بەڵکو پێویستیەکی زمانناسانە ئەوی بەرەو "ئەنجامدانیگ ئەم کارە رادەکێشا: ژیانی هەرکەسێك ڕوویەکی جیاوازی لەگەڵ ژیانی کەسانی دیکەدا هەیەو فۆرمی تایبەتی دەربڕبن یان بەکارهێنانی گوتاری تاکەکەسی لەزمانی هەرکەسێکدا دەربڕی ژیانی دەروونی ئەوە. (ئەمە) خاڵێکە کەلەبەرچاوی نوسەرو ئەدیبدا بەشاراوەیی نامێنێتەوە، بەڵام زمانناس ناتوانێ رێسایەك بۆ ڕونکردنەوەی پەیدا بکات. لەهەنگاوی دواییدا ئیسپیتزێر لەبەکارهێنانی ناوە تایبەتیەکان لەهەردوو بەرگی یەکەمی ڕۆمانی پروست وردبویەوەو هەوڵیدا(پاڵنەرەکانی پروست)لەناولێنانی کەسیەتیەکانی ڕۆمان بدۆزێتەوە. خاڵێك کەدواتر ڕۆلان بارت لەمەڕ تەواوەتی رۆمانی پروست گرنگی پێدا [٥٥].

لیسپتیزێر ئاوازی موسیقای ناوی سوان (ناوێك کە ئاوازی وشە عیبری‌یەکانی پێوە دیارە، لە هەمان کاتیش‌دا وەبیرهێنەری ناوەکانی ئەوروپای باکوورو ئوستورە "واگنەری"یەکانە) بەنموونە هێناوە [٥٦]: یان بە دوی ئاوازی ناوی کۆڵانەکانی پاریس لە رستەکانی پرۆست‌دا کەوت. لاپەروس لە کۆڵانێك کە ئێدێت لەوێدا دەژی)، پرشان، ئاکاسیاس‌و.. تەنانەت باسی لەرەنگی ناوەکان[!!] "کرد. بۆ نموونە لە ناوی پارمدا (ئەڵبەت وەبیرهێنەری (کەنشت)ی بەناوبانگی ئێستاندا لە) "رەنگدانەوەی وەنەوشە" ئەدۆزێتەوە. جۆرێکی دیکە لەو ناوە تایبەتییانەی کە لە رۆمان‌دا گرنگییان پەیدا کردوە، ناوگەلێکن کە دەنگدانەوەی ئەفسانە کۆنەکان‌و حیکایەتە پاڵەوانێتی‌یەکان‌و ئوستوورەکانن [واتە] کۆمەڵە ناوێك کە لەلایەن سیمبۆلیستەکانەوە "پیرۆز" کرابوون. وەبیرهێنان‌و ناوهێنانی ئەم ناوانە، بەردەوام رستەکانی پرۆست دەگەڕێننەوە بۆ لای ئوستوورەکان. ئەم ناوانە دەرکەوتێکی ونبوویان هەیە. بۆ نموونە دارستانێك. ناوی ئیلزیان لێناوە، لەگەڵ دەریاچەیەکی گەورەو شەپۆلەکانی‌یەوە.دووبارە دەتوانین ناوی فینی سێتر بێنینەوە کە بەڕاستی کۆتایی خاکی فەرەنسا بوو خاکی

PDF4Kurd

ئورووپاو ولاتی "كۆن" (Finis لەزمانی لاتیندا بەواتای كۆتایی‌و ئەنجامە). هەست دەكەی شەماڵێكی رەمزئاساو بان سروشتی لە سەروی واقیعەكانی ژیانی رۆژانەوە تێدەپەڕێ [٥٧]. سی ساڵ بەر لە نووسینی وتاری "میتۆدی دەربڕینی پرۆست" (واتە لە ساڵی ١٩٣١) ئیسپیتزێر لە وتارێكی گرنگدا لەبارەی "راسین"ەوە باسی لە گرنگی ناوی ئاندرۆماك لە شانۆی راسین كردبوو، ناوێك كە وەبیرهێنەری بەشەرەفی‌یە: "ناو بەكورتی ئامادەگی بێئەملا و ئەولای كەسیەتیە" [٥٨].

دوایین بەشی وتاری ئیسپیتزێر لەژێر سەردێڕی "چیرۆك گێڕەوە"یە: لەبارەی پرسیاری كۆنی "من لە رۆمانی پرۆستدا كێیە؟" بەڵام پرسیاری ئیسپیتزێر قووڵترە. بە چ جۆرێ پرۆست ئەم رەهەندە قووڵە مەعنەوی‌یەی كە لەپشت "من" لەرۆماندا حەشارداوەو، بەچەشنێكی زماناسانە خولقاندویەتی؟" [٥٩] ئیسپیتزێر وەڵامەكەی لە بەكارهێنانی ژمارەیەك لە وشەكاندا دۆزی‌یەوە، بۆ نموونە لە بەكارهێنانی ("وەكوو ئەوە وایە" "ئەگەركو"). ئەم وشەیە لەنێوان "من"ی چیرۆك گێڕەوەو "من"ی كردە ناوەكی‌یەكانی چیرۆك جیاوازی دادەنێ. وشەگەلێكی‌تر وەكوو "رەنگە"ش ئەم جۆرە رۆڵەیان هەی(٦٠). میتۆدێكی دیكەی پرۆست روونكردنەوەی ئەو شتانەیە خەڵكانی‌تر دەركی پێ دەكەن‌و چیرۆك گێڕەوە بەشێوەیەكی لۆژیكیانە لێیان ئاگادار نیە، بەڵام جاروبار دەردەبڕدرێن. بۆ نموونە هاتوە كە: ئێدێت بیری كردەوە كە... یا "سوان دەركی بەوە نەكرد كە...". لە كۆتایی وتارەكەدا ئیسپیتزێر نموونەگەلێكی لە بەكارهێنانە زێدەڕەویەكان، لێكچواندنەكان، میتافۆرەكان لە "گەران بەدوای كاتی بەسەرچوودا" هێنایەوە، كە هەموویان بە كەڵكی جێگیركردنی پێگەی چیرۆك گێڕەوە هاتوون.

تێبیی: [و]

⋆دەربەستی [التزامی] = پابەند بە كارێك، زاراوەیەكە لە زانستی (بدیع)دا ـ [اعنات] اعنات = رەنجاندن، كەسێك بخەیتە نێو كارێكی ئاستەمەوە "لە زاراوەی زانستی (بدیع)دا [اعنات]دەربەست "یان" پێویستیی خۆبەندكردن" ئەوەیە كە شاعیر خۆی پابەند بكا بەر لە پیتی پاش سەروایان پیتێكی دیكەی سەروا پیتێك دووبارە بكاتەوە، لە كاتێكدا ئەگەر چاوپۆشی لەوپیتە بكات هیچ كەموكۆڕی‌یەك لە شێعرەكەدا پەیدا نابێ.

ـ سەرچاوە: حسن عمید، فرهنگ عمید، یك جلدی، مؤسس انتشارات امیركبیر، تهران، چاپ اول ١٣٦٣، چاپ دوم ١٣٧١، ص ١٨٧

ـ هەمان سەرچاوە: ل ١٦٨ [و].

پەراوێزەكانی پاری پێنجەم:

١ـ ياكۆبسێن وشەی prizvucnici (لە وشەی چیك بە واتای جەختی دەنگیی) بەكار هێنابوو.

٢ـ لەبارەی پێشینەی چالاكی "بازنەی پراگ، بڕواننە:

و. ماتسیوس، "كارنامە دهها سالە مكتب پراگ"، ترجمە م. تباتبایی، زبانشناسی، ٢/٢، تهران، ١٣٦٤، ص ص ٣٩ ـ ١٩

خوێندنەوەی ئەم كۆمەڵەیەی خوارەوە بۆ بەدەستهێنانی زانیاری‌یەكی گشتی لەمەڕ "بازنەی پراگ"ەوە پێویستە:

P. steiner ed, The prague school, selected writhings, Texas u.p, 1986

3- N.Trebetzkoy, les principes des phonologie, paris 1946, pp. 11.12

٤ـ لە و تاری "شیعری چیك"دا یاكۆبسێن دەری‌خست كە دەنگە گوتاری‌یەكانی پاژەكانی سیستەمێكی رێك خراون‌و بە تێڕوانینی ئاخێوەرەوە گرێ دراون. بۆ ناسینی تیۆرەكانی پێكهاتەگەراكان لەمبارەوە بڕواننە:

R. Jakobson, six lecon surle son et lesons, paris, 1976

لەم شەش و انەیەدا كۆمەڵەیەك لەو و انانەی كە یاكۆبسێن لە رۆژانی یەكەمی جیهانی‌دا لە و یلایەتە یەكگرتووەكاندا پێشكەشی كردن)،بنەماكانی فۆنۆلۆژی روون كراوەتەوە.

5- R. Jakobson & K. pomorosk, Dialogues, cambrid ge, 1983, pp, 27 – 34

پۆمۆرسكاش دەڵێ كە سینەما دورو)ی‌هاوكاتی‌و نێوكاتی واتە كاتی ئێستاو كاتی رابردوو، ئاماژەپێكەرو ئاماژەپێكراو، دەكاتە یەك [شت].ئەو بە چەشنێكی تایبەتی لە فیلمی ئالێن رنە [بەناوی] "ساڵی رابردوو لە مارین‌باد" نموونە دێنێتەوە (ل ٧٨).

٦) لەمبارەوە بڕواننە بەشێك لە پاری نۆیەی [ئەم] كتێبەی خوارەوە:

V.Erlich, Russian Formalism, History – Doctrine, Yaleu. P, 1981, pp. 154 – 163

7. J. mukarovsky .Il signifi cato dellestetica, Torino, 1973, p.120

8. Ibid, p. 121.

9. V. Erlich, op. Cit., p 195.

مۆكارۆفسكی زاراوەی smasiology ی بەكار هێنا كە ئێستا كەڵكی لێ‌وەرناگیرێ.

PDF4Kurd

10. Ibid., p. 160.
11. Ibid., p. 161.
12. Ibid., p. 157.
13. J. mukarovsky. “standard language & poeitical langueae” P. L. garvin ed, Aprague schol Reader, Georgtown u. p. 1964, pp. 17 – 30
14. Ibid., p. 18

مۆکارۆفسکی نووسیویەتی: "بەرهەمی هونەری لە سایەی زمانەوە هەیە، بەڵام و ێرانی دەکا."

J. mukarovsky, IL singnificato dellestetica, p.48.
15. P. L. Garvin ed, op. Cit., p. 23.

١٦- لە فیلمی ئۆرفەی ژان کوکتۆدا (١٩٥٠)دا داوەرانی ئەو جیهانە [قیامت]، شێعری شاعیر ناناسن،ئەوان لە پیشەی ئۆرفە دەپرسن و ئەویش و ەلام دەداتەوە "شاعیر"؟
دەپرسن "شاعیر کێیە؟"و ئۆرفە دەڵێ: "جۆرە نووسەرێك، نووسەرێك کە چ شتێك نانووسێ".

17. Ibid, P, 25.

نەمانتوانی سەرچاوەکانی گێڕانەوەی مۆکارۆفسکی لەبارەی برۆ بدۆزینەوە، رەنگە لە یەکێ لە و تارەکانی ئەودا بێ. بەهەر حاڵ لە کتێبی سەرەکی خۆیدا واتە "مێژووی زمانی فەرەنسی لە سەرەتاوە تا ساڵی ١٩٠٠"دا هاتوە.

١٨ دەتوانین لەسەر بنەمای پۆلێنبەندی مۆکارۆفسکی، چیرۆکەکانی سادق هیدایەت لەسێ گروپدا جێ بکەینەوەو جیاوازی زمانی چیرۆکەکانn "عەلەویە خاتوون"، "شەوانی وەرامین"و "ژنێ کە مێردەکەی خۆی بزر کرد" بدۆزینەوە.

19. P. L. garvin ed, op. Cit., p. 30.
20. Ibid, P, 17
21. Ibid, P, 26.
22. J. mukarovsky, IL singnipicato dellestetica, p. 191.
23. Eco. u., La structure absente.trans U. Epsosito – Torrigiani paris, 1988, pp. 261 – 265

٢٤ کتێبی یەکەمیان بە زمانی فەرەنسی و وەرگێڕدراوەو بڵاو کراوەتەوە:

25. Ibid, P,. 29 - 30
26. Ibid, P., 98
27. Ibid, P. 36

28. Ibid, P, 22
29. Ibid, P, 35
30. H. wolfflin, principes fondamentauxed L’historiedel’e. Trans. C. Raymond, paris, 1966
31. V. Erlich, op. Cit., p. 59
32. H. wolfflin, op. Cit., pp 19 –20
33. Ibid, pp. 85 – 134
34. Ibid, pp, 135 – 172
35. Ibid, pp. 173 – 218
36. Ibid, pp. 219 – 270

٣٧ مێژووی رۆح لە بەرامبەر Geistes geschichte [بەکار هاتوە].

٣٨- بیروڕاکانی و ۆڵفلین کاریگەریی زۆریان کردە سەر مێژوونووسی هونەری ئاڵمان "ئۆسکار و السێ کە جەختی لەسەر ئەوە دەکرد کە دەبێ کامڵبوونی ئەدەبی لە پێوەندیی نزیکی خۆی لەگەڵ مێژووی هونەردا بدۆزێتەوە، نەك لەو پێوەندییەی کە لە تەك مێژووی کەلتووردا هەیەتی "کارتێکردنی فۆرمە هونەرییەکان لەسەر یەکتر"ی هێناوەتە ئاراوە کە هەروا کاریگەریی و ۆلفلینی بەسەرەوە دیارە.

39. L. matejka & K. pomorska eds, Reading in Russian formalism, cambridge, Mass., 1971, p. 72

٤٠ بڕواننە پێشگوتاری ئستارۆبیسکی لەسەر:

L. spitze, Etudes ed style, trans. E. kaufholz, A. clulon, M. foucault, paris, 1985, p. 9.
41. L. spitzer, Essays in Historical semantics, new york, 1948, p. 21.

٤٢ داهێنانە وشەییەکان بە ئاشکرا بەواتای فراوانکردنەوەی چوارچێوەی واتای وشەیەو مەرج نیە هەمیشە وشەنوێیەکان دابهێنێ و بخوڵقێنێ زۆر جاران روی داوە کە بەکارهێنانی وشەیەکی کۆن و لەبیرچو، یان دۆزینەوەی توانای رۆنانی وشەکان و دروستکردنی وشەیەك کە بەشێك لە پاژەکانی "تۆخمە کۆنەکان" بن، لە فراوانکردنەوەی واتاییدا لە داهێنانی وشە تەواوو تازەکاندا رۆڵێکی گرنگتر و ەدەست دێنن.

43. L. spitzer, “les etudes ed style”, Actes du 8 em cengres ed la federation Internationa des Langues et litterature modern, liege u. p, 1961. Pp. 23 – 39.
44. L. spitzer, Etudes ed style, p. 67.
45. Ibid., pp. 482 – 531.

PDF4Kurd

46. Ibid., pp. 397 – 473.
47. Ibid., p. 398.
48. Ibid., pp. 410 – 411.
49. Ibid., 411.
50. Ibid., pp. 417 – 418.
51. Ibid., p. 427.
52. Ibid., p. 432.
53. Ibid., p. 436.
54. Ibid., p. 439.

٥٥. دەبینین کە لیسپتیزێر زۆر لە ناوونیشانە سەرەکی‌یەکانی توێژینەوەکانی دواتری لەمەڕ رۆمانی پروستی پێشگۆیی کردبوو. و تاری رۆلان بارت لەم کتێبەی خوارەوەدا ئەدۆزرێتەوە:

R. Barthes, Nouveaux essais critiques, paris, 1972, pp. 121 – 134.

56. L. spitzer op. Cit., 443.
57. Ibid, p. 445.

لئوشراوس لە بەرگی دووهەمی "لۆژیکی ئوستوورەکان"دا واتە کتێبی "لە هەنگوینەوە تا خۆڵەمێش" نووسیویەتی: "لە هزری ئەم خۆولاتیانەدا هەر ناوێکی تایبەتی میتافۆری کەسیەتیەکە:

C. levi – strauss, Dumied aux cendres, paris, 1966, p 249.

58. Ibid., p 222.
59. Ibid., p. 452.

٦٠. (والتێر بینیامین)یش وشەیەکی لە رۆمانی پروست دا دۆزیبویەوە: "سروشتی نائارام‌و بزوێنەرانەی پروست تەنانەت خوێنەری بەرهەمەکانی ئەهەژێنێ. هێندە بەسە لە دووپاتبوونەوەی ناکۆتای زاراوەی soitque لە نووسینەکانی ئەودا و رد بینەوە کە بە یارمەتی ئەو [زاراوەیە] بەشێوەیەکی تەواوو هەمەلایەنە لە ژێر تیشکی مانا فراوان‌و لە ژمارە نەهاتووەکاندا پیشان دەدرێت، واتاگەلێك کە رەنگە کردەوەیەك لەسەر بنەمای ئەوانەوە دامەزرابێ. . .": -

و. بینامین، نشانەای به رهایی، ترجمە: ب. احمدی، تهران، ١٣٦٦، ص ١١٢.

پاری شەشەم

فۆرم‌و واتا: پرۆپ، یۆلس، گێرماس، برێمون

ئەو شێوانەی کە مرۆڤ بۆ ناسینی تەنە ئاسمانی‌یەکان [ئەستێرەو. . هتد] بەکاریان دێنن، لەبەرچاوی من‌دا هەر ئەوەندەی‌خودی ئەو تەنانە سەرسووڕهێنەرن.

یۆهاس کپلێر

یەکێ لە دەسکەوتەکانی فۆرمالیستە رووسی‌یەکان سەرنج‌دان بە "فۆرمە لەبیر چووەکان، کەمتر ناسراوو تەنانەت دەتوانین بڵێین سووکایەتی‌پێکراوەکان" بوو. ئەوان بەرهەم‌گەلێکیان لەبواری ناسینی ئەم فۆرمانەو بە چەشنێکی تایبەتی لەمەڕ حیکایەتی منداڵان، چیرۆکە فۆلکلوریکیەکان، هونەرە جەماوەریە رووسی‌و ئیسلاوەکانەوە بڵاوکردەوە. بناغەی ئەم گرنگی‌دانە بە فۆرمەگەلی "سادەو ساکار دەتوانین لە گەنگەشەکانی نێوان رۆمانتیکخوازە ئاڵمانی‌یەکان بدۆزینەوە. "[1]! رەنگە لە ژێر کاریگەریی ئەوان‌دا بوو کە لە چاخی نۆزدەهەم‌دا موسیقازانە ئاڵمانی‌یەکان (بەتایبەتی ریشاد واگنەرو گوستاو ماهلەر) گرنگی زۆریان بەم توخمانە دا. رەنگە ئۆگست‌و یلهۆم شگێل یەکەم کەس بوو [بێ] کە حیکایەتی منداڵان‌و چیرۆکە فۆلکلۆریکەکانی لەژێر ناوی "ژاترە ئەدەبی‌یەکان" هێنایە گۆڕێ، بەڵام دەبێ بزانین کە سەرنجدان بە پێکهاتەی ئەم بەرهەمانە پێ‌بەپێی بەکارهێنانی میتۆدە پێشکەوتووەکانی زمانناسی زیاتر بوو، تا ئەو جێ‌یەی کە ئوسکار تیمۆف، بۆگاتی ریف‌و ڤلادیمیر پرۆپ، پۆلێن‌بەندی‌و ناسینی پێکهاتەی چیرۆکە فۆلکۆریکی‌یەکانیان کرد بە بابەتی سەرەکی ئیشکردنی [خۆیان]. رۆمەن یاکۆبسێن وەبیری هێناەتەوە کە لە ناسینەوەی گۆڕانکاری‌یەکانی تان‌وپۆی چیرۆکە فۆلکۆریکی‌یەکان‌دا منەتباری توێژەرێکی ئاڵمانی بەناوی ئالبێرت [وسلیسکی]ن کە لە پراگ دەژیا![2] بەڵام

PDF4Kurd

گرنگترین توێژینەوەیەك كە لەم بوارەدا خراوەتە بەردەست كاری ڤلادیمیر پرۆپ (١٩٧٠ ـ ١٨٩٥)ە. پرۆپ مامۆستای ئەنترۆپۆلۆژیی زانكۆی لنینگراد بوو. بەرهەمەكانی بریتین لە: مۆرفۆلۆژی حیكایەت (١٩٢٨)[٣] سەرچاوە مێژوویی‌یەكانی حیكایەت (١٩٤٦)، شێعری شۆڕشگێریی رووسی (١٩٥٥)و جێژنە لادێی‌یە رووسی‌یەكان (١٩٦٣). یەكەم بەرهەم [مۆرفۆلۆژی حیكایەت] شاكاری پرۆپە كە ـ وەرگێردراوەتە سەر زۆر زمان [٤] وە كاریگەری‌یەكی بێ‌ئەملاو ئەولای لەسەر لێكۆڵێنەوە پێكهاتەگەرایی‌یەكان‌و هەروەها لەسەر توێژینەوە فۆلكلۆری‌و هونەرە جەماوەریەكان داناوە. پرۆپ پۆلێن‌بەندی بەرهەمە فۆلكۆریكی‌یەكانی لەسەر بنەمای "رێساوێنەییەكان" ئەنجام داو هەر بۆیە كارەكەی خۆی بە مۆروفۆلۆژی ناودێر كرد. ئەو ئەم زاراوەیەی بە واتای "وەسفكردنی حیكایەتەكان لەسەر بناغەی یەكە پێكهێنەرەكانیان‌و پەیوەندی ئەم یەكانە لە تەك یەكتری‌و لەگەڵ كۆی حیكایەت" بەكار هێنا.[٥]

پرۆپ میتۆدی كاری خۆی لەگەڵ میتۆدی زانستی ڕووەكناسی بەراورد دەكردو دەیوت كە "توێژینەوەی فۆرمەكان" ئەركی هاوبەشی ڕووەكناسی‌و مۆرۆفۆلۆژی‌یە: "چەشنی توێژنەوەی بەشە جۆربەجۆرەكانی ڕووەك كە بە واتای ناسینی نزیكایەتی ئەوان لەگەڵ یەكتری‌و لەتەك كۆمەڵەكەدا، وە بەكورتی توێژینەوەی پێكهاتەی ڕووەكە"[٦]

پرۆپ خۆی، بەتایبەتی باسی لە كارەكانی ڕووەك ناسی سویدی كارلۆس لینائۆس ناسراو بە كارێل لینە (١٩٧٨ ـ ١٩٠٧) كردوەو هەروەها لەو بەرهەمانە كە گۆتە لەبارەی مۆرفۆلۆژی ڕووەكەكان لە دوارۆژەكانی ژیانی‌دا نووسیویەتی [دواوە]؛ ئەو چەند گێڕانەوەیەكی دوورو درێژەی لە كتێبی گۆتەدا بەنموونە هێناوەتەوە. لئۆشتراوس ئەم نووسینانەی گۆتەی لە ریزی ئەو یەكەم هەنگاوانەدا پێناسە كردوە كە "وشیارانە بەرەو پێكهاتەگەرایی هاوێژراون". پرۆپ دوابەدوای خوێندنەوەی بەرهەمەكانی ئەلسكاندێر فیلۆفسكی‌و ژۆزێف بدیە لەبارەی چیرۆكە فۆلكۆریكی‌یەكانەوە بڕیاری بەوە دا كە هەرچەشنە پۆلێن‌بەندی‌یەكی ئەم حیكایەتانە كە لەسەر بناغەی "توخمە چیرۆكی‌یەكان" یا هەوێنەكان ئەنجام دەدرێت، خاوەنی سیستەم‌و لۆژیكی ناوەكی نابێت‌و دەبێ بە "دڵخوازو تایبەتی" ناودێری بكەیت.[٧]

پرۆپ لەسەر بنەمای تاووتوێی سەد حیكایەتی فۆلكلۆریك‌و چیرۆكەكانی منداڵان ئەو ئەنجامەی بەدەست هێنا كە هەرچەندە تاكەكان‌و كەسیەتیەكانی ئەم چیرۆكانە هەمەڕەنگن‌و پیشەو كردەوەكانیان هەمە

جۆرە، بەڵام رۆڵی تایبەت بە خۆیان سنووردارو جێگیرە. پرۆپ رۆڵی تایبەتی بە "كردەی كەسیەتیەك لەسەر بنەمای گرنگیەك كە لە رەوتی كردەكانی حیكایەتدا هەیەتی، زانی.[٨] پاشان پرۆپ چوار یاسای وەدەست هێنا، یاساگەلێكی گشتی حاشاهەڵنەگرە:

توخمە جێگیرو هەمیشەیی‌یەكانی حیكایەت رۆڵە تایبەتی‌یەكانی كەسیەتیەكان پێك دێنن، ئەم رۆڵە تایبەتیانە جیا لەوەی كە پەیوەستن بە كام كەسیەتیەوەو بە چ جۆرێ دروست دەبن بە بنەمای دروستكەری حیكایەت دەژمێردرێن. ٢: ژمارەی رۆڵە تایبەتی‌یەكان لەم حیكایەتانەدا چوارچێوەدارە. ٣:جێ‌گۆڕكێ‌و بەدوای یەكدا هاتنی رۆڵە تایبەتیەكان بەردەوام یەكسانە. ٤) هەموو حیكایەتەكان لە ڕوانگەی پێكهاتەییەوە یەك جۆرن، وە دەتوانین ئەو دواین جۆرە بدۆزینەوە.[٩]

پرۆپ لەپاری سێیەمی كتێبەكەی‌دا پیشانی‌دا كە رۆڵە تایبەتیەكانی كەسیەتیەكان لە حیكایەتە فۆلكۆریكی‌یەكان‌دا، ژمارەیان لە سی‌و یەك تێناپەڕێ‌و بە وردی ئەم سی‌و یەك خاڵەی رێك خست؛ پاشان خەریكی روونكردنەوەی ئەم دۆزینەوەیەی خۆی بوو كە كەسیەتیەكانی حیكایەتەكان بەسەر حەوت گرووپی گشتی‌و سەرەكی‌دا دابەش دەبن. ١ـ پاڵەوان، [مرۆڤێكی]دلێرە كە لێگەڕە، هەندێ جار دەبێتە قۆربانیی پیلانەكان، بەڵام بە زۆری سەركەوتویە. ٢ـ كچی پاشا یان ژنێكی چاكەكار، بەهەرحاڵ ژنێك [هەیە] كە پاڵەوان بەدوای‌دا دەگەڕێ. ٣ـ بەخشند یان فاڵچی، كە سەرەتا پاڵەوان تاقی دەكاتەوە پاشان دەبێتە یارمەتیدەری ئەو. ٤-یارمەتیدەران‌و هاوڕێیانی پاڵەوان. ٥ـ گەیێنەر كە پاڵەوان بۆ ئەنجامدانی كارێك دەنێرێت. ٦ـ بەدكارو شەڕەئەنگێز كا دوژمنی پاڵەوانە، ٧ـ پاڵەوانی ساختە یا گزی‌كار، كە خۆی لە جێی پاڵەوان دادەنێ،[١٠]. دەلوێ كە هێندێ جار كەسیەتیەك جگە لەم قۆناغانە [لە قۆناغی تریش]دا جێی بێتەوە. بۆ نموونە كەسیەتی بەدكار [دەشێ] پاڵەوانی ساختەش بێ، یان فاڵچی دەوری گەیێنەر بگێڕێت. هەروەها دەلوێ چەند كەسێەتییەك لە یەك قۆناغدا جێیان بێتەوە. بۆنموونە چەندین كەسیەتی بەدكار هەبن، یان ژمارەی یارمەتیدەران زۆر بن، یان پاڵەوان بەدوای كچە پاشاو باوكی خۆی‌دا بگەڕێ.[١١] ئێستا روون دەبێتەوە كە رۆڵە تایبەتی‌یەكان، پاژەكانی كردەن. خاڵگەلێك وەك تەریكخرانەوە، قەدەغەكردن‌و ئەنجامدانی بابەتە قەدەغەكراوەكان، دەستدرێژی یان فریودان، ئاگادار كردنەوە، ئاڵۆزكردن، تێكەڵكردنی كێشەكان‌و . . . رۆڵە تایبەتیەكانی كەسیەتییەكانن كە

PDF4Kurd

یەکسەر بە جیا لەو کەسانەی کە ئەوانە بەرەو پێشەوە دەبەن، لە ئامرازو کەرەستەی حیکایەتدا بەکار دێن.[١٢] رووداوە هەمیشەی دووپاتبووەکانی حیکایەتەکان، هەمان رۆڵە تایبەتیەکانی کەسیەتیەکانن. جیا لەوەی ئەم کەسانە کێن‌و شێوازەکانیان لە بەرەوپێش بردنی رۆڵە تایبەتیەکان‌دا کامانەن، ئەم ئەرکانە پاژە دروستکەرەکانی حیکایەتەکانن. بە پێی بنەمای چوارەم کە پرۆپ هێناویەتە گۆڕێ، هەموو حیکایەتە فۆلکلۆریکە رووسی‌یەکان لەراستی‌دا لە حیکایەتی کۆتایی یان چاکتر بڵێین لە یەك "پێکهاتەی کۆتای گێڕانەوە" پێك هاتوون. هەر یەکەیان بە فۆرمێکی تایبەتی یان "واریاسیۆنی" یەك لەو حیکایەتە یان پێکهاتە کۆتایی‌یە ئەژمار دەکرێن.[١٣] سەد حیکایەتێك کە پرۆپ وەکوو سەرچاوەی کاری خۆی بەکاری هێنابوون، کۆمەڵەیەك لەو حیکایەتە هەڵبژێردراوانە بوون کە فۆلکلۆرناسی هەڵکەوتووی رووسی "ئافا ناسف" کۆی کردبوونەوە.[١٤] تالەوپۆی دوا گێڕانەوەی ئەم سەد حیکایەتە (کە لە تەك میتۆدی ئەویش [پرۆپ] تاوتوێ کراون دەگونجێن)[١٥] بەم چەشنە: کەسیەتی سەرەکی یان پاڵەوان، لە سەرەتادا نەخۆش، بەساڵاچوو، یان منداڵ یان ساویلکەیەکە کە ئاگای لە نهێنی‌یەکە. ئەرکێکی قورس دەخەنە ئەستۆی. کردەی ئەو (کە لەهەر "واریاسیۆن"ێك‌دا فۆرمگەلێکی فرەچەشنی هەیە، هەندێ‌جار کردەیەکی سادەیەو هەندێ‌جار بریتی‌یە لە زنجیرەیەك لە کردە بەردەوامەکان) نیشاندەری دوارۆڵی تایبەتی‌و ئەبستراکتە. پرۆپ لە چەمکی "پانتایی کردە"ی کەسیەتیەکان، بە مەبەستی روونکردنەوەی واتای رۆڵی تایبەتی کەڵکی وەرگرتوە. لە کۆتایی‌دا وەکوو ئەنجامی لۆژیکی کردە یان زنجیرە کردەکانی پاڵەوان، نهێنی چیرۆك ئاشکرا دەبێت، یان ئامانجی کۆتایی بەدەست دێت.[١٦]

کتێبەکەی پرۆپ کاریگەریی قووڵی لەسەر رێبازی پێکهاتەگەرایی سۆڤییەت لە دەیەی ١٩٦٠ لە قوتابخانەی "تارێتۆ" دانا. لە لایەکی دیکەوە توێژینەوەکانی کولتووورە جەماوەری‌یەکان، فۆلکۆرناسی‌و ئۆستورەناسی، بەتایبەتی لە سۆڤییەتدا هەمیشە لەژێر کاریگەریی پرۆپدا بووە. جیا لەو دژواریە بەزەیی بزوێنانەی کە بۆ پرۆپ لە سەردەمی دوورو درێژی سەرەرۆیی ئیستالینیستی‌دا هاتە پێشەوە،[١٧] بەڵام باڵادەستی بەردەوامی میتۆدی کاری ئەو لەسەر توێژینەوە فەرهەنگیەکان نکۆڵی لێ ناکرێت. لە ساڵی ١٩١٩ چاپێکی رەخنەگرانەو (کامڵ) لە [کتێبی] مۆرفۆلۆژی جیکایەت لە مۆسکۆ بڵاو کرایەوە. لە ساڵی ١٩٧٧ کۆمەڵەیەکی تەواوی وتارەکانی[

پرۆپ] لە ژێر سەردێڕی "توێژینەوە ژانرناسانە فۆلکلۆریەکان چاپ کرا. [١٨] لەو ساڵانەدا ملتینسکی کتێبی گرنگی "تیۆری ئەدەبیی ئۆستوورە"ی بڵاوکردەوەو پێرمایاکێف کتێبێکی لەبارەی پەند [proverb] ەوە لە [چاپ دا][١٩]، کە هەردووکیان بە تەواوی کاریگەری هزرەکانی پرۆپیان لە سەرە. کاریگەریی کتێبی پرۆپ لەسەر پێکهاتەگەرا فەرەنسی‌یەکان، لە دەیەی ١٩٥٠ەوە ئاشکرا بوو. کلۆدلئۆشتراوس لە وتاری "پێکهاتەو فۆرم"دا پیشانی دا کە پۆلێن‌بەندی پرۆپ لەمەڕ حیکایەتە رووسی‌یەکانەوە تا چ ئاستێك وەکوو میتۆدێکی داهێنەر گرنگە[٢٠]. (یاکۆبسێن)یش چەندین جار جەختی لەسەر گرنگیی میتۆدۆلۆژیکی کاری پرۆپ کردەوەو لەو باوەڕەدا بوو کە "گێڕانەوەناسی" [narratology] بە واتای وردی وشە، [هاوکات] لەگەڵ کتێبەکەی پرۆپدا دەستی پێ کردوە. کتێبی پرۆپ لەسەر توێژینەوەی ئۆستوورەکانی (لئۆشتراوس، گێرماس)، تاوتوێی پێکهاتەی گێڕانەوەی (گێرماس، بریمۆن) تیۆری ئەدەبیی (بارت، تۆدۆرۆف) کاریگەریی سەداسەدی هەبوو. لە زستانی ٦٤ ـ ١٩٦٣دا کلۆدبرێمون لە ئەنجومەنی هانری پوانکارە لەمەڕ واتاناسی‌یەوە دواندەری [خۆی پێشکەش] کردو لەودا، کتێبی پرۆپی بە گرنگترین بەڵگەنامەکانی جوانناسی مۆدێڕن ناودێر کرد. لە دەستپێکی ساڵی ١٩٦٥دا کاتێ کە تۆدۆرۆف وتارێکی پرۆپی لەنێو کۆمەڵەیەك لە بەرهەمەکانی فۆرمالیستە رووسی‌یەکان‌دا بڵاو کردەوە، گرنگی ئەو لە پێکهاتنی بنەما نوێ‌یەکانی تیۆریی ئەدەبی‌دا تا رادەیەك روون بوویەوە. لە هەمان ساڵ‌دا وەرگێڕدراوی تەواوی [بەرهەمی] مۆرفۆلۆژی حیکایەت بە فەرەنسی بڵاو کرایەوە. بە یارمەتی میتۆدی پرۆپ روون بوویەوە کە "دوا پێکهاتە"ی گێڕانەوە دەتوانین بدۆزینەوە، هەرچەندەش کە ئەم کارە لە هەنگاوی یەکەمدا دژوار خۆ بنوێنێ. ئەم میتۆدە کە گرنگی‌بە رۆڵی تایبەتی کەسیەتیەکان لە تان‌وپۆی گێڕانەوەیی‌دا بدەین‌و کردەکان چەشنی کەرەستەکانی لێکدانی ماتماتیکی تۆخمەکان بهێهینە بەرچاو، هەر چەند کە یەکسەر بەم چەشنە پەسندکراو بەتایبەتی لە بەرهەمەکانی گێرماس‌و برێمون‌دا گۆڕانی بەسەردا هات، بەڵام رێی لەبەردەم بابەتەکانی دواتر ئاوەڵا کردو، هەر ئەم خاڵە راستی‌و باوەڕپێکراویی کارەکەی پرۆپ دەردەخات.[٢١] ئەم روونکردنەوەیەی پرۆپ کە هەر تان‌و پۆیەك گێڕانەوەیەکی ناتەواوی حیکایەتی سەرەکی‌یە، شیکاریی پێکهاتەیی دەقە ئەدەبیەکانی (مومکین) کردوە.

PDF4Kurd

رۆلان بارت لە کۆتایی وتاری "جەنگ لە تەك فریشتەدا"(١٩٧١) گەڕایەوە بۆ باسەکەی پرۆپ. ئەو لەسەر بنەمای ریزبەندی رۆڵە تایبەتیەکان، بەشێکی کورتی لە کتێبی هاتنەبوونی "سەردەمی عەتیق"ی تاوتوێ کرد. بارت رەهەندێکی دیاری کردوە کە لەودا لەنێوان رووداوگەلێك کە پرۆپ نووسیونیو رووداوەکانی بابی ٣٢ی کتێبی هاتنەبون (ئایەتەکانی ٣٢ ـ ٢٢) بەراورد[ێك] ئەنجام دراوە. بارت پێی داگرت کە میتۆدی پرۆپ ستونی شیکاری پێکهاتەیی دەقە؛ وە لەم هاوتەریبی‌یەی میتۆدی پرۆپ لە تاوتوێی حیکایەتە رووسی‌یەکانو میتۆدی ئەو لە تاووتوێی ئایەتەکانی "سەردەمی عەتیق" لانیکەم ئەم خاڵە روون دەبێتەوە کە "سیمبۆلێکی فۆلکلۆریك بۆ "کتێبی پیرۆز" [ئینجیل] دەتوانین پەیدا بکەین". بارت لایەنێکی پشت بەستو بە خوازەی رەها لەو دەقەدا کە خۆی لێی دەدوێ دەدۆزێتەوەو پیشان دەدا کە ئەم لایەنە رووداوە سەرەکی‌یەکانی گێڕانەوە بەرەو "کامڵبوون" نابات، بەڵکوو توخمەکانی پێکەوە تێکەڵ دەکات؛ ئەمە خاڵێك بوو کە پرۆپ لە رێگەیەکی دیکەوە پێی گەیشتبوو(٢٢). ئەم ئاراستەی لێکدانی حیکایەتانە کە پرۆپ یەکەمجار دۆزیبویەوە؛ رێی لە بەردەم زۆر لە توێژینەوە سەرەکی‌یەکانی تیۆری نوێی ئەدەبی ئاوەڵا کردوە؛ تەنیا وەکوو نموونە دەتوانین باسی یاکۆبسێن لەمەڕ میتافۆر / خوازەی رەهاو لێکۆڵینەوەی لئۆشتراوس لەمەڕ "پۆلێن کردن"ەوە وەبیر بهێنینەوە.

٢

ئاندره یۆلس لە ساڵی ١٨٧٤ لە (نێوویپ)ی هۆڵەندا لە دایك بوو. لە فرایبۆرگدا لێکۆڵینەوەی دەرچوون [تێز]ی خۆی لە ژێر ناوی "لەبارەی جوانناسی‌یەوە"(١٩٠٥) نووسی، پاشان لە بەرلین نیشتەجێ بووو بوو بە هاووڵاتی ئاڵمانی. لە "لاپیزیك"دا بوو بە مامۆستای وانەی مێژووی هونەرو لە ١٩١٩دا کتێبێکی لەمەڕ بەرهەمە شانۆیی‌یەکانی شیلێر بڵاو کردەوە. لە ١٩٢٣دا کۆمەڵە وتارێکی خۆی لەبارەی بۆکاچیۆ، شێلی، گۆتە، زۆلا، ئیبسێنو ئیستریندبێرگ لەژێر ناوی "خۆرپەو فۆرم"ی لە چاپ دا. پاش حەوت ساڵان توێژینەوەی لەمەڕ فۆرمە سادە ئەدەبیەکان ئەنجام داو لە ئەنجامدا کتێبێکی لەژێر ناوی "فۆرمە سادەکان" لە ساڵی ١٩٣٠دا بڵاو کردەوە.(٢٣)

یۆلس لە ساڵی ١٩٤٦دا کۆچی دوایی کرد. لە پاش شەڕ [شەڕی یەکەمی جیهانی] "فۆرمە سادەکان" لە ئاڵمانی فیدراڵدا بە بێ دەسکاری (١٩٥٨) بڵاو کرایەوە، چاپێکی دیکە [ی ئەم بەرهەمە] لە ساڵی ١٩٥٦دا لە کۆماری

دێموکراتیکی ئاڵماندا تەنیا یەك خاڵ دەسکاری کرا: ئاماژەیەك بە مۆسۆلینی گۆڕ درا بۆ هێما کردنێك بۆ ناپلیۆن بۆناپارت. کتێبی یۆلس، هەروەك لە ناوو نیشانەکەی‌دا دەردەکەوێ، توێژینەوەیەکە لەنێو فۆرمە سادەکانی دەربڕینی ئەدەبیەوە؛ فۆرمگەلێك کە چەند بەشێکیان فەرامۆش کراونو لە بنەڕەتدا زۆر لە توێژەرانو رەخنەگرانی فۆرمەکانی دەربڕینی ئەدەبی لە بەشەکانی دیکەیان تێناگەن. توێژینەوەی یۆلس کە بەجیا لە کارەکانی فۆرماڵیستە رووسی‌یەکانو پرۆپ هاتە ئەنجام، بۆتە رێخۆشکەری شیکاری پێکهاتەیی دەقو بەتایبەتی بەشێك لە گرنگترین لەپێش‌دانان [premise] ەکانی لە باسە تیۆری‌یە پێکهاتەگەراکان‌دا روون کردەوە.

هەر بەو جۆرە کە لئۆشتراوس توێژینەوەی فۆرمگەلی سادەی پێوەندی‌یە ناوەکی‌یەکانی سیبمولەکان بە مێتۆدی ناسینەوەی فۆرمە ئالۆزترەکانی پێوەندی نێوان بەرهەمە فکری‌یەکانی کۆمەڵگای نوێ دەزانێ، ئاندره یۆلسیش ناسینی "فۆرمە سادەکان"ی دەربڕینەکانی ئەم سەردەمە پێناس کردوە. "فۆرمی سادە" بەڕای یۆلس، بنەمایەکی پێکهاتەیی‌یە لە هزری مرۆڤدا کە لە جەرگەی زمان‌دا بەیان دەکرێ. ئەو ژمارەی ئەم فۆرمانەی سنووردار زانی، چونکە لە رێکخستنی ژیانو هاوڕێکی شتەکان ـ بە چەشنێکی زمانناسانە ـ پێك هاتوون. بەکارهێنانی فۆرمە سادەکان کتو مت وەکوو بەکارهێنانی وشەکانو کردارەکانە. کۆمەڵگایەك ناتوانی بدۆزینەوە کە بەبێ ئوستووره، نوکتە [joke]، مەتەڵ، یان حیکایەت بەسەری بردبێ. یۆلس خۆی ناوی نۆ فۆرمی سادەی هێنا، و میتۆدی کارەکەی بەجۆرێکە کە دەتوانین بە وردبوونەوە لە پێوەندی‌یەکانی ئەم فۆرمانە "رێزمانی فۆرمە ئەدەبی‌یەکان" بدۆزینەوە: ـ ١) ئەفسانەی پیرۆز، ٢) ئەفسانەی قارەمانێتی، ٣) ئوستووره، ٤) مەتەڵ، ٥) قسەی نەستەق، ٦) پەند، ٧) راپۆرت، ٨) حیکایەت، ٩) نوکتە.

یۆلس تەنیا باسی لەم نۆ فۆرمە سادەیە کردوە، بۆچی باسی لە فۆرمە سادەکانی دیکە وەکوو حیکایەتی رەوشتی، نزاکان، گۆرانی‌یەکان، چیرۆکی رەوشتی، چیرۆکی ئاژەڵان، چیرۆکی منداڵان نەکردوە؟ یۆلس خۆی نووسیویەتی کە ئەو نۆ ناوە کە لە کتێبەکەی‌دا لە بارەیانەوە دواوە، هیچ کات دوا ناوو نیشانو دواین گوتە نینو لە بنەڕەتدا بابەتی فۆرمە سادەکان "سیستەمێکی داخراو نیە"، بەڵکوو بە ئاسانی دەتوانین چەند ناوو نیشانێکی دیکەش بەسەر پارەکانی کتێبەکەی زیاد بکەین:

PDF4Kurd

"چەمکی فۆرمی سادە لە بنەمای خۆیدا، بوار هێنانەگۆڕی سیستەمێکی کۆتایی نادات". بەڵام لە هەمان کاتدا یۆڵس جەختی کردوە کە فۆرمە سادەکانی کتێبەکەی بنەمای تیۆریەکی ئەدەبی ئامادە دەکەن‌و هەتاکوو ئەم پێرستە تەواوتر بێت، تیۆریی ئەویش وردتر دەبێ.[٢٤] دەقی "فۆرمە سادەکان" کە لە ئاڵمانی رۆژهەڵات بڵاو کرایەوە، پاشکۆیەکی لەگەڵدایە کە ئاڵفرێد شوستێکی نووسیویەتی. لەم نووسینەدا دەخوێنینەوە کە هێنرێك بێکەر هاوڕێ‌و هاوکاری یۆڵس لە نامەیەكدا شوسێك ئاگادار کردۆتەوە کە یۆڵس لە دوا ساڵەکانی ژیانی‌دا دەیویست گۆڕانکاری بەسەر دەقی کتێبەکەدا بێنێ‌و بەتایبەتی چیرۆکی ئاژەڵان وەکوو دەیەمین فۆرمی سادە بێنێتە گۆڕێ‌و بڕیارەکەی وابوو کە زیاتر لەبارەی پێوەندە ناوکی‌یەکانی ئەم فۆرمانەوە هەوڵ بدات[٢٥] بە بۆچوونی بێکر، یۆڵس دوو رێسای سەرەکی لە دابەشکاریی خۆیدا رەچاو کردبووو لە پێداچوونەوەی کتێبەکەی دەیویست پێوەندی‌یە ناوەکی‌یەکانی فۆرمە سادەکان لەم دوو رێسایە وەدەست بێنێ. بە پێی یەکەم رێسا پێنج دەستە فۆرمی سادەمان هەیە کە پێوەندی بە شێوەی ئاخێوەوە هەیەو دەتوانرێ ئەوانە بە پرسیاریی، هەواڵدەری، فرماندان، داخوازی‌و بێدەنگ ناودێر بکەین. بە پێی رێسای دوەم فۆرمە سادەکان دوو چەشنن: ریالیست‌و ئایدیالیست. یەکەمیان ئەگەر یا رودانی رووداوەکانی هەر فۆرمێك بەیان دەکا، بەجۆرێك کە نەتوانین بڵێین کە ئەم رووداوە (نەلواوە). بەڵام دوەمیان لە رووداوە (نەلواوە)کان دەدوێ.[٢٦] بەڕای بێکر پێنج فۆرمی سادەی ریالیست بریتین لە: چیرۆکی ئاژەڵان (داخوازی)، قسەی نەستەق (فرماندان) مەتەڵ (بێدەنگ) ئەفسانەی قارەمانێتی (هەواڵدەری) نموونە (پرسیاریی). شیکاریی یۆڵس ئەرك گەرایە. بە بۆچوونی ئەو، هەر فۆرمێکی سادە لەسەر پێویستی‌یەك هەیەو دەبێ لە پێناو دابینکردنی ئەو پێویستی‌یەدا تاووتوێ بکرێت‌و بناسرێتەوە. دەبێ چیرۆك بۆ نموونە بە رێگەیەك بۆ شکاندنی لەمپەرەکان‌و گەیشتن بە دادپەروەری بزانین‌و بەم پێیە فۆرمە هەمە جۆرەکانی لێك جیا بکەینەوە. فۆرمە سادەکان، بە پێچەوانەی خاڵە زەمەنی، رێزمانی [یەکان] بە مەبەستی وەڵامدانەوەی پێویستی‌یەکی رەوشتی دروست دەبن. ئەم خاڵە لە بۆ تێگەیشتن بۆ پۆلێن‌بەندیی فۆرمە سادەکان زۆر گرنگە. پۆلێن‌بەندی بێکر ئەوەندە روون نیەو خالگەلێك وەکوو "بێدەنگ" یان "داخوازی"یەکسەر ناڕوونن. بەتایبەتی کە لەمەڕ "داخوازی"یەوە بێکر ناوونیشانێکی دیکەشی واتە "ناوی گشتی" هێناوە کە تێگەیشتن لە

مەبەستەکەی چەندین جار ئاستەمتر دەکات. بەهەر حاڵ، خاڵی گرنگ ئەمەیە کە ئەرك‌و بنەمای پۆلێن‌بەندی ئەو روونەو دەتوانێ شوێن دەستپێکی کارەکانی دواتر بێت. بەر لە دەستپێکردنی باسەکە لەبارەی ئەو فۆرمانەی کە یۆڵس لە کتێبەکەی‌دا باسی لێوە کردوون، جێی خۆیەتی لە پێشگوتارێك کە ئەو بۆ کتێبی "فۆرمە سادەکان" دایناوە، وردبینەوە. ئەم دەقە روونکەرەوەی میتۆدی کارو بنەماکانی هزری ئەوە. یۆڵس سەرەتا نووسیویەتی کە توێژینەوەی کاری ئەدەبی لە سێ ئاراستەدا دەلوێت: جوانناسانە، مێژوویی‌و مۆرفۆلۆژیك. توێژەری دەقە ئەدەبی‌یەکان تێ‌دەکۆشێ تاکوو دیاردە ئەدەبی‌یەکان لەسەر بنەمای جوانی، واتاو فۆرمیان تاووتوێ بکا[٢٧]. فۆرم، لە رەخنەی هونەری‌و جوانناسانەی سەدەی هەژدەهەم (تا کریستان وۆلف‌و ئیمانۆئێل کانت) باڵادەست بوو. پاشان چەمکی فۆرم ئاراستەی مێژوویی لە توێژینەوەی ئەدەبی هێنایە پێشەوەو دانەری‌دەق گرنگیی پەیداکرد؛وپاشان"چەمکی بلیمەتی"هاتە گۆڕێ[٢٨].لەو پەراوێزەی ئەم دوو رەوتەدا رەخنەی مۆرفۆلۆژیك یان شیکردنەوەیەکی تازە لەبۆ فۆرمی بەرهەمە ئەدەبی‌یەکان دروستکرا. گۆتە باسی لە چەمکی گشتاڵت یان قاڵبی بەرهەمی هونەری کردو خۆی تیۆریەکە لەمەڕ مۆرفۆلۆژی رووەکەکان[٢٩]. یۆڵس [تەوەری] کتێبەکەی خۆی بە ناسینی قاڵبی فۆرمە سادەکان لە قەڵەم دا. ئەو کات باسی لە خاڵێکی گرنگ کرد: پێوەندیی نێوان فۆرمی ئەدەبی‌و زمان. بەڕای یۆڵس هێردێر لە توێژینەوەکەی خۆی لە ئەفسانە جەماوەری‌یەکانی ئاڵمان، پەی بە گرنگی شیکردنەوەی زمانی بردبووو بەرهەمەکانی ئەو یەکێك لە گرنگترین سەرچاوەکانی تێگەیشتن لە پێکهاتە یان فۆرمی بەرهەمی ئەدەبی - میتۆدی مۆرفۆلۆژی - ین. یۆڵس "چەمکی کار"ی هێنایەی کایەوە. لە زمان‌دا دەتوانین دابەشکردنی کار بدۆزینەوە؛ واتە هەڵکەوتی تاکەکانی [نێو] چیرۆکەکان بناسینەوە. یۆڵس گرێدرانی زمان‌و کار بە کەلتوور ناوزەد دەکاو دوابەدوای ئەم پێناسەیە لە نێوان پیشەکانی تاکەکان لە کۆمەڵگاکانی پێش سەرمایەداری‌و فۆرمە سادەکان‌دا بەراوردێك دروست دەکا[٣٠]. ئەمە باسێکی سەرنج‌ڕاکێشە کە وەبیرهێنەری رای (ڤالتێر بینیامین)ە لەمەڕ پێوەندیی حیکایەتگەری‌و ژیانی ئابووریی رووبەکانی بەرهەمهێنانی پێش سەرمایەداری‌یە[٣١]. دوا خاڵی گرنگ کە لە پیشگوتاری یۆڵس‌دا هاتوە، پێناسەی گشتیی "فۆرمە ئەدەبی‌یەکان"ە [کە] لە فۆرمە جیاوازەکانی ژیانی تاکەکان، گێڕانەوە هەمە جۆرو لێك جیاکان پێك دێن. پەیداکردنی

PDF4Kurd

سنوورێکی ورد لە نێوان ئەم فۆرمە گێڕانەوەیی‌یانە هەر بە قەد کێشانەوەی سنوورێکی راشکاوانەو هەمەلایەنە لە نێوان ئەزموونە جیاوازەکانی تاکە کەسەکان دژوارە. کەوابوو تەنیا بە یارمەتیی بژیوانێك دەتوانین بەم پارە هاوبەشە بگەین: [واتە] زمان. "هەر جارێك کە زمان لە بنەمای فۆرمی جیا دەبێتەوە، هەر جار کە زمان بە مەبەستی گۆڕینی ئەم فۆرمانەو دروستکردنی سیمبۆلێکی تازە دەستێوەردان بکات، دەتوانین باس لە فۆرمی ئەدەبی بکەین"[٣٢]. گرنگترین خاڵ کە دەتوانین لە لێکۆڵینەوە سەرەتایی‌یەکەی یۆڵس‌دا وەدەستی بێنین، گرنگیی چارەنووسسازی زمان لە تاوتوێی هەریەك لە فۆرمە سادەکانە.

١ـ ئەفسانەی پیرۆز. یۆڵس لێکۆڵینەوەکەی بە ئەفسانەی پیرۆز دەست پی‌کرد کە "خاڵی بنەمایی لە کولتووری رۆژئاوا"یەو سەرچاوەکەی بۆ ئەفسانە مەسیحی‌یەکان (بەو چەشنەی کە کەلیسای کاتۆلیك هێناویەتە گۆڕێ) دەگات(٣٣). گێڕانەوەی ئەفسانە پیرۆزەکان کردەیەکە نەریتی‌و بنەماکەی ژیانی پیاوچاکان بوو. ئەفسانە پیرۆزەکان لە سەدەکانی نێوەڕاستدا لق‌و پۆپیان پەیدا کردو چەند ناوێکی دیکەیان وەکوو "کردارگەلی پاکبوونەوەیی" یان "کردارەکانی شەهیدان" دایە پاڵ. ئەفسانە پیرۆزەکان نەك تەنیا لە فۆرمی نڤیساری‌دا، بەڵکوو زیاتر بەشێوەیەکی زارەکی لە گێڕانەوەیەکی جەماوەری‌دا دەردەبڕدران، دەمانەوەو فۆرمێکی تازەیان وەردەگرت. لە سەدەی سێزدەهەم‌دا لە کۆمەڵەی ناسراو بە "ئەفسانەی ژنانی شەهید"دا بۆ یەکەمجار وشەی ئەفسانە بەکار هات. پاشان یۆڵس لە پەیدابوونی وشەکانی پیاوچاك‌و حاخامی یەزدان دواو بناغەی ئەفسانەکانی پێوەندیدار بە کردەکانی پیاوچاکانی لە دەقەکانی سەدەکانی نێوەڕاستدا لەمەڕ پەرجووە دۆزییەوە[٣٤]. یۆڵس دەربڕینی گێڕانەوەی "ئەفسانەی ژیان‌و شەهیدبوونی پیاوچاکان"ی لە ئەرك (یان بەگوتەی خۆی لە هاتنەدی)ی زماندا بینیەوە. لێرەدایە کە زمان گرنگی‌و رووی راستەقینەی خۆی دەردەخات، بۆ نموونە زمان "دا پیانانەکان"ی سێنت ئوگۆستین بواری ئەوەمان پێ نادا تا ئەم دەقە بە ئەفسانەی پیرۆز لە قەڵەم بدەین. ئەم پلەیە لە راستگۆیی‌و راشکاوی لە دەربڕینی گرژی‌یە دەرونی‌و دەرمەستە وارسکەییەکانی بوونی مرۆڤ، زمانێکە جیا لەو شێوە دەربڕینەی "ئەفسانە پیرۆزەکان" واتە ئەو زمانەی کە کردارەکانی پیاوچاکان بەهۆیەوە دەردەبڕدرین. بەڵام زمانێك کە هێندێك لە نووسەرانی ژینی ئوگۆستین

بەکاریان هێنا، بوو بەهۆی ئەوە کە بتوانین بڵێین کە ئەوان باسیان لە ئەفسانە پیرۆزەکان کردوە[٣٥].

٢ـ ئەفسانەی پاڵەوانێتی: بەڕای یۆڵس ئەفسانە پاڵەوانێتی‌یەکان، لەڕاستی‌دا رووی ناسوتی ئەفسانە پیرۆزەکانن. وشەیەکی ئاڵمانی کە روونکەرەوەی ئەفسانەی قارەمانێتی بوو، واتە saga لەمەڕ رۆنانێك لە ئەفسانە ئوستوورەیی‌و مێژوویی‌یەکانەوە بەکار هات[٣٦]؛ بەڵام وشەی ئینگلیزیی sageتەنیا بە چەشنێکی تایبەتی بە ئەفسانە پاڵەوانێتی، (نەك ئوستوورەیی)یەکانی باکووری ئەورووپا دەوترا. یۆڵس هەر لەم ئەفسانە باکوورییانەوە دەستی پێ کرد کە سەرچاوەی ئەفسانە قارەمانێتی‌یەکانی ژێرمان‌و (ئەنگلۆساکسۆن)یشن. بنەمای ئەفسانە پاڵەوانێتی‌یەکان، نزیکایەتی‌یە بنەماڵەیی، تەتکنیکی‌و پێوەندی‌یە هاوخوێنی‌یەکانە.[٣٧] لە هەموو ئەفسانە پاڵەوانێتی‌یەکان‌دا، ئاڵۆزیی ئەم پێوەندییانە، سەرچاوەی زۆر لە رووداوە چارەنووسسازەکانە. جێنشینی لە زۆربەی ئەفسانەکان‌دا، خاڵی سەرەکی‌یە.[٣٨] دەتوانین ئاڵۆزیی نزیکایەتیە بنەماڵەیی‌یەکان لە ئەفسانە قارەمانێتی‌یەکانی ئێران‌دا، لە ئەفسانەی رۆستەم‌و زۆراب‌دا بدۆزینەوەو کێشەی جێنشینی لە ئەفسانەکانی سیاوەش ئەسفەندیاردا بدۆزینەوە. هەڵبەتە لە بیرمان نەچێ کە لە سەرچاوە سەرەکی‌یەکانی ئەم ئەفسانە قارەمانێتی‌یانە، واتە "شانامەی فیردەوسی"، لێکدانێك لە ئەفسانەو ئوستوورە بەدی دەکرێت. لە حاڵێك‌دا باسەکەی یۆڵس لە بنەڕەت‌دا لەبارەی ئەفسانە پاڵەوانێتی‌یەکانەو نەك ئوستوورەکان. بەڵام یۆڵس لە درێژەی باسەکەدا، کاتێك هێما بە [داستانی] قارەمانێتی‌و بەتایبەتی "ئیلیاد"ی هۆمێرۆس دەکا، لێکدانی ئەفسانەو ئوستوورە بەناچاری دەکاتە بابەتی توێژینەوەکەی خۆی. یۆڵس [داستانی] قارەمانێتی بە فۆرمێکی تەواو ئاڵۆز لە قەڵەم دا کە لە رێگەی کاملبوونی ئەفسانە پاڵەوانێتی‌یەکانەوە بەدەست دێت‌و بەشێوەیەکی تایبەتی ناوی "ئیلیاد"ی هێناوە کە لەسەر بناغەی ئەفسانە پاڵەوانێتی‌یەکانی یونان دامەزرابوو. نموونەی دیکەی یۆڵس ئەفسانەکانی باکووری ئەورووپایە. "ئەفسانەکانی نیبلونگ"، بە قۆناغی تێپەڕین (ئەفسانە پاڵەوانێتی‌یەکان بۆ [داستانی] قارەمانێتی دەژمێردرێن.[٣٩] پاشان یۆڵس باسی لەو ئەفسانە پاڵەوانێتی‌یانە کرد کە سەردەمی عەتیق★ = [ئینجیل] هاتوون‌و خاڵی گرنگی هاوپێوەندی‌یە هاوخوێنی‌یەکان یان ئاڵۆزیی پێوەندی‌یە خزمایەتی‌یەکانی

PDF4Kurd

لە "کتێبی پیرۆز [ئینجیل]" هێناوەتە پێشەوەو لەمەڕ ئەفسانەکانی پاشاکانی "سەردەمی عەتیق دوا کە تەوەری سەرەکییان جێنشینی بوو.

٣ـ ئوستوورە: بەشێك لە کتێبی یۆڵس کە ئەمرۆکە کۆن بووە، هەر ئەم باسەی لەمەڕ ئوستوورەیە. لە دەیەکانی پێشوودا کۆمەڵە کارێکی گەورە لەم بوارەدا ئەنجام دراون، وەکوو توێژینەوەکانی لئوشتراوس، ژۆرژ دۆمزیل‌و میرچائیلیادە، کە باسەکەی یۆڵس بە بەراوردکردن لەگەڵ کاری ئەوان‌دا ناتەواو دێتە بەرچاو. یۆڵس سەرەتا رەخنەی لە هێنانەگۆڕی واتاکانی وشەی ئوستوورە لە فەرهەنگنامەی ئەڵمانیای سەردەمی‌خۆی‌گرت‌و پاشان لە پەیوەندی لەگەڵ ئەفسانە قارەمانێتی‌و ئەفسانە پیرۆزی‌کان دادواو لەسەر ئاراستەی گوتارو دەربڕینی ئوستوورەدا پێی داگرت بە "کردەوەی خوایی" لە قەڵەم دا (هەر بەو چەشنەی کە بنەمای ئەفسانە قارەمانێتی‌یەکانی بە پێوەندی‌یە هاوخوێنی‌یەکان پێناس کردبوو)[٤٠].

ئوستوورە یونانی‌یەکان [نێوەرۆکەکەیان] لەباری دۆزینەوەی سەرچاوەی بوون یان کردەی خوایی بوو. لە ئوستوورەدا بەدوای یەك‌داهاتنی رۆژژمێریانەی یان زەمەنمەند لە گۆڕێ‌دا نیەو هەر هەوڵدانێك بە مەبەستی تێپەڕین لە ئوستوورە بۆ کەتوار بێهوودەیە. چونکە لێرەدا کامڵبوون لە بنەڕەت‌دا بێ‌مانایە. ئوستوورە تەنیا بە لەدەستدانی بەستێن‌و بنەمای خۆی دێتە نێو هوشیاری‌یەوە. لئۆشتراوس دواتر درێژەی بەم باسەی پۆڵس داو [ئەمە] یەکێ لە خاڵە "زیندوو"ەکانی پاری ئوستوورە لە [بەرهەمی] "فۆرمە سادەکان"ە[٤١]. یۆڵس جەخت دەکات کە نابێ چاوپۆشی لە پێوەندیی نێوان ئوستوورەو ئەقڵ بکرێت؛ ئەو هێمای بە کتێبی کارتل راینهارت کرد بە ناوی "ئوستوورەی ئەفلاتوونی" کە لەبارەی پێگەی ئەستوورەیە لە وتووێژەکانی ئەفلاتوون‌دا. ئەو وەبیری‌هێنایەوە کە لە وتووێژی "پرۆتاگۆراس"دا شوێن دەستێکی باسی پرۆتاگۆراس ئوستوورەیە کە لەمەڕ "رۆژگاری رابردوو، کاتێك کە لە جیهان‌دا تەنیا خواوەندەکان هەبوون‌و هیچ خولقێنراوێك نەبوو"[٤٢]. یۆڵس ئەم ئوستوورەیەی بەسەرچاوەی ئوستوورە "ئەفلاتوونی"یەکانی دیکە زانی‌و ئەم پێوەندی‌یەی نێوان ئوستوورەو ئەقڵ (لۆگۆس)ی بە چرکەساتێکی گرنگ لە مێژووی هزری فەلسەفی‌دا لە قەڵەم دا[٤٣]. لە کۆتایی پاری سێهەم‌دا یۆڵس وەبیری هێنایەوە کە لێکۆڵینەوە لەمەڕ ئوستوورەی بە [بابەتی] کردەی خوایی داهێنان دەست پێکردوەو لەگەڵ ئوستوورەکانی کۆتایی جیهان دەیبەستێتەوە. ئەو پێی داگرت هەر چەشنە هزرێکی پشتبەستوو بە

ئاپۆکالپیس (واتە باسکردن لە وێرانی جیهان‌و کۆتایی‌بوون) "جۆرە کردەیەکی زمانی"یە[٤٤]، چونکە ئاماژەکانی لە تێگەیشتن نایەن. تەنیا وەکوو زمان دەبێ لەبەرچاو بگیردرێ کە لە سنووری ئاماژەدا جێگیر بووە [لێیان تێ‌دەگەین]. لە ئوستوورەدا وەکوو ئەفسانە پیرۆزو پاڵەوانێتی‌یەکان، وزەی ناوەکی گێڕانەوە دەگوازرێتەوە بۆ شتێکی بێ‌گیان. یۆڵس ئەم شتەی بە سیمبول ناودێر کرد. وەکوو ئەو بەراوردەی کە لە کتێیی "هاتنە بوون" کە لەودا خوا خۆی بە یەعقوب پیشان دەدا: "وە ئەم بەردە کە چەشنی دیمەکێك دامچەقاندوە دەبا ببێتەم ماڵی خوا". (پاری ٢٨، ئایەتی ٢٢) ئەم بەردە چ شتێك لە بەراورد وەبیر ناهێنێتەوە، بەڵێنێکی بەدوارۆژ نادات، وە لە بنەڕەتدا ئارایی‌یەکی مێژوویی[ش] نیە. شتێکە کە وزەی ئوستوورە تیایدا بەرجەستە بووە.

٤ـ مەتەڵ یان هەڵبێنە: مەتەڵ بەردەوام لەسەر بناغەی وتووێژ، واتە پرسیارو وەڵام دامەزراوە. ئێستاش لە منداڵ، یان لە خوێنەری گۆڤارێك، یان لە پڕکەرەوەی [خانەکانی] خاچەرێزێك، شتێ دەپرسن‌و ئەویش وەڵام دەداتەوە. یۆڵس ناوی دوو کتێبی هێنا کە لە ساڵانی ١٨٩٧و ١٩١٢دا بە زمانی ئاڵمانی بڵاو ببوونەوەو لەوان‌دا دوو مرۆڤناس، زۆر لە مەتەڵە کۆنەکانیان کۆ کردەوە. "میتۆدی ئەوان هەڵبەت لەتەك میتۆدی مێژوونووسان جیاوازە". ئوستوورە فۆرمێکە کە وەڵام دەداتەوە؛ وە مەتەڵ فۆرمێکە کە دەپرسێت. ئوستوورە هەڵگری پرسیارو وەڵامە؛ بەڵام مەتەڵ خوازیاری وەڵامە[٤٥]. لە ئوستوورەدا مرۆڤ پێوەندی لەگەڵ جیهان‌دا هەیەو هەوڵ دەدا تا جیهان بە یارمەتی "جۆرە پێشبینی‌یەکی پێغەمبەرانە" بناسێتەوە؛ لە مەتەڵ‌دا مرۆڤ لە تەك مرۆڤێکی دی‌دا بەرەوڕوویە شتێکی لێ‌دەپرسێت. یەکێ لەو دوانە زانایەو تێ‌دەکۆشێ ـ هەندێ جار تەنانەت بە نرخی ژیانیشی ـ تاکوو وەڵام (واتە زانایی) بدۆزێتەوە. لە ئوستوورەدا پرسیارکەرین‌و پێکهاتەی ئوستوورە وەڵامە. لە مەتەڵ‌دا لێمان دەپرسن‌و پێکهاتەکەی پرسیارە. هەر بۆیە ئوستوورە بەردەوام چالاکەو مەتەڵ خوازیار، ئوستوورە ئازادی دەبەخشێ، بەڵام مەتەڵ سنووردار دەکات. بێ هۆ نەبوو کە وشەی کۆنی ئاڵمانی مەتەڵ Tunkal بوو کە واتاکەی‌تری تاریکی‌یە(٤٦). وشەی عەرەبی "معمی" (کە بەفارسی "معما"ی پێ دەڵێن) لە رەگی تعمیە هاتوە بە واتای نابیناکردن، کوێرکردن‌و دروستکردنی تاریکی. بەڵێ، یۆلیس باسی لە هەڵبێنەو مەتەڵە بەناوبانگەکان کرد. بۆ نموونە [باسی لە] هەڵبێنەی ئەبولهۆل لە چیرۆکی ئودیپ‌و خالگەڵی کرد

PDF4Kurd

کە بنەمای هەموویان تاقیکردنەوەیە. کەسێکە کە دەزانێ ئەو کەسە تاقی دەکاتەوە کە نازانێ. بەڵام دیالۆگەکەیان بە جۆرێك نیە کە لە ئەنجامدا جیهانی تایبەتی، واتە جیهانی دەق بخولقێنێ. وەڵام، ئەگەر بدۆزرێتەوە زیاتر لە وشەیەك نیە، یان ئەوپەڕی ئایدیایەکە کە لە رستەیەکی زۆر کورتدا بەیان دەکریت. ئامانجی سەرەکی دۆزینەوەی حەقیقەت نیە، بەڵکوو هەتوارێکی داپۆشراوە کە دەبێ نهێنییەکەی ئاشکرا بێت. یۆڵس نووسی کە لە ژیانی مۆدێرندا، لە یەك خاڵی گرنگدا دەتوانین مەتەڵ پەیدا بکەین، و مرۆڤناسان بەردەوام ئەم خاڵەیان فەرامۆش کردوە: پرسیارگەلێك کە لە دادگاکاندا دێنە ئاراوە. دادوەر دەبێ بزانێو وەڵامدەر (تاوانبارکراو یان شایەتحاڵ) شتێك دەزانێ. لە زۆر خاڵدا خاڵی ناروون بۆ تاوانبارکراو (وە هەندێ جار بۆ شکاتکەر) دەبێتە گرنگییەکی چارەنووسساز. لەبارەی تاوانبارکراوەوە دەتوانین بڵێین کە هەندێ جار وەڵام پێوەندیی بە مافی ژیانی خۆیەوە هەیە(٤٧). دواخاڵ ئەوەیە کە مەتەڵ [بەهۆی] "زمانێکی تایبەتی"یەوە دێتە گۆڕێ. یۆڵس لە زاری (پوورزێك)ەوە ئەم زمانە تایبەتییەی بە زمانێك کە واتا دادەپۆشێ پێناس کرد(٤٨) زمانێکی ئاشنا بۆ شاعیران.

٥. قسەی نەستەق فۆرمێکی سادەو کورتە، چەشنی مەتەڵ کە دەتوانین جۆرێکییانی بە "پەند" ناودێر بکەین(٤٩). بە سەرهەڵدانی "هیومانیزم" لە سەردەمی رێنسانسدا (لە بەرهەمەکانی بیریارانێك وەکوو ئاراسمۆس، مۆرو...) قسەی نەستەق فۆرمێکی نوێی (و لە گوتاری ئاینزایی لوتەردا رۆڵێکی سەرەکیی) پەیدا کرد. یۆڵس لە زاری سیلێر گێڕاویەتەوە کە پەند فۆرمێکە لە قسەی نەستەق کە پەسند کراوەو بەکارهێنانی گشتیو جەماوەریی بەدەست هێناوە. سیلێر پەندی لە تەك گۆرانییە جەماوەرییەکان، چیرۆکە فۆلکلۆریكو ئەفسانە پاڵەوانێتییەکان بەراورد کردوە کە "قووڵایی گیانی جەماوەریی" دەنوێنن(٥٠).

بەڵام یۆڵس نووسی کە "خەڵك" هیچ بەرهەمێك ناخوڵقێنێ، بەڵکوو رۆژێك لە رۆژان، کەسێك هەرچەندەش کە بە تەواوی نەناسراو [بێ] خولقاندوویەتی. بەڵام لەلایەن داهێنەرە بێناوەکانەوە خوڵقێنراون، بەڵام بەگشتی پەسند کراون. ئەگەر "قووڵایی گیانی جەماوەریی" دەنوێنن، نەك لە جیهانی ئافراندندا، بەڵکوو لە پرۆسەی پەسندکردندا دەینوێنن. هەر قسەیەکی نەستەق بەیانکەری ئەزموونێکی تایبەتەو ئێمە بە گرنگترین خاڵ لە تێگەیشتنی سروشتی دەبیی ئەو [قسەی نەستەق]ە دەژمێردرێت.

سروشتی فێرکاریی ئەو [قسەی نەستەق]ە گرنگ نیە. ویلهلۆم گریم گوتوویەتی کە "پەندەکان راستیی جەماوەریی خاوەنی ئاراستە فێرکاریو ئاشکراو خۆویستەکان نین". یۆڵس دەریخستوە کە مەرج نیە کە قسەی نەستەق سادە بێتو فۆرمەکانی خوازە تیایدا زۆر بەکار دێت(٥١). رێسای سەرەکی لە قسەی نەستەقدا زمانناسانەیە، دەبێ بڵێین کە لە هەنگاوی یەکەمدا فۆنۆلۆژیکە. قسەی نەستەق دەبی ئاوازەکەی خۆش بێت، نەرمیو پاراویی موسیقایی وا هەست دەکرێ کە هەر لە سەرەتاوە بۆ دەربڕینی گوتارو دووپاتبوونەوە لە نێو زمانی خەڵکیدا دروست دەبن. لە هەنگاوی دواییدا، قسەی نەستەق ـ لانیکەم هەوڵ دەدرێ کە ـ تاك واتای بێت. ئامانجێك کە هەڵبەت بە شتێکی تەواو بەدەست نایەت.

٦ـ پەند: یۆڵس لە پێشەکییەکی درێژدا لەسەر "پەند" بەو ئاکامە گەیشت کە هەرکات گێڕانەوەیەك بۆ دەربڕینی یاسایەکی (یاسایی، رەوشتی، دینی، کۆمەڵایەتیو...) بەکار بێتو مەبەست لێی هەڵکۆڵینی ئەو یاسایە بێ، پەند دروست دەبێت. نموونەیەك کە ئەو لەمبارەیەوە هێنایەوە، دوو بەند لە یاسای سزادان بوو کە داگیرکردنی ئاگایانەی دارایی کەسێکی دیکە بە دزیو تاوان دەزانێو بەشداربوون لەم داراییيانە ـ بە ئاگاداربوون لەوە کە کەلوپەلی دزراون ـ بە بەشداربوون لە دزیو شایان سزادان دەزانێ. ئەگەر بۆ روونکردنەوەی ئەم دوو بەندە، باس لە کوڕە لاوێك بکەین کە کیفی باخەڵی کەسێك دەدزێو ئەو پارانەی کە تیایدایە لەگەڵ یارەکەی خۆی دابەش دەکات، کەڵکمان لە فۆرمی سادەی پەند وەرگرتوە(٥٢). ناتوانین بەسەر پەند یان قسەی نەستەق شتێك زیاد بکەین. هاوڕێی دزی یان دۆستی کاروان؟" هەر ئەمەیە کە هەیە، کورتترین فۆرمی دەربڕین؛ بەڵام دەتوانرێ پەند فراوان بکرێ. بنەمای واتایی پەندێك وەبەرچاو بگرین: "کوڕە لاوێك کیفی باخەڵی منی دزیو لە تەك یارەکەیدا پارەکەی دابەش کرد." ئێستا دەتوانین بەبێ گۆڕینی ئەم بنەمایە بڵێین "لەو رۆژە بەهارییەدا، لە گۆڕەپانی نێوەندی شار، کوڕە لاوێك کە کراسێکی رازاوەی لەبەر کردبوو، دەموچاوێکی جوانی هەبوو، لەگەڵ ژنێکی گەنجو زۆر جواندا، بە لاما تێپەڕیو کیفی باخەڵی منی کە لە ئیتالیا کڕیبووم، بەشێوەیەکی ئەوەندە شارەزایانە کە..." دەربڕینی دووەهەم واتای سەرەکی پاراستوە، بەڵام واتا یان واتاگەلێکی تازەشی داهێناوە. یۆڵس ئەم خاڵەی بە "فۆرمی کاملتری دەربڕینی ئەدەبی" ناودێر کردوە(٥٣). ئەم تێپەڕبوونە لە واتایەکی تاقانە لە قسەیەکی نەستەقدا دەشێ بەیان بکرێت. بە

PDF4Kurd

گێڕانەوەیەکی کاملتر کاتێك کە واتاگەلێکی دیکە دەخوڵقێنێ، [خۆی] کردەیەکی ئەدەبیی "کاملتر"ە. لە کتێبە دینیو زۆر لە بەرهەمە ئەدەبییەکان (کە رۆحێکی دینی یان سۆفیانەیان هەیە) بۆ روونکردنەوەی واتای ئایەتێك یان رێسایەك یان بڕیارێك نموونە دەدۆزینەوە. پۆلس نموونەیەکی ئەدەبی لە کتێبی "کاتاساریت ساگارە" یان (گەنجینەی چیرۆکە هێندییەکان کە لە نیوەی دووهەمی سەدەی یانزدەهەمی زایینی سۆمادوا برهمەنی کەشمیری کۆی کردنەوە) هێنایەوە. لەم کتێبەدا کە ناوونیشانەکەی دەتوانین بە "زەریای چیرۆکەکان" وەرگێڕین، زیاتر لە سێسەد پەنجا چیرۆك یان پەند [case] یاسا رەوشتییەکان بەکار هاتوون. نموونەیەکی زۆر ئاشنا کە نزیکە لە "کاتاساریت ساگار"ەوە، "کلیلەو دەمنە"یە لە ئەدەبیاتی ئێمەدا. بەڵام پەند [case] بنەمای ژمارەیەك لە گەورەترین بەرهەمەکانی ئەدەبیاتی کلاسیکی فارسییە[٥٤]. جیاوازیی سەرەکی نموونە لەگەڵ "حیکایەتی رەوشتی" لەوەدایە کە حیکایەتی رەوشتی بۆ دەربڕینی رێسایەکی تایبەتی بەکار نایەت. تەنیا لە رێگەی بەیانکردنی چیرۆکێك کە ئەگەر رووودانی، بە پێی لۆژیكو ئەقڵی رۆژانە لە ئارادا نیە، بە یاسا یان فرمانێکی رەوشتی دەگات[٥٥]. پەندو حیکایەتی رەوشتی لە تەك "چیرۆکی رەوشتی" جیاوازن، پەند، رەوشتی هەموان پەسند دەکاتو لە دروستکردنیدا رۆڵی هەیە، بەڵام "چیرۆکی رەوشتی" رەتکردنەوەو هێندێ جار داشۆڕینی رەوشتی هەمووانە[٥٦].

٧ـ راپۆرت: پۆلس ئەم فۆرمە لە گێڕانەوەی لەنێو فۆرمە سادەکاندا جێکردەوەو جەختی کرد کە ئەمرۆکە لە رۆژنامەنووسیدا بەکارهێنانێکی گشتی هەیە[٥٧]. ئەو نموونەیەکی لە راپۆرتی "رۆژنامەیەکی کۆن" هێنایەوە کە ناواخنەکەی خۆکوشتنی هێنری. س [کە] پیاوێکی شەست ساڵان بوو [تە] "بەهۆی کێشەی دارایی" خۆی [کوشتو]ە. بەڕای پۆلس ئەم راپۆرتە خاوەنی سێ ئەرکە: ١ـ ژیاننامەیەکی کورت لە هێنری. س دەدات بەدەستەوە. ٢ـ روون دەکاتەوە کە بۆچی ئەم پیاوە تاڕادەیەك بەساڵاچووەو بەناوبانگە خۆی کوشتوە. ٣ـ کۆمەڵە زانیارییەك لەمەڕ شێوەی ئەم خۆکوژییە دێنێتە ئاراوە. زنجیرەیەك لە راپۆرتە لاوەکییەکان لە تەك ئەم راپۆرتە سەرەکیەدا هاتون: هاوسەری هێنری. س لە شەوی کارەساتەکەدا بۆ گوێگرتن لە موسیقا بۆ ئۆپێرا رۆیشتبوو، دراوسێی جەنابی س. واتە ئاستا نیلستن ـ ئەکتەریی بەناوبانگی سینەما ـ دەنگی تەقاندنی گوللەکەی بیستبووو پۆلیس ئاگادار کردبوویەوەو... پرسیارگەلێك دوا بەدوای

خوێندنەوەی ئەم راپۆرتە دروست دەبن: بۆچی جەخت لەسەر رۆیشتنی خاتوو س. بۆ ئۆپێرا کراوە؟ ئایا وەبیرهێنانەوەی ئەم خاڵە کە کاتێك مێردەکەی لە ماڵەوە کۆتایی بە ژیانی خۆی دەهێنا، ئەو لە ئۆپێرا چێژی لە ئۆپێرا وەرگرت، هۆیەکی تایبەتی هەیە؟ ئاستا نیلستن لەوە کە ناوی لە رۆژنامەکاندا هاتوە خوشحاڵە؟ ئەو چەند جار رۆڵی ژنێکی بینیوە کە لە تەك مردوودا بەرەوڕوو دەبێت؟و...[٥٨]. پۆلس لە درێژەی باسەکەیدا هێمای بۆ فۆرمەکانی دیکەی راپۆرت بۆ نموونە "راپۆرتی مێژوویی" کرد، ئەو باسی لە "راپۆرت نووسی" لە یونانی دێرین کردو هەروەها باسی لە زاراوەیەکی یۆنانی کرد کە بەرامبەر بە فارسییەکەی "خبردادن = ئاگادارکردنەوە"یە: ئەوەی کە یونانییەکان لەم زاراوەیە تێدەگەیشتن، لەو واتایەی کە من لەمەڕ فۆرمی راپۆرتەوە هێناومەتە گۆڕێ، زۆر نزیکە"[٥٩]. سوکرات دەمرێ، راپۆرتدان لە مردنی ئەو، گوتاری یان نقیسیاری، دێتە ئاراوە؛ راپۆرتێك لە گفتوگۆی قوتابییەکانی لەمەڕ مردنیەوە دەگاتە دەست؛ راپۆرتێك لە دوا بەرگرییەکانی دێت... راپۆرت هەر چۆنێ بێ دەربڕینی زەیینی رووداوەکانە، جۆرە راڤەیەکە. بە ئاشکرا، ئەم باسەی پۆلس جۆرە پێشبینییەکی ئەم بابەتانەیە کە پۆل رێکۆر هێناویەتە کایەوە. مێژوونووس، واتە راپۆرتو راپۆرت واتە راڤەی کردە. مێژووی پلۆتارك، یان مێژووی گەزنەفۆن تا چ ئاستێك لە راستیی کردەکانەوە نزیکن. چوار ئەناجیل، لەگەڵ هەموو جیاوازییەکان کە لە گێڕانەوەی بەسەرهاتی عیسا مەسیحدا لە تەك یەکتریدا هەیانە، تا چ ئاستێك "راستەقینە"ن؟

٨ـ حیکایەت: پۆلس روونی کردەوە کە تا پێش بڵاوبوونەوەی کۆمەڵە حیکایەتەکانی ویلهلۆمو یاکۆب گریم (١٨١٤ ـ ١٨١٢) وشەی ئاڵمانی Merchen واتای فۆرمێك لە دەربڕینی ئەدەبی نەدەدا بە دەستەوە. لە حاڵێکدا کە پێشینەی بەکارهێنانی ئەدەبی هاوواتا فەرەنسییەکەی واتە Conte بۆ سەدەی سێزدەهەمی زایینی دەگەڕێتەوە. لە ئاڵماندا نۆ والیس، گۆتەو تیك هەر یەکەو حیکایەتیان بە واتاگەلێکی جیاواز بەکار هێناوە[٦٠] بەڵام کتێبی برایانی گریم باسەکەی لە رەوتێکی راستو دروستدا ئاراستە کرد. خاڵی سەرەکی فۆرمێکی تایبەتیە لە دەربڕینی ئەدەبیدا کە چەندین ناوی زۆرو لێك جیای لە هەر زمانێکدا پەیدا کردوە. باسکردن لە واتای حیکایەت لە سەرەتای سەدەی نۆدەهەمەوە دروست بوو. بەتایبەتی لە مشتو مڕێکدا کە پێوەندیی شێعرو زمانی دەهێنایە کایەوە. یەکێ لەم

PDF4Kurd

باسانە لەو نامانەدا کە لە نێوان برایانی گریمو ئارنابمدا ئاڵوگۆڕ کران، ئەدۆزرێتەوە. ئەم نامانە دواجار هاتنەئارای دوو چەمکی "شیعری سروشتی"و "شیعری هونەری" لێکەوتەوە. یاکۆب گریم لەو باوەڕەدا بوو کە شێعر خورپەیەکە لەلایەن سروشتەوە دێتە نێو دڵی شاعیرەوە. "شێعری سروشتی خورپەیەکە بۆ دڵی هەموان"، کەوابوو شێعرێکی جەماوەرییە. بەڵام "شێعری هونەری" خورپەیەکە بۆ دڵی شاعیرێك. شاعیری سروشتی ناوەکەی بزر دەبێو شێعرەکەی بە موڵکی هەموان دادەنرێ، بەڵام دەتوانی شاعیری هونەری بناسیتەوە. گریم لە شێعری سروشتییەوە گەیشتە حیکایەتو لە "شێعری هونەری"یەوە گەیشتە رۆمان. دەیوت حیکایەت فۆرمێکی هەڵقوڵاوی هەیە، بەڵام "هەر چەشنە هونەرێکی تاکەکەسی وەك شێعری هونەری لەسەر بنەمای تانو پۆیەکی لە پێش دارێژراوە، دروست دەبێت"، وە مەبەستی هەر ئەو شتەیە کە هێرمێنۆتیکی کلاسیك بە "نیازی دانەر" ناودێری دەکرد. بەڵام ئارنایم ئەم جیاکارییەی پەسند نەدەکردو باوەڕی گریمی بە "دەرئەنجامی بابەتەکانی فەلسەفەی مۆدێرن" دادەنا کە لە "هەموو شتێك جیاکاریو رووبەڕووبوونەوە دەدۆزیتەوە"[٦١].

ئەو لەو باوەڕەدا بوو کە حیکایەت بە لەنێوچوونی جیهانێك کە بەوەوە پەیوەست بوو" لەنێو چووە[٦٢]. بەڵام شێعر کۆنو تازەی نیەو لە بنەڕەتدا خاوەنی مێژوو نیە. یۆڵس دوابەدوای ئەم باسە کورتە مێژوویەکی لەمەڕ کامڵبوونی جۆرەکانی حیکایەت هێنایە گۆڕێ. هەر لە فۆرمی "نۆڤێل"ەوە لە کۆتایی سەدەکانی نێوەڕاستەوە بگرە تا ئەو حیکایەتە کورتانەی کە لە "دێکامیرۆن"ی بۆکاچیۆ هاتونو ژانرێك لە حیکایەتکەریی کە بە "حیکایەتە توسکانیەکان" ناوبانگیان بەدەست هێنا[٦٣]. یۆڵس ئەو بەرهەمانەی کە گۆنجاو لەگەڵ نموونەی "دیکامێرۆن" نووسراون، (چەشنی "شەوانی دلگیر" بەرهەمی جۆوانی فرانچسکۆ ئیستراپارۆلاو "حیکایەتی حیکایەتەکان" بەرهەمی جان باتستا بازیلە) بەشێوەیەکی کورتکراوە شیتاڵ کردەوە. ئەم دوو نموونەیە، بەرهەمگەلێکن کە هێندێك لە رێساکانی "دیکامێرۆن"یان لەمەڕ حیکایەتکەرییەوە خستە ژێر پێ. یۆڵس لەو باوەڕەدا بوو کە بازیلە یەکەم حیکایەتکەر بە واتای مۆدێرنە[٦٤]. هەندێ لەو حیکایەتانەی کە درەنگتر لە کتێبی گریمدا هاتوون، دەتوانین لە کتێبی بازیلەدا بیاندۆزینەوە. لە کۆتایی سەدەی حەڤدەهەمدا، چیرۆکەکانی شارل پرۆ بڵاوبوونەوەو لە ماوەیەکی کورتدا لە فەرەنساو ئیتالیا، کتێب گەلێك هاوشێوەی کۆمەڵە حیکایەتەکانی پرۆ بڵاو بوونەوە. لەنێوان ساڵانی ١٧٠٤ تا

١٧٠٨ "هەزارو یەك شەو" بۆ یەکەمجار وەرگێڕدرابویە سەر زمانی فەرەنسی، بەڵام لە نیوەی سەدەی نۆزدەهەمدا بوو کە کاریگەریی هەمەلایەنەو قووڵی لەسەر [شێوازی] چیرۆکنووسی ئەورووپی داناو "یەك لە چواری مێشکی ئیستاندالی داگیر کرد". بەڵام یۆڵس کورتە مێژووی حیکایەتکەریی کاتێ گەیشتە شیپانەی بزووتنەوەی رۆمانتیزم، کۆتایی پێ هێناو ئیدی لێکۆڵینەوەی لەسەر بەرهەمەکانی هۆپێل، لسکۆفو... نەکرد. لەلایەکی دیکەوە، ئەو کامڵبوونی چیرۆکی منداڵانی چەشنی جۆرێکی تایبەتی لە حیکایەتکەریی، وەبەرچاو نەگرت، وە ئەمە یەکێ لە کەموکوڕییە بنەڕەتیەکانی "فۆرمە سادەکان"ە. لە جیاتی ئەوە، یۆڵس باسەکەی بەرەو خاڵی گرنگ لەبارەی "زمانی حیکایەت"و "رەوشتی حیکایەت راکێشا. جیاوازییەکانی زمانی حیکایەتی لەگەڵ زمانی ئەفسانە پیرۆزەکانو ئەفسانە پاڵەوانێتییەکان روون کردەوەو پیشانی دا کە بە چ جۆرێ رەوشتێکی سادە کە لە "زانستی دابەکان"ەوە نزیکترە تاکوو لە رەوشتەوە، لە کۆتایی حیکایەتەکانی پرۆدا سەری هەڵدەدا، لە حاڵێکدا کە ئەگەر رەوشت لە پرسیاری کانتییانەی "دەبێ چ بکەین؟" کورت بکەینەوە، ئەو کات ئەو حیکایەتانە نابنە پێگەیەکی شیاو بۆ هێنانەگۆڕو لە ئەنجامدا وەڵامدانەوەی ئەو [پرسیار]ە. ئێستا ئەگەر ئەم پرسیارە رەوشتییە بە هاوشێوەی ئەم پرسیارە بزانین (یان لانیکەم لەگەڵی بخەین" کە "هەر شتێك خاوەنی پێگەیەکە لە جیهاندا؟" ئەوکات حیکایەت بە کردەیەکی رەوشتی ئەژمار دەکرێت. بەهەر حاڵ رەوشتی حیکایەت سادە گەرایە (یۆڵس ئەو زاراوەیەی بە کەڵکوەرگرتن لە گوتەی شیلێر لەمەڕ "شێعری سادەگەرا"وە دروست کرد)[٦٥]. لە کۆتاییدا یۆڵس جیهانی ئێمەی بە "دنیای تراژیك" ناوزەد دەکرد کە لە تەك رەوشتی سادەگەرادا تەبا نابێت. [ئەمە] باسێکە کە وەبیرهێنەری "تیۆریی رۆمان"ی لۆکاچە.

٩ـ نوکتە[joke]: دوا فۆرمێکی سادە کە لە کتێبەکەی یۆڵسدا هاتوەو بە بۆچوونی ئەو "بەردەوام هەبوەو هێشتاش ماوەتەوە" نوکتەیە. ئەم فۆرمە بەردەوام تایبەتیە، بە کاتو شوێنەوە گرێ دراوە. نوکتەی فەرەنسی لە نوکتەی ئاڵمانی جیایەو تەنانەت نوکتە بەرلینییەکان لەگەڵ ئەو نوکتانەی کە لە مونیخدا لەسەر زارانە، جیاوازن[٦٦]. لەلایەکی دیکەوە نوکتەکانی سەردەمانی رێنسانس ناتوانین ئێستە ببیستینو چێژیان لێوەرگرین. ئەم نوکتانە تەنانەت ئەگەر ئەمڕۆکەش کارایییان هەبێ، لە نوکتەکانی ئەم سەردەمە جیان. هەر لەبەر ئەوەیە کە نوکتەیان بە چەند

PDF4Kurd

ناوێکی هەمە چەشن ناودێر کردوەو لەهەر زمانێکدا چەند هاوواتایەکی هەیە. لە زمانی فارسیش‌دا نوکتە لە تەك "بذلة"، "شوخی"، "دقیقه"و لە هەندێ خاڵدا لەگەڵ هێمای نوکتەئامێزدا هاوواتایەو نزیکەی دوو دەیەیە کە وشەی ئینگلیزی جۆك [joke]یش بەکار دێت. زۆر لە نوکتەکان بەستراونەتەوە بە بەکارهێنانی ئاڵۆزی زمان، رووی وردبینانەی ئەو [نوکتانە] لە تەمومژی واتایی یان لە فرە واتایی خاڵ [ی مەبەست] وەدەست دێت. بەشێك لە نوکتەکان بە هەڵەی گۆکردنەوە گرێ دراو، [هەروەها] تێکەڵبوونی واتا چەند فاقی‌یەکان، هەڵەی سینتاکسی، وە شتی لەم جۆرە. پێوەندیی نێوان لۆژیك‌و زمان لە نوکتەدا ئاوەژوو دەبێتەوەو تەواوی پرۆسەی فیکریی سروشتێکی هەڵقولاو پەیدا دەکات. هەر ئەم وێرانکەریەش لە گەوهەری هزری رەوشتیش‌دا روو دەدات. نوکتە ئاگایی‌یەکی خێراو بێ بژیوانە لە کەموکوریەکانی رێساکان‌و رێسازمانی، رەوشتی، کۆمەڵایەتیەکان‌و...[٦٧]. نوکتە بناغەی کۆمێدیایە، بەڵام لە نێوان ئەم دوو فۆرمە سادەو ئاڵۆزەدا، فۆرمگەلێکی زۆر دەتوانین بدۆزینەوە: (گاڵتەجاڕیی لە شانۆ سەر شەقامیەکان‌دا، کەرنەڤاڵەکان، دیوەخانەکان، کە هەمیشە وەکوو بەرەوڕوبوونەوەیە لەگەڵ رێساکان، بۆنەکان‌و نەریتە زاڵەکان‌و هەندێ جار چەشنی گوتاری گاڵتەباز لە "شالیر"دا، بنەمای هزری زاڵ| دەداتە بەر پلاری گاڵتە پێکردنەوە)، تەنزنووسی، داشۆڕین تەوس[هونەری شانۆی بوکەیی [★]و... . داشۆڕین جۆرە گاڵتەپێکردنێکە کە بنەماکەی لەسەر مەودا دامەزراوە، لە بابەت دوور دەکەوینەوەو گاڵتەی پێ‌دەکەین، تەنانەت هەندێ جار سووکایەتیی پێ دەکەین. بەڵام تەوس جۆرە هاودڵی‌یەکی شاراوەو دەرنەبردراوە لە تەك بابەتدا[٦٨]. داشۆڕین بێ ئەملاو ئەولا رەت دەکاتەوە، بەڵام گەپی دڕندانە جۆرە یەکگرتوویی‌یەك لەنێوان هەڵوێستە بن‌دەست‌و باڵادەستەکان ئەدۆزێتەوە، هەر بۆیە سروشتە رەسەنەکەی فێرکاری‌یە. "ئەگەری دابڕان لە هەڵوێستە نادروستەکان" بە بابەت دەبەخشێ[٦٩]. دەسپێکی کتێبی "لە ستایشی شێتی"ی ئەراسمۆس تەوسەو نیوەی دوەمیش داشۆڕینێکی توندوتیژە[٧٠]. دەتوانین بڵێین ئەو تەنزنووسیەی کە لەگەڵ بنەما سەرەکی‌یەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی، رەوشتی، ئابووری، ئایدیۆلۆژیك‌و بەتایبەتی سیاسی کۆمەڵگا ناکۆکە، لە دەربڕین‌دا بەرەو داشۆڕین رادەکێشرێ. بە بۆچوونی یۆڵس تەوسی، دەستپێکی رۆمان نووسی‌یە. "دۆن کیشۆت"ی سێروانتێس نموونەیەکە لە پەیوەستبوون‌و هاودڵی شاراوەی

دانەرو خوێنەر بە بابەتەوە. چەند نموونەیەکی دیکەش دەتوانین بدۆزینەوە (چەشنی "ئۆرلاندۆ فۆریوزو" لە نووسینی ئاریوستۆو حیکایەتەکانی رابلە). ئەگەر دژایەتی لەگەڵ گریمانە زاڵەکان، یەکێ لە ئەرکەکانی تەوس‌و بەتایبەتی داشۆڕین بێت، ئەرکەکەی دیکەی (کە بەهەر حاڵ بەستراوە بە یەکەمیانەوە) چێژ بەخشین بە بەرامبەر [گوێگر - ئاخێوەر]ە[٧١]. باسەکەی یۆڵس نموونەیەك لە دۆزینەوەی چێژی دەقەکە دواتر رۆلان بارت لێی کۆڵیەوە. یۆڵس دەڵێ چێژ لەو شوێنەدا دروست دەبێ کە لەگەڵ خاڵێکی گشتی نەك تایبەتی‌دا بەرەوڕوو دەبین. گاڵتەکردن بە روە ناشیرینەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی جۆرە دەربازبوونێکی ناوەکی بە دواوە دێت، وەکوو ئەوە وایە کە لەو سووچە کەڵەکەبوانەی کە لە رووی نائاگایی‌یەوە تووشیان بووین‌و ئێستا ئازارمان دەدەن، رزگارمان بێت: [واتە] ئازاری هاوشێوەی ئەگەریی لە تەك بابەتدا. گاڵتەپێکردن بەرەبەرە، "تیپەکانی" تایبەتی بەخۆی دەخوڵقێنێ. لە هەر کۆمەڵگایەکدا گونجاو لەگەڵ پێوەندی‌یە بەرهەم‌هێنی‌یەکان، شێوە سەرەکی‌یەکانی تاکە کەسەکان دەدۆزینەوە. لە سەرەتای سەرمایەداری‌دا، نموونەکانی: بازرگانیی نوێ باخەڵ، مرۆڤی پیسکەو پارە پەرەست، فیۆداڵی تێك رووخاو، سەربازی ملهۆڕ [★★]... دروست کراون. لە نوکتەکانی پاشتردا بەشێك لەمانە مانەوە: راوچی، مرۆڤی جوان‌پۆش، چێشتچی، سەرپەل، دز، مامۆستاو... لە حاڵێکدا نوکتە ئەم "تیپە ئەبستراکتانە" دروست دەکات، کۆمێدیاو رۆمان ئەوانە دووبارە دەگۆڕن بۆ هەیکەڵ‌و قەلافەتی مرۆڤێکی تایبەتی[٧٢]. بەڵام مەیلی دروستکردنی "تیپ" لە کاریکاتێردا دەمێنێتەوەو لۆژیکی کاریکاتێر ئەوەیە کە: بە لە فۆرم‌خستنی پێکهاتەی "سروشتی"و گەورەنواندنی "کەموکوڕی‌یە رواڵەتیەکان، دوا کەموکوڕی - کە لە نێوان هەموویان‌دا هاوبەشە - ئاشکرا بکەین[٧٣]. پاش شیتاڵکردنەوەی ئەم نۆ فۆرمە سادەیە، یۆڵس لە پاشکۆی کتێبی "فۆرمە سادەکان"دا دووپاتی کردەوە کە دەتوانین فۆرمگەلی‌تریش بەوانەوە زیاد بکەین: "ئەرکی دوایی بەراوردی فۆرمە سادەکان لەگەڵ یەکدی‌یە بە واتایەکی قووڵترەوە"[٧٤]. کارێك کە خۆی نەی‌توانی بەدوای‌دا بچێت. خاڵێکی دیکە کە کتێبەکەی یۆڵس [توانی] بنەما تیۆری‌یەکەی ئامادە بکات، دۆزینەوەی ئارایی توخم‌گەلێك لە فۆرمە سادەکان لەنێو فۆرمە ئاڵۆزەکانە، واتە دۆزینەوەی چەند کاکڵەیەك لە فۆرمە سادەکان لەنێو بەرهەمە هونەری‌یە نوێ‌یەکان‌دا. کاری یۆڵس یەکەم هەنگاو بوو لە پێناو کۆکردنەوەو رێکخستنی "تیئۆری فۆرمە سادەکان"دا.

PDF4Kurd

ئەم راستیە لەلایەکەوە نیشانەی بایەخی کاری ئەوەو لەلایەکی دیکەوە چوارچێوەی کەموکوڕییەکانی نیشان دەدا. ئەمڕۆکە دەتوانین بە روانگەیەکی رەخنەگرانەوە کتێبەکەی ئەو بخوێنینەوە. بۆ نموونە دەتوانین بڵێین کە یۆلس واتایەکی چوارچێوەداری لەبۆ حیکایەت هێناوەتە گۆڕێو لە چوارچێوەی لەپێشدانان [Premise] ەکەیدا ئەفسانە "پاڵەوانێتی"یەکانی کرتیندۆ ترویز هەر بە چەشنی چیرۆکی پەریەکان، حیکایەتی ئاژەڵان یان "چیرۆکە رەوشتییەکان" جێیان نابێتەوە. ئەمڕۆکە ئێمە واتایەکی فراوانتر بۆ حیکایەت وەبەرچاو دەگرینو ئەو چوارچێوەیەی کە یۆلس هێناویەتە گۆڕێ پەسند ناکەین. چوارچێوەیەك کە لە بەرهەمەکانی واڵتێر بنیامیندا کە شەش ساڵ لە پاش بڵاوبوونەوەی کتێبی یۆلس، لەمەڕ حیکایەتکەرییەوە نووسی، دەست ناکەوێت. ئەو واتایەکی فراوانی بەخشیە حیکایەتو هەر چەند بابەتی تاووتوێکردنی لە چوارچێوەی چیرۆکەکانی لسکۆف (و تارادەیەك حیکایەتەکانی هیێل) لە قەڵەم دابوو، بەڵام ئەو هێمایانەی کە بۆ مێژووی هێرۆدۆت، یان "تلمۆد" یان راپۆرتە رۆژنامەییەکان دەیکرد، دەردەخات کە هیچ ترسێکی لەوە نەبوو کە راپۆرتی مێژوویی‌و ئەفسانە فۆلکلۆریکەکان لە پانتایی حیکایەتدا جێ بکاتەوە[٧٥]. بە دەربڕینیتر بنیامین "پێوەندییە ناوەکییەکان"ی فۆرمە سادەکانیشی دەدیت، بەڵام یۆلس کاری خۆی لە چوارچێوەی وەسفی هەر فۆرمێکی سادە قەتیس کردبوو. جیا لە نووسینەکانی بنیامین، کۆمەڵەیەك لە وتارەکانی نۆزدە توێژەر لە کتێبێك لەژێر ناوی "سنوورەکانی حیکایەت"[٧٦]، پیشاندەری ئەم راستییەیە کە ئەمڕۆ لەو سنوورانەی کە یۆلس دیاری کردبوون، تێپەڕ بووین. لەم کتێبەدا "سێ چیرۆك"ی فلۆبێرو فیلمەکانی ئێریك رۆمێر هەر بەو شێوەیە لە حیکایەتدا دەگونجێن کە رۆمانی "ئێسپرماهی" گۆنتەرگراس‌و "دیکامێرون"ی بۆکاچیۆدا [دەگونجێن]. پۆل دلارو لە ساڵی ١٩٥٥دا نووسیبوی: "تاوتوێکردنی حیکایەت ئیدی بۆتە زانستێك کە بابەت، مێتۆد، ئامانج‌و توێژەرانی تایبەت بە خۆی هەیە"[٧٧]. ئەم بڕیارە لەرادەبەدەر گەشبینانە بوو. نزیکەی ٤٠ ساڵ پاش بڕیارەکەی دلارو هێشتا تەنانەت تیۆرێکیش لەمەڕ حیکایەتەوە نەهاتۆتە ئاراو تەنیا توانیومانە روبەڕو چوارچێوەی کارەکە دیاری بکەین. هێرمێنۆتیکی ئەدەبی بە رەتکردنەوەی دوا واتای دەق، رێگەیەکی تازەی بۆ ناسینی حیکایەت ئاوەڵا کردوە. بەڵام واتا تاکە ئەگەر نیە، بەڵکوو بە مانای هەبوونی ئەگەرەکانە. ئیتر زانیومانە

کە دەبێ لە واتا بی ئەژمارەکانی دەق بدوێین. برۆنۆ بتلهایم لە شیکردنەوەی دەرونشیکارانەدا لەمەڕ چیرۆکی منداڵانەوە نووسیی: "قووڵترین واتای هەر حیکایەتێك بەلای هەرکەسێکەوە جیاوازە لە کەسێکیتر، تەنانەت دەبێ بڵێین کە لە قوناغە جۆربەجۆرەکاندا ژیانی هەر کەسێکیش جیاوازە"[٧٨]. بەڵێ، هەوڵدان بۆ کێشانەوەی سنووری کۆتایی فۆرمی ئەدەبی (و هەڵبەتە ژانری ئەدەبی) تەواو واتاکان نادۆزێتەوەو هەرچەند کە چەشنی کاری پڕبایەخی یۆلس ئاگایی ئێمەش لەمەڕ فۆرمە (وە لە هەنگاوی دواتردا لەبارەی ژانری ئەدەبی) زیاد دەکات. پێکهاتەگەرا فەرەنسییەکان، چەندین ساڵ دواتر درێژەیان بە رێگەی یۆلس‌و پرۆپ دا، وە هەوڵیان دا تاکو بە دۆزینەوەی دوا فۆرمەکان، رێگەیەك بەرەو ناسینی "شێوەکەی تری فۆرم"، واتە دۆخێك کە لە کۆتاییدا گۆڕانکاری واتایی (مومکین) دەکات، بدۆزنەوە.

٣

هەر فۆرمێکی گێڕانەوە[٧٩]، هەر چەشنە راپۆرتێك، لە حیکایەتی رەوشتییەوە تاکوو رۆمان، لە فیلمێکی سینەمایییەوە تاکوو چیرۆکی منداڵان، لەو حیکایەتەی کە خەڵك لە خولیاکانی خۆیانەوە پێناسی دەکەن، تا دەگاتە نوکتەو ئاگاداریە پڕوپاگەندەییەکان هەموویان لەسەر بنەمای راپۆرتی چیرۆکین. هەربۆیە ناسینی گێڕانەوەی چیرۆك یەکێ لە گرنگترین خاڵەکانە لە توێژینەوەی ئەدەبیداو لە سەردەمی فۆرمالیستە رووسییەکانەوە لە چەقی گرنگی پێدانی توێژەراندا بوو. دەتوانین "گێڕانەوەناسی" بە لقێك لە نیشانەناسی بزانین کە تێدەکۆشێ تاکو پێکهاتەو پێوەندیە ناوەکییەکانی نیشانەکان لە دەقدا بدۆزێتەوە. کەوابوو شیکردنەوەی "ئاخێو" چەشنی رێزمانی دەق گرنگی پەیدا دەکات‌و دەبێتە هۆی دروستبوونی یەکەمین یۆلێنبەندی (ئاخێوی بەلگەهێنەرانە، وەسفی، گێڕانەوەو هتد)[٨٠]. هەر چیرۆکێك لە دەربڕینی رووداوێکەوە دەست پێ دەکا. روداوێکی، جینایەتی، روونکردنەوەی ژیانێك، یان روونکردنەوەی هزرێك، هەموو لەو شوێنەوە کە بەیان دەکرێن، ئاراستەیەکی چیرۆکی دەگرنە خۆیان‌و دەگۆڕدرێن بۆ "رووداوە چیرۆکییەکان". هەر چیرۆك گێڕەوەیەك تێگەیشتنەکانی خۆی لەمەڕ چیرۆك بەیان دەکاو لەسەر بنەمای ئەم تێگەیشتنە چەند پاژێك لە رووداوەکە هەڵدەبژێرێ‌و چەند بەشێکی بەلاوە دەنێ؛ واتە هەر چیرۆك گێڕەوەیەك تان‌و پۆی گێڕانەوە دادەڕێژێ، بەڵام هەر چیرۆکێك دەبێ بۆ بەرامبەر واتا پەیدا بکا. واتە

PDF4Kurd

چیرۆك گێڕەوە ناچارە کە تێگەیشتنەکانی بەرامبەر بە "ئاستی رۆشنگەریی چیرۆك" بزانێ. دەبێ جۆرە زانستێکی هاوبەش لەنێوان دوو لایەنی چیرۆك گێڕەوە / بەرامبەر گوێگر، خوێنەر] هەبێت. ئەم زانستە هاوبەشە گریمانیو خەیاڵی‌یە پێناسەی سەرەتایی گێڕانەوەو چیرۆك دروست دەکا: چیرۆك بەردەوام گێڕانەوە زنجیرە رووداوێکە بۆ کەسێك، لەسەر بنەمای جۆرە هاودڵی‌یەك لەنێوان چیرۆك گێڕەوەو بەرامبەر. ئەم هاوڵی‌یە لە فۆرمی چیرۆکدا بەدی دەکرێت. لە هێرمێنۆتیکی ئەدەبی‌دا، ئەم هاودڵی‌یە بە وتووێژی نێوان] دوو ئاسۆی واتایی ناودێر دەکەن. [واتە] وتووێژێك کە لەنێو دەقدا (بەبێ گوێدانە بە چیرۆك گێڕەوە یان دانەر) لەگەڵ بەرامبەردا دروست دەبێت. لە پێکهاتەگەرایی‌دا، بنەمای کارەکە فۆرمی گێڕانەوەیە کە لەسەر بناغەی هاودڵیی نێوان بەرامبەرو چیرۆك گێڕەوە دروست کراوە[81]. پیرێس گرنگترین ئەرکی نیشانەناسی بە "توێژینەوە لە فۆرمە هەمە چەشنەکانی ئاماژە واتایی‌یەکان" دەزانێ. کارێك کە فۆرمالیستە رووسیەکان هەروەك ئاشکرایە بەبێ گوێدانە یاساکەی پیرێس ئەنجامیان دا؛ وە هەروەها] لە یاسای پرۆپ دوور نیە کاتێك کە مۆرفۆلۆژی بە "توێژینەوەی فۆرمەکان" دەزانی. گێرماس تێگەیشتن لە "پێکهاتە بنەماییە واتا ناسانەکانی بە تێگەیشتن لە فۆرمەکان" دەزانێ. ئەو لەگەڵ یەکێ لە دوو کەسایەتی‌یە سەرەکی‌یەکانی واتاناسیو پێکهاتەگەرا واتە] بیرمۆن هاوڕایە. ئەوانە لەمەڕ پێکهاتەی گێڕانەوەی بنەمای چیرۆك لێکۆڵینەوەیان ئەنجام داوە. بە دەربڕینی‌تر هەوڵیان داوە نزیکایەتی نێوان فۆرمو واتا بدۆزنەوە. ئالێژ یرداس ژولین گێرماس (لە دایکبووی ١٩١٧ لە لیتوانی) لە ساڵی ١٩٤٩ لە سۆربۆن پلەی دوکتۆرای ئەدەبیاتی وەدەست هێنا. ئەو پاش بڵاوکردنەوەی واتاناسی پێکهاتەیی (١٩٦٦)و "لەبارەی واتاوە" (١٩٧٠) وەکوو گرنگترین تیۆرەوانی "واتاناسی گێڕانەوە" ناوی دەرکرد[82]. لە ١٩٧٦دا هاوکات دوو کتێبی بەناوەکانی "مۆپاسان"، "نیشانەکانی دەقو نیشانەناسی زانستە مرۆڤایەتیەکان" بڵاو بوونەوە. فراوانبوونەوەی تیۆرەکانی دەتوانین بە "فەرهەنگی بەڵگەداری تیۆریی زمان" کە لە ساڵی ١٩٧٩ لە چاپ درا، دواکاری ئەو "لەبارەی واتا، دوا کە لە ١٩٨٣دا بڵاو کرایەوە[83]. گێرماس گێڕانەوەناسیی لەسەر ناغەی "مۆرفۆلۆژیی حیکایەت"ی ڤلادیمیر پرۆپ داناوە... . پرۆپ کەسیەتیەکانی ئەو حیکایەتە فۆلکلۆریکی‌یانەی کە خۆی مەبەستی بوون لەگەڵ "بابەتی رستە" بە یەك شتی دانابوون. وە کردەکانی تایبەت بە چیرۆکی واتە "رۆڵە تایبەتیەکان"ی

لە تەك [مەبەستی] بارکراو [محمولی] رستەدا بە بەرابەرو یەکسان لە قەڵەم دابوو. گێرماس لەو ژانرە تایبەتیەی کە مەبەستی باسەکەی پرۆپ بوو، تێپەڕیو هەوڵیدا تاکوو "رێزمانی" چیرۆك پەیدا بکات. ئەو لە جێی حەوت دەستە کارەکتەرەکانی پرۆپ، سێ دەستە لە بەرامبەریە دوانی‌یەکانی پێشنیار کرد کە بە پێی رێسا واتاناسەکان پێك دێن[84]. مێتۆدی "واتاناسیی چیرۆك"ی گێرماس لە تەك بنەما ناسراوەکانی مێتۆدۆلۆژیك لە واتاناسی‌دا گونجاوە. هەر چیرۆکێك لە ژمارەیەك "بەرەودوایی [Sequence]" پێك هاتوە، وە هەر "بەرەودوایی"یەکیش لە ژمارەیەك سیمبۆل کە گێرماس بە "سیمبۆلی کردە" یان (Actant) ناوزەدی کردوون، پێك هاتوە. ئەم سیمبۆلانەی کردە دەشێ لەگەڵ کەسیەتیەکان لە باسەکەی پرۆپدا بەراورد بکرێن. هەر بەو چەشنەی کە بۆ ناسینی واتای رستەیەك دەبێ واتای وشەکانو رێسا رێزمانیو سینتاکسی‌یەکان بزانیت؛ بۆ ناسینی واتای دەقێك دەبێ واتای بەرەودوایی‌یەکانو رێساکانی "رێزمانی چیرۆك" بزانیت. بەڵام ئاماژەی واتایی بەرەودوایی، وەکوو ئاماژەی واتایی رێککەوتەیی نیە، بەڵکوو لەسەر بنەمای پێوەندی "رستە ناویەکان"ە لە تەك کردار دا. هەر بەو جۆرەی کە لە سیمانتیکدا، یەکە واتایی‌یەکان بۆ تێگەیشتن لە رێسای واتایی رستە دێنە کایەوە، لە واتاناسیی گێڕانەوەش‌دا، رستە ناویەکان بۆ تێگەیشتن لە رێسای واتایی دەق بەکار دێن. لئوشتراوس لە وتارێکدا لەژێر ناوی "پێکهاتەو فۆرم"دا (کە پێشتر باسم لێوە کرد)، بنەماو لۆژیکی کاری پرۆپ واتە پۆلێن‌بەندی حیکایەتە فۆلکلۆریکەکانی لەسەر بناغەی تاووتوێی رۆڵی تایبەتیان پەسند کرد، تەنیا ژمارەی ئەم رۆڵە تایبەتیانەی کەم کردەوە. ئەو بەشێك لەم رۆڵانەی لە سیستمێکی تازەدا لێك نزیك کردەوە. بۆ نموونە "سەرپێچی" بە شێوەی پێچەوانەی "قەدەغە" زانیو "قەدەغەی" بە فۆرمێکی "سەپاندن"، هەربۆیە هەرسێکی لە رۆڵێکدا کرد کردەوە[85]. کاری لئوشتراوس لە کۆتی چەمکی رۆڵی تایبەتی‌دا مایەوە، وە بەم پێیە دژواریەکانی ئەم چەشنە شیکردنەوەیەی نیشان دا. بەڵام گێرماس بە تەواوی چەمکی رۆڵی تایبەتیی بەلاوە ناو لە جێی ئەمە کەڵکی لە چەمکی "بەرەودوایی" وەرگرتو ناوی سێ بەرەودوایی سەرەکیی چەشنی "سێ رێسای سنیتاکسی" هێنا[86]. ئەم سێ بەرەودوایی‌یە بریتین لە: ١ـ جێبەجێ‌کاری کە بە بوار رەخساندنی ئەرکەکان، رۆڵە تایبەتیەکان، کردەکانو هتد...یەوە گرێ دراوە، ٢ـ پەیمانی یان ئامانجدار، کە دۆخی چیرۆك بەرەو ئامانجێك رێنوێنی دەکا، وەکوو هەڵسان بە ئەنجامدانی کارێك

PDF4Kurd

یان سەرپێچیکردن لێی، ٣ـ جیاکەرەوە کە گۆڕانکاریەکانو بزاوتەکان دەگرێتەوە. بەرەودوایی جێبەجێکاری، تانو پۆی سەرەکیی چیرۆك دروست دەکا، وە پێکهاتەی گێڕانەوەی چیرۆکێك پشتی بەو بەستوە. بەڵام لە روانگەی مێتۆدۆلۆژیکەوە، بەرەودوایی پەیمانی یان ئامانجدار لەو گرنگترە، چونکە دەردەخات دۆخەکان لە خودی خاڵی سەنترالی تانو پۆدا نین، بەڵکوو ئەوەی ئێمە بە دۆخی ناودێر دەکەین، بە واتای پەسندکردن یان رەتکردنەوەی پەیمانە، بە بۆچوونی گێرماس زۆربەی چیرۆکەکان یان لە دۆخێکی نێگەتیڤەوە بەرەو دۆخێکی پۆزەتیف هەنگاو دەنێن. ([بۆ نموونە] نامۆبوون لە کۆمەڵگا دەگۆڕێت بۆ توانەوەی تاك لەو [کۆمەڵگایەدا]) ژیان لە دۆخێکی پۆزەتیفەوە بە شکاندنی "پەیمان" کۆتایی پێ دێت. گێرماس بە پێچەوانەی پرۆپ کە پۆلێنبەندیە حەوتەوانەکانی لەبارەی کەسیەتیەکانی حیکایەتە فۆلکلۆریکەکانی تایبەت بەم حیکایەتانە دەزانیو ئەو پۆلێنبەندیەی [گشتگیر] نەدەکرد، لەو باوەڕەدایە کە دەتوانین: ژمارەیەکی زۆر کەم لە سیمبۆلی کردەی کەسیەتیەکان بدۆزینەوەو لەم سیمبۆلانە لۆژیکی جیهانی چیرۆك بخوڵقێنین[٨٧]. گێرماس هەوڵی دا تاکوو لەسەر بنەمای ئەم "سیمبۆلی کردانە" بنەماو رێسای سەرهەڵدانی رووداوەکان لە چیرۆکدا بدۆزێتەوە. تانو پۆی گێرماس لە شەش یەکە کە لەگەڵ یەکدیدا پێوەندیی سینتاکسیو واتایی پەیدا دەکەن، پێك دێت. ئەم شەش یەکەیە بریتین لە: ١ـ گەیێنەری پەیام یان داخوازکەر. ٢ـ وەرگری پەیام، ٣ـ بابەت، ٤ـ یارمەتیدر، ٥ـ نەیار، ٦ـ پاڵەوان. جەخت لەسەر بابەتە. پاڵەوان هەندێ جار وەرگرەو هەندێ جار نیە، بەهەر حاڵ کردەکانی لە تەك کردەکانی سیمبۆلەکانی کردە دیاری دەبێت. بەڕای گێرماس هەس شەش دەستەکە لە حیکایەتێك وەبەرچاو دەکەونو هەندێ جار ژمارەیەکیان دێنە گۆڕێ. لەسەر بنەمای ئەم سیمبۆلەی گێرماس دەتوانین کە لە "مادام بوواری" فلۆبێردا، ئێما بوواری [کە] پاڵەوان[ە]. بابەتی شادمانی، گەیێنەر "ئەدەبیاتی رۆمانتیك"ە، هەروەها [خودی] ئێما بوواری وەرگر[یشە]، یارمەتیدەران [بریتین لە] دوو دڵخوازی ئێما [کە] لئۆنو راندلێفو نەیارەکان [یش] شارلو کۆمەڵگای بورژوازین. لەسەر بنەمای ئەم تانو پۆیە ئێما بوواری خوێنەری چیرۆکە دڵداریە پڕژانەکان (چیرۆکە بێ سەرو بەرە کان کە لە دوو کەوانەدا بە "ئەدەبیاتی رۆمانتیك" ناودێریان کرد"، وێنایەك لەبۆ بەختەوەریو شادی لە مێشکیدا هەبوو، بە یارمەتی دوو دڵخوازەکەی بەرەو ئەو [وێنایە]چووە پێشەوە (یان وای دەزانی

دەچێتە پێشەوە) وە یاسا، نەریت، باوەڕە کۆمەڵایەتیو دینیەکان دوژمنەکانی بوون. خاڵی دژوار لێرەدایە کە ئایا دەتوانین لئۆنو راندلێف بە یارمەتیدەرانی ئێما بزانین؟ لەسەر بنچینەی راڤەیەکی دیکە دەتوانین ئەوانیش بە نەیارانی ئێما لە قەڵەم بدەین؛ چونکە ئێما بە یارمەتیی ئەوان بەرەو شادمانی نەچووە پێشەوە؛ وە ئەوان بەشێك لە هەمان پێکهاتەی گشتیی ژیانی کۆمەڵایەتی، نەریتەکان، باوەڕەکانو... بوون. ئێما نەیزانی کە شارل بەبێ دوو دڵخوازەکەی ئەو لە گۆڕێدا نین، وە ئازادیو ئەڤینو وارسکەی لە کۆمەڵگایەکدا بە (لواو) زانی کە سەرکوتیان دەکات. وەکوو نموونەیەکیتر "دۆن کیشوت"ی سێروانتێس دێنینە بەرچاو. دەتوانین دۆن کیشۆت ب وەرگرو پاڵەوان بزانین. ئەدەبیاتی شۆڕشگێڕیو حیکایەتە پاڵەوانێتییەکانی سەدەکانی نێوەڕاست گەیێنەر، رۆحی جەنگاوەری بابەت، سانکۆگووێ درێژەکەیو رسی نانتی بە یارمەتیدەرانو کۆمەڵگاو مێژووی نە نەیاران ناودێر کرد.

گێرماس تیۆری پرۆپی [کامڵ]کرد. لە جێی ئەوە کە لە رۆڵە کەسیەتە تایبەتییەکان کەڵك وەرگرێ، ئەوانی لە روانگەی سیمبۆلی کردەوە لە سێ گرووپی گشتیدا جێ کردەوە کە لە هەرکامیاندا پێوەندی کەسیەتی لە تەك بابەتی تایبەتیدا گرنگە: ١ـ نزیکایەتی خواستو ئارەزوو، ٢ـ پێوەندیی کەسیەتەکان لە تەك یەکدیدا، ٣ـ نزیکایەتی شەڕ بە بۆچوونی گێرماس لەهەر سەد حیکایەتێکدا کە پرۆپ تاوتوێی کردوون، دەتوانێ ئەم نزیکایەتیانە بدۆزێتەوە، واتە کەسیەتیەکان لە یەکێ لەم سێ گرووپەدا جێ بکەینەوەو پێوەندییە سەرەکییەکان لە پێوەندییە سیانییەکان کەم بکەینەوە. بۆ نموونە لە یەکێ لە حیکایەتەکاندا کە پرۆپ تاووتوێی کردوە، پاشایەکی بەساڵاچوو، سێ کوڕەکەی خۆی بۆ ئەنجامدانی کارێك دەنێرێت تا ئێکسیری لاوەتی بدۆزنەوە. کوڕی بچووکتر بە پێچەوانەی بەخێڵی براکانی کە پیلانی کوشتنی ئەویان داڕشتبوو، دەتوانێ ئەرکی خۆی بە سەرکەوتوویی ئەنجام بدات. باوکیش لەنێو پێوەندییەکانی خواستو ئارەزوو لەلایەکەوە خوازیاری ئێکسرەو لەلایەکر دیکەوە نهێنی هەبوونی ئێکسێری بۆ سێ کوڕەکەی ئاشکرا کردوە. گێرماس نووسیویەتی کە دەبێ کەسیەتیەکان لە پانتایی گێڕانەوەدا، وەکوو سیمبۆلی کردە وەبەرچاو بگری، نەك لە پانتایی واتاییو ئەو رۆڵەی کە لەسەر بنەمای هەوێنەکانی حیکایەت لە ئەستۆیانە. تەنیا لەو شوێنەی کە کەسیەتیەکان لە پێوەندی لەتەك کردەدا ریز دەبن (واتە دەبنە سیمبۆلی کردە) دەتوانین رۆڵی

PDF4Kurd

تایبەتیان بناسین. لە چیرۆکە دەروونناسیەکانو هەروەها لە رۆمانی کلاسیکدا سروشتی کەسیەتیەکان بەشێوەیەکی هەڵە بە سەرچاوەی کردەیان دەزانرێت. لە شیکردنەوەی هەر چیرۆکێکدا دەبێ (سیمبۆلی کردە) پەیدا بکەین نەك شتێکی دیکە[٨٨]. گێرماس ئەرکی سەرشانی خۆی بە "دۆزینەوەی پێکهاتەی سەرەتایی ئاماژە"و بە چەشنێکی تایبەتی "ناسینی ئاماژەی دەقی ئەدەبی" زانی. ئەو چیرۆکی وەکوو گوزارەیەك ناساند کە بە زانینی سەرەتاو کۆتاییەکەی دەکرێ بابەتو ئەرکی بارکراو [محمول] بناسینەوە[٨٩]. رەهەندی زەمەنمەندی چیرۆك، رووداوەکان تا ئاستی دۆخی جێگیرو دۆخی تێپەڕ دادەبەزێنێ. گێرماس پێی داگرتوە کە چیرۆك گۆڕینی A بۆ B یە، وە کردەی ئاماژە بەردەوام لەسەر بنەمای بەرامبەرییە، هەر بۆیە گێڕانەوە هەمیشە لەتەك بەرامبەریدا بەرەوڕوویە. ئەم بەرامبەریە بەتایبەتی لەمەڕ رۆڵەکانو کەسیەتیەکانەوە ئاسانتر روون دەبێتەوە. بەڕای گێرماس، هەر گێڕانەوەیەك سەرەتایەكو کۆتاییەکی هەیەو ئەمە خاڵێکە کە لە "جیهانی راستەقینە" جیا دەکاتەوە. هەندێ جار وا دێتە بەرچاو کە هەندێ لە چیرۆکەکان، کۆتاییان نیە، بەڵام ئەمە خەیاڵو وێناکردنی خوێنەرە کە کۆتایی پێ نایەت نەك [کۆتایی]ی خودی چیرۆك. چەشنی منداڵان کە بە زۆری بڕوا بەوە ناکەن کە حیکایەتێك کۆتایی پێ هاتبێو بەردەوام دەپرسن: "باشە، پاشان چ رووی دا؟" ئەم بوونی سەرەتاو کۆتاییە، هەر گێڕانەوەیەك بە "رەهەندێکی زەمەنمەند" دەنوێنێ. بە واتا لە هەر گێڕانەوەیەك، بابەت زەمەنمەندە. بە پێچەوانەی وێنە کە لە سەروی کاتەوەیە، گێڕانەوە بەبێ کات بێمانایە. دانەری گێڕانەوە دەکرێ نەناسراو بێت (لە دەقێکی دینی، ئوستوورەیی، یان لە بەرنامەیەکی سەرگەرمی رادیۆ ـ تەلەڤیزیۆندا) مەرج نیە هەر ئاخێوێك گێڕانەوەیی بێت (شێعری دلداری، فیلمە فێرکارییەکانو...) بەڵام هەر گێڕانەوەیەك ئاخێوێکی زەمەنمەندە، هەر گێڕانەوەیەك لە بنەڕەتی خۆیدا "ناراست"ە. نەك تەنیا چیرۆکە خەیاڵییەکان، حیکایەتەکان، ئوستوورەکان، بەڵکوو تەنانەت گێڕانەوە ریالیستییەکان، لەو شوێنەی کە دەگێڕدرێنەوە، نایەنە دیو راستەقینە[ش] نین. گێڕانەوەی رووداوێکی مێژوویی، یان لە یادکردنی کارەساتێك کە سەردەمانێك رووی دابوو (یان دەربڕینی کەم تا زۆر وردی ئەو شتەی کە لە فیلمێك یان چیرۆکێکدا رووی داوە) دیسانەوە ناراستە، بەم هۆیە کە نایەتە دیو لەسەر بنەمای بیرەوەرییەکی تاکەکەسی یان گرووپی دامەزراوە. لێرەدا دەگەینە یاسایەکی

ژان پۆل سارتەر کە دەڵێ: (کەتوار) چیرۆکبێژ نیە، بیرەوەریی چیرۆك دەگێڕێتەوە. هەرچی دەگێڕدرێتەوە یەکسەر خەیاڵییە. دەبێ رووداو بەر لە گێڕانەوە کۆتایی پێ هاتبێ، تەنانەت راپۆرت لە گفتوگۆیەك یان پێشبڕکێیەکی وەرزشی لە تەلەڤیزیۆندا، ناتوانێ راپۆرتو رووداو لە یەك کاتدا، پێکەوە کۆ بکاتەوە. ناتوانێ مەودای روودارو رەنگدانەوەی زەینی /زمانییەکەی لەنێو ببات. هەر گێڕانەوەیەك "ئاخێوێکی داخراو"ە کە لە سەرەتاو ئەنجامی ئەم کۆمەڵەیە ئاگادارمان دەکاتەوە[٩٠]. گێڕانەوە زنجیرەیەك لە رووداوە داخراوەکان نیە، بەڵکوو زنجیرەیەکی داخراوە لە رووداوەکان (گێڕانەوەی کلاسیك لە رووداوە داخراوەکانو گێڕانەوەی مۆدێرن لە رووداوە کراوەکان [پێك هاتوە]). بەهەر حاڵ، خاڵ[ی گرنگ] لێرەدایە کە گێڕانەوە ئەنجامێکی هەیە، هەر بەو شێوەیەی کە سەرەتایەکی هەیە. گێرماس بۆ دەستخستنی نموونەیەك لە مێتۆدی کارەکەی خۆی، دوا پاری کتێبی "واتاناسیی پێکهاتەیی" بۆ تاووتوێی "پێکهاتەی جیهانی خەیاڵی ژۆرژ بێرنانۆس" تەرخان کرد. بنەمای کارەکەی تێزێکی زانکۆییە کە تاشین یۆسل لە ئەستانبول لەژێر ناوی "جیهانی خەیاڵی بێرنانوس" نووسی. ئەو وەکوو دەستپێکی باسەکەی، جیاوازیی ژینو مەرگی لە بەرهەمەکانی بێرنانوسدا هەڵبژاردو بوارەکەیانی تاوتوێ کرد. مێتۆدێك کە بەرهەمهێنانە جۆربەجۆرەکانی وشە لە دەقە هەمە چەشنەکاندا لە پاڵ یەکدیدا ریز دەکات؛ ئاگرو شادی بە هاوواتاکانی ژیانو ئاوو خەفەتی بە هاوواتاکانی مەرگ دانا. لەسەر ئەم بناغەیە خشتەیەك لە "خاڵە بەرامبەرەکان"ی لە بەرهەمەکانی بێرنانوسدا کۆ کردەوەو رێکیخست[٩١]. لە دەقێکی دیکەدا گێرماس دەریخستوە کە واتای دەق، بەو شێوەیەی کە گریمان دەکرێ، لە واتای رستەکانەوە بەدەست نایەت. تەنگو چەڵەمەی خوێندنەوە هەر لەم دژوارییەی تێپەڕین لە بەدوای یەکداهاتنی واتاکانی وشەکانە[٩٢]. ئەم خاڵە کە دووپاتبوونەوەی یەکە واتاییە یەکسانەکان زادەی واتایەکی هاوشێوە لە یەکەکانی دواترن، پیشان دەدات کە بۆ تێگەیشتن لە واتای دەق دەبێ پێکهاتەی یەکە واتاییەکان ورد بینەوە. لە شێعردا سەلماندنی ئەم خاڵە ئاسانترە. بۆ وێنە لە شێعری "خەمۆکی" لە "گوڵە بەدەکانی"ی بۆدلێردا، دووپاتبوونەوەی یەکە واتاییە یەکسانییەکان دواجار خوێنەر دەگەیەنێتە ئەو شوێنە کە لەنیوە دێڕی "لە خەوانگەیەك دەچم کە بە گوڵە وشکەکان داپۆشراوە"، یەکسەر واز لە واتای وشەی خەوانگە بێنێتو، لەڕاستیدا زەینی لە وەبیرهاتنەوەی واتاکان[★★]

PDF4Kurd

دەرباز ببێ[٩٤]. مێتۆدی گێرماس ئێمە بۆ لێکۆڵینەوەکەی مۆریس مێرلۆپۆنتی دەگەڕێنێتەوە کە واتای دەقێك بەگشتی هیچ کات لە واتای بەشەکانی وەدەست نایەت؛ تەنیا بەو "گریمانە"ی واتایەکی هەمەلایەنەیە کە دەتوانین واتای بەشەکان بزانین. [گێرماس] ئەم گریمانی مێرلۆپۆنتی‌یەی بە "داهێنانی هەیکەلێك یان گشتاڵت" ناوزەدی دەکرد[٩٥]. جیا لە هەموو جیاوازی‌یەکان، ئەم "گشتاڵت"ە بە جۆرێك [لە جۆرەکان] لە بەرهەمەکانی گێرماس‌دا هاتۆتە گۆڕێ.

٤

کلۆد برێمۆن (لە دایکبوی ١٩٢٩) لە کتێبی "لۆژیکی چیرۆك" (١٩٧٣)دا هەوڵی‌دا تاکو بە یارمەتی لۆژیك رێسایەکی گشتی لەمەڕ گێڕانەوەی چیرۆکی پەیدا بکات[٩٦] بنەمای کارەکەی لەسەر بەرهەمەکانی پرۆپ دانرابوو؛و یەکەمین بەشی لۆژیکی چیرۆك تاوتوێ‌یەکی ورد لە کتێبی "فۆرمۆلۆژیی حیکایەت" جگە لە پرۆپ، برێمۆن هێمای بۆ بەرهەمەکانی ژۆزێف بدیە،بەتایبەتی"چیرۆکەجەماوەری‌یەکان"ی‌ئەوکردوەکوو گرنگترین سەرچاوەکانی کاری خۆی‌و وتارێکی گرنگی لەبارەیەوە نووسی[٩٧].بەڕای برێمۆن هەر چەشنە گێڕانەوەیەك لەم سێ بنەمایەی خوارەوە پێك هاتوە: ١ـ هەڵکەوتی جێگری Aشیتاڵ دەکرێتەوە، ٢ـ ئەگەری گۆڕینی A دەرەخسێت، ٣ـ A دەگۆڕدرێت (یان ناگۆڕدرێت). ئەگەری گۆڕینی A واتە پلەی دووهەم بە قۆناغی تێپەڕین ناودێر دەکەین. تێپەڕین دەتوانێ لە زنجیرە دۆخێکی تایبەتی (یان تێپەڕینە لاوەکی‌یەکان) پێك هاتبێ. لە تان‌و پۆی هەر چیرۆکێك‌دا کۆمەڵە بەرەودوایی‌یەك یان بە دەربڕینی باشتر گێڕانەوەگەلێکی لاوەکی هەیە[٩٨]. هەر "بەرەودوایی"یەك چیرۆکێکی بچووکەو هەر چیرۆکێك بەرەودوایی‌یەکی‌گشتی یان سەرەکی‌یە. برێمۆن بەرەودوایی بە توخمی سەرکی پێکهاتەی گێڕانەوەیی لە قەڵەم دا. رێسایەکی سیانی کە چەشنی پێکهاتەی سەرەکی چیرۆك هاتە گۆڕێ، لەمەڕ هەر بەرەودوایی‌یەکیشەوە دەگونجێت. دەتوانین کۆی "شەڕو ئاشتی" تۆلستۆی بە تێپەڕین لە (کەتوار)ێکی جێگیر (رووسیای پێش هێرشی تابوری ناپلیۆن، جیهانی بووژانەوەی ئەریستۆکراتی رووسیا، مانەوەی نەریتە کۆنەکانم، ناتاشای سەرمەست‌و تازە لاو کە لە هێمنی ژیانی ئەریستۆکراتی‌دا گەشەی کردوە) بە (واقع)ێکی جێگیری‌تر (رووسیایە کە سوپای هێرشبەری تێك شکاندوە، جیهانی ئەریستۆکراتی کە دیسانەوە رێك خراوەتەوە، پەیدابوونی بەها تازەکان کە دەرئەنجامی خۆڕاگری لە

بەرامبەر دژواری‌یەکانی شەڕێکی خوێناوی‌یە، و ناتاشا کە خانوویەکی تازەی دۆزیوەتەوەو لەتەك هاوسەرە پیرەکەی‌و سێ کچەکەی‌و تەنیا کوڕەکەی دەژی‌و تەمەنێکی مام ناوەندی بڕیوە، بزانین. لەلایەکی دیکەوە بەرەودوایی‌یەکی زۆر کورت لە "شەڕو ئاشتی‌گ بە تێپەڕینێك دابنێین، بۆ نموونە لەو شوێنە کە ناتاشا لە ئۆپێرادا، ئاوڕ دەداتەوە تاکوو ئاناتۆل کوراگین نیوسیما جوانەکەی بینی، یان لەو شوێنەی کە شازادە ئاندری نیوەشەو، لە ژێر تریفەی مانگەشەودا، لەژێر پەنجەرەوە ورتە ورتی ناتاشا لەژێر پەنجەرەکەیەوە دەبیستێ. هەر بەرەودوایی‌یەکیش لەسەر سێ بنەما دامەزراوە: ١ـ دۆخێك ئەگەری گۆڕانی تێ‌دایە، ٢ـ رووداو یان گۆڕان روو دەدات، ٣ـ دۆخێك کە بەرهەمی هاتنەدی یان نەهاتنە دی ئەو ئەگەرەیە دروست دەبێت[٩٩]. لەسەر بنەمای ئەم سیمبۆلە دەتوانین دوو پێکهاتەی گێڕانەوەیی سەرەکی لە چیرۆکە پۆلیسی‌یەکان‌دا بدۆزینەوە.

١ـ تاوان بە دەستێوەردان (یان دەستێوەرنەدان)ی هێزەکانی نوێنەر ئاسایش کۆتایی پێ دێت. (یان نایەت) وە ئەمە بە سزادان (یان هەڵاتن لە سزادان)ی تاوانبار کۆتایی پێ دێت.

٢ـ مەترسی بە کردەوەی بەرگری یان پشتیوانی (یان هیچکامیان) کۆتایی پێ دێت‌و ئەمە بە لەنێوچوونی مەترسی (یان مانەوە) کۆتایی پێ دێت.

گێڕانەوەی پۆلیسی بە بێ دەستێوەردانی هێزەکانی رێکخستن بێ‌واتایە، تەنانەت لە گێڕانەوەیەك‌دا کە تاوانبار یان دز لە سەرەتا ناسراوەتەوەو یان لە گێڕانەوەیەك‌دا کە توێژینەوە لە بنەڕەت‌دا گرنگ نیە وخاڵی گرنگ گرژی دەروونی‌و ناوەکیی تاوانبارە، هەمدیس رەمزێك دەمێنێتەوە کە تەنیا واتا دەدات بە دەستەوە. بەهەرحاڵ مەتەڵێك لە گۆڕێ‌دایەو ئەم سروشتە تایبەتی‌یە (گێڕانەوەی پۆلیس)ە کە لە سەرەتاوە، رەمز یان مەتەڵ خاڵی سەرەکی‌یە. ئەم خاڵە تەنانەت لەمەڕ بەرهەمگەلێك چەشنی رۆمانی "تاوان‌و سزا"ی دستۆفسکی یان فیلمی "قۆلێر"ی بێرسۆنیش دەگونجێت. برێمۆن فراوانبوونەوەی چیرۆك لە بەردەوامی گرێ‌و کرانەوەی گرێ دەزانێ. هەر بەرەودوایی‌یەکی سەرەتایی لە فراوانبوونەوەی خۆی‌دا، بەرەودوایی‌یەکی تازە دەخولقێنێ کە خۆی دەستپێکەری بەرو دوایی دیکەو ئەم پرۆسەیە درێژە دەکێشێ تاکوو بە دوا بەرەودوایی بگەین کە دۆخی جێگیر بەدەست بێت.

PDF4Kurd

بنەمای ئەم فۆرمە پێشڤەچوونی رۆژژمێر چیرۆکە. بۆ نموونە تاوانێکی کوشتن روو دەدا، قۆناغی توێژینەوە هەڵگری زنجیرەیەك لە رووداوەکان (بەرودواییەکان)ە، گریمانەیەك لەلایەن توێژەرەوە دێتە گۆڕێ، ئەو ئەم گریمانەیە تاقی دەکاتەوە کە دووبارە دەتوانێ هەڵگری زنجیرەیەك لەم رووداوەکان (بەرەودواییەکان)ی لاوەکی بێت. گریمانە دەسەلمێنرێ (یان رەت دەبێتەوە) ئەگەر سەلمێنرا، کردەیەك یان زنجیرەیەك لە کردەکان بە سزادان (سزانەدان)ی تاوانبار کۆتایی پێ دێت، وە ئەگەر نەسەلمێنرا، توێژینەوەیەك دەتوانێ هێنانە ئارای گریمانە (یان گریمانەکانی دیکە)ی لێ بکەوێتەوە. نموونەی بەناوبانگیی ئەم جۆرە چیرۆکە، رۆمانەکانی ئارتورکۆنان دایلە کە پاڵەوانەکەیان شێرلۆك هلمێز بە هێنانەگۆڕو تاقیکردنەوەی گریمانەکان گرێی تاوانەکان دەکاتەوە. هەندێ جار لە تان‌و پۆی چیرۆکێکدا دوو مەتەڵ لە دوو رێگەوە شوێن پێیان هەڵدەگیرێ‌و لە ئەنجامدا دەردەکەوێ کە دوو تاوانەکە لەگەڵ یەکدیدا پێوەندییان هەیە (چەشنی چیرۆکی "لۆرد پیتێرو نەژناس" بەرهەمی دسایرریز)و هەندێ جار زنجیرەیەك لە تاوانەکان بە هێنانەگۆڕی گریمانەیەك دەگەن (وەکوو "ناوی سووره گوڵ"ی ئۆمبێرتۆ ئیکۆ).

برێمۆن بەسەر ئەم تان‌و پۆ سادەیەی پێکهاتەی گێڕانەوە هۆکاری کاتی زیاد کردو هەر لە پاش گێرماس دەریخست کە رووداو بۆ ئەوەی ببێت بە چیرۆك، دەبێ لانیکەم لە دوو گوزارەی جیاواز لە رووی کاتەوە بەیان بکرێت. بابەتی هەر پەیامێك (وێنەیی یان ناوێنەیی) دەبێ لە دوو کاتی T و $N + T$ روو بدا. ئەوەی لە $N + T$ روو دەدا، لە راستیدا هاتنە ئەنجامی تواناییەکە کە لە Tدا هەبووە[١٠٠]. بۆ نموونە دەڵێن: "کچەکە گریا(و) کوڕەکە لە ئامێزی گرت" لە نێوان دوو گوزارەی گێڕانەوەییدا، مەودایەکی وەختی کورت هەیە. هەڵبەتە ئەم دوانە لەگەڵ یەکتریدا پێوەندییەکی هۆو هۆکارییان هەیە، هەر ئەم ئاراستە "کات ـ لۆژیکی"یە دروستکەری پێوەندیی نێوان دوو گوزارە، یان بە دەربڕینی باشتر دوا لۆژیکی گێڕانەوەیە. جیاوازییەکی زۆر لەنێوان گێڕانەوەیەك کە لە سەرەوە هات، لە تەك ئەم گێڕانەوەیەدا هەیە: "کوڕەکە کچەکەی لە ئامێز گرت(و) کچەکە گریا. لە خاڵی دووهەمدا لەگەڵ چیرۆکێکی تازەدا بەرەوڕووین. جیاوازیی زەمەنیی دوو کردە (دوو گوزارە) لۆژیکێکی گێڕانەوەیی نوێی خوڵقاندوە. هەوڵدان لەپێناو زەمەنمەندکردنی پێوەندییەکی هۆو هۆکاری، برێمۆنی بەرەو باسێکی تازە راکێشا. هەر گێڕانەوەیەك سێ بەشی هەیە: ١ـ

A لە یەکەم چرکە ساتدا Aیە، ٢ـ رووداوی G لە چرکەساتی دوەم بۆ A روو دەدا، یان Aرووداوی G لە چرکەساتی دوەمدا دەخوڵقێنێ. ٣ـ A لە چرکەساتی سێیەمدا Bیە. هەر چیرۆکێك روونکردنەوەی گۆڕانی A بۆ B یەو ئەمەش بە پێی تێپەڕینی کات لە چرکەساتی یەکەمەوە بۆ چرکەساتی سێیەم روودەدات. کچەکە لە چرکەساتی یەکەمدا دەگری، کوڕەکە ئەو لە چرکەساتی دوەمدا لە ئامێز دەگرێ، کچە لە چرکەساتی سێیەمدا لە ئامێزی کوڕەکەدا هەست بە ئارخەیانی دەکا، ئیدی ئەو کەسە نیە کە دەگریا؛ [بەڵکوو] شتێکی تازەی زانیوە. نموونەیەکی دیکە: کوڕەکە لە چرکەساتی یەکەمدا لە باوەشی دەگرێ، کیژەکە لە چرکەساتی دوەمدا بۆی دەردەکەوێ کە کوڕەکە خۆشی دەوێ، کچەکە لە چرکەساتی سێیەمدا دەگری. ئێستا شتێکی تازەی بۆ دەرکەوتوە. تا ئێرە لە تەك زەمەنی رۆژژمێری بەرەوڕووین. بەڵام جۆرە گێڕانەوەیەکی دیکە هەیە کە لەسەر بنەمای زەمەنی رۆژژمێریی دانەمەزراوە. چوونە ناو یەکی کاتەکانی ئێستاو رابردوو، (لە هێندێ خاڵدا کاتی داهاتووش) گۆڕان بەسەر گێڕانەوە دێنێت. لە سینەمادا "گەڕانەوە بۆ رابردوو" هاورێکی لۆژیکی رۆژژمێری کات تێكدەشکێنێ. نموونەی بەناوبانگ بۆ ئەمە فیلمی "ساڵی رابردوو لە مارین باد"ی ئالێن رنەیە. هەندێ جار بۆ تێگەیشتن لە پێکهاتەو واتای گێڕانەوەیی، تێگەیشتن لە بەدوایەكدا هاتنی زەمەنی بەتەواوی نەشیاوە. لە دیالۆگێکی شانۆی "دادپەروەران" بەرهەمی ئالبێر کامۆ ورد بینەوە:

کالیایف: نا براکەم، نابێ ئەم قسەیە بکەیت، خوا هیچ کارێك ناکات، دادپەروەری ئیشی ئێمەیە (بێدەنگی) تێناگەی؟ ئایا حیکایەتیسێنت دیمیتریت بیستوە؟

فۆکا: نا.

کالیایف: ئەو لەگەڵ خوادا لە بیابانێکی بەستەڵەکدا، بەڵێنی دیداری هەبوو. کاتێك بە پەلە بەرەو بەڵێنگە دەڕۆیشت، لە ریگەدا وەرزێرێکی بینی کە عەرەبانەکەی لە قوردا چەقیبوو. سێنت دیمیتری یارمەتیدا. قوڕو لیتەکە زۆر بووو هۆڕەکە[ش] قووڵ. کاتژمێرێك هەوڵیان داو کاتێك کارەکەیان تەواو بوو دیمیتری بە خێرایی چوە بەڵێنگە، بەڵام ئیدی خوا لەوێ نەمابوو.

فۆکا: ئێ؟

کالیایف: ئێ. هەمیشە کەسانێك هەن کە درەنگ دەگەنە بەڵێنگە، چونکە عەرەبانەی زۆر لە قوڕدا چەقیون‌و هەڤاڵی زۆر هەن کە

PDF4Kurd

پێویستییان بە یارمەتی هەیە[١٠١]. واتای حیکایەتی کالیایف واتە گۆڕینی A بۆ B لە ڕێگای گۆڕانی چرکەساتی یەکەمەوە بە چرکەساتێکی دی کە هەستی پێ ناکرێت. تەنانەت لەگەڵ ئەوەش‌دا لە چەقی تێپەڕینی کات‌دا بە وردی روون کراوەتەوەو یەکسانە بە کاتژمێرێك، بەڵام واتای حیکایەت لە بۆ فۆکا (بۆ بینەران‌و خوێنەرانی شانۆی کامۆ) بە ناڕوونی دەمێنێتەوە. واتا بە کۆبوونەوەی تەواوی توخمەکان لە یەك شوێن‌دا گرێ دراوە، واتا ڕێسای یەکەمی کالیایف‌و حیکایەتی سێنت دیمتیری پێکەوە دەگەنە "پەیکەربەندی واتاناسانە". لێرەدایە کە بەدەر لە ڕەهەندی زەمەنمەندی حیکایەت، بە واتایەك کە ڕەنگە مەبەستی کالیایف بێت، دەگەین. شتێك کە دەتوانین بە "گەورە پێکهاتەی واتایی" ناودێری بکەین. بە گوتەی مینك تەنانەت سادەترین چیرۆکەکان، دیسانەکە زیاترن لە بەردەوامی زەمەنمەندی ڕووداوەکان"[١٠٢]. چونکە بەدواداچوونی هاوڕێکی زەمەنی ڕووداوەکان (کە بە واتای کاتی ڕووداوەکانی دەقە) بەناچار بە جۆرە تێکەڵبوونێك یان پێکهاتنێك (یان چاکتر بڵێین چڕبوونەوەیەك)ی ڕووداوەکان لە یەك کات‌دا (کاتی خوێندنەوەی دەق) کۆتایی پێ دێت کە بنەمای گێڕانەوەیە. کریستیان مێتز نووسیویەتی:

هەر دەقێك گۆڕەپانی تێپەڕینی دوو کاتە... کاتی ئاماژەپێکەرو ئاماژەپێکراو. ئەم دوو فاقێتی‌یە تەنیا بە تێکەڵبوونی کاتەکان کۆتایی پی نایەت کە بە چەشنێکی سەرەتایی‌و سواو لە هەموو دەقەکان‌دا وبەرەچاو دەکەوێ (سێ ساڵ لە ژیانی پاڵەوان لە دوو ڕستەی چیرۆك یان چەند دیمەنێ "خێرای" مونتاژکراوی سینەمایی‌دا کورت دەبنەوەو هتد)، بەڵکوو بەشێوەیەکی بنەڕەتی‌تر سەرنجی ئێمە بۆ لای ئەم خاڵە رادەکێشێ کە یەکێ لە ئەرکەکانی هەر دەقێك دانانی زەمەنێکە لە جێی زەمەنێکی دیکە[١٠٣].

کەوابوو لۆژیکی‌یە کە ملکەچی کاتێك کە جێی کاتێکی دیکەی گرتۆتەوە نەبین. بگەڕێینەوە بۆ نموونەی "دادپەروەران" فۆکا بە پرسینی "ئێ؟" دەردەخات کە نەی‌توانیوە کاتی ڕووداوەکانی دەق بە نێوکاتی خوێندنەوەی دەق‌دا تێپەڕێنێ (وە وادیارە خوێنەرو بینەری شانۆکەش لەم بێ‌توانایی‌یەدا لەگەڵ ئەودا هاوبەشن"، کەوابوو ئەو پەی بە واتاکە نەبردوە. دوا ڕوونکردنەوەی کالیایف یەکێ لە واتا چاوەڕوانکراوەکان دێنێتە گۆڕێ. منیك نووسیویەتی: "تەنانەت کاتێك کە هەموو ڕووداوەکان (کامڵ) بوون،س دیسانەوە ئاستی ناسینەوەیان لە کردەیەکی دادپەروەرانەدا ـ واتە هێنانەئارای ئەوانە لە تەواوەتێك‌داو نەك وەکوو زنجیرەیەك لە ڕووداوەکان

ـ دەمێنێتەوە"[١٠٤]. کالیایف تەنیا یەکێ لە گەورە پێکهاتە واتایی‌یە چاوەڕوانکراوەکانی هێناوەتە کایەوە، واتە جۆرە "پەیکەربەندی‌یەکی واتایی" خستۆتە بەردەست کە لۆژیکەکەی لە هاوڕێکی بەدوای یەك‌دا هاتنی کات تێ‌دەپەڕێت. ئەم گەورە پێکهاتە واتایی‌یە هەر ئەوەندە لە شێوە نوێ‌یەکانی نووسین‌و گێڕانەوەدا (بۆ نموونە لە "ڕۆمانی مۆدێرن"دا) گرنگە کە لە شێوەی کلاسیکی گێڕانەوەکەری‌دا بەکار دەهات. بە گوتەی کلۆد سیمۆن: "بە بۆچوونی من نەك تەنیا ڕستەیەك، بەڵکوو تەواوی دەقی ڕۆمانێکیش خاوەنی بنەمایەکە کە لە هاوشێوەیی یا "ڕاست نیشاندانی" دەروونناسانە یان کۆمەڵناسانەدا وەبەرچاو ناکەوێ. بەڵکوو لە ئاماژەو گەڕانەوە بۆ خودی دەق، بۆ ئەو لۆژیکە زەمانیەی کە بەکار هاتوەو لە دروستی ئەودا کە گوتەی فلۆبێر خاوەنی سیستەمی مۆسیقایی‌یە، پەیدا دەبێت"[١٠٥]. لە هەمان وتاری مینك‌دا هێمایەك هەیە بەمە کە واتای کۆپلەیەك موسیقا تەنیا لە کۆتایی‌یەکەی دەتوانین بهێنینە گۆڕێ. هەر کۆپلەیەك لە موسیقا لە "گەورە پێکهاتەی واتایی" ئەودا هەیەو دەشێ ڕاڤە بکرێت[١٠٦]. مینك لە زاری ویاند دەگێڕێتەوە: "هەموو ڕۆمانی "کێوی جادو" بەرهەمی تۆماس مان لە هەر لاپەڕەیەکی‌دا لە ئارادایە [!]" کاتێك کە بۆ ئەتیۆس دەینووسی:"زانستی‌خوالەبۆجیهان بەرزترین ئاستی پەیکەربەندی‌یە"،لەبارەی (کامڵ)ترین پێکهاتەی واتایی‌یەوەدەینووسی[١٠٧]. بریمۆن کە بنەمای کارەکەی خۆی لە بەرهەمەکانی پرۆپ وەرگرتوە، لەمەڕ خاڵێکی گرنگ لە تەك ئەودا تەبا نیە. ئەو بە پێچەوانەی پرۆپ پێی لەسەر گرنگیی کەسیەتیەکانی چیرۆك داگرتوەو ڕۆڵی تایبەتیانی هێندە گرنگ نەزانیوە: "هەر بەرودوایی‌یەك دەتوانێ تا ڕادەیەك بە سەرکەوتن یان هەرەسهێنان بگات‌و کامڵبوونی دەروونناسانە، یان ڕەوشتی کەسیەتی دەربخات. بەم چەشنە پاڵەوانی چیرۆك تەنیا ئامراز یان خاڵێك لە خزمەت کردەدا نیە. ئەو لە هەمان کات‌دا هەم ئامرازو هەم ئامانجی چیرۆکە"[١٠٨]. بە ڕەتکردنەوەی کردە وەکوو سەرچاوەی تێگەیشتنی ڕۆڵی تایبەتی کەسیەتیەکان، بریمۆن پۆلێن‌بەندی پرۆپی لەبۆ جۆرەکانی حیکایەتە فۆلکلۆریکە رووسی‌یەکان بە "دەستەبەندی میکانیکی" ناوزەد کرد[١٠٩]. بەڕای بریمۆن، ڕەنگە ئەم پۆلێن‌بەندی‌یە تا ڕادەیەك لەگەڵ ئەو سەد حیکایەتە فۆلکلۆریکەی کە پرۆپ تاووتوێی کردوون بگونجێت، بەڵام گشتگیرکردنی تیۆری ئەو [پۆلێن‌بەندی] تەنگ‌و چەلەمەی زۆریش دروست دەکا. جگە لەمە، بریمۆن ڕەخنەی لەوە گرت کە پرۆپ بەشێك لە ئەرکە

PDF4Kurd

هەوێنیی‌یەکانی چیرۆك لەو گرووپانەدا کە پێوەندی بەوانەوە نیە، جێ کردۆتەوە. لەوەش زیاتر، دەتوانین هەندێك لەو سی‌و یەك رۆڵە تایبەتیەی کە مەبەستی پرۆپ پێکەوە تێکەڵ بکەین. رەهەندێك کە بریمۆن لەبۆ پێکهاتەی گێڕانەوە بەردەستی خستوە، بەم چەشنەیە: رووداو یان پراکتیك دەبێت یان نابێت. ئەگەر ببێتە پراکتیك، دوو دۆخی هەیە، یان (کامڵ) دبێت، یان (کامڵ) نابێت. کەوابوو خاڵی دەسپێك نەك کردە، بەڵکوو لۆژیکی رووداوە[١١٠]. هەربۆیە بریمۆن دوو رۆڵی لێك جیای لەنێوان کەسیەتیەکان دۆزیەوە: بکەری‌و بەرکاری؛ وە دوو دەستە کەسیەتی دەستنیشان کرد: ئەوانەی کە کردەکە ئەنجام دەدەن‌و ئەوانەی کە کردە بە سەریاندا دێت. هەر گێڕانەوەیەك گۆڕانی بەرکار بۆ بکەرو گەڕانەوەی ئەوە بۆ دۆخی بەرکاری. بەرکار رەنگە بەشێوەیەکی زەینی بۆ ئەم گۆڕانکاریە ئامادە بێت (بە پێی زانیاریەك کە وەدەستی دێنێ، یان بە پێی سەمەدگەلێکی هەستیارانە: هەوەس، هیوا، تەماع، ترس‌و هتد)و رەنگە بەشێوەیەکی بەرجەستە، بارودۆخی دەرەکی وشیاری یان حەزو ئارەزوی گۆڕانی بەسەردا بێ‌و ئەو بکاتە بکەر؛ وە کەسانی‌تر لە پێوەندی لەگەڵ ئەم گۆڕانکاری‌یەی ئەودا رۆڵگەلێکی تازە بگێڕن. کاری بریمۆن دەستخستنی دوا پێکهاتەی گێڕانەوەیە. ئەو تیۆرێکی لەمەڕ ئەم دوا پێکهاتەیە رێك خست کە کاریگەری زۆری لەسەر تیۆریی ئەدەبی دەیەی رابردوو دانا. گرنگترین خاڵێك کە بریمۆن (وەکوو دەرەنجامی لاوەکی باسەکەی خۆی) وەدەستی هێنا، ئەمەیە کە هەر فۆرمێکی گێڕانەوە، چیرۆك ئاسایە. هەر چەندەیش ئەدەبیات لە رەنگدانەوەی (کەتوار)ی زەینی نزیك بێتەوە.("راڕایی سێنت ئانتوان"ی فلۆبێر، "مەرگی ویرژیل"ی بروخ) دیسانەوە دەبێ بیانکەر، گێڕانەوەکەرو چیرۆکبێژ بمێنێتەوە.بنەمای چیرۆکیی بی پاژەکان، وشە فرە زمانییەکان‌و رستەکانی کتێب واتا دەبەخشێ.

"مەرگی ویرژیل"ی هێرمەن بروخ سادەترین پێکهاتەی لواوی هەیە: شاعیرێك لە سەفەرێ[کەوە] دێت‌و دەمرێ[١١١]. هەرچی لە کتێبەکەدا هاتوە، لە خولیا شاعیرانەکان، خەیاڵی ئێرۆتیك، دەرکەوتەکان‌و بیرەوەری‌یەکانی شاعیر، لەتەك هەمان پێکهاتەی سادەدا واتا پەیدا دەکەن. بەبڕیوانی شیعر، بە گوتەی بروخ "لە توخمە گێڕانەوەیی‌یەکانەوە بە گەردووناسی دەگەین"[١١٢].

پەراوێزکانی پاری شەشەم:

1. R. Jakobson and K. Pomorska, Dialogues, combridga, 1983. Pp – 14

2. **Ibid. p 17**

3. V. propp. Morphologiedu conte, trans. M. Derrida, T. Todorov C. kahn, paris, 1970.

٤ـ لە کتێبی پرۆپ دوو وەرگێڕان بە زمانی فارسی بڵاو کراوەتەوە:

و. پراپ، ریخت‌شناسی قصەهای پریان، ترجمه ف. بدرەای، تهران، ١٣٦٨

و. پراپ، ریخت‌شناسی قصه، ترجمه: م. کاشیگر، تهران، ١٣٦٨

5. V. propp, op. Cit. , p.28

[لە زمانی فارسی‌دا] وشەی "ریخت‌شناسی" یان لە بەرامبەر morpholigy هێناوە. لە ئەدەبیاتی کلاسیکی فارسی "هیات" واتایەکی هەبوو کە بە وردی دەتوانین "هیات شناسی" لە بەرامبەر morophology بەکار بێنین: "بەڵام (هیات) ئەوەیە کە کەسەکان بە هۆیەوە لێك جیان، بەتایبەت لەنێو خەڵکدا، هەرچەند کە بە روومەت هەموو یەکین... [بەڵام] بە [هیات = روومەت = رواڵەت‌و قەبارە = و] جیاواز کە هەیانە لە یەکتر جیان". ناصر خسرو، جامع‌الحکمتین. تصحیح م. معین ـ ه. کرین، تهران، ١٣٦٣ ص ص ٨٢ ـ ٨١.

لە زمان عەرەبیش‌دا لە بەرامبەر morophology (علم هیأت) یان هێناوەتەوە:

The oxford english – Arabic Dictionery, oxford u. p., p. 790

بەڵام لە فارسی ئێستادا بە زۆری کەڵك لە "ریخت شناسی" وەردەگرن.

6. V. propp, op. Cit., p. 6

٧ـ بەرهەمەکانی ڤلسۆفسکی تایبەتن بە تاوتوێکردنی ئەدەبیاتی ڤۆلکلۆریکی رووسی" بەڵام ژوزێف بدیە توێژینەوەیەکی چڕوپڕی لەمەڕ ئەدەبیاتی جەماوەریی سەدەکانی نێوەڕاست ئەنجام دا کە لە ساڵی ١٩٨٣ بڵاو بوونەوەی "حیکایەتەکان"و لە ساڵانی ١٩٠٣ تا ١٩١٣ بڵاوکردنەوەی چوار بەرگی "ئەفسانە قارەمانێتی‌یەکان"ی لێ کەوتەوە. دووبارە نووسینەوەی ئەفسانەی "تریستان‌و ئیزولد" کە لەلایەن ئەوەوە ئەنجام دراوە، وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی فارسی.

ژ. بدیە، تریستان‌و ئیزۆت، ترجمه پ. تاتل خانلری، تهران، ١٣٣٤.

8. Ibid., p. 31

لە دوو وەرگێڕانی فارسی کتێبەکەی پرۆپ کە پێشتر ناوم هێنان، چەمکی functionکە من بە رەوتی تایبەتی وەرگێڕاوە، خوێشکاری [هەمان خوێش یان خزم = خزمکاری(و)]و "کار"، [ئەرك] بەکار هاتوە.

9. Ibid., pp, 31 – 33

١٠ـ وشە فەرەنسی‌یەکانی ئەم حەوت دەستەیە بریتین لە:

PDF4Kurd

Heros یـان پاڵـەوان، princesse یـان کچـە پاشـا، Donateur یـان بەخشـەندە یـان فالچی، Auxiliaire یان یارمـەتیدەران، mondateur یـان گەیێـنەر، Agresseur یـان بـەدکار، Fauxhero یـان پاڵـەوانی سـاختە یـان شەڕەنگێز.

11. Ibid., pp. 96 = 97

بـۆ نموونـە، حیکایەتی بەناوبانگی منداڵان "کچۆڵەی شاڵ سوور" لەگەڵ سیمبۆلی پرۆپ بەراورد بکەین: شاڵ سوور پاڵەوانە، دایکـی کـە ئەو بۆ لای داپیرەی دەنێرێت، گەیێنەرە. دارپڕیش یارمەتیدەری پاڵەوانو هەم فالچی‌یە. داپیرە ژنێکی چاکەکارە (کچـە پاشـا لـە پۆلـێنبەندی پرۆپدا). گورگیش کەسیەتیەکی شەڕەنگێزەو هەروەها پاڵەوانی ساختەش (خۆی لە جێیَ شاڵ سوور بە داپیرە دەناسێنیَو دواتر خۆی لە جێی داپیرە بە شاڵ سوور [دەناسێنیَ]).

12. Ibid., p, 29, p. 81.

١٣ـ وتـارێك کـە پـرۆپ لەژێـر سـەردێڕی "گـۆڕانو گۆڕانکاری‌یـەکانی حـیکایەتەکان" نووسیبوی، نیشانەی پێوەندیی هەر "واریاسـیۆن"ێـك لە تەك دواپێکهاتەی حیکایەتە. ئەم وتارە چەشنی پاشکۆی وەرگێڕانی فەرەنسی "مۆرفۆلۆژی حیکایەت" (ص ص ٢٠٠ ـ ١٧٧) هاتوە.

١٤ـ دەقی رەخنەگرانەی کتێبی ئافاناسیف لە ساڵی ١٩٥٨ لە سێ بەرگدا لە مۆسکۆ لە چاپ دراوە:

A. N. Afanassiev, Narodngy Russkie Akazki, miscowa. 1958

١٥ـ لـەم بـارەوە بڕوانـنە وتـاری ملتینسکی بەناوی "توێژینەوەی پێکهاتەیی ناسینی پۆلێنبەندی حیکایەتەکان" کە وەکوو پاشکۆی کتێبی پرۆپ بە چاپە فەرەنسی‌یەکەیەوە لکێنراوە.

16. J. M. Adam, le recit, paris, 1981, pp. 25 – 27

پـاری "حـیکایەت لـە تـەواوی خـۆیدا" لـە کتێپی پرۆپ (دەقی فەرەنسی لاپەڕەکانی ١٤٤ ـ ١١٢) روونکەرەوەی ئەم دوا پێکهاتەیە) لەم پارەدا پێوەندیی ناوەکیو زنجیرەیی کردەکان بە وردی روون کراوەتەوە.

١٧ـ لەم بارەوە بڕواننە پێشگوتاری فەرەیدون بەدرەیی لەسەر وەرگێڕدراوی فارسی:

و. پراپ، ریخت شناسی قصەهای پریان، ص ص بیست ـ بیست و پنج

18. V. propp, Tipologicheskige Issledoraniga po Folklor,moscowa, 1977.

19. Y. M. meletinsky, poetika mifa, moscowa, 1976

کتێبی دووهەمی "بیلبیلیۆگرافیای زانستەکان" بە زمانی ئینگلیزی بڵاو کراوەتەوە:

G. L. permyakov, from proverb to folk – tele, trans. Y. N. Filippov, moscowa 1997.

20. C. levi – strauss, Anthropologie straucturale, vol 2, paris, 1973. Pp. 139–173

وتارەکە بە سەردێڕی دوەمی "چەند بیرۆکەیەك لەمەڕ کتێبی ڤلادیمیر پرۆپەوە" یەکەمجار لە مارتی ١٩٦٠دا لە چاپ درابوو.

٢١ـ ئۆمبـێرتۆ ئـیکۆ بـە یارمـەتی زاراوەیـەکی ئینگلـیزی پـرۆپی بە "پسپۆڕی چیرۆکی سەرەکی" (The masterof master tale) ناودێر کرد.

22. R. Barthes, Laventure semiologique. Paris, 1985, pp, 313– 327.

23. A. Jolles, Formes simples, trans. A. M. Buguet, paris, 1927.

24. Ibid., p. 137

٢٥ـ بڕواننە پێشگوتاری ویراستاری وەرگێڕدراوی فەرەنسی:

Ibid., pp 7 –9

هاوسـەری یۆڵـس بە پێداگری‌یەوەوتوویەتی کە نایەتەوە بیری کە یۆڵس بیری لە زیادکردنی پۆلێنبەندیەکانی کتێبەکەی خۆی کردبێتەوە[!!].

٢٦ـ ئـەم باسـە تـا رادەیەك لە لێکۆڵینەوەی نۆر پرۆپ فرئای دەچێ. بڕواننە وتاری چوارەم یان "تیۆریی ژانرەکان" لە: N. frey, anatomy of criticis. Princeton U. P., 1973. Pp. 243 – 340.

27. A. Jolles, op. cit., p. 11

28. Ibid., p. 12.

29. Ibid., p. 15.

30. Ibid., pp. 18 – 25.

٣١ـ وتـاری بینـیامین شەش ساڵ پاش کتێبی یۆڵس بڵاو کراوەتەوە" تیایدا دەخوێنینەوە: "حیکایەتکەریی کە سەردەمانێکی دوورو درێـژ لـە چەقی کاردا جێی گرتبوو ـ کاری لادێی، دەریاییو شاری ـ خۆی فۆرمی ئامرازمەندانەی پێوەندی بۆ... ئەم پیشـە دەسـتی‌یە کـە بـە حـیکایەتکەری پێـناس کـراوە، بەڕاسـتی لەلایەن خودی لسکۆفیشەوە بە پیشەی دەستی لە قەڵەم دەدرا...[!!].

و. بیـنامین، "حکایـتگر: اندیشـەهایی دبـارەی نیکلای لسکوف: نشانەای بە رهایی، ترجمە: ب. احمدی، تهران، ١٣٦٦، ص ٢١٠، ص ٢١٣.

32. A. Jolles, op. cit., p. 26.

33. Ibid., p. 27.

34. Ibid., p. 31.

35. Ibid., p. 39.

36. Ibid., p. 56.

37. Ibid., p. 64.

38. Ibid., p. 66.

39. Ibid., pp. 70 – 72.

40. Ibid., pp. 80 – 83.

41. Ibid., pp. 90 – 91.

٤٢ـ افلاتون، دورە آثار، ترجمە م. حز لطفی، تهران، ١٣٥٧، ج ا، ص ٨٢.

43. A. Jolles, op. cit., p. 91.

ماتـەئی لـە وتـارێکی سـەرنجراکـێشدا کاریگـەری ئوسـتورەی لە فۆرمی دەربڕینو لۆژیکی وتووێژی ئەفلاتوون دەستنیشان کردوە، بڕواننە:

j – f. MATTEI “The Theare of mgth in plato”, C. L. Griswold Jred, platonic writings p;atonic readings, london, 1988. Pp. 66– 85.

44. Ibid., p. 100.

45. Ibid., p. 205.

46. Ibid., p. 106.

47. Ibid., p. 107.

PDF4Kurd

نهێـنی سەرنجڕاکیش بوونی چیرۆکەکانو فیلمە پۆلیسی‌یەکان (توێژینەوەی پۆلیس، تاوانکاری، دادگایی) هەر لەم "دۆزینەوەی (واقـع)ی داپۆشـراو"ەدا شـاردراوەتەوە. بـە دەربڕیـنی‌تر دەتوانین بڵێین کە تانو پۆی هەر چیرۆکێك خۆی جۆرە مەتەڵێکە" وە دۆزیـنەوەی دوایـن چیرۆك مەیلی بەرەوڕوو بوونەوە لەتەك تانو پۆ[ی چیرۆك] بەرهەم دێنێ[!!]. ئایا دەتوانین بڵێین کە چێژی زانسـت دۆزیـنەوەی مەتەڵەکانـە؟ وە ئەگـەر وایە، کۆمپیوتەرەکان وێرانکەری ئەم چێژە نین؟ لەوانەش چێژیش دەخەنە پاوانی خۆیانەوە.

48. A. Jolles, op. cit., pp. 114 – 116.
49. Ibid., p. 121.
50. Ibid., p. 123.
51. Ibid., p. 132.
52. Ibid., p. 137, p. 143.
53. Ibid., p. 145.

٥٤ـ لـە "مەسـنەوی"ی مەولانا ورد بینەوە: "لەم جۆرە چیرۆکە تەمسیلی [Allegory]یەدا وا دەردەکەوێ کە ئەو کەسـەی (تەمسـیل)ەکـە دێنێـتەوە لـە بارودۆخـێك کە هەقیقەتەکەی روون نیە، وێنەیەك پەیدا دەکات کە لە گوتارو پەندە باوەکـان دەچـێ، یـان لـە خۆیـەوە دایـان دەهێنێ تاکوو ئەو شتەی کە نادیارە لە رێگەی وێنەیەکەوە کە هەقیقەتو کۆتایی حاڵەتەکـەی روونـە [وابکـات] کـە بـۆ بەرامـبەر [گوێگـر ـ خوێنەر] شایان وێناکردن بێ. هۆی ئەمە کە ئەو [وێنەیە] بە وشەگەلێك وەکوو پەندو نموونەس مانا دەکەن لێرەدایە".

ع. زرین‌کوب، بحر در کوزه، نقد و تفسیر قصەها و تمثیلات مثنوی، تهران، ١٣٦٦، ص ١٦٥.

٥ـ سـێ "حـیکایەتی رەوشـتی" لـە فیـلمی "فیداکاری"ی ئاندری تارکۆفسکی‌دا هاتوون. حیکایەتە رەوشتی‌یەکان لە "ئنجـیل"، "قورئان"و "مەسنەوی مەولانا"و زۆر لە بەرهەمەکانی عەتتار [ی نیشابووری] باسیان لێوە کراوە. هەڵبەتە لەم کتێبانەدا پەندیش زۆر بەکار هاتوە.

٥٦ـ رەچـەڵەکی "چـیرۆکە رەوشـتی‌یەکان" بۆ چیرۆکە هێندی‌یەکان دەگەڕێتەوە، بەڵام فۆرمە (کامڵ)ەکەی دەتوانین لە ئەدەبـیاتی ئورووپـایی سـەدەی هەژدەهـەمدا بدۆزینەوە، لە سەدەی هاوچەرخدا، شەش فیلمی ئێریك رۆمێر (بەناوبانگترینیان "ئەو شەوەی لە ماڵی مودا بەسەرم برد") خاوەنی ناونیشانێکی گشتگیری "چیرۆکە رەوشتی‌یەکان"ن.

57. A. jolles, op, cit. p. 159.

وە خاوەنی بەکارهێنانی گشتی‌یە لە پۆلەکانی وانە وتنەوە، بەڕێوەبەرایەتیە پۆلیسی‌یەکان، دادگانو... .

58. Ibid., p. 161.
59. Ibid., p. 166.
60. Ibid., p. 173.
61. Ibid., p. 175.

٦٢ـ والـتر بینـیامین لەگـەڵ ئارنـایم هاوڕایە. لە وتاری "حیکایەتکەر: چەند بیرۆکەیەك لەبارەی نیکۆلای لسکۆفەوە" جەخـتی کـردوە کـە هونـەری حـیکایەتکەری لە نێو چووەو "ئێمە رۆژانە کەمتر لە پێشیان لە تەك کەسانێك بەرەوڕووین کە توانای گێرانەوەی حیکایەتیان هەبێو هەر رۆژەو زیاتر لە جاران لەگەڵ هەستکردن بە شەرمێك بەرەوڕوو دەبین کە لە ئەنجامی پێویسـتی دەربڕیـنی بیستنی حیکایەت، ئاخێوەر رادەگرێ. گوایە شتێکی ئاشنا لە تەك ئێمە، دڵنیاکەرەوەترین شتێك کە لە گەڵماندابوو، [ئێستاکە] لە ئێمە جیا کراوەتەوە: بینیامین. و، پێشین، ص ص ١٩٨ ـ ١٩٧

63. A. Jolls, op. cit., p. 180

64. Ibid., p. 181.
65. Ibid., p. 190.
66. Ibid., p. 197.
67. Ibid., pp. 198 – 200.

ئـەم هـێمایەی‌پۆڵـس چەشـنی ئـەو لێکۆڵیـنەوانەیە کـە باخـتین لـە کتێبی "بەرهەمەکانی فرانسوا رابلەو کولتووری جـەماوەریی لـە سـەدەکانی نێوەڕاستو رێنسانس‌دا، هێناویەتە گۆڕێ. هەردووك بیریار باسیان لە "نیگایەکی سوحبەتیانە بە جیهان" لەگەڵ "کەموکوڕی‌یەکانی جیهان" کردوە.

68. A. Jolles, op. cit., p. 203.

٦٩ـ کتێـبی ڤلادیمـیر یانکلـەویچ بـەناوی "گـەپی زیـرەکانە" وردترین لێکۆڵینەوەیە کە لەم بارەیەوە نووسراوە: V. Jankelevith, L’ironie, paris, 1987

70. Erasme, Elogede la foloe, paris, 1964.

اراسـم، مـدح دیوانگـی، تـرجمه م. ع. مسعود انصاری، تهران، ١٣٢٢. لە ئەدەبی فارسیش‌دا "لە ستایشی شێتی‌دا" چـەند هاوشـێوەیەکی هەیـە: چـەمکی "عقـلاء مجـانین" جۆرە ستایشێکە لە [جۆری] گەپی زیرەکانە کە لە قاڵبی شێتی‌دا، ئاوەزی دەسەڵاتداران رەت دەکاتەوە.

بڕواننە:

ابولقاسم حسن نیشابوری، "عقلاء مجانین" معارف، ٢/٢، تهران، ١٣٦٦، ص ص ١٢٨ ـ ٣٩

71. A. Jolles, op. cit., p. 204.

٧٢ـ لـە بـیرم دێ کـە ٢٠ ساڵ لەمەوبەر بەهرام سادقی لە وتووێژێك‌دا لەگەڵ "آیندگان [ئایندەکان = واتە ئەوانەی لە داهاتوودا دێن]" داوای لە رۆماننووسە ئیدانیەکان کردبوو کە "تیپەکان بگەڕێننەوە بۆ سەر سەربازگەکان، بە داخەوە، ئێستا دەستم بە دەقی ئەو گفتوگۆیە ناگات.

73. A. Jolles, op. cit., 207.

pp. 209 – 210. ،.74. Ibid

٧٥ـ هەر لەم پارەدا چەندین دار پارەکەی (بینیامین)م وەبیر هێناوەتەوە" لە بەرهەمی ئەودا واتە "سەرچاوەی شیننامەی ئاڵمانی"شدا هێماگەلێکی رونکەرەوە لەمەڕ حیکایەتەوە دست دەکەوێت:

W. Benjamin, Origine du drame Baroque Allemand. Trans. S. muller, paris, 1985. Pp. 112 – 116.

وە هەروەها بڕواننە وتاری کورتی ئەو "مێژووی ئەدەبیو زانستی ئەدەبیاتگ لە:

W. Benjamin, Essais. I trans. M. Gandillac, paris, 1983, pp. 141– 148.

76. le frontieres du conte, C. N. S., paris 1982.
77. R. pinon, le conte merveilleux comme objet detudes, liege, 1955. P. 3.
78. B. Bettelhime, Psychalyse dontesde fees, paris, 976. P. 24.

٧٩ـ رەچـەڵەکی وشـەی Narration بـۆ Narraraی لاتیـنیوGnarus ی یونـانی دەگـات. Gnarus واتای زانسـتو ناسـینە کـە خۆی رەچەڵەکەکەی لە [زمانی] هێندو ئورووپی‌دا Gnaیە (Gnosی یونانی لەو جیا بۆتەوە) وشەی کـۆنو فەرامۆشـکراوی ئینگلـیزی Geenawwanیـش رەگەزەکەی بۆ ئەم وشە هێندو ئەورووپی‌یە دەگەڕێتەوە. بەم پێیە

PDF4Kurd

گێڕانەوە بە واتای دۆزینەوەی زانستە، ئەرستۆش لە "تیۆری ئەدەبی"دا ئەو چیرۆکەی کە لەسەر لاساییکردنەوە دامەزراوە، بە "هاتنە ئارای زانین" ناودێری دەکرد.

Aristotle. The works, vol XI. Rhetorica/ poeitca, ed. W. D. Ross, oxford, 1971, 1848 b.

80. J. M. Adam, le texte narratif, Nathan U. P., 1948.

٨١ـ بە مەبەستی لێکۆڵینەوەی وردتر لەمبارەوە بڕوانـنە: M. charles, le rhetorique de la lecture, paris, 1979.

82. A. J. Greimas, semantique structurale, paris, 1966.

J. Greimas, Du sense, paris 1970.

83. A. J. Greimas, Du sense, II, paris, 1983.

84. Du sense, semantique structurale, pp. 200 – 208.

85. C. Levi – strauss, op. cit., p. 168.

86. A. J. Greimas, op cit., p. 191.

87. Ibid., pp. 173 – 176.

گێرماس گوڕانی بە سەر حەوت کەسیەتی حیکایەتی کە پرۆپ دەستنیشانی کردبوون، هێناو یارمەتیدەرانی بە جۆرە بەخشندەگەلێك لە قەڵەم داو لە پاڵەوانی ساختەی لە گروپی بەدکارو شەڕەنگێز جێ کردەوە، لە بەرامبەردا کاراکتەری وەرگر (خاڵی بەرامبەری گەیێنەر)ی هێنایە گۆڕێ کە مەرج نیە لەگەڵ پاڵەواندا یەك شت بێ.

٨٨ـ لە پاش گێرماس، دوو توێژەریتر [بەناوەکانی] وێگۆردو مارسێل درول هەر [چەشنە] حیکایەتێك یان بە جۆرە چیرۆکێکی شکاندنی پەیمان دا بە قەڵەم" وە ئەم پێکهاتەیەیان هێنایە ئاراوە" پەیمان دەشکێ، هەوڵدان بۆ بەستنی پەیمانێکیتر دەست پی دەکاو پەیمانێکی تازە دەبەسترێت.

بڕواننە: V. Rober, "semiotique du conte" poetique. 6, 1972

٨٩ـ شابرول زۆر لە راپۆرتەکانو ئەو چیرۆکانەی کە لە گۆڤاری پڕفرۆشی Elle هاتوون، کردوە بە بابەتی توێژینەوەی خۆیو بەم ئەنجامە گەیی کە لەم چیرۆکانەدا لە هۆکارەوە بۆ هۆ، وە لەو دوماهییە خۆشەی کە دەشێ پێشبینی بکرێ، دەگەینە سەر رووداوەکان.

chabrol, Recit feminin, paris, 1971, pp. 13 –14

90. A. J. Greimas, maupassnt, la semimotique du texte, paris, 1976, p. 200

91. A. J. Greimas, semantique structurale, p. 222.

92. A. J. Greimas,, Du sense, pp. 39 – 40.

93. A. J. Greimas, semantique structurale, p. 97.

94. A. J. Greimas, ed Essais de semiotique poetique, paris, 1971, p. 88.

95. M. Merleau – ponty, le visible et invisible, paris, 1964, p. 243.

96. C. Bremond Logique du recti, paris. 1973.

97. Ibid., pp. 48 – 58.

98. Ibid., p. 131.

99. Ibid., p 71.

100. Ibid., pp. 99 – 100.

101. A. Camus, Theatre, Recit, Nouve;;es, paris, 1962. Pp. 361 – 362.

102. L. O. Mink "History And fiction as modes of compehension" R. cohen ed, new Directions in leterary History, london, 1974, pp. 107 – 123.

103. C. metz, Essais surla significati au cinema, paris, 1968. P 27.

104. L. O. Mink, op. cit., p. 123.

105. C. simon. "Entretien". Le Nouvelle critique, 105, 1977, p> 41

106. L. O. Mink, op. cit., p. 113.

107. Boethius, the consolation of philo sophy, trans, V. E. watts, lond on, 1986, pp. 163 – 176.

108. C. bremond. Op. cit., p. 25.

109. Ibid., pp. 18 – 19.

110. Ibid., P – 131.

١١١ـ ویرژیل دەگاتە بەندەری برۆندیسیۆمو دەڕواتە کۆشی ئۆگۆست. لە باخەکە پیاسە دەکا، دەچێتە ژوورەکەیەوە، لە پەنجەرەکەوە دوو پیاوو ژنێك کە سەرخۆشن، دەبینێ. هاوڕێکایو ئیمپراتۆر ئۆگوست دێن بۆ دیمانەی. ویرژیل وەسیەت دەکاتو دەمرێ. وە ئەمە "رووداوەکان"ی رۆمانی برۆخە. یان بە گوتەی خۆی "(واقع)ی ئەم جیهانەیە کە چاوەڕێمان دەکات":

H. Broch, La morted virgil, trans. A. cohn, paris, 1969, p. 387.

112. H. Broch, Creation Litteraire et connaissance, paris, 1966, p. 283.

PDF4Kurd

نێوەرۆك:

★پێشگوفتار..٣
★پاژی یەکەم: زمانو نیشانە.. سۆسێر، پێرێس، مۆریس...........١٣
★پاژی دوەم: بایەخی فۆرم، فۆرمالیستە روسەکان..................٤٧
★ پاژی سێیەم: زمانو شیعر، یاکۆبسێن...............................٨٣
★پاژی چوارەم: لۆژیکی وتوێژ، باختین...............................١١٨
★ پاژی پێنجەم:میتۆدی دەربڕین: مۆکارۆفسکی،
لۆتمەن، وۆلفین، ئیسپیزێر...١٥٥
★پاژی شەشەم: فۆرمو واتا: پرۆپ، یۆلس،
گێرماس، برێمون...١٨٦

چاپکراوەکانی سەنتەری نما ٢٠٠٤

١-راپسکانێ لە دنیای سیاسەتو گەڕانەوەیەك بۆ دنیای شیعر
لێکۆڵینەوەی ئەدەبی.. ماجید نووری
٢-جەژنی مەرگ، شیعر ، کەژاڵ ئیبراهیم خدر
٣-گلگامێش: و : ئیدریس شێخ شەرەفی
٤- شوێنکاتی یەکەم، لەدووەمو ئێستای سەگوەر،
لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، عەبدولوتەلیب عەبدوڵڵا.
٥- دەرونزانی، و تار لێکۆڵینەوە شیکردنەوە
یوسف عوسمان حەمەد
٦-عەلمانیەتی ئەوانو نیگەرانی ئێمە
ئیسماعیل کوردە
٧- بیرمەندان لەهەزارەی سێیەم رادەمێنن
رێبین رەسوڵ ئیسماعیل
٨-عەلمانیەتو کاریگەرییەکانی
جەمال پیرە
٩- دەسەڵاتو حەقیقەت ، ئیدریس شێخ شەرەفی
١٠- لەهۆرکهایمەرەوە تا هابرماس، قوتابخانەی فرانکفۆرت
ئیسماعیل کوردە، جەمال پیرە
١١-خۆرهەڵاتو خۆرئاوا، ئاسۆ جەلال
١٢-کۆمەڵناسی / ستار باقی
١٣ هیگڵ: رێبین رەسوڵ

PDF4Kurd